

צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון

של המאה התשע-עשרה: תרבות, פוליטיקה ומשפט

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת: יעל לוי

הוגש לסנט האוניברסיטה העברית בירושלים

בחדש חשוון תשפ"א

אוקטובר 2020

צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון

של המאה התשע-עשרה: תרבות, פוליטיקה ומשפט

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת: יעל לוי

הוגש לסנט האוניברסיטה העברית בירושלים

בחודש חשוון תשפ"א

אוקטובר 2020

עבודה זו נעשתה בהדרכתן של

פרופ' יפעת וייס

וד"ר איה אלידע

שלמי תודה

אל היידיש הגעתי בדרך מקרה; אולם בתוך הסבך המרתק של תרבות יידיש רבים ורבות כיוונו אותי ושמרו את דרכי. אני מודה מקרב לב למנחות שבהדרכתן כתבתי עבודה זו, פרופ' יפעת וייס וד"ר איה אלידע. חידוד הנושאים בחשיבה משותפת, תשומת הלב הקפדנית והקריאה המעמיקה היו עבורי מקור השראה וחיזוק בשנות המחקר והכתיבה. נדיבותן בחומר וברוח סייעה לי בביצוע המחקר בארץ ובארצות-הברית ובעיבוד החומרים. רבות למדתי מהן בשנים אלה על כתיבה וקריאה, על עולם הארכיון והמחקר, ועל התשוקה לספר את שראוי לסיפור בדרך הטובה ביותר.

החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו באוניברסיטה העברית היה עבורי בשנים אלה בית מוסדי ומחקרי וחממה ללימוד וליצירה. חברי הוועדה המלווה – פרופ' אברהם נוברשטרן, פרופ' אלי לדרהנדלר וד"ר חגית כהן – סייעו בידי הן בגיבוש הצעת המחקר והן בקריאת פרקים מן העבודה ובליבון בעיות וסוגיות יסוד. תודתי נתונה להם על רוחב היריעה ועל עומק הידיעות ששיקעו בעבודה זו, וכן על הנדיבות והחום שגילו כלפיי לאורך הדרך.

במהלך כתיבת העבודה נעזרתי בחוקרים ובחוקרות אשר חלקו איתי בנדיבות תובנות ומחשבות. אני מודה לפרופ' חסיה דיינר מאוניברסיטת ניו-יורק, לפרופ' טוני מייקלס מאוניברסיטת ויסקונסין-מדיסון ולפרופ' דניאל סוייר מאוניברסיטת פורדהם, אשר הציעו בכתב ובעל פה תובנות חשובות וכיווני חשיבה חדשים. תודה והערכה מיוחדת שלוחה לעמיתים ולעמיתות מפורום המחקר לדוקטורנטים: זארין אשרפי, אודי דבורקין, יהודית דסטון, אנה הולצר-קוואלקו, עירית חן, עמית לוי, אנריקו לוקה, עדי ליבני, שאול מרמרי, מרים סמט, נעמה סרי-לוי, רקפת ענוז, מאיה קריינר, בלהה שילה ויונתן שילה-דיין. הערותיהם, תובנותיהם וקריאתם הנדיבה בפרקים מן העבודה היו לי לעזר רב.

לאורך שנות המחקר והכתיבה זכיתי להשתתף בפרויקט הארכיון ההיסטורי של האוניברסיטה העברית בשיתוף מרכז מינרבה ע"ש פרנץ רוזנצווייג, ארכיון האוניברסיטה העברית והארכיון הגרמני לספרות במרכז בתמיכת קרן גרדה הנקל. השותפות בפרויקט העניקה לי הזדמנות חד-פעמית להכיר מקרוב את רזי הארכיון ואת מלאכת התייעוד ההיסטורי, ואני אסירת תודה על ההזדמנות שניתנה לי.

במהלך שנות המחקר נהייתי מתמיכתם הנדיבה של כמה קרנות ומוסדות. האוניברסיטה העברית תמכה בי באמצעות פרס ורבורג, מלגת אנברג של החוג ללימודים אמריקניים, קרן אברהם לרנר לתרבות יידיש, פרס אריה (ליאו) לובין, המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל ומרכז לאוניד נבלזין לחקר יהדות רוסיה ומזרח-אירופה. הסתייעתי גם במלגות מן הרשות הלאומית לתרבות יידיש; ממכון יווא (ניו-יורק); מן הספרייה הציבורית של ניו-יורק ואוניברסיטת פורדהם; ומקרן הזיכרון לתרבות יהודית. אני מודה מקרב לספרנים ולספרניות בספרייה הלאומית, באולם הקריאה של המרכז להיסטוריה יהודית בניו-יורק ובחטיבה היהודית "דורות" בספרייה הציבורית של ניו-יורק, שסייעו לי תמיד במקצועיות ובאורך רוח.

לאמי, נעמי, ולחמי וחמותי, רחל ובצלאל, אני מודה מקרב לב על תמיכתם לאורך הדרך ועל שיעורים רבים מספור שלימדוני לאורך השנים על סקרנות אינטלקטואלית, על נדיבות ועל מחויבות.

ילדינו היקרים רות, שרי ונח-דב הם הסיבה והתכלית של הדברים כולם.

ולמיכאל, המקיף ועוטף באהבה ובביטחון יום יום, שעה שעה. פֶּאָרקוּיפֶן די סאַפֶּאַזשקעלעך און פֶּאָרן אויף די דראַשקעלעך, אָבי מיט דיר אין איינעם צו זײַן.

עבודה זו מוקדשת לזכרם הברוך של אבי יחיאל (1935–2003) ושל אחי ישי (1970–1990). נר תמיד
הגעגוע.

הרשות הלאומית לתרבות היידיש
נאַציאָנאַלע אינסטאַנץ פאַר ייִדישער קולטור
The National Authority for Yiddish Culture

תקציר

עבודה זו בוחנת את צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ואת התבססותה בסביבה העירונית האמריקנית. לאורך פרקי העבודה אני דנה בתופעה תרבותית ייחודית זו בזיקה למציאות האמריקנית בת הזמן ומתוך התמקדות בהיבטים התרבותיים, הפוליטיים והמשפטיים של התופעה. ההיבט התרבותי נדון באמצעות בחינת צמיחתן המקבילה של מערכות העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית; ההיבט הפוליטי והארגוני נדון באמצעות התמקדות במעורבותם של עורכי העיתונים במנגנון הפוליטי העירוני של ניו-יורק ובמערכות בחירות עירוניות, וכן מתוך עמידה על צמיחת העיתון כמוצר צריכה והתבססות מעמדם של המוציאים לאור; וההיבט המשפטי נבחן באמצעות עיון מעמיק בסכסוך משפטי בין המו"לים המובילים בעיתונות יידיש בבית המשפט של ניו יורק.

שאלות המחקר המרכזיות הן מה היו הזיקות בין מערכות העיתונות ביידיש ובעברית בארצות-הברית בין השנים 1870–1900 ומה הוביל לקיומן; אילו קשרים אפשר לזהות בין התנאים הפוליטיים והכלכליים בניו-יורק בסוף המאה התשע-עשרה ובין צמיחתה של עיתונות יידיש; וכיצד מייצגים המתחים והפערים בעיתונות זו את המפה החברתית והפוליטית של מהגרים יהודים במרכזים העירוניים בארצות-הברית במפנה המאה העשרים.

בעבודה אני מראה כי עיון משווה בין מערכות העיתונות בעברית וביידיש עשוי להאיר באור חדש את עולמם התרבותי של המהגרים היהודים במרכזים העירוניים בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, ולסייע בהבנת נתיבי ההתפתחות של מערכות עיתונות אלה בראשית המאה העשרים. נוסף על כך אני מדגימה כיצד הבנת מהלכה של צמיחת העיתונות באות עברית בארצות-הברית על רקע התנאים הכלכליים והפוליטיים שבהם התגבשה מובילה להעמדת תמונה היסטורית שלמה ומקיפה יותר. בתוך כך אני מוכיחה כי הנסיבות והתנאים המקומיים שעמדו ברקע צמיחתה של עיתונות זו בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה השפיעו הן על מסלול התפתחותה של העיתונות והן על דפוסייה הכלכליים והארגוניים בעשורים שאחר כך.

המקורות הראשוניים העומדים בבסיס המחקר הם מצאי הגיליונות של עיתונות עברית ויידיש שהופקו בארצות-הברית, בעיקר בעיר ניו-יורק, משנות השבעים של המאה התשע-עשרה ועד ראשית המאה העשרים; תעודות ומסמכים ארכיוניים; והתכתבויות אישיות של דמויות המפתח בתחום. העבודה מורכבת משלושה חלקים עיקריים: החלק הראשון דן בתנאים שהובילו לצמיחתה של העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. לחלק זה מוקדשים פרק המבוא והפרק הראשון בעבודה. פרק המבוא דן בשאלות היסוד הקשורות לצמיחת העיתונות באות עברית, והפרק הראשון דן בהיבטים משווים בין העיתונות באות עברית באימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית לעיתונות המקבילה הצומחת בארצות-הברית. הפרק עומד על מצב העיתונות באות עברית במזרח-אירופה לפני ההגירה הגדולה לארצות-הברית ובמהלך העשורים הראשונים להגירה זו; מאפיין את המצב הדו-לשוני היהודי באירופה כפי שהוא משתקף במערכות העיתונות ביידיש ובעברית; ועומד על קווי המשכיות ושינוי במצב לשוני זה בעקבות ההגירה לעולם החדש. בפרק זה נדונות גם

שאלות הקשורות לתופעות היסטוריות כלליות בעלות זיקה להתפתחות העיתונות באות עברית – כגון צמיחת עיתונות ההמונים בארצות-הברית והזיקה בין הבראיזם נוצרי לעיתונות העברית. החלק השני בעבודה דן בהיבטים הלשוניים והתרבותיים של צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. לחלק זה משתייכים הפרק השני והפרק השלישי. הפרק השני פורש את היחסים הלשוניים והתרבותיים בין יידיש לעברית ואת שאלת קיומה של רב-מערכת לשונית ותרבותית בעלת זיקות הדדיות. במהלך הפרק אני מראה כי מגעים וסמיכויות בין עיתונות יידיש לעיתונות העברית התקיימו בשנות התגבשותן בהיבטים שונים ובאתרי מגע מגוונים. הממצאים המוצגים בפרק זה מצביעים על יחסים מורכבים ומשתנים בין שתי השפות. בניגוד למחקר המקובל, המפריד בין עיתונות יידיש לעיתונות עברית באמריקה, בפרק זה אני מדגימה כיצד התקיימו בין שתי המערכות זיקות ויחסים הדדיים בהיבטים שונים ומרובדים, ומה היו שורשיו הגיאוגרפיים והתרבותיים של מפעל דו-לשוני זה. במהלך הפרק אני מראה גם כי התפתחותה של העיתונות בעברית וביידיש הייתה קשורה להתפתחות העיתונות האמריקנית, לרבות עיתונות המהגרים בלשונותיה השונות, ולא הייתה תופעה יהודית נבדלת. הפרק השלישי דן בהיבטים המוסדיים והארגוניים של היצירה העברית בארצות-הברית, וכן בנימוקים שהציגו עורכים ומוציאים לאור לבחירה לכתוב ולפרסם כתב עת בעברית או ביידיש. לאורך הפרק אני מראה כי בנימוקים לבחירה בעברית היו לרוב תרבותיים ולאומיים, ולעתים אף דתיים. בנימוקים לשימוש ביידיש, לעומת זאת, היו לרוב פרגמטיים ונגעו לצורך לדבר אל ההמון היהודי בשפתו. כמו כן בפרק זה אני עומדת על כך שהפערים בין היצירה בעברית ליצירה ביידיש בארצות-הברית הלכו והעמיקו בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה, וקיבלו ממדים אידיאולוגיים ותרבותיים מובהקים. החלק השלישי של העבודה מוקדש לתיאור היבטים שונים של היחסים בין עיתונות יידיש בארצות-הברית ובין המערכות הפוליטיות והכלכליות שבתוכן צמחה. בחלק זה אני מציעה התבוננות בתופעה היסטורית זו מתוך התמקדות בדמותו של כתריאל הירש שרהזון (1835–1905), דמות מפתח בעיתונות יידיש ובעיתונות העברית בארצות-הברית בעשורים הנדונים. לחלק זה משתייכים שלושת הפרקים האחרונים של העבודה.

הפרק הרביעי מוקדש לתיאור הזיקות בין עיתונות יידיש ועברית למערכת הפוליטית העירונית בניו יורק. הפרק מתמקד בזיקה בין שרהזון למנג'ון הפוליטי הדמוקרטי הבולט בעיר בסוף המאה התשע-עשרה – "טאמאני הול" (Tammany Hall). באמצעות עמידה על הציר הפוליטי-עירוני בהתפתחותה של עיתונות יידיש בארצות-הברית, מציג הפרק מקרה מבחן לזיקות בין מהגרים יהודים לפוליטיקה העירונית בניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה. הניתוח המוצג בפרק מראה כי שרהזון לא יכול היה לצמוח ללא התנופה הקפיטליסטית של ארצות-הברית שלאחר מלחמת האזרחים וללא התחזקותם של מנג'ונים פוליטיים במרכזים העירוניים של ארצות-הברית בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה; שתי התופעות היו כרוכות זו בזו באופן הדוק.

הפרק החמישי עוסק בשאלת היזמות היהודית בארצות-הברית באמצעות התבוננות באסטרטגיית הצמיחה של שרהזון. מקרי המבחן העומדים במוקד פרק זה מייצגים שתי תופעות היסטוריות שהשתקפו בעיתונות שהוציא לאור בשנים הנדונות: סוגיית הפרסום בעיתון ושבתות של עובדי דפוס וסדרים. שתי התופעות נדונות בפרק על רקע מגמות רוחב בעיתונות האמריקנית בת הזמן. בפרק זה אני מדגימה כיצד תהליך

צמיחתו של שרהזון כבעל עסק וכמוציא לאור חפף לתהליך התארגנותם של עובדי הדפוס, וכיצד השתלבו תהליכים אלה בצמיחתה העסקית של ארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה.

הפרק השישי עוסק בתיק משפטי שבו תבע שרהזון את העיתון הסוציאליסטי ביידיש "דאס אבענדבלאטט". המשפט משמש כמקרה מבחן לניתוח המתחים הדתיים, הפוליטיים, האידיאולוגיים, הכלכליים והחברתיים שאפיינו את החברה היהודית בניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה; באמצעותו אני משרטטת את המאבקים המרכזיים שהעסיקו קבוצה זו בעשורים האחרונים של המאה. הפרק בוחן גם מקרה משפטי מקביל בעיתונות האיטלקית בפילדלפיה, שבו תבע הקונסול האיטלקי את עורכי העיתון הסוציאליסטי המוביל באיטלקית. באמצעות העמדת שני המקרים המשפטיים זה לצד זה אני מאירה את הקשרים בין עיתונות, הון ומערכת משפטית מנקודת מבטן של קבוצות מיעוט. השוואה זו אף שופכת אור על תפקידה של העיתונות כזירה אידיאולוגית ופוליטית בקרב קבוצות מהגרים באמריקה של מפנה המאה. חלקי העבודה משלימים זה את זה: החלק הראשון דן בשאלות היסוד הקשורות לצמיחת העיתונות באות עברית בארצות הברית; החלק השני בוחן את התופעה המתוארת מבחינה תרבותית-לשונית ומבחינה מבנית-ארגונית; ואילו החלק השלישי מתמקד במקרי מבחן המדגימים את הנושאים שהוצגו בחלקים הקודמים ועומד על הסוגיות הרחבות המשתקפות בהם. העיון במקרי המבחן מבליט את חשיבות המחקר המשווה בתולדות התפתחותה של עיתונות יידיש ועברית בארצות-הברית – הן על רקע המציאות היהודית המשתנה והן על רקע תנאי החברה האמריקנית בת הזמן. הרחבת המבט מסייעת להבנה מדויקת ומלאה יותר של התופעה ההיסטורית העומדת במוקד המחקר – צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה והתגבשותה של תרבות דפוס יהודית מודרנית במרכז יהודי צומח. יתר על כן, השוואה זו מובילה להתבוננות עמוקה ומקיפה על התפתחותן של מערכות תרבות בקרב קבוצות מיעוט וקהילות מהגרים במרכזים העירוניים של האימפריות העולות במפנה המאה העשרים.

תוכן העניינים

1	מבוא.....
2	א. הרקע ההיסטורי.....
4	ב. תולדות המחקר.....
12	ג. המסגרת הכרונולוגית.....
14	ד. שיטות המחקר והמקורות.....
16	ה. מטרות המחקר.....
17	ו. מבנה העבודה.....
	פרק ראשון: משני עברי האוקיינוס: התנאים ההיסטוריים ליצירה בעברית וביידיש בארצות-הברית
19	א. עיתונות בעברית וביידיש באימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית: 1850–1900.....
24	ב. רב-לשוניות ודו-לשוניות יהודית במזרח-אירופה במאה התשע-עשרה.....
29	ג. בין העולם הישן לעולם החדש: עיתונות יהודית בלונדון, 1870–1900.....
32	ד. תרבות פופולרית ועיתונות המונים בארצות-הברית: 1870–1900.....
38	ה. עיתונות יהודית באנגלית ובגרמנית בארצות-הברית.....
41	ו. הבראיזם נוצרי וראשיתה של העיתונות העברית בארצות-הברית.....
42	ז. סיכום: תהליכי מודרניזציה בעולם היהודי במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה.....
	פרק שני: הנשמה בשני הנחיריים: צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית, 1870–1905
44	א. מבוא.....
45	ב. "לקרוע חלונות בבתי האופל": עיתונות עברית ועיתונות יידיש באמריקה.....
53	ג. "אין אותיות עבריות מצויות": זיקות ויחסי גומלין בין יידיש לעברית.....
65	ד. הגורמים לקשרים ולזיקות ההדדיות.....
68	ה. עיתונות יידיש ועברית בארצות-הברית לאחר 1924.....
70	ו. סיכום.....

פרק שלישי: שפה ברורה או שפה בלולה: עברית ויידיש בהקשר אמריקני

- 72א. מבוא.....
- 74ב. יצירה עברית בארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה.....
- 80ג. "מדוע נפלינו מכל עם?" : מגמות והצדקות לבחירה בשפה.....
- 92ד. סיכום.....
- פרק רביעי: "מן המרתף אל הקומה העליונה": עיתונות יידיש והפוליטיקה העירונית בניו-יורק
- 94א. כלכלה, עיתונות ופוליטיקה בארצות-הברית: The Gilded Age.....
- 97ב. עיתונות יידיש בארצות-הברית בעידן שלאחר מלחמת האזרחים: שרהזון כמקרה מבחן.....
- 99ג. עיתונות יידיש ו"טאמאני הול".....
- 103ד. שרהזון והפוליטיקה העירונית: ניצנים והתחלות.....
- 106ה. שרהזון ו"טאמאני הול": העמקת הקשרים.....
- 110ו. מתמיכה מסויגת לנאמנות מוצהרת: 1895–1897.....
- 113ז. העיתונות היהודית בניו-יורק ו"טאמאני הול".....
- 117ח. שרהזון ו"טאמאני הול" בראשית המאה העשרים.....
- 120ט. סיכום.....
- פרק חמישי: "כי במקלי עברתי את הירדן ועתה הייתי לשני מחנות": התעצמותו המסחרית של שרהזון
- 122א. יזמות יהודית בארצות-הברית: המקרה של שרהזון.....
- 125ב. השנים הראשונות: מכתריאל הירש שרהזון ל-Sarasohn & Son.....
- 129ג. שוק הפרסום ועיתונות יידיש בניו-יורק.....
- 132ד. שביתות הסדרים בבית הדפוס של שרהזון: 1886–1895.....
- 140ה. סיכום.....
- פרק שישי: "סאָשיאַליזם אָן טרייאַל": עיתונות יידיש בניו-יורק בין כותלי בית המשפט
- 142א. מבוא.....
- 144ב. טענות הצדדים.....

149ג. המתחים שברקע: עולמות יהודיים מתנגשים
154ד. סערות פנימיות: היחס למשפט בעיתונות יידיש
156ה. הפנייה לבית המשפט ושאלת הנאמנות הקהילתית
160ו. תרגום לשוני ותרגום תרבותי
165ז. מאבקים אידיאולוגיים בעיתונות המהגרים: המקרה האיטלקי
169ח. סיכום
172חתימה וסיום
177ביבליוגרפיה

מבוא

בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה החלה לצמוח בארצות-הברית עיתונות יהודית באות עברית – בידיש ובעברית. צמיחה זו המשיכה לאורך השליש האחרון של המאה התשע-עשרה, ומראשית המאה העשרים התפתחה בארצות-הברית גם עיתונות יהודית בלדינו. תופעה היסטורית זו התפתחה בהקשר לשוני, תרבותי, כלכלי ופוליטי מורכב ורב-פנים. מחקר זה עוסק בצמיחת העיתונות בעברית ובידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ומנתח את התבססותה בסביבה העירונית האמריקנית. המחקר בוחן תופעה זו מהיבטים תרבותיים, פוליטיים, ארגוניים ומשפטיים, ועומד על ייחודה ההיסטורי מתוך ההקשר האמריקני בן הזמן. לשם הדיון אגדיר "עיתונות" כפרסום תקופתי (פריודי) חוזר – יומי, שבועי, חודשי או שנתי – המיועד למכירה בקרב קהל קוראים ציבורי.

העבודה מבקשת לעמוד על התפתחות מערכות העיתונות באות עברית בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה מתוך התייחסות לשתי סוגיות היסטוריות רחבות יותר: הראשונה נוגעת לשינויים מרחיקי הלכת שחלו בחברה היהודית ובתרבותה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. במסגרת הדיון אבחן את השפעתה של ההגירה היהודית ממזרח-אירופה לארצות-הברית בפרק זמן זה על התפתחות העיתונות בעברית ובידיש בעולם החדש, ואפיינן קווי המשכיות ותמורה במעבר בין העיתונות בעברית ובידיש בארץ המקור לעיתונות הצומחת בשפות אלה בארץ ההגירה. נוסף על כך אזהה את הדמויות המרכזיות בהתפתחות העיתונות ואת דפוסי הפעילות שלהן, ואעמוד על התנאים החומריים של העיתונות בעברית ובידיש בראשיתה ועל השפעת תנאים אלו על מהלך התפתחותה. בניגוד למחקר המקובל, העוסק בנפרד בהתפתחותה של העיתונות העברית או בזו של העיתונות בידיש, בעבודה זו אשווה בין מערכות העיתונות שנוצרו בשתי שפות אלה בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ואציע מסקנות הנובעות מהשוואה זו.

הסוגיה ההיסטורית השנייה העומדת בלב המחקר נוגעת לתמורות בחברה האמריקנית בת הזמן מבחינה תרבותית וכלכלית, ובייחוד בתחום העיתונות העירונית הצומחת. במסגרת זו אבחן את הקשרים בין העיתונות הצומחת בשתי השפות לעיתונות ההמונים באנגלית בארצות-הברית, ואתמקד בקשרים בין העיתונות בידיש למערכת הפוליטית והכלכלית בניו-יורק בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. כמו כן אעמוד על ההיבטים הארגוניים והמסחריים של צמיחת העיתונות בעברית ובידיש על רקע מגמות מרכזיות כגון תיעוש מואץ, אורבניזציה, צמיחתה של פוליטיקה עירונית ועליית תקשורת ההמונים. עבודה זו מציעה כלים חדשים לניתוח התופעה ההיסטורית של צמיחתה של העיתונות הן כרונולוגית, הן מתודולוגית והן תמטית. מן ההיבט הכרונולוגי מתבטא החידוש בהפניית הזרקור לשנים המעצבות – מן העיתונים הראשונים בעברית ובידיש בראשית שנות השבעים של המאה התשע-עשרה ועד ראשית ההתבססות במפנה המאה העשרים. המחקר בתחום מתמקד לרוב במפנה המאה העשרים ובעשורים הראשונים של המאה. בניגוד לכך, מחקר זה עוסק בשורשי העיתונות באות עברית בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה.

מן ההיבט המתודולוגי נעוץ החידוש בבחינת מערכות העיתונות בשתי השפות מתוך עמידה על הקשרים ועל הזיקות ההדדיות שהתקיימו ביניהן בעשורים הראשונים לקיומן, ועל משמעותן של זיקות אלו בהקשרן הייחודי בהיסטוריה היהודית המודרנית; לשון אחר, בעמידה על הייחוד שבגילויי התרבות

היהודית הדו-לשוניים בעולם החדש. מן ההיבט התמטי נוגע החידוש לבחינת מערכות העיתונות בתוך הקשר תרבותי וחברתי רחב של הסביבה העירונית שבה צמחו – פוליטיקה עירונית, קפיטליזם מואץ והשתלבות הולכת וגוברת במוסדות השלטון האמריקניים. התמונה ההיסטורית, שמבקש מחקר זה להעמיד אינה תלושה מן ההקשר האמריקני ואינה תולשת את האותיות העבריות זו מזו, אלא בוחנת את גילויי התרבות שנוצרו בשתי השפות מתוך מבט משווה ועל רקע הסביבה המקומית שבה התפתחו.

א. הרקע ההיסטורי

ההגירה היהודית מן האימפריה הרוסית, מרומניה, מגליציה ומן המרחב הגרמני לארצות-הברית הייתה חלק מהגירת המונים מאירופה לאמריקה שנמשכה מראשית המאה התשע-עשרה ועד לעשורים הראשונים של המאה העשרים. כארבעים מיליון אירופים הגיעו לארצות-הברית במהלך שנים אלה. במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה הגיעו רוב המהגרים מגרמניה ומאירלנד, ואילו משנות השבעים של המאה התשע-עשרה התגברה ההגירה ממזרח-אירופה ומדרום-אירופה. משלב זה גדל בהדרגה שיעור היהודים בקרב כלל המהגרים.¹ המניעים להגירה ממזרח-אירופה היו רבים, והעיקריים שבהם היו הגידול הדמוגרפי המהיר, הקשיים הכלכליים והחיפוש אחר מקורות פרנסה. עבור היהודים נוספו גורמים מאיצים להגירה – דחק דמוגרפי הולך וגובר בתחום המושב, פוגרומים, פרעות ורדיפות מצד השלטון וחוסר מוצא כלכלי ותעסוקתי.²

ההגירה ממזרח-אירופה ומדרומה לאמריקה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה הייתה כרוכה בהגירה גיאוגרפית אך גם תרבותית וכלכלית; במידה רבה הייתה זו הגירה אל הקפיטליזם עצמו. המהגרים היו איכרים או בעלי מלאכות זעירות שהשינויים הכלכליים במזרח-אירופה השפיעו עליהם לרעה. בעלי מלאכה היו תלויים במערכת הכלכלית של הכפרים והעיירות, ולכן ירידה ברמת החיים של הסובבים דרדרה גם את מעמדם הכלכלי; בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה היה מצבם של רבים מהם נואש. התיעוש המואץ כפה עליהם שינוי בדפוסי התעסוקה ובמקרים רבים אף הגירה.³

עבור האוכלוסייה היהודית באימפריה הרוסית, שמנתה ערב מפנה המאה העשרים למעלה מחמישה מיליון יהודים, היו השינויים הללו בעלי השלכות חסרות תקדים. מראשית העת החדשה חל גידול דמוגרפי בשיעורים גבוהים בקרב היהודים והתחרות על מקורות המחיה הלכה והתגברה. לצד גורמי ההאצה להגירה יהודית ברחבי מזרח-אירופה בעת החדשה הגבלת ההגירה באמצעות קביעת "תחום המושב" השפיעה על מימושה וצמצמה את אפשרויות הניידות של יהודי במרחב זה. במאה התשע-עשרה גבר מאוד הדחק בחברה היהודית הן בשל הגידול באוכלוסייה והן בשל צמצום מרחב התנועה. משום כך, מן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה עלה בהדרגה שיעור היהודים בקרב המהגרים מן האימפריה הרוסית אל מחוץ לתחומי האימפריה. ההגירה הייתה לעתים פנימית – מערים ועיירות ברחבי האימפריה הרוסית אל הערים הגדולות אודסה, ורשה ולודז' או אל אזורים מתפתחים בדרום-רוסיה. במקרים רבים

¹ Arcadius Kahan, *Essays in Jewish Social and Economic History*, Edited by Roger Weiss; with an introduction by Jonathan Frankel, Chicago: University of Chicago Press, 1986, 102.

² גור אלרואי, **אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ-ישראל בראשית המאה העשרים**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2004, 3; לנתונים יסודיים על ההגירה היהודית מאירופה לאמריקה ראו יעקב לעשנינסקי, **דאס אידישע פאלק אין ציפערן**, בערלין: כלל פארלאג, 1922, 159–166 (להלן: לשצינסקי, העם היהודי במספרים); Jacob Rader Marcus, *United States Jewry: 1776–1985*, vol. 2, The Germanic period, Detroit: Wayne State University Press, 1991, 11–37.

³ John Bodnar, *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*, Bloomington: Indiana University Press, 1985, 1–34.

אחרים הייתה ההגירה חיצונית – אל מעבר לתחומי האימפריה הרוסית או למרחבי יבשת אירופה בכלל. הדחף המרכזי להגירה היה ברוב המקרים מצוקה כלכלית וחוסר בהזדמנויות תעסוקה. עד מפנה המאה העשרים היגרו למעלה מ-40 אחוזים מיהודי האימפריה הרוסית בתוך רחבי האימפריה או מחוץ לגבולותיה.⁴

כשני מיליון וחצי מהגרים יהודים הגיעו מאירופה לארצות-הברית בין השנים 1881–1924. במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה היה מוצאם של המהגרים היהודים גרמני בעיקר, אולם משנות השישים של המאה התשע-עשרה החלה הגירה יהודית מאזור ליטא. בעשורים שאחר כך עלו שיעורי ההגירה של יהודים מן האימפריה הרוסית, מרומניה ומגליציה לארצות-הברית. המהגרים היהודים נטו להתיישב בערים הגדולות. תחנתם הראשונה של רוב המהגרים היהודים בארצות-הברית הייתה נמל ניו-יורק – כ-80% מהמהגרים היהודים הגיעו ליבשת דרך נמלי העיר – ומהגרים רבים נשארו בה. רבים אחרים התיישבו בערים הגדולות שיקגו, פילדלפיה, בוסטון, בולטימור וקליבלנד.

שיעור המהגרים היהודים ממזרח-אירופה לארצות-הברית צמח בהדרגה: על פי הערכתו של סיימון קוזנץ (Kuznets), בין השנים 1871–1880 היגרו לארצות-הברית כחמישה-עשר עד עשרים אלף יהודים בלבד. שיעורי ההגירה גדלו פי עשרה בעשור שאחר כך: בין השנים 1881–1890 היגרו לארצות-הברית כ-190,000 יהודים, ואילו בין השנים 1891–1898 היגרו אליה כ-350,000 יהודים. בסך הכול היגרו לארצות-הברית כ-550,000 יהודים בין השנים 1875–1898.⁵ אוכלוסיית היהודים בעיר ניו יורק עלתה מ-12,000 בשנת 1848 ל-35,000 בשנת 1860; ל-60,000 בשנת 1880; ל-175,000 בשנת 1890; ובשנת 1900 ישבו בעיר כחצי מיליון יהודים.⁶

חיייהם של יהודי אמריקה מהמחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה התאפיינו בשינויים מרחיקי לכת מבחינה טכנולוגית, כלכלית ואורבנית. ההגירה ההמונית וצמיחתה של העיר הגדולה הלכו יד ביד עם תהליכי תיעוש ומודרניזציה בקנה מידה חסר תקדים. כפי שאראה בהמשך הפרק, המהגרים היהודים הלכו ונטמעו בחברה האמריקנית והושפעו מההרגלים הכלכליים, החינוכיים, הלשוניים והתרבותיים של חברת הרוב.

⁴ לסיכום הסוגיה ראו שאול שטמפפר, "היבטים דמוגרפיים של יהדות האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע עשרה", בתוך: *תולדות יהודי רוסיה: מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 1772–1917*, בעריכת איליה לוריא, ירושלים: שזר, 2012, 197–211.

⁵ גור אלרואי, *המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית, 1875–1924*, ירושלים: שזר, 2008, 58–60 (להלן: אלרואי, *המהפכה השקטה*), וראו שם (58–59, הערה 7) נתונים נוספים וכן סיכום של הבעיות הנוגעות להערכת ההגירה היהודית בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה; על היקפי ההגירה ראו גם Gur Alroey, *Bread to Eat and Clothes to Wear: Letters from Jewish Migrants in the Early Twentieth Century*, Detroit: Wayne State University Press, 2011, 7–13.

⁶ לשצ'ינסקי, העם היהודי במספרים, 164; יונתן ד' סרנה, *יהדות באמריקה*, מאנגלית: אביבה גורן, ירושלים: שזר, 2004, 155–156; Salo W. Baron, *Steeled by Adversity: Essays and Addresses on American Jewish Life*, Edited by Jeannette ; 156; Meisel Baron, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1971, 271 (להלן: בארון, חיים יהודים אמריקניים); Ira Rosenwaike, *Population History of New York City*, Syracuse: Syracuse University Press, 1972, ; Paul Ritterband, "Counting the Jews of New York, 1900–1991: An Essay in Substance and Method," In *Papers in Jewish Demography 1997*, Edited by S. DellaPergola and J. Even, Jerusalem: The Hebrew University, 2001, 201–204. על ההגירה היהודית ממזרח-אירופה במבט-על ועל הגורמים והמאפיינים הייחודיים לה ראו אלי לדרהנדלר, *לאן?: זרמים חדשים בקרב יהודי מזרח אירופה*, יחידה 5: ההגירה למערב ולעולם החדש, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ו, 7–47; על ההגירה לארצות-הברית ראו שם, 56–91.

ב. תולדות המחקר

1. הגירה יהודית ממזרח-אירופה לארצות-הברית

המחקר על ההגירה היהודית לארצות-הברית ועל חייהם בה הוא בן למעלה ממאה שנים, ופירותיו עשירים ומקיפים. מטבע הדברים לא תוכל סקירה זו להקיף את כל המחקרים בתחום. מבחינת הרכב האוכלוסייה, עד 1880 היו רוב המהגרים היהודים בארצות-הברית, כאמור, ממוצא גרמני; בהיסטוריוגרפיה של יהדות ארצות-הברית נחשבת התקופה שבין 1820–1880 כעידן הגרמני (The German Period). אכן, כ-150,000 מהגרים יהודים היגרו לארצות-הברית בעשורים אלה, בייחוד בעקבות השינויים הפוליטיים סביב מהפכת 1848; רובם הגיעו ממדינות מאזורים שהיו דוברי גרמנית או שהשתייכו לאזורים שהפכו לאחר 1871 לחלק מן הקיסרות הגרמנית.⁷ המחקר על ההגירה היהודית מן המרחב הגרמני לארצות-הברית במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה עשיר ומגוון, והוא נוגע הן לאופי הסוציו-אקונומי של מהגרים אלה והן למאפיינים המשפחתיים, התרבותיים והדתיים שלהם.⁸ המחקר הנוכחי מתמקד בעשורים הראשונים בתעשיית הדפוס והעיתונות באות עברית בארצות-הברית – 1870–1900. כיוון שמפעלי העיתונות שנוסדו בעשורים אלה היו לרוב פרי יצירתם של מהגרים יהודים ממזרח-אירופה, תתמקד סקירה זו בספרות מחקר העוסקת בהגירה היהודית ממזרח-אירופה לארצות-הברית בפרק זמן זה. את התשתית לחקר ההגירה היהודית ממזרח-אירופה – בייחוד מן האימפריה הרוסית – לארצות-הברית הניחו הדמוגרפים והסטטיסטיקאים יעקב לשצ'ינסקי (Lestschinsky) וליבמאן הערש (Hersch). במחקריהם העמידו לשצ'ינסקי והערש מסד נתונים ומסגרת תיאורטית להבנת תהליכי הגירה באוכלוסייה היהודית במזרח-אירופה במהלך המאה התשע-עשרה. לשצ'ינסקי ניתח את הרכב המהגרים ואת אופי ההגירה היהודית לפי מקומות מוצא ולפי שנים; ואילו הערש הציע ניתוח דמוגרפי-כמותי של ההגירה היהודית מאירופה לארצות-הברית ברבע הראשון של המאה העשרים ומתוך השוואה לקבוצות מהגרים אחרות. גם מחקרו של סמואל ג'וזף (Joseph) היה מן הניסיונות המוקדמים לתת תמונה כמותית של ההגירה היהודית לארצות-הברית ממזרח-אירופה עד 1900. למרות חלקיות הנתונים והעדר תיעוד מדויק של היקפי ההגירה היהודית ממזרח-אירופה בתקופה זו, חוקרים אלה עמדו על דפוסי ההגירה היהודית ועל מאפייניה הייחודיים. בין הבולטים שבהם היו נטייה להגירה בהרכב משפחתי חלקי או מלא; שיעור

⁷ Hasia R. Diner, "A Time for Gathering: The Second Migration," *American Jewish History*, 81, 1 (Autumn 1993): 22–33. הפרופיל הגאוגרפי של המהגרים היה מגוון יחסית, ומשום כך הסתייגה דיינר מן החלוקה הדיכוטומית בין הגירה "גרמנית" מוקדמת להגירה "מזרח-אירופית" מאוחרת. אף על פי כן היו מאפיינים לשוניים ותרבותיים משותפים לרבים מן המהגרים בתקופה זו; ראו שם.

⁸ למחקרי יסוד על ההגירה היהודית מן המרחב הגרמני לארצות-הברית במאה התשע-עשרה ראו Naomi W. Cohen, *Encounter with Emancipation: The German Jews in the United States, 1830–1914*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1984; Hasia R. Diner, *A Time for Gathering: The Second Migration, 1820–1880*, The Jewish People in America, vol. II, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992; Avraham Barkai, *Branching Out: German-Jewish Immigration to the United States, 1820–1914*, New York: Holmes & Meier, 1994; Ursula Gehring-Muenzel, *The Emigration of German Jews to America in the Nineteenth-Century*, New York: Leo Baeck Institute, 2000; Benjamin Maria Baader, *Gender, Judaism, and Bourgeois Culture in Germany, 1800–1870*, Bloomington: Indiana University Press, 2006. לאחרונה ראו "German Jews": Reassessing the History of Nineteenth-Century Jewish Immigrants in the United States," In *Transnational Traditions: New Perspectives on American Jewish History*, Edited by Ava F. Kahn and Adam D. Mendelsohn, Detroit: Wayne State University Press, 2014, 144–164; Kathleen Neils Conzen, "German Jews and the German-speaking Civic Culture of Nineteenth-Century America," In *American Jewry: Transcending the European Experience?*, Edited by Christian Wiese and Cornelia Wilhelm, London: Bloomsbury Academic, 2017, 105–124.

גבוה של עיסוק במלאכה ובמסחר זעיר לאחר ההגירה; מגמה מובהקת של עירוניות; ושיעור גבוה של הגירה לצמיתות ללא כוונה לשוב לארץ המוצא.⁹

מזווית כלכלית-היסטורית יש לציין במיוחד את מחקריו של ארקדיוס קאהן (Kahan), אשר ניתח את ההגירה היהודית המודרנית ובחן את דפוסי ההתאקלמות הכלכליים והמעמדיים של מהגרים יהודים באימפריה הרוסית ובארצות-הברית.¹⁰ מחקריו של קאהן הניחו תשתית עשירה לתיאור הרכב אוכלוסיית המהגרים היהודית, אופייה ומגמותיה בארצות-הברית שלפני מלחמת העולם הראשונה. קאהן עמד גם על דפוסי הפעולה של יזמים יהודים ברוסיה, וזיהה את תרומתם הן לפיתוח התעשייה ברוסיה והן לשיפור המצב הכלכלי בחברה היהודית באמצעות גיוס הון ויצירת הזדמנויות תעסוקה.¹¹ בתחום הכלכלה וההתארגנות העסקית של מהגרים יהודים בשנות ההגירה הגדולה יש לציין את מחקריו של אנדרו גודלי (Godley), המציעים מבט משווה על יזמים יהודים בלונדון ובניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים. גודלי דן בקשר בין דפוסי הגירה ודפוסי יזמות, ואפיין את היזמות היהודית בבירות העולם החדש על רקע תרבותי וכלכלי.¹² מחקרי יסוד אחרים בתחום ההגירה היהודית לארצות-הברית מן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה הם אלה של יחזקאל ליפשיץ,¹³ סיימון קוזנץ,¹⁴ אריה (לוי) גרטנר (Gartner)¹⁵ וזוסה שייקובסקי (Szajkowski).¹⁶

לאחרונה הציגו גור אלרואי וינאי שפיצר מבט מקיף על ההגירה היהודית הגדולה ממזרח-אירופה לארצות-הברית. במחקרים עדכניים אלה ניתחו את מאפייני המהגרים, את הסיבות להגירה ואת דפוסי ההגירה של יהודים ממזרח-אירופה לאמריקה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ובראשית המאה

⁹ ליבמאן הערש, **די יודישע עמיגראציע: איהר גרויס, אייגענארטיגקייט, סבות, בעדייטונג און רעגולירונג**, וילנה: די וועלט, 1914; הרש, "ההגירה היהודית לארצות-הברית 1899–1925: ניתוח דמוגרפי", **ההגירה היהודית הגדולה וגיבושה של יהדות אמריקה**, בעריכת אריה גורן ויוסף ונקרט, ירושלים: שז"ר, תשל"ז, 74–25; Liebemann Hersch, "International Migration of the Jews," In *International Migrations*, Volume II: Interpretations, Edited by Walter Willcox, New York: National Bureau of Economic Research, 1931, 471–520; לעשצניסקי, העם היהודי במספרים; לעשצניסקי, **די אידישע וואנדערונג פאר די לעצטע 25 יאר**, ברלין: עמיגירעקט, 1927; לעשצניסקי, **די אנהויבן פון דער עמיגראציע בא יידן אין 19 טן יארהונדערט**, ברלין: עמיגירעקט, 1929; לעשצניסקי, **נודי ישראל**, מיידיש: יהודה עזריה, ירושלים: עם עובד, תש"ה; Samuel Gur Alroey, *Jewish Immigration to the United States From 1881 to 1910*, New York: Columbia University Press, 1914; Liebmans Hersch, Jacob Lestschinsky, and the Early Study of Jewish Migration," *Jewish History*, 20, 3–4 (2006): 265–282. Jonathan Sarna, "The Myth of No Return: Jewish Return Migration to Eastern Europe, 1881–1914," *American Jewish History*, 71, 2 (1981): 256–268.

¹⁰ Arcadius Kahan, "Economic Opportunities and Some Pilgrims' Progress: Jewish Immigrants from Eastern Europe in the U.S., 1890–1914," *The Journal of Economic History*, 38, 1 (1978): 235–251; Kahan, *Essays in Jewish Social and Economic History*, Chicago and London: University of Chicago Press, 1986.

¹¹ Arcadius Kahan, "Notes on Jewish Entrepreneurship in Tsarist Russia," In *Essays in Jewish Social and Economic History*, Edited by Roger Weiss, Chicago and London: University of Chicago Press, 1986, 82–100.

¹² Andrew Godley, *Jewish Immigrant Entrepreneurship in New York and London 1880–1914*, London: Palgrave Macmillan, 2001. (להלן: גודלי, יזמות יהודית של מהגרים).

¹³ יחזקאל ליפשיץ, "די ערשטע רוסיש-יידיע מאסן אימיגראציע און די אמעריקאנער יידן", **ייו"א בלעטער** 4–5 (1932): 312–329.

¹⁴ Simon Kuznets, "Immigration of Russian Jews to the United States: Background and Structure," *Perspectives in American History*, 9 (1975): 35–127. (להלן: קוזנץ, הגירה יהודית).

¹⁵ אריה גרטנר, "התהוותה של יהדות אמריקה, 1840–1925", **ההגירה היהודית הגדולה וגיבושה של יהדות אמריקה**, בעריכת אריה גורן ויוסף ונקרט, ירושלים: שז"ר, תשל"ז, 9–23; גרטנר, **היישוב היהודי בארצות הברית: מראשיתו ועד ימינו**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1988; Gartner, "Immigration and the Formation of American Jewry, 1840–1925," *Journal of World History*, 11 (1968): 297–312; Gartner, "Temples of Liberty Unpolluted: American Jews and Public Schools, 1840–1875," In *A Bicentennial Festschrift for Jacob Rader Marcus*, Edited by Bertram Wallace Korn, New York: Ktav, 1976, 157–189; Gartner, "Jewish Migrants en route from Europe to North America: Traditions and Realities," *Jewish History*, 1, 2 (1986): 49–66.

¹⁶ Zosa Szajkowski, "How the Mass Migration to America Began," *Jewish Social Studies*, 4, 4 (1942): 291–310; Szajkowski, "The 'Yahudi' and the Immigrant: A Reappraisal," *American Jewish Historical Quarterly*, 63, 1 (1973): 13–44; Szajkowski, "Sufferings of Jewish Emigrants to America in Transit through Germany," *Jewish Social Studies*, 39, 1–2 (1977): 105–116.

העשרים. מחקריהם מציעים מיפוי סטטיסטי של ההגירה ההמונית היהודית ממזרח-אירופה בשנות השיא של הגירה זו. אלרואי ושפיצר הדגישו במחקריהם את מרכיב התכנון והחישוב שעמד בבסיס ההחלטה להגר ואת חשיבותן של רשתות משפחתיות וכלכליות הן בקבלת ההחלטה על ההגירה והן בקביעת יעד ההגירה.¹⁷

המחקרים העוסקים בהתאקלמות המהגרים היהודים בארצות-הברית במהלך המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים רבים ומגוונים, והם עוסקים בשלל היבטי חייהם: בין חלוצי החוקרים בתחום יש להזכיר את היימן גרינשטיין (Grinstein) ואת משה רישין (Rischin), אשר חקרו את תהליכי צמיחתה של הקהילה היהודית בניו-יורק;¹⁸ וכן את סאלו בארון (Baron), אריה גורן (Goren), ארתור הרצברג (Hertzberg) ומשה דייויס (Davis) – שתיארו את חיי המהגרים היהודים באמריקה מנקודת מבט היסטורית רחבת יריעה.¹⁹ חיבורו המקיף של אירווינג האו (Howe) תיארו את חיי המהגרים היהודים בניו יורק על שלל גילוייהם בתחומי התעסוקה, המשפחה, היצירה התרבותית, החינוך, הדת והפוליטיקה.²⁰ בדור החוקרים השני נכתבו גם כן מחקרים היסטוריים רחבי יריעה על יהודי ארצות-הברית, אשר תיארו את ההתיישבות היהודית בארצות-הברית מאמצע המאה השבע-עשרה ועד סוף המאה העשרים. מחקרים אלה דנו בהיבטים פוליטיים, כלכליים, חברתיים, לאומיים ותרבותיים של היהודים בארצות-הברית מתוך דגשים שונים. מיירון ברמן (Berman) דן ביחסם של היהודים האמריקנים אל המהגרים ממזרח-אירופה בשנות ההגירה הגדולה;²¹ ג'ונתן סרנה (Sarna) דן בחיים הדתיים והקהילתיים של היהודים בארצות-הברית ובמתח בין יהודיות לאמריקניות;²² אווה מורבסקה (Morawska) חקרה את השתלבות המהגרים

Gur Alroey, "Patterns of Jewish Emigration from the Russian Empire from the 1870s to 1914," *Jews in Russia and Eastern Europe*, 2 [57] (2006): 24–51; Gur Alroey, "Aliya to America: A Comparative Look at Jewish Mass Migration, 1881–1914," *Modern Judaism*, 28, 2 (May 2008): 109–133; Yannay Spitzer, "Pogroms, Networks, and Migration: the Jewish Migration from the Russian Empire to the United States 1881–1914," May 25, 2018, https://yannayspitzer.files.wordpress.com/2019/03/pogromsnetworksmigration_182505.pdf (להלן: שפיצר, הגירה יהודית). לסיכום סוגיות היסוד והבעיות העקרוניות בתחום חקר ההגירה היהודית לארצות-הברית לפני המאה העשרים ראו Eric L. Goldstein, "The Great Wave: Eastern European Jewish Immigration to the United States, 1880–1924," In *The Columbia History of Jews and Judaism in America*, Edited Pamela S. Nadell, "The Journey to America by Steam; the Jews of Eastern Europe in Transition," *American Jewish History*, 71, 2 (1981): 269–284.

Hyman B. Grinstein, *The Rise of the Jewish Community of New York, 1654–1860*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1945; Moses Rischin, *The Promised City: New York's Jews 1870–1914*, New York: Harper and Row, 1962.

¹⁹ שלום בארון, *במבחן החירות: פרקים בתולדות יהדות אמריקה*, ירושלים ותל אביב: שוקן, תשל"ז; בארון, חיים יהודים אמריקניים; אריה (ארתור) גורן, "שנות ההתבגרות של יהדות אמריקה, 1881–1918", *ההגירה היהודית הגדולה וגיבושה של יהדות אמריקה*, בעריכת אריה גורן ויוסף ונקרט, ירושלים: שז"ר, תשל"ז, 75–95; משה דייויס, *בית ישראל באמריקה: מחקרים ומקורות*, ירושלים: מאגנס, תש"ל; Arthur Goren, *New York Jews and the Quest for Community: The Kehillah Experiment, 1908–1922*, New York: Columbia University Press, 1970; Goren, *The Politics and Public Culture of American Jews*, Bloomington: Indiana University Press, 1999; Arthur Hertzberg, "'Treifene medina': Learned Opposition to Emigration to the U.S.," *World Congress of Jewish Studies*, 8 (1981): 1–30; Hertzberg, *The Jews in America: Four Centuries of an Uneasy Encounter: A History*, New York: Simon and Schuster, 1989.

²⁰ Irving Howe, *World of our Fathers*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976. Myron Berman, *The Attitude of American Jewry Towards East European Jewish Immigration, 1881–1914*, New York: Arno Press, 1980.

²¹ Jonathan D. Sarna, *American Jews and Church-State Relations: The Search for "Equal Footing"*, New York: American Jewish Committee, Institute of Human Relations, 1989. גורן, ירושלים: שזר, 2005.

בסביבה העירונית והתעשייתית בארצות-הברית מנקודת מבט סוציולוגית;²³ ואילו ג'רלד סורין (Sorin) ניתח את ההגירה הגדולה לארצות-הברית מתוך התמקדות בהיבטים פוליטיים ותרבותיים בהשתלבותם של המהגרים.²⁴

בין המחקרים העוסקים בציר המגדר ובניסיונות החיים של נשים ונערות מהגרות יהודיות יש לציין את עבודותיהן של סידני ויינברג (Weinberg), אשר חקרה את הקשרים בין משפחה, חינוך ותעסוקה בחייהן של מהגרות יהודיות;²⁵ של סוזן גלן (Glenn), אשר בחנה היבטים מעמדיים בהתאקלמותן של נשים ונערות בארצות-הברית;²⁶ ושל פאולה היימן (Hyman), אשר עמדה על מקומן של נשים מהגרות בדפוסי ההשכלה ובהרגלי הצריכה של מהגרים יהודים בארצות-הברית.²⁷

מחקרים מקיפים אחרונים בתחום ההגירה היהודית לארצות-הברית הם אלה של חסיה דינר (Diner), אשר תיארה את חיי היהודים בארצות-הברית בתוך הקשרם האמריקני ומתוך תשומת לב לתהליכים הפוליטיים והחברתיים בחברה האמריקנית בת הזמן;²⁸ של אלי לדרהנדלר (Lederhendler), אשר ניתח את חיי היהודים באמריקה מנקודת מבט טרנס-לאומית ומתוך עמידה על ההיבט הכלכלי והמעמדי של חיי היהודים בארצות-הברית;²⁹ ושל רבקה קוברין (Kobrin), מייקל כהן (Cohen) ועירא קצנלסון (Katznelson), אשר עמדו על היבטים כלכליים ופיננסיים בחיי המהגרים היהודים בארצות-הברית ובייחוד על הזיקות בין מהגרים יהודים לקפיטליזם האמריקני.³⁰

מחקרים רבים אחרים בחנו היבט זה או אחר בחיי המהגרים היהודים בארצות-הברית. בין הבולטים שבהם אפשר למנות את מחקריהם של אברהם נוברשטרן, המתאר בהרחבה את ספרות היידיש בארצות-הברית על גילוייה השונים;³¹ את מחקריהם של שמואל שיינפלד ושל אליהו צ'ריקובר על צמיחת איגודי העובדים

Ewa Morawska, "The Sociology and Historiography of Immigration," *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics*, Edited by V. Yans-Mclaughlin, New York and Oxford: Oxford University Press, 1990, 187–238; Morawska, *Insecure Prosperity: Small-Town Jews in Industrial America, 1890–1940*, Princeton: Princeton University Press, 1996; Morawska, "Exploring Diversity in Immigrant Assimilation and Transnationalism: The Case of Poles and Russian Jews in Philadelphia," *International Migration Review*, 38, 4 (2004): 1372–1412.

Gerald Sorin, *A Time for Building: The Third Migration, 1880–1920*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1992.

Sydney S. Weinberg, *The World of Our Mothers: The Lives of Jewish Immigrant Women*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1988.

Susan A. Glenn, *Daughters of the Shtetl: Life and Labor in the Immigrant Generation*, Ithaca: Cornell University Press, 1990.

Paula E. Hyman, "Immigrant Women and Consumer Protest: The New York City Kosher Meat Boycott of 1902," *American Jewish History*, 70, 1 (1980): 91–105; Hyman, "Gender and the Immigrant Jewish Experience in the United States," In *Jewish Women in Historical Perspective*, Edited by Judith R. Baskin, Detroit: Wayne State University Press, 1991, 222–242.

Hasia R. Diner, *Jews in America*, New York: Oxford University Press, 1999; Diner, *The Jews of the United States, 1654 to 2000*, Berkeley: University of California Press, 2004; Diner, *How America met the Jews*, Providence, Rhode Island: Brown Judaic Studies, 2017.

Lederhendler, *Jewish Immigrants and American Capitalism, 1880–1920: From Caste to Class*, New York: Eli Lederhendler, *American*; (להלן: לדרהנדלר, מהגרים יהודים וקפיטליזם אמריקני) Cambridge University Press, 2009

Jewry: A New History, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Michael R. Cohen, *Cotton Capitalists: American Jewish Entrepreneurship in the Reconstruction Era*, New York: Ira Katznelson, "Two Exceptionalisms: ; יזמות יהודית אמריקנית); (להלן: כהן, New York University Press, 2017

Points of Departure for Studies of Capitalism and Jews in the United States," In *Chosen Capital: the Jewish Encounter with American Capitalism*, Edited by Rebecca Kobrin, New Brunswick: Rutgers University Press, 2012, 12–31 (להלן: קצנלסון, קפיטליזם ויהודים בארצות-הברית); ; (להלן: קצנלסון, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015, 1–24; Rebecca Kobrin, "Jewish Immigrant Bankers, New York Real Estate, and American Finance, 1870–1914," In *Doing Business in America: A Jewish History*, Edited by Steven J. Ross, West Lafayette: Purdue University Press, 2018, 49–75.

³¹ אברהם נוברשטרן, כאן גר העם היהודי: ספרות יידיש בארצות הברית, ירושלים: מאגנס, 2015 (להלן: נוברשטרן, כאן גר העם היהודי).

היהודים בארצות-הברית לגוניהם;³² ואת מחקרם של אנני פולנד (Polland) ודניאל סוייר (Soyer) על המהגרים היהודים בעיר ניו-יורק ועל מוסדות הקהילה שיצרו.³³ דבורה דוורק (Dwork) חקרה את בריאות הגוף והנפש בקרב מהגרים יהודים בדרום-מנהטן בהשוואה לקבוצות מהגרים אחרות.³⁴ מן ההיבט הרב-לשוני והרב-תרבותי בחנו ורנר סולורס (Sollors) ומארק של (Shell) את ההגירה לארצות-הברית, בין השאר בהקשרה היהודי.³⁵ אנדרו היינז (Heinze) חקר את דפוסי הצריכה של המהגרים היהודים ואת הזיקה בין הגירה לצריכה;³⁶ נעמי וינר כהן (Cohen) תיארה תהליכים הנוגעים לדפוסי המחשבה וההתארגנות הדתית המוסדית אצל יהודים-אמריקנים;³⁷ וקימי קפלן התמקד בעולם האורתודוקסי של המהגרים היהודים ממזרח-אירופה.³⁸

2. עיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית: 1870–1900

עיתונות באות עברית – ודפוס באות עברית ככלל – התפתחו בארצות-הברית באופן שיטתי רק בעקבות ההגירה היהודית ממזרח-אירופה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. בין המהגרים היהודים ממזרח-אירופה בשנים אלה היו משכילים, וביניהם גם אנשי עיתונות. אישים אלה פרסמו מעת לעת מאמרים וידיעות בעיתונות העברית באירופה, וניסו ליצור כלי ביטוי ספרותי ועיתונאי בעולם החדש לאחר ההגירה. אולם משהגיעו אל מחוז חפצם ופנו לממש את חזונם – נתקלו פעמים רבות בקושי כלכלי לגייס הון ראשוני להוצאת עיתון לאור, וכן בבעיות מוסדיות וארגוניות כגון העדר קהל קוראים יציב, מחסור בבעלי מקצוע מיומנים או מערך פרסום והפצה לשם תמיכה כלכלית. פירוט הקשיים והאתגרים שעמדו בדרכם של מו"לים ועורכים אלה עומד בלב החלק הראשון בעבודה זו.

³² שמואל שיינפלד, "די געשיכטע פון דער אידישער שריפטזעצער יוניאן", פופציג יאר אידישע שריפטזעצער יוניאן, ניו יארק: אידישער שריפטזעצער יוניאן, 1938, 8–54 (להלן: שיינפלד, איגוד הסדרים היהודים); אליהו טשעריקאווער, געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן, ניו יארק: יווא, 1943–1945.

³³ Daniel Soyer, *Jewish Immigrant Associations and American Identity in New York, 1880–1939*, Cambridge: Harvard University Press, 1997; Annie Polland and Daniel Soyer, *Emerging Metropolis: New York Jews in the age of Immigration, 1840–1920*, City of Promises: A History of the Jews of New York, Vol. 2, General Editor: Deborah Dash Moore, New York: New York University Press, 2012.

³⁴ Deborah Dwork, "Health Conditions of Immigrant Jews on the Lower East Side of New York, 1880–1914," *Medical History*, 25,1 (1981): 1–40.

³⁵ Werner Sollors, "Introduction," In *Multilingual America: Transnationalism, Ethnicity, and the Languages of American Literature*, Edited by Werner Sollors, New York: New York University Press, 1998, 1–17; (להלן: סולורס, אמריקה רב-לשונית); Marc Shell, "Afterword," In *The Multilingual Anthology of American Literature: A Reader of Original Texts with English Translations*, Edited by Marc Shell and Werner Sollors, New York: New York University Press, 2000, 684–692. (להלן: של, ספרות אמריקנית רב-לשונית).

³⁶ Andrew R. Heinze, *Adapting to Abundance: Jewish Immigrants, Mass Consumption, and the Search for American Identity*, New York: Columbia University Press, 1990.

³⁷ נעמי וינר כהן, "האמריקניזציה של היהדות", *יהודי ארצות-הברית; קונץ מאמרים*, בעריכת אריה גרטנר ויונתן ד' סרנה, Naomi Wiener Cohen, "The Ethnic Catalyst; The Impact of the East European Immigration on the American Jewish Establishment," In *The Legacy of Jewish Migration, 1881 and its Impact*, Edited by David Berger, New York: Atlantic Research and Publications, 1983, 131–148; Wiener Cohen, "Sermons and the Contemporary World: Two [19th Century] American Jewish Sources," In *Contemporary Jewry; Studies in Honor of Moshe Davis*, Edited by Geoffrey Wigoder, Jerusalem: Hebrew University, 1984, 23–44.

³⁸ קימי קפלן, "האין זה עולם הפוך?: פרקים בתולדות חייהם, בדרשותיהם ובתהליכי הרצף והשינוי בדרשותיהם של רבנים אמריקאים אורתודוקסים בתקופת ההגירה הגדולה (1881–1924)", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1996; קפלן, "שורשי המזרחי באמריקה: הרבנות האורתודוקסית המהגרת (1881–1914)", *יהדות זמננו* 13 (תשנ"ט): 173–205; Kimmy Caplan, "A Survey of Jewish History": An Early Representation of Orthodox Historiography on American Soil," *American Jewish History*, 101,3 (2017): 227–246.

עיתונות יידיש

המחקר על עיתונות יידיש בארצות-הברית כולל את עבודות היסוד של י" גוידא,³⁹ מרדכי סולטס (Soltes),⁴⁰ יעקב שאצקי,⁴¹ אליהו שולמאן,⁴² קלמן מרמר⁴³ ויוסף חייקין.⁴⁴ מחקריהם של יעקב קבוקוב ושל משה שטארקמן גם הם מחקרי יסוד בתחום עיתונות יידיש והעיתונות העברית בארצות-הברית, וכמו כן משמשים דוגמאות יחידות כמעט למבט השוואתי על תולדות עיתונות יידיש ועברית.⁴⁵ מן ההיבט החברתי-פוליטי דן דירק הרדר (Hoerder) בעיתונות הפועלים ביידיש לגוניה בתוך ההקשר ההיסטורי של עיתונות מהגרים ממזרח-אירופה ומדרומה בארצות-הברית;⁴⁶ וטוני מייקלס (Michels) עמד על היבטים תרבותיים ופוליטיים בעיתונות יידיש הסוציאליסטית בארצות-הברית מאמצע שנות השמונים של המאה התשע-עשרה.⁴⁷ מן המחקרים האחרונים בתחום יש לציין את עבודתה של איילת ברין (Brinn), העוסקת בצמיחתה של עיתונות יידיש בארצות-הברית מנקודת מבט מגדרית ועל רקע מגמות מסחריות ותרבותיות בעיתונות האמריקנית בת הזמן.⁴⁸

מן ההיבט הרחב של התחום בוחנים מחקריה האחרונים של חגית כהן את עולם הספרים והקוראים ביידיש בארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, ומאירים את עולם הדפוס ביידיש בהקשרו הרחב ואת התבססותה של ארצות-הברית כמרכז עצמאי בתחום.⁴⁹ בהקשר הרב-לשוני היהודי

³⁹ י" גוידא, "די יידישע פרעסע אין אמעריקע", דער 20סטער יארהונדערט: ליטערארישע אויסגאבע פיר 1900, רעדאקטירט פון אלכסנדר הארקאווי, ניו יורק: א' הארקאווי, 1900, 31–40.

⁴⁰ Mordecai Soltes, *The Yiddish Press: An Americanizing Agency*, New York: Teachers College, Columbia University, 1925 (להלן: סולטס, עיתונות יידיש).

⁴¹ יעקב שאצקי, "פרעסע ביי יידן", אלגעמיינע ענציקלאפעדיע, יידן ג, ניו יארק: צענטראלע יידישע קולטור-ארגאניזאציע, 1942, 200–283; ראו גם יעקב שאצקי (רעדאקטאר), זאמל-בוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע, ניו יארק: יידישער קולטור געזעלשאפט, 1934.

⁴² אליהו שולמאן, געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע: 1870–1900, ניו יארק: א"וו בידערמאן, 1943.

⁴³ קלמן מרמר, דער אנהויב פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע: 1870–1890, ניו יארק: שרייבער סעקציע ביים איקוף, 1944.

⁴⁴ יוסף חייקין, יידישע בלעטער אין אמעריקע: א צושטייער צו דער 75 יאריקער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין די פאראייניקטע שטאטן און קאנאדע, ניו יארק: יוסף חייקין, 1946 (להלן: חייקין, עיתונות יידיש באמריקה). למחקרים וסקירות נוספים על עיתונות יידיש בארצות-הברית ראו ל' מארקו, "אביסעלע היסטאריע", זאמל-בוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע, רעד' יעקב שאצקי, ניו יארק: יידישע קולטור געזעלשאפט, 1934, 46–48; ז' ברכות, "די געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין מאסאטשוזעטס: 1882–1938", יארבוך פון אמאפטייל, 2 (1939): 219–247; Zosa Szajkowski, *One Hundred Years of the Yiddish Press in America, 1870–1970*, New York: YIVO Institute for Jewish Research, 1970; Sidney J. Weissberger, *The Rise and Decline of the Yiddish-American Press*, Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International, 1972.

⁴⁵ יעקב קבוקוב, חלוצי הספרות העברית באמריקה: מחקרים ותעודות, תל אביב; קליבלנד: יבנה: המכון ללימודי היהדות, 1966 (להלן: קבוקוב, חלוצי הספרות העברית); משה שטארקמאן, "ווען העברעאיש און יידיש זיינען געקומען קיין אמעריקע", פנקס פאר דער פארשונג פון דער יידישער ליטעראטור און פרעסע, 1, רעדאקטירט פון שלמה ביקל, ניו-יארק: אלווילטלעכער יידישער קולטור-קאנגרעס, 1965, 171–193; שטארקמאן, "וויכטיקסטע מאמענטן אין דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע", פינף און זיבעציק יאר יידישע פרעסע אין אמעריקע: 1870–1945, רעדאקטירט פון יעקב גלאטשטיין, ש' ניגער און הלל ראגאן, ניו יארק: י.ל. פרץ שרייבער פאראיין, 1945, 9–54; שטארקמאן, "די אנטשטייאונג פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע", זאמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע, רעדאקטירט פון ד"ר יעקב שאצקי, ניו יארק: יידישער קולטור געזעלשאפט, 1934, 13–21.

Dirk Hoerder (ed.), *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s–1970s: An Annotated Bibliography*,⁴⁶ Assistant Editor: Christiane Harzig, Volume 2: Migrants from Eastern and Southeastern Europe, New York: Greenwood Press, 1987, 1–46, 541–706.

Tony Michels, "'Speaking to Moyshe': The Early Socialist Yiddish Press and its Readers," *Jewish History*, 14,⁴⁷ Tony Michels, *A Fire in Their Hearts: Yiddish Socialists in New York*, (להלן: מייקלס, לדבר אל מוישה); 2000: 51–82; Tony Michels, "The Early Yiddish Press in the United States," In *Encyclopedia of American Jewish History*, Edited by Stephen Norwood and Eunice Pollack, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2008, 261–267; Michels, "Exporting Yiddish Socialism: New York's Role in the Russian Jewish Workers' Movement," *Jewish Social Studies*, 16,1 (2009): 1–26; Ayelet R. Brinn, "Miss Amerike: The Yiddish Press's Encounter with The United States, 1885–1924," Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania, 2019.

⁴⁹ חגית כהן, "סחר הספרים הטרינס-אטלנטי וצמיחתו של מרכז תרבות היידיש בארצות-הברית, 1890–1939", עיונים בתקומת ישראל 20 (2010): 437–466 (להלן: כהן, סחר הספרים); חגית כהן, נפלאות בעולם החדש: ספרים וקוראים ביידיש בארצות-הברית, 1890–1940, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2016 (להלן: כהן, נפלאות בעולם החדש).

נסקרו תולדות העיתונות היהודית בארצות-הברית מראשיתה ועד המאה העשרים במחקריהם של דייוויד סילברמן (Silverman), ארתור גורן, קנת' ליבו (Libo) וג'ונתן סרנה.⁵⁰ לשם הדיון הנוכחי אשתמש בחלוקה הכרונולוגית המקובלת עבור עיתונות יידיש בארצות-הברית: 1870–1885 – תקופת הניצנים וההתחלות; 1885–1914 – תקופת ההתפתחות והצמיחה; 1914–1928 – תקופת השיא; 1928 ואילך – עידן של שקיעה הדרגתית. עבודה זו מתמקדת בעשורים המקבילים לתקופה הראשונה ולחלקה הראשון של התקופה השנייה. עם התקופה הראשונה נמנים העיתונים "דיא נואיארקער יידישדייטשע צייטונג" (בעריכת י"ק בוכנר, ניו יורק, 1870–1877); "דיא פאסט" (צבי הירש ברנשטיין, ניו יורק, 1870); "איזראעליטישע פרעסע" (נחמן בר עטלזון, שיקגו, 1877–1879); "ניו יארקער יודישע צייטונג" (כתריאל צבי שרהזון, ניו יורק, 1872); "יידישע גאזעטטען" (שרהזון, ניו יורק, 1874–1930); "טעגליכע גאזעטטען" (שרהזון, ניו יורק, 1881; 1883; 1885); "יודישעס טאגעבלאט" (שרהזון, ניו יורק, 1885–1928). עיתונים אלה התאפיינו בקו שמרני-מסורתי.

התקופה השנייה מתאפיינת בצמיחה של עיתונות יומית רצופה בידיש, מנהיגות אינטלקטואלית-חברתית, עיתונות עובדים מאורגנת והתפשטות למרכזים עירוניים מחוץ לניו יורק. בשנים אלו הופיעו למעלה מחמישה-עשר עיתונים יומיים. הבולטים שבהם היו "טעגליכער העראלד" (נוסד בניו-יורק, 1894–1905) בעל הנטייה השמרנית; "דיא ארבייטער צייטונג" (ניו יורק, 1890–1902) הסוציאליסטי; "דאס אבענדבלאטט" (ניו יורק, 1894–1902), העיתון היומי הסוציאליסטי הראשון; "ניו יארקער אידישע פאלקסצייטונג" (ניו יורק, 1886–1889) הסוציאליסטי; "דער יידישער קוריער" (שיקגו, 1887) השמרני; "די צוקונפט" (ניו יורק, 1892–1897, 2010–1902) הסוציאליסטי בעל הרמה הספרותית הגבוהה; "פרייע ארבייטער שטיממע" (ניו יורק, 1890–1977) האנרכיסטי; "פארווערטס" (1897–2018) הסוציאליסטי; "דער מארגען זשורנאל" (ניו יורק, 1901–1971) האורתודוקסי-שמרני ו"דיא אידישע וועלט" (ניו יורק, 1902–1904) עם הנטייה לאמריקניזציה ולחינוך המהגרים.⁵¹ עיתונים אלה נבדלו זה מזה בנטייתם הפוליטית, הדתית והאמנותית, וייצגו מגוון פוליטי ורעיוני רחב.

עיתונות עברית

העיתונות העברית בארצות-הברית נדונה במחקר הקיים מזוויות צרות יותר, ולא זכתה לרוחב היריעה שבו נחקרה עיתונות יידיש. רוב המחקרים בתחום העיתונות העברית בארצות-הברית התמקדו בשליש הראשון של המאה העשרים. בין המחקרים הבולטים בתחום יש להזכיר את מחקריו של אליעזר רפאל מלאכי על התפתחות התנועה העברית באמריקה, ובכללה העיתונות העברית;⁵² את עבודותיו של זבולון רביד על

David Wolf Silverman, "The Jewish Press: A Quadrilingual Phenomenon," In *The Religious Press in America*,⁵⁰ Edited by Martin E. Marty, New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1963, 125–172; Kenneth Libo, "History of Jewish Journalism in America," In *People in Print: Jewish Journalism in America*, Philadelphia: National Museum of American Jewish History, 1987, 31–49; Jonathan Sarna, "A History of Jewish Journalism in the United States," In *Yesterday's Tomorrow: Inside American Jewish Journalism*, Edited by Luke Ford, New York: iUniverse, 2004, 321–332.

⁵¹ ראו סקירה נרחבת להלן בפרק השני.
⁵² אליעזר רפאל מלאכי, "תולדות התנועה העברית באמריקה", *הגות עברית באמריקה*, בעריכת מנחם זהרי, אריה טרטקובר, חיים אורמיאן, כרך ג, תל אביב: ברית עברית עולמית ע"י הוצאת יבנה, תשל"ד, 212–236; מלאכי, *מסות ורשימות*, ניו יורק: עגן, תרצ"ז, קנז-קפו (להלן: מלאכי, מסות ורשימות); מלאכי, "לתולדות העיתונות העברית באמריקה", *התורן*, תרע"ג-תרע"ה, א: 74–79, 117–125, 220–225; ב: 34–39, 148–154; ג: 37–40; מלאכי, "א קורצע געשיכטע פון דער העברעאישער פרעסע אין אמעריקע", פינף און זיבעציק יאר יידישע פרעסע אין אמעריקע, 100–107; מלאכי, "אגרות סופרים", *התקופה* לד-לה, תש"י; מלאכי, "עורכים עברים באמריקה (במאה הי"ט)", *הדאר* כ"ו (תש"ז): 843–845.

העיתונות העברית בארצות-הברית הראשית המאה העשרים;⁵³ את עבודתו של מייקל בראון על העיתונות העברית בארצות-הברית בין השנים 1914–1924;⁵⁴ את מחקרו של משה פלאי על התרבות העברית בארצות-הברית ממלחמת העולם הראשונה ועד שנות התשעים של המאה העשרים;⁵⁵ את מחקרו של דוד מירסקי על היצירה התרבותית והחינוכית בעברית בארצות-הברית בין השנים 1900–1920;⁵⁶ ואת הסקירה המוערת של יוסף גולדמן על עיתונות עברית בארצות-הברית בין השנים 1871–1926.⁵⁷ בסיס לכל אלה משמשת סקירתה של פאני ברודי על כתבי העת שיצאו לאור בעברית בארצות-הברית מראשיתה בשנת 1871 ועד 1931.⁵⁸

מחקרים בולטים על עיתונים או כתבי עת ספציפיים בעברית הם אלה של אלן מינץ ("התורן"), דנייה עמיחי ("מקלט") ומשה דייוויס ("הצופה בארץ החדשה").⁵⁹ יוצא דופן בהקשר זה הוא שי שמואל נחושטאי. מחקרו המקיף עוסק בעשורים הראשונים לקיומה של העיתונות העברית בארצות-הברית ודן בתקופה שבין השליש האחרון של המאה התשע-עשרה למלחמת העולם הראשונה מתוך התמקדות במאמרי מערכת מן העיתונות העברית המוקדמת בארצות-הברית.⁶⁰

ככלל מקובלת הייתה על החוקרים בתחום קביעתו העקרונית של איש התרבות העברית בארצות-הברית דניאל פרסקי כי "הספרות העברית החדשה בוששה לבוא לאמריקה".⁶¹ את היצירה העברית בארצות-הברית בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה תיאר פרסקי כשנות פעילותם של המשכילים, אשר הניחו אמנם יסודות לעיתונות עברית מקומית, אולם לא להתפתחותה של ספרות עברית מקורית. פעילותם התרבותית הייתה דלה והוגבלה לדברי השכלה ומליצה, והעיתונות שיצרו נפלה באיכותה מן העיתונות העברית באירופה.

מבחינה כרונולוגית מסמנת מלחמת העולם הראשונה את סופה של תקופת הראשית בעיתונות העברית. התמורות ההיסטוריות הובילו ליצירתו של מרכז יהודי ועברי מתחדש בארצות-הברית, וכן להתחזקות המרכז העברי בארץ-ישראל. משום כך נחשבות השנים שמ-1914 כשנות התבגרותה של התרבות והספרות העברית בארצות-הברית, ובכלל זה העיתונות העברית. הגירתם של אישים בולטים בספרות

⁵³ זבולון רביד, "יהדות אמריקה בראי שני מאספים עבריים ספרותיים (המאסף בארץ החדשה, הקובץ הספרותי העברי הראשון בארה"ב ווילקוט מערבי, 1904), קובץ מסד, ספר יובל לכבוד מייסד מחנות "מסד" ד"ר שלמה שולזינגר ורעייתו רבקה, כרך א, בעריכת מאיר חבצלת ושולם קורנבלום, ניו-יורק: מחנות "מסד", 1978, 75–108; רביד, "עיתון עברי יומי בארצות הברית (ה'ת"ס)", במלאת שבעים שנה לצאתו לאור, עם וספר א (תשמ"א): 63–67; רביד, "חברת 'שוחרי שפת עבר' באמריקה", עם וספר ב (תשמ"ב): 76–80.

⁵⁴ Michael Brown, "All, All Alone: The Hebrew Press in America from 1914 to 1924," *American Jewish Historical Quarterly*, 59 (1969): 139–178.

⁵⁵ משה פלאי, *התרבות העברית באמריקה: 80 שנות התנועה העברית בארצות-הברית, תרע"ו–תשנ"ה (1916–1995)*, תל אביב: רשפים, 1988.

⁵⁶ David Mirsky, "Hebrew in the United States: 1900–1920," In: *Herzl Year Book: Essays in Zionist History and Thought*, Vol. 5, Edited by Raphael Patai, New York: Herzl Press, 1963, 83–111.

⁵⁷ Yosef Goldman, *Hebrew Printing in America, 1735–1926: A History and Annotated Bibliography*, research and editing by Ari Kinsberg, Brooklyn: Y. Goldman, 2006, 770–834.

⁵⁸ Fannie M. Brody, "The Hebrew Periodical Press in America, 1871–1931: A Bibliographical Survey," *Publications of the American Jewish Historical Society*, 33 (1934): 127–170.

⁵⁹ משה דייוויס, "הצופה בארץ החדשה": מקור לתולדות יהודי מזרח-אירופה באמריקה, בית ישראל באמריקה, 31–73 (להלן: דייוויס, הצופה בארץ החדשה); דנייה עמיחי, "התהוותו של כתב העת 'מקלט' במרכז העברי בארצות-הברית", *הקונגרס העולמי למדעי היהדות* 11, ג, כרך 3 (תשנ"ג): 303–310; Alan Mintz, "A Sanctuary in the Wilderness: The Beginnings of the Hebrew Movement in America in the Pages of 'Hatoren'," *Prooftexts* 10,3 (1990): 389–412.

⁶⁰ שי נחושטאי, "העיתונות העברית האמריקאית, 1871–1914: מגמות ותכנים", *קשר* 4 (1988): 31–49 (להלן: נחושטאי, *העיתונות העברית האמריקאית: בין התהוותה למלחמת העולם הראשונה*, הוצאת אוניברסיטת מית'ן, 1989) Ph. D. Thesis, Ann Arbor, Michigan: UMI, 1989 (להלן: נחושטאי, הבראזים, כור היתוך ואתניות).

⁶¹ דניאל פרסקי, "הספרות העברית באמריקה", *לוח אחיעבר*, שנה ראשונה, 3 (1918): 63.

העברית החדשה כגון י"ד ברקוביץ (1885–1967), שמריהו לוי (1867–1935), ראובן בריינין (1862–1939) ומנחם ריבולוב (1895–1953) וייסוד "ההסתדרות העברית באמריקה" ב-1916 סימנו עידן של קבע והתבססות בעיתונות העברית בארצות-הברית. מבחינה תרבותית סימן ייסוד כתב העת "התורן" ב-1913 נקודת מפנה בבשלותה ובאיכותה של העיתונות העברית באמריקה.⁶²

כפי שעולה מסקירה זו, הכתיבה המחקרית על העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית התאפיינה בכמה קווים עקרוניים: הפרדה עקבית למדי בין עברית ליידיש; התמקדות מועטת בתקופת הראשית של העיתונות בשתי השפות, בייחוד בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה, והערכה שלילית של העיתונות שנוצרה בתקופת ראשית זו הן בעברית והן ביידיש; והתעלמות מן הממד המקומי הן בסביבת המוצא והן בסביבת היעד של הדמויות המובילות בתחום. מחקר זה מבקש למלא את החלל המחקרי הקיים על ידי בחינה מחודשת של התופעה מזוויות חדשות. בממד הכרונולוגי נוגע החידוש לעיסוק בשנים המעצבות. עבודה זו מתמקדת בשנים שבהן צמחה העיתונות ביידיש ובעברית בארצות-הברית – 1870–1900. כאמור, המחקר בתחום עד כה התמקד בשנים שבהן התקיימה עיתונות מבוססת.

בממד הגיאוגרפי-חברתי נוגע החידוש לבחינת ההקשר הטרנס-אטלנטי של צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית. יצירה תרבותית זו הייתה במידה רבה פרי עבודתם של מהגרים יהודים מאזור ליטא, ובייחוד מחבל סובאלק (Suwalki) שבצפון-מזרח פולין. הגם שעובדה זו ידועה במחקר, לא הוקדשה תשומת לב לקשר שבין מקום מוצאם של רבים מן הפעילים בתחום ובין צמיחת העיתונות. במהלך העבודה אתחקה על עקבותיהם של חלוצי הדפוס הללו, ואציע הסבר לקשר בין מוצאם לפעילותם; בתוך כך אאפיין מקרה מיוחד של הגירה מקצועית ותרבותית מסובאלק לניו-יורק. בממד הלשוני-תרבותי נוגע החידוש לבחינה משולבת של מערכות העיתונות בעברית וביידיש. עבודה זו קושרת מחדש בין האותיות העבריות, ועומדת על הקשרים ועל הזיקות ההדדיות שהתקיימו בין מערכות העיתונות בשתי השפות בעשורים הראשונים לקיומן בארצות-הברית.

ג. המסגרת הכרונולוגית

מחקר זה מתמקד בעשורים הראשונים לצמיחתה של העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית – השליש האחרון של המאה התשע-עשרה. אלה הם העשורים שבהם אף התגבשה והתגברה בהדרגה ההגירה היהודית ממזרח-אירופה על שלושת מקורותיה העיקריים: האימפריה הרוסית, רומניה וגליציה. עשורים אלה חופפים במידה רבה גם לתקופה רבת תהפוכות בהקשר הפנים-אמריקני – המכונה במחקר

⁶² נחשתאי, הבראיוס, כור היתוך ואתניות, 6–8; להערכה של מצב העברית בארצות-הברית בשנים אלו ראו גם י"ד ברקוביץ, **הראשונים כבני אדם**, תל אביב: דביר, תשי"ט, קמ"ג; חיים לוף, "לראשיתה של הפובליציסטיקה העברית החדשה באמריקה", **הגות עברית באמריקה**, כרך ג, בעריכת מנחם זהרי, אריה טרסקובר וחיים אורמייאן, תל אביב: ברית עברית עולמית על יד הוצאת יבנה, תשל"ד, 237–239.

The Gilded Age או Progressive Era.⁶³ המחקר מתמקד בקשר בין שלוש תופעות אלה – ההגירה היהודית ממזרח-אירופה, צמיחת העיתונות באות עברית והתמורות בסביבה האמריקנית בת הזמן. משום כך משמשת התקופה שבין השנים 1870–1900 כמסגרת הזמן ההולמת לעבודה.

הדיון בהגירה היהודית ממזרח-אירופה לארצות-הברית ובתופעות החברתיות והתרבותיות הכרוכות בהגירה זו תחום לרוב בין השנים 1880–1924. אולם נראה שיש מקום לחלוקה כרונולוגית והיסטורית מדויקת ועדינה יותר, בייחוד באשר לצמיחת העיתונות בידיש ובעברית. ואמנם, האירועים שהצמיחו את עיתונות יידיש ועברית בארצות-הברית וקידמו את התפתחותה נטועים שניהם באירועים שהתרחשו באירופה בשליש האחרון של המאה התשע עשרה, ולמעשה תוחמים פרק זמן זה משני עבריו.

מלחמת פרוסיה-צרפת (1870–1871) סימנה את ראשיתה של העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית ואת העניין שהחלו לגלות מהגרים יהודים בנעשה באירופה באמצעות עיתונות בלשונם. העיתונים הראשונים בעברית וביידיש בארצות-הברית החלו לצאת לאור במהלך שנים אלה; היו אלה "הצופה בארץ החדשה" של צבי הירש ברנשטיין (גיליון ראשון: 11.6.1871) ו"דיא נואיארקער יידישדייטשע צייטונג" (Hebrew Times) של י"ק בוכנר (1.3.1870), ומעט אחרים "די פאסט" של ברנשטיין. סקרנותם של מהגרים יהודים בארצות-הברית בנעשה מעבר לים היא שהצמיחה את העיתונות באות עברית בארצות-הברית; וזוהי אפוא נקודת הפתיחה הכרונולוגית למחקר זה.⁶⁴

הסקירות והמחקרים על אודות העיתונות בעברית וביידיש חותמים לרוב את התקופה המתוארת בראשיתה של מלחמת העולם הראשונה, עם התבססותו של מרכז יהודי תרבותי בשתי השפות בארצות-הברית. אולם נראה כי פרשת דרייפוס וההדד הציבורי שנלווה לה לאורך המחצית השנייה של שנות התשעים הם שסימנו את התבססות העיתונות בידיש כמוסד מרכזי בעיצוב דעת הקהל היהודית-אמריקנית. המשפט והפרשה כולה היו נושאי מפתח בעיתונות היהודית בעולם בכלל ובארצות-הברית בפרט בשנים אלה.⁶⁵ אם כן, נקודת הסיום המוצעת למחקר זה היא סוף המאה התשע-עשרה ומפנה המאה העשרים.

⁶³ התייחסו הכרונולוגי של פרק זמן זה בהיסטוריה אמריקנית אינו חד-משמעי, ונתון לוויכוח בין היסטוריונים של התקופה: יש שרואים את ראשיתה ב-1865, עם תום מלחמת האזרחים, ואחרים מסמנים את תחילת התקופה בהצפה הכלכלית של השווקים ב-1873 ואפילו ב-1877, עם תום תקופת השיקום שלאחר המלחמה וסיום כהונתו של יוליסס ס' גראנט (Grant) כנשיא ארצות-הברית. נקודת הסיום של התקופה שנויה גם היא במחלוקת: יש הרואים סוף התקופה ב-1898, עם פרוץ מלחמת אמריקה-ספרד וראשית האימפריאליזם האמריקני, ויש שמוהים את נקודת הסיום בבחירתו של תיאודור רוזוולט (Roosevelt) לנשיא ב-1901. אחרים מאחרים את סיום התקופה עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ב-1914 ואפילו עד סיום המלחמה. לדיונים בשאלת הפריודיזציה ראו Heather Cox Richardson, "Reconstructioning the Gilded Age and Progressive Era," In *A Companion to the Gilded Age and Progressive Era*, Edited by Christopher McKnight Nichols and Nancy C. Unger, Richard Schneirov, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017, 7. לשאלה הכללית של תארוך התקופה ראו Richard Schneirov, "Thoughts on Periodizing the Gilded Age: Capital Accumulation, Society, and Politics, 1873–1898," *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, 5, 3 (2006): 189–224. (להלן: שניירוב, תיחום כרונולוגי).

⁶⁴ על חשיבותה של מלחמת פרוסיה-צרפת בהופעת "די פאסט" ו"הצופה בארץ החדשה" ראו דיוויס, הצופה בארץ החדשה, 31–32.

⁶⁵ על מקומו של משפט דרייפוס בעיתונות יידיש בניו-יורק ראו יעקב מילך, *די אנטשטייונג פון "פארווערטס" און זיין קאמפף מיטן "אבענדבלאט" (1893–1902): זכרונות*, ניו יארק: יעקב מילך, 1936, 92, 119–120 (להלן: מילך, זכרונות); Philip Joseph, *American Literary Regionalism in a Global Age*, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2007, 83–84. פרשת דרייפוס בעיתונות היהודית בת הזמן באירופה ובאימפריה העות'מאנית ראו יוסף לנג, "תגובות היישוב בארץ ישראל על פרשת דרייפוס וביטוי בעיתוני התקופה (1894–1906)", *קשר* 37 (2008): 39–55; לנג, "תגובות העיתונות העברית בארץ ישראל על פרשת דרייפוס (1894–1906)", *קשר* 46 (2014): 16–29; גדעון קוץ, "הוא זכאי! או לא? העיתונות העברית והיהודית באירופה ובארץ ישראל בראשית פרשת דרייפוס: מאבק בעלילה אנטישמית או ניסיון לצמצם נזקים?", *קשר* 33 (2003): 41–53; קוץ, "ראשיתה של פרשת דרייפוס בעיתונות העברית והיהודית באירופה", *קשר* 46 (2014): 4–15; "It 'Would Never Happen Here!': The Dreyfus Affair in the Central and Eastern European Jewish press," *Historical Reflections – Réflexions Historiques*, 31,3 (2005): 393–407; Carol Iancu, "The Jews of France and Algeria at the time of the Dreyfus Affair," *Studia Hebraica*, 7 (2007): 51–66.

בשנת 1902 עצמה התרחשו כמה אירועים בעלי משמעות עבור העיתונות בעברית וכידיש בארצות-הברית: השבועון "העברי" של כתריאל הירש שרהזון, שיצא לאור באופן קבוע מאז 1893, הפסיק את הופעתו, וכן נוסדה אגודת "מפיצי שפת עבר וספרותה" בניו יורק.⁶⁶ אז החל עידן חדש ושונה בעיתונות העברית ובתרבות העברית, שבו התהדקו הזיקות בין העיתונות ובין התנועה הציונית והתנועה התרבותית העברית בארצות-הברית.

עבור עיתונות יידיש הייתה שנת 1902 אף היא בעלת משמעות. בשנה זו חזר אב קאהאן לעריכת העיתון היומי "פארווערטס". העיתון נוסד ב-1897, אולם עם חזרתו של קאהאן לתפקיד העורך לאחר כמה שנים בעיתונות האמריקנית באנגלית הפך העיתון לבעל השפעה ותפוצתו התרחבה מאוד.⁶⁷ באותה שנה נסגר גם העיתון הסוציאליסטי היומי "דאס אבענדבלאטט", וכן נוסד השבועון "דיא אידישע וועלט".⁶⁸ כמו כן נוסד ב-1902 איגוד כתבי העיתונים ביידיש ("די אידישע צייטונגס שרייבער אין ניו יארק"), ובישר את תחילתו של עידן התמסדות הכתיבה העיתונאית ביידיש כפרופסיה מובחנת.⁶⁹ אם כן, שנת 1902 סימנה שינוי הן בעיתונות יידיש, הן בעיתונות העברית והן בעולם התרבותי היהודי והאמריקני שבו צמחו. עבור עיתונות יידיש החל אז עידן של התבססות וצמיחה מהירה, ואילו עבור העיתונות העברית הסתיים עידן הראשית וההשפעה המשכילית החזקה. כיוון שמחקר זה מתמקד בשנות צמיחתה וגיבושה של העיתונות באות עברית בארצות-הברית, נראה כי זוהי נקודת הזמן המתאימה לסימו.

ד. שיטות המחקר והמקורות

בחינת היחסים בין יידיש ועברית בעיתונות בארצות-הברית ובין שתיהן לסביבה האמריקנית המקומית תיעשה בעזרת מודל הרב-מערכת שפיתח איתמר אבן-זהר בהשראת הפורמליזם הרוסי. אבן-זהר תיאר רב-מערכת כמערך לשוני-תרבותי המורכב מכמה מערכות המקיימות ביניהן זיקות ולפעמים חפיפות; מערכות המשתמשות בו זמנית באפשרויות שונות, אבל מתפקדות כשלם מובנה שחלקיו תלויים זה בזה. לטענת אבן-זהר, עברית ויידיש היו חלק מהרב-מערכת היהודית במשך מאות שנים, ולמעשה עד תום לאחר מלחמת העולם הראשונה.⁷⁰ במחקר זה אנסה לבחון אם מודל הרב-מערכת שהציע אבן-זהר תקף גם לתיאור מערכת העיתונות באות עברית בארצות-הברית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. כאמור, בעשור השני של המאה העשרים כבר התקבעו מרכיבי הזהות הללו, ועברית ויידיש שוב לא חלקו ביניהן מרחב משותף פנים-יהודי. אולם כאשר נבחן את הרב-מערכת עברית-יידיש בארצות-הברית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, כחצי יובל לפני שהוכרע מצב העניינים הלשוני ביניהן, נוכל

⁶⁶ מירסקי, עברית בארצות-הברית, 101.

⁶⁷ על קאהאן ראו להלן פרק שני. על חזרתו של קאהאן ל"פארווערטס" ב-1902 ראו אב קאהאן, **בלעטער פון מיין לעבן**, פערטער באנד, ניו יארק: פארווערטס, 1928, 287; Ronald Sanders, *The Downtown Jews*, New York: Dover Publications, 1969, 246–276; Annie Polland, "May a Freethinker Help a Pious Man?: The Shared World of the 'Religious' and the 'Secular' Among Eastern European Jewish Immigrants to America," *American Jewish History*, 93, 4 (December 2007): 379–382.

⁶⁸ על נסיבות הקמתו של העיתון ראו Lucy S. Dawidowicz, "Louis Marshall's Yiddish Newspaper, 'The Jewish World': A Study in Contrasts," *Jewish Social Studies*, 25, 2 (April 1963): 102–132 (להלן: דוידוביץ, אידישע וועלט). על הנסיבות שהובילו לסגירת "דאסאבענדבלאטט" ראו בהרחבה להלן בפרק השישי.

⁶⁹ בערנארד וויינשטיין, **די אידישע יוניאנס אין אמעריקא: בלעטער געשיכטע**, ניו יארק: פאראייניקטע אידישע געווערקשאפטן, 1929, 531 (להלן: וויינשטיין, איגודים יהודיים באמריקה). בראש האיגוד עמד עם הקמתו אלכסנדר הרכבי.

⁷⁰ איתמר אבן-זהר, "אספקטים של הרב-מערכת עברית-יידיש", **הספרות** 35–36 (תשמ"ו): 51 (להלן: אבן-זהר, עברית-יידיש); 1–2 (להלן: Itamar Even-Zohar, *Polysystem Studies (=Poetics Today)*, Duke University Press, 11, 1), 1990: 1–2 (להלן: אבן-זהר, רב-מערכת).

לראות ששתי השפות חלקו זו עם זו שימושים תרבותיים וסמיוטיים. לאורך פרקי העבודה אבחנו את משמעות הכתיבה והפרסום בידיש ובעברית על רקע האפשרויות הלשוניות האחרות שעמדו לרשות המהגרים היהודים באמריקה, ואפיין את היחס בין צורת המסירה לתוכן המסירה בהקשר זה; כלומר, את משמעות הכתיבה באות עברית מבחינה פוליטית, תרבותית ואידיאולוגית. לשם כך אשתמש בעיתונים ובכתבי עת בידיש ובעברית מן התקופה, וכן במסמכים ארכיוניים, החושפים את העמדות ואת המניעים למהלכים תרבותיים-לשוניים אלה.

את היחסים בין העיתונות באות עברית ובין הסביבה המקומית אבחנו באמצעות עיון בעיתונות יהודית-אמריקנית בת הזמן בעברית, בידיש ובאנגלית. נוסף על כך אשתמש גם בממצאים ארכיוניים – כגון מסמכים משפטיים, התכתבויות ותיעוד רשמי. באמצעות עיון טקסטואלי משווה בין המקורות הללו אעמוד על שאלות המחקר המרכזיות ואציע להן תשובות חדשות.

לאורך העבודה אטפל בתופעות המרכזיות העומדות בלב העבודה בשני מישורים: תחילה אבחנו מקורות ראשוניים העוסקים בסוגיות הנדונות, ואציג את משמעותן החברתית והתרבותית בהקשר ההיסטורי הרחב. לאחר מכן אתמקד בכמה דוגמאות המשקפות את התופעות שהוצגו בהרחבה. הדוגמאות שנבחרו נוגעות לפעילותו של המוציא לאור כתריאל הירש שרהזון, מו"ל מוביל בעולם העיתונות באות עברית בארצות-הברית בעשורים הנדונים ודמות מוכרת בעולם המהגרים היהודי בניו-יורק. באמצעות התמקדות בדמותו של שרהזון ובפעילותו המו"לית אדון בזיקות בין עולם הכלכלה ועולם המשפט המקומי ובין עיתונות יידיש הצומחת, וכן במשמעות ההשתייכות הפוליטית של עורכים ומוציאים לאור בידיש בארצות-הברית בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה.

אחת מבעיות היסוד של מחקרים בתחום העיתונות היהודית המוקדמת בארצות-הברית היא המחסור במקורות ראשוניים משנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה. מצאי הגיליונות של כתבי העת והעיתונים אינו שלם, ורוב המסמכים הרלוונטיים מתקופה זו לא נשמרו. המקורות הראשוניים שישמשו במחקר זה הם אפוא המצאי הקיים של עיתונים וכתבי עת באנגלית, בעברית וביידיש שהופקו בארצות-הברית, בעיקר בעיר ניו-יורק, משנות השבעים של המאה התשע-עשרה ועד ראשית המאה העשרים. רוב העיתונים וכתבי העת מצויים בספרייה הלאומית בירושלים; בספרייה הציבורית של ניו יורק (New York Public Library); ובארכיון יווא בניו-יורק. כתבי עת רבים סרוקים באופן חלקי או מלא במאגר המקוון "עיתונות יהודית היסטורית" (Jpress) של הספרייה הלאומית בירושלים ואוניברסיטת תל אביב. מקורות ראשוניים נוספים הם תעודות ומסמכים ארכיוניים הנוגעים לתולדות הדפוס בעברית וביידיש בארצות-הברית בתקופה הנדונה. החומרים מצויים בין השאר בארכיון יווא בניו יורק, בארכיונים אישיים בספרייה הלאומית בירושלים ובארכיונים פרטיים וציבוריים בארצות-הברית כגון ארכיון ה-American Jewish Historical Society; הארכיון הלאומי האמריקני (National Archives and Records Administration) וארכיון בתי המשפט בניו-יורק (New York County Surrogate's Court). תעודות אלה כוללות תכתובות בין מוציאים לאור ועורכים, זיכרונות אישיים של דמויות מפתח מן התחום וכן רשומות רשמיות.

כמה ממקורות אלה רואים אור לראשונה בעבודה זו, והם משמשים תשתית ליצירתה של תמונה מלאה ושלמה יותר מזו הקיימת עד כה. הגיוון במקורות הראשוניים – עיתונים וכתבי עת, מקורות ארכיוניים ותכתובות פרטיות – תורם להרחבת היריעה ולהעמדתה של תמונה היסטורית מהימנה ומעמיקה.

לאורך העבודה מובאים ציטוטים ממקורות בידיש. אם לא צוין אחרת – התרגומים מידיש לעברית הם שלי.

ה. מטרות המחקר

עבודה זו מבקשת למלא את הפער הקיים במחקר הן מבחינה מתודולוגית והן מבחינה תכנית. מבחינה מתודולוגית מצביעה העבודה על הזיקה הפנימית בין העיתונות בעברית לעיתונות בידיש בארצות-הברית בראשיתן וחושפת את משמעויותיה התרבותיות. כמו כן מדגישה העבודה את חשיבותם של העשורים הראשונים לקיומן של מערכות עיתונים אלה להבנת קווי ההתפתחות של עיתונות יידיש ושל העיתונות העברית בראשית המאה העשרים. לטענתי עשורים מעצבים אלה הניחו את התשתית החומרית והארגונית לקיומה של מערכת עיתונות באות עברית בארצות-הברית בעשורים שאחר כך, והם ראויים לבחינה מחקרית שיטתית. מבחינה תמטית תורם מחקר זה להבנת ההיבטים הכלכליים, הארגוניים והפוליטיים של מערכות העיתונות בעברית ובידיש בעשורים הראשונים לקיומן ולעמידה על משמעותם בהקשר האמריקני המקומי בן הזמן.

תרומה נוספת נוגעת למישור הביוגרפי. כאמור, לאורך הפרקים נשזרת דמותו של חלוץ העיתונות בעברית ובידיש כתריאל הירש שרהזון (1835–1905), יליד פלך סובאלק שבצפון-מזרח פולין שהיגר לארצות-הברית בסוף שנות השישים של המאה התשע-עשרה.⁷¹ שרהזון היה מעורב כמוציא לאור וכבעלים בעיתונים המובילים בניו-יורק הן בעברית והן בידיש למן שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, ובמשך כמה עשורים היה הדמות המובילה בתחום. כפי שאראה בעבודה זו, העיתונים שהוציא לאור – "יודישע גאזעטטען" ו"ידישעס טאגעבלאט" בידיש ו"העברי" בעברית – סימנו צירים מרכזיים בהתפתחותן של מערכות העיתונות בשתי השפות בארצות-הברית. אף על פי שדמותו של שרהזון נדונה במחקרים אחדים, טרם נכתב מחקר מקיף הנוגע לפועלו ולהיקף השפעתו. עבודה זו מבקשת להשלים את החסר, ולעמוד על מקומו המרכזי של שרהזון בהתפתחות העיתונות בעברית ובידיש בארצות-הברית. דמותו תשמש אפוא כבדיחה התיכון של המחקר.

באמצעות התמקדות במקרה הבוחן של צמיחת העיתונות בעברית ובידיש בארצות-הברית, מאירה עבודה זו כמה סוגיות רחבות יותר במחקר ההיסטורי של יהדות זמננו. ראשית, באמצעות מתבהרים תהליכי מודרניזציה בחברה היהודית בארצות-הברית. שנית, המחקר תורם להדגשת היבטים של נדידת חומר, ידע ותרבות בין מרכזים יהודיים משתנים. שלישית, המחקר מאיר את המערכת הדו-לשונית היהודית כפי

⁷¹ לסקירות ומאמרים הנוגעים לשרהזון ראו בין השאר יחזקאל שרהזאן, "א בליק צוריק", **ידישעס טאגעבלאטט**, 20.3.1910; זלמן רייזען, "שרהזאן כתריאל צבי", **לעסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור, פרעסע און פילאלאגיע**, ד, ווילנע: ווילנער פערלאג פון ב' קלעצקין, 1929, 886–883 (להלן: רייזן, לקסיקון יידיש לספרות ועיתונות); יהודה דוד אייזנשטיין, **אוצר זכרונותיי**, חלק ראשון, ניו-יורק: י"ד אייזנשטיין, תר"ץ, 25; משה שטארקמאן, "די שרהזאן-זכרונות וועגן דער יידישע פרעסע אין אמעריקע", **יארבוך פון אמאפטליי**, 1 (1938): 274–295 (להלן: שטארקמאן, זכרונות שרהזון); יחזקאל ליפשיץ, "שרהזאן, כתריאל-צבי", **לעסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור**, אכטער באנד, ניו-יארק: אלועלעלעכער יידישער קולטור-קאנגרעס, 1981, 799–800 (להלן: לקסיקון לספרות יידיש חדשה); שלום רוזנפלד, "איל העתונות היהודי מאיסט ברודוויי", **קשר** Victor R. Greene, *American Immigrant Leaders, 1800–1910: Marginality and Identity*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987, 85–104; 17–27; (1989) 6 רבים מן המחקרים מבוססים על פרקי הזיכרונות שפרסמו שרהזון עצמו ובנו יחזקאל. אוסף כתריאל צבי שרהזון בארכיון החברה ההיסטורית היהודית-אמריקנית מכיל גם כן מקורות בעלי ערך (AJHS Archives, Kasriel H. Sarasohn Collection); לשם מחקר זה השתמשתי, נוסף על מקורות אלה, גם בחומרים ארכיוניים שטרם נדונו במחקר, כגון תיקים משפטיים מארכיון בתי המשפט בניו-יורק (New York County Surrogate's Court, Records Department) ובמסמכים מאוסף אברהם שרהזון באוניברסיטת קולומביה (Abraham H. Sarasohn Papers, 1902–1943, Columbia University Rare Book & Manuscript Library). בכל אחד מן הפרקים אציג חומרים הקשורים בשרהזון בהרחבה ולפי ההקשר.

שבאה לידי ביטוי במעבר ממזרח-אירופה לארצות-הברית בעידן ההגירה ההמונית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה.

1. מבנה העבודה

הפרק הראשון מוקדש לבחינת הרקע לצמיחת העיתונות בידיש ובעברית בארצות-הברית מזוויות שונות. במהלך הפרק אעמוד על מצב העיתונות באות עברית באירופה. כמו כן אתאר את מקומה של העיתונות באות עברית בבריטניה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ואת חשיבותה להבנת התופעה המקבילה בארצות-הברית. נוסף על כך אדון בתנאים המקומיים האמריקניים אשר עמדו בזיקה לצמיחת העיתונות בידיש ובעברית – ובראשם עלייתה של עיתונות ההמון והתבססותו של ההבראיזם הנוצרי בארצות-הברית.

הפרק השני דן בהיבטים הלשוניים והתרבותיים של צמיחת העיתונות בעברית ובידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה והממצאים המוצגים בו מצביעים על יחסים מורכבים ומשתנים בין השפות. הפרק פורש את היחסים בין יידיש לעברית ואת שאלת קיומן כרב-מערכת לשונית ותרבותית בעלת זיקות הדדיות, ומראה כי מגעים וסמיכויות בין עיתונות יידיש לעברית התקיימו בשנות התגבשותן בהיבטים שונים ובאתרי מגע מגוונים. הפרק מדגים כיצד התקיימו בין שתי המערכות זיקות ויחסים הדדיים בהיבטים שונים ומרובדים, ומה היו שורשיו הגיאוגרפיים והתרבותיים של מפעל דו-לשוני זה.

הפרק השלישי דן בהצדקות הלשוניות של עורכי העיתונים בעברית וביידיש לבחירה בשפה. במהלך הפרק אדגים את השוני בין הנימוקים וההצדקות לפרסום בידיש לעומת הפרסום בעברית, ואעמוד על ההבדלים העקרוניים בין מערכות העיתונות מבחינה לשונית, אידיאולוגית ומוסדית.

הפרק הרביעי מוקדש לתיאור הזיקות בין עיתונות יידיש ועברית למערכת הפוליטית העירונית בניו יורק. הפרק מתמקד בזיקתם של עורכים ומוציאים לאור למנגנון הפוליטי הדמוקרטי הבולט בעיר בסוף המאה התשע-עשרה – Tammany Hall. הפרק עוסק גם בשאלת מקומה של העיתונות בידיש בחינוכם הפוליטי של המהגרים היהודים ממזרח-אירופה וביחסי הגומלין בין אישים פוליטיים בעיר לדמויות מפתח בעיתונות יידיש.

הפרק החמישי דן בהיבטים מסחריים וארגוניים הנוגעים להתפתותה של עיתונות יידיש בארצות-הברית, ובייחוד בצמיחתו הארגונית והמוסדית של כתריאל שרהזון כמוציא לאור. הפרק מנתח את התהליך הכלכלי והפוליטי שעבר שרהזון על רקע ארצות-הברית שלאחר מלחמת האזרחים, ובוחר תופעות מרכזיות בעיתונות יידיש המוקדמת כגון התפתחות הפרסומת ושבתות עובדים.

הפרק השישי עוסק בתיק משפטי מסוף שנות התשעים של המאה התשע-עשרה שבו תבע שרהזון את עורכי העיתון הסוציאליסטי "דאס אבענדבלאטט" בטענת דיבה. המשפט משמש כמקרה מבחן לניתוח המתחים הדתיים, הפוליטיים, האידיאולוגיים, הכלכליים והחברתיים שאפיינו את החברה היהודית בניו-יורק במפנה המאה העשרים. באמצעות השוואה למשפט דומה מן העיתונות האיטלקית בארצות-הברית באותן שנים מתבררות הסוגיות העקרוניות שהוצגו לאורך העבודה באשר להתפתחות העיתונות באות עברית בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה.

פרקי העבודה בנויים זה על גבי זה לשם בניית תמונת מחקר חדשה ומקורית. העבודה מבקשת לתרום הן למחקר ההיסטורי והתרבותי של יידיש ועברית בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה

והן לסוגיות יסוד בהיסטוריה יהודית-אמריקנית מודרנית, כגון היחסים בין חברת הרוב לקבוצות מהגרים ושאלת הזיקה בין צמיחתה הכלכלית של ארצות-הברית לצמיחתה של יהדות אמריקנית מודרנית. העבודה מעמיקה את ההבנה גם באשר לסוגיה התרבותית של דו-לשוניות יהודית מודרנית. בפרט מאירה העבודה פרק חשוב בתולדות התרבות היהודית בעידן המפתח של צמיחת התרבות העירונית ושל חילופי המרכזים היהודיים בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה: ממזרח-אירופה ומרכזה אל העולם החדש שמעבר לאוקיינוס.

פרק ראשון

משני עברי האוקיינוס: התנאים ההיסטוריים ליצירה בעברית וביידיש בארצות-הברית

מחקר זה עוסק בתופעות תרבותיות בעולם היהודי בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. בטווח הזמן הזה ועבור יהודים רבים באימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית, הייתה ההגירה לארצות-הברית אפשרות למפלט ולעתיד חדש, אך גם סטייה ברורה מן המרכז לפריפריה. במיוחד נכון הדבר עבור חלוצי הדפוס והעיתונות בעברית וביידיש, משכילים בעלי ידע תרבותי יהודי מגוון. רבים מן החלוצים בתחום בארצות-הברית הכירו היטב את העיתונות היהודית באירופה, ולעתים פרסמו כתבות או מאמרים בעיתונים אלה. היכרות ומעורבות זו הייתה הן לפני ההגירה והן אחריה; העיתונות היהודית במזרח-אירופה הייתה מקור להשראה ולחיקוי עבור משכילים יהודים בארצות-הברית.⁷² בשנים שבהן היגרו חלוצים אלה, ולמעשה עד מלחמת העולם הראשונה, נחשבה אירופה למרכז תרבות יהודי חזק ומשפיע, ואילו ארצות-הברית הייתה פריפריה תרבותית. דלותה התרבותית של ארצות-הברית נדונה בכתבות ובחיבורים שונים, והייתה מן המפורסמות עבור בני התקופה. ההגירה לארצות-הברית זימנה סיכוי להתבססות כלכלית ולעלייה ברמת החיים, אולם מחירה הרוחני והדתי היה גבוה.⁷³ משום כך יש חשיבות יתרה להבנת עולמם של חלוצי הדפוס בעברית וביידיש לפני התבססותם בארצות-הברית ולעמידה על המטען התרבותי שנשאו איתם אל מעבר לאוקיינוס. גם תנאי החיים היסודיים בארצות-הברית היו בעלי השפעה עמוקה על התפתחות התחום, והכתיבו נתיבי התפתחות ודפוסי פעולה עבור העיתונות בעברית וביידיש. פרק זה מוקדש אפוא לתנאי היסוד שאפשרו את צמיחתה של העיתונות באות עברית בארצות-הברית הן בסביבת המוצא והן בסביבת היעד. הפרק עוקב אחר המסלול הגיאוגרפי של המהגרים – ממזרח-אירופה דרך לונדון אל ארצות-הברית.

א. עיתונות בעברית וביידיש באימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית: 1850–1900

את צמיחתה של העיתונות העברית באירופה למן המאה השמונה-עשרה מקובל לכרוך עם שתי תופעות תרבותיות היסטוריות בנות הזמן: צמיחת העיתונות העולמית מזה ועלייתה של הספרות העברית החדשה מזה.⁷⁴ מבחינה כרונולוגית אפשר לזהות כמה שלבים בצמיחתה של העיתונות העברית המוקדמת באירופה: תקופת הניצנים, שהתאפיינה בהופעת כתבי עת בתדירות משתנה (בין השנים 1691–1856);

⁷² בנקודה זו אדון בהרחבה להלן בפרק השני.

⁷³ ראו למשל גרשון רוזנצווייג, **מסכת עמיריקא**, ניוארק: א' גינסבערג, 1892; משה גולדמן, "אל הקוראים", **המורה**, 1894; א"ח רוזנברג, "אל הקוראים", **המודיע לחדשים**, ינואר 1902. לסיכום מקורותיה של תפיסה זו ראו הרצברג, טרייפנעע מדינה; ראו גם מנחם בלונדהיים, "הרבנות האורתודוקסית מגלה את אמריקה: הגיאוגרפיה של הרוח במתוים של תקשורת", **בעקבות קולומבוס; אמריקה 1492–1992**, בעריכת מירי אליאב-פלדון, ירושלים: שור, תשנ"ז, 483–510; ישראל ברטל, "אמריקה של מעלה: ארצות הברית כאידיאל וכמופת ליהודי מזרח אירופה במאה התשע-עשרה", בעקבות קולומבוס, 511–522.

⁷⁴ על העיתונות באירופה במאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה ראו Elizabeth L. Eisenstein, "Defining the Initial Shift; Some Features of Print Culture," In *The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, 129–136; Stephen Botein, Jack R. Censer and Harriet Ritvo, "The Periodical Press in Eighteenth-Century English and French Society: A Cross-Cultural Approach," *Comparative Studies in Society and History*, 23, 3 (July 1981): 464–490; Stuart Andrews, *The British Periodical Press and the French Revolution, 1789–1899*, Basingstoke: Palgrave, 2000; Jeffrey T. Leigh, "Print Capitalism or Patronage, Propaganda, and Policing: The Emergence of Printing and the Periodical Press in Bohemia," *Nationalities Papers*, 30, 3 (2002): 351–381. למחקרי יסוד על המגמות המרכזיות בספרות העברית בעת החדשה ראו נחום סלושץ, **קורות הספרות העברית החדשה**, ורשה: תושיה, תרס"ה; פישל לחובר, **תולדות הספרות העברית החדשה**, תל אביב: דביר, תשי"א; יוסף קלוזנר, **היסטוריה של הספרות העברית החדשה**, מהדורה שנייה, ירושלים: אחיאסף, 1958; ברוך קורצווייל, **ספרותנו החדשה: המשך או מהפכה**, תל אביב: שוקן, 1960; שמעון הלקין, **זרמים וצורות בספרות העברית החדשה**, **ספר ראשון: פרקים בספרות השלה ובספרות חיבת ציון**, בעריכת צפורה כגן, ירושלים: מוסד ביאליק, 1984.

תקופת השבועונים העבריים (1856–1868); עידן העיתונות הלאומית וטיפוח הספרות העברית (1868–1896); ותקופת "חיבת ציון" (1881–1896). בסך הכול עד אמצע המאה התשע-עשרה יצאו לאור במרחב האירופי כחמישים כתבי עת עבריים מסוגים שונים. את כתבי העת והפרסומים התקופתיים שיצאו לאור בעברית בתקופה זו אפשר למיין לכמה סוגים עיקריים: כתבי עת הלכתיים-תורניים; כתבי עת בעלי מגמה משכילית – ובהם ענף של כתבי עת ספרותיים וענף של כתבי עת וקבצים שהוקדשו ל"חכמת ישראל" (Wissenschaft des Judentums); וקבצים שונים כגון מקראות, ספרי לימוד ואחרים.⁷⁵ כתב העת העברי הראשון, "פרי עץ חיים", נוסד באמסטרדם בשנת 1691. היה זה כתב עת תורני לפרסום שאלות ותשובות רבניות של חברי בית המדרש הספרדי "עץ חיים" בעיר.⁷⁶ עידן חדש בעיתונות העברית המודרנית החל ב-1783, עם ייסוד "המאסף" בקניגסברג. כתב עת עברי משכילי זה יצא לאור בקניגסברג ביוזמת "חברת דורשי לשון עבר" במתכונת חודשית. הירחון יצא לאור לסירוגין עד 1811, ועורכיו היו דמויות מובילות בעולם ההשכלה העברית בגרמניה: יצחק אייכל, אהרון וולפסון, יואל ברי"ל ושולם הכהן.⁷⁷

"המאסף" נתן את שמו לעידן חדש של עיתונות עברית – עידן "המאספים" – ולמעשה סימן את ראשית יצירתה של רשת תקשורת יהודית מודרנית. ואמנם, מראשית המאה התשע-עשרה יצאו לאור מאספים עבריים במרכזי השכלה יהודית שונים באירופה. בין הכולטים שבהם אפשר למנות את "ביכורי העתים" (וילנה; 1820), "כרם חמד" (פראג; 1833) ו"ציון" (פרנקפורט; 1840), ומעט אחר כך "פרחי צפון" (וילנה; 1841).⁷⁸ כאמור, מאספים וכתבי עת ראשונים אלה הם שסללו את הדרך לעיתונות עברית מודרנית סדירה מן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ואילך.

את המעבר משלב הראשית אל שלב ההתבססות סימנה הופעת "המגיד" (ליק; נוסד ב-1856), השבועון העברי הראשון. משנות השישים של המאה התשע-עשרה החלו לצאת לאור בכמה מרכזים באימפריה הרוסית, בפרוסיה ובמרחב האוסטרו-הונגרי שבועונים עבריים נוספים – "המליץ" (אודסה; 1860), "הכרמל" (וילנה; 1860), "הצפירה" (ורשה; 1862), "הקול" (קניגסברג; 1876) ו"המביט" (וינה; 1878). נוסף על כך יצאו לאור גם מאספי ספרות, ירחונים, רבעונים וקבצים בתדירות משתנה. מעל דפי כתבי העת התקיימו בעשורים אלה פולמוסים על העניינים הבוערים של העולם היהודי: תנועת ההשכלה היהודית, ההגירה לאמריקה, יישוב ארץ-ישראל, הספרות העברית והתיקונים בדת. גם מאורעות הזמן הפוליטיים – ובייחוד פרעות 1881 – מצאו הד בעיתונות העברית.

⁷⁵ מנוחה גלבו, "מבוא", לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ב, 42–13.

⁷⁶ על נסיבות הופעתו של העיתון ועל ראשיתה של העיתונות העברית ראו מנוחה גלבו, "העיתונות העברית – כל ההתחלות", קשר 1 (1987): 3–10 (להלן: גלבו, כל ההתחלות); יעקב טורי, "ראשית העיתונות היהודית בהולנד", ספר הזיכרון לבנימין דה פריס: קובץ מחקרים של חברי ותלמידי, בעריכת ע"צ מלמד, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשכ"ט, 310–327.

⁷⁷ שמואל פינר, "המכתב החדש משוטט בחוצות": ההשכלה כמהפכת תקשורת, עלון אגוד ספרני היהדות י (2011); משה פלאי, "כתבי-העת העבריים הראשונים של ההשכלה העברית: המעבר מ"המאסף" (1783–1811) ל"ביכורי העתים" (1820–1831)", קשר 34 (2006): 61 (להלן: פלאי, כתבי-העת העבריים הראשונים). על "המאסף", תפקידו התרבותי וחשיבותו ההיסטורית ראו משה פלאי, "לראשיתה של הפיריודיקה העברית: 200 שנה ל"המאסף", תשרי תקמ"ד-תשרי תשמ"ד (הרהורים ונסיון הערכה)", הדאר 62, לד (תשמ"ג): 561–562; פלאי, "המאסף" (תקמ"ד-תקע"א): פריצת דרך בפיריודיקה העברית לתולדותיו, דרכו ומהותו של כתב-העת העברי המודרני הראשון, "הדאר 79, יט (תש"ס): 18–21; כ: 18–20; כ"א: 39–41; פלאי, "המאסף": מכתב חדש אשר עדין בימינו לא היה (נחל הבשור, א'), Hebrew Studies, 41 (2000): 119–146.

⁷⁸ פלאי, כתבי העת העבריים הראשונים, 61–77; Lara Lempertiené, "Jewish Literature and the Jewish Press in Lithuania in the Nineteenth and the First Half of the Twentieth Century In *The History of Jews in Lithuania*, Edited by Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, and Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Leiden, The Netherlands: Ferdinand Schöningh, 2019, 194–200.

העיתונות היומית בעברית באימפריה הרוסית החלה את קיומה בשנת 1886, אז ייסד העיתונאי יהודה לייב קנטור (1849–1915) בסנקט פטרבורג את העיתון היומי הראשון בעברית – "היום". בעקבות מהלך זה הפכו גם "המליץ" ו"הצפירה" לעיתונים יומיים.⁷⁹ תקופה יציבה יותר של עיתונות יומית בעברית החלה עם ייסוד העיתון היומי "הזמן" בשנת 1903. מייסד העיתון, שרגא פייבל מרגולין (1870–1942), החל את הוצאתו לאור בסנקט פטרבורג, ושנה מאוחר יותר עברה ההוצאה לאור לוולנה.⁸⁰

כפי שהראה אלי לדרהנדלר, העיתונות העברית באירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הסדירה את תפקיד המשכיל כמטיף ומיסדה תפקיד זה. בכך שימשה עיתונות עברית זו כמוסד חברתי ופוליטי מובהק. יתר על כן, עורכי העיתונים המשכיליים – הן בעברית וביידיש והן ברוסית ובגרמנית ראו את השליחות הדידקטית כחלק ממפעלם העיתונאי, ופעלו כדי לממשה. המטרה העיקרית של העיתונות המשכילית הייתה שכנוע וחינוך, ולא מסירת מידע גרידא. בהקשר הפוליטי היהודי ברוסיה שימשה העיתונות המשכילית של השליש השני של המאה התשע-עשרה כמרחב ציבורי לעימותים ולוויכוחים פתוחים על אודות ענייני השעה הבוערים בעולם היהודי.⁸¹

מבחינה אידיאולוגית שימשה העיתונות העברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, הן באימפריה האוסטרו-הונגרית והן באימפריה הרוסית, כמדיום העיקרי שבו נידונה פוליטיקה יהודית בעברית על בסיס

⁷⁹ כמה מן העורכים ב"המליץ" ו"הצפירה", כגון יל"ג, התנגדו למהלך; ראו גדעון קוך, "חדש מלא ישן: על ההתנגדות להוצאת עיתון יומי בעברית", *קשר* 32 (2002): 97–99.

⁸⁰ לסקירות כללית של העיתונות העברית באירופה למן המאה השמונה-עשרה ראו גלבע, מבוא, 42–13; Gideon Kouts, *The Hebrew and Jewish Press in Europe: Select Problems in its History*, Saint-Denis, France: Suger Press, 2006. למחקרים המוקדשים לעיתונים ספציפיים ראו בין השאר ראובן מיכאל, "תרומת כתב העת 'שולמית' להיסטוריוגרפיה היהודית החדשה", *ציון* ל"ט, א–ב (תשל"ד): 86–113; גדעון קוך, "גבוה ונמוך בכפיפה אחת: 'הקול' וראשיתה של העיתונות העברית העממית באירופה", *קשר* 26 (1999): 27–36; מרדכי זלקין, "אל תחדלו בוא בינינו: כתב העת 'פריח צפון' ותפקידו במערך החברתי-משכילי באימפריה הרוסית", *קשר* 35 (2007): 63–69; אורן סופר, *אין לפלפל! עיתון "הצפירה" והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי*, ירושלים: מוסד ביאליק, 2007 (להלן: סופר, עיתון "הצפירה"); גדעון קוך, "הכרמל (1860–1880) והדיון בבעיות העיתונות העברית", *קשר* 35 (2007): 70–73; מנחם קרן-קרץ, "הירש לייב גוטליב: אימפריה עיתונאית של איש אחד", *קשר* 46 (2014): 58–66; Jonathan Frankel, "Jewish Politics and the Press: The 'Reception' of the Alliance Israélite", 66–58 (2014): 29–50; Oren Sofer, "Antisemitism, Statistics, and the Scientization of Hebrew Political Discourse: The Case Study of 'Ha-tsefirah'", *Jewish Social Studies*, 10, 2 (2004): 55–79. על העיתונות היהודית ברוסית בעשורים אלה ראו יהודה סלוצקי, *העיתונות היהודית-רוסית במאה התשע-עשרה*, ירושלים: מוסד ביאליק, 1970, 37–55, 121–141; Susanne Marten-Finnis, "Staatliche Zensur, Selbstzensur und Mehrsprachigkeit in der jüdischen Presse Russlands (1804–1906)", In *Ashkenazim and Sephardim; A European Perspective*, Edited by Andrzej Kątny, Izabela Olszewska and Aleksandra Twardowska, Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2013, 155–174. על התפתחות העיתונות היהודית ברומניה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ראו Mariuca Stanciu, "The Press As a Path to Self-Emancipation: Stages in the Evolution of the Jewish Press in 19th Century Romania," *Studia Hebraica*, 2 (2002): 86–96. עיתונות יהודית בעברית ובלדינו במרחב העות'מאני לספרות מחקר על עיתונות זו ראו משה גאון, *העיתונות בלאדינו: ביבליוגרפיה*, ירושלים: מכון בן-צבי באוניברסיטה העברית ובית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, תשכ"ה; מרגלית מתתיהו, "התפתחות היצירה בעברית ובלאדינו בעיתונות היהודית ביוון, 1860–1940", *אפיריון* 50 (1997): 43–56; David Bunis, "The Earliest Judezmo Newspapers: Sociolinguistic Reflections," In *Jewish Journalism and Press in the Ottoman Empire and Turkey*, Edited by Rifat N. Bali, Istanbul: Libra Kitap, 2016, 145–229. בארץ תוגרמה: "יוסף דעת" – כתב עת בלאדינו מאדירנה", *עתמול* 265 (תשי"ף): 30–32. למחקר משווה על העיתונות היהודית באימפריה הרוסית ובאימפריה העות'מאנית בעשורים אלה ראו Sarah Abrevaya Stein, *Making Jews Modern: the Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*, Bloomington: Indiana University Press, 2004 (להלן: שטיין, עיתונות יידיש ולדינו). במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה התפתחה עיתונות בעברית וביידיש גם בארץ-ישראל. העיתונים העבריים הראשונים בארץ-ישראל היו "הלבנון" ו"חבצלת" (ירושלים; 1863. "הלבנון" יצא לאור בערים שונות באירופה בכמה מן השנים). למחקרים על עיתונות זו ראו א"ר מלאכי, *העיתונות הירושלמית*, ירושלים: לונץ, תר"ע; גצל קרסל, *תולדות העיתונות העברית בארץ-ישראל*, ירושלים: הספרייה הציונית, תשכ"ד; גליה ירדני, *העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863–1904*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, תשכ"ט; רוני באר-מרקס, "בין הסתגרות להסתגלות: כתב העת 'הלבנון' והתמודדותה של החברה האורתודוקסית במזרח אירופה עם אתגרי המודרנה", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2011; עוזי אלידע, *העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ ישראלית, מ"הצב" ל"האור"*, 1884–1914, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2015 (להלן: אלידע, העולם בצהוב). על עיתונות מוקדמת ביידיש בארץ-ישראל ראו אריה ל' פילובסקי, "עיתונות יידיש בארץ-ישראל מתחילתה ועד הופעת 'ניוועלט' (1934)", *קתדרה* 10 (ינואר 1979): 73–81.

⁸¹ Eli Lederhendler, *The Road to Modern Jewish Politics*, Oxford: Oxford University Press, 1989, 122–123, 130–133.

קבוע.⁸² יתר על כן, העיתונות העברית באימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית שימשה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה מרחב ציבורי מובהק; הייתה זו רשת תרבותית וקהילתית שחצתה גבולות גאוגרפיים ולשוניים. בדומה לקבוצות מיעוט רב-לשוניות אחרות באירופה – גם העיתונות העברית שימשה כגורם מאחד עבור קהילות יהודיות שונות. במונחים שטבע בנדיקט אנדרסן, כתבי העת העבריים לסוגיהם יצרו למעשה את הקהילות היהודיות כאומה מודרנית.⁸³

המעבר מעיתונות של אנשי עט פרטיים אל עיתונות ההמון הצרכנית היה קשה במיוחד עבור העיתונות העברית באירופה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. מצב זה נבע מכך שבעיתונות זו התבצעה ההפרדה בין העורך והמוציא לאור בשלב מאוחר יחסית. השבועונים העבריים היו לרוב "עיתון של איש אחד", וגורלם היה תלוי במידת מסירותו ומחויבותו לדבר של המוציא לאור או העורך. בהיבט החומרי היה מצבם של המוציאים לאור דווקא קל יותר: לרשותם עמדה תשתית של בתי דפוס יהודיים ובעלי מקצוע מיומנים בתחום. ואמנם, השבועונים העבריים הראשונים באירופה השתמשו בבתי דפוס יהודיים, בייחוד אלה ששימשו להוצאה לאור של ספרי קודש. במזרח-אירופה השתמשו מוציאים לאור גם בבתי דפוס ייעודיים להדפסת עיתונים, וכן בבתי דפוס בבעלות של לא יהודים. כמה מוציאים לאור אף הקימו בתי דפוס משלהם לשם הדפסת העיתון.⁸⁴

מבחינה לשונית אפשר היה להבחין בין מגמות שונות של העורכים והמוציאים לאור. במחקר משווה שערך אורן סופר בין כמה שבועונים עבריים מוקדמים, הוא הבחין בין טעמים שונים לבחירה בעברית. ממחקרו עולה כי עורך "המגיד" בשנותיו הראשונות, אליעזר ליפמן זילברמן (1819–1882), בחר בעברית מטעמים דתיים ולאומיים וכחלק ממגמה אידיאולוגית רחבה יותר. העברית שימשה עבורו כלי ליצירת תקשורת יהודית על-טריטוריאלית מעבר לגבולות הקהילתיים והגאוגרפיים, והמגמה הדתית-לאומית של העיתון הלמה את הקריאה להתיישבות בארץ-ישראל. לעומת זאת, בשבועון "המליץ" שערך והוציא לאור אלכסנדר צדרבוים (1816–1893) הייתה תפיסה לשונית שונה; בעיתון זה היה הקו המנחה משכילי. בנימוקיו לשימוש בעברית הדגיש צדרבוים את התכונות האוניברסליות של השפה ואת המסורת העתיקה שלה. כמו כן תוארה העברית כאמצעי להשתלבות בחברה הלא-יהודית הסובבת. גם ב"הצפירה" שערך חיים זליג סלומינסקי (1810–1904) הוצדק השימוש בעברית מבחינה פרגמטית וככלי לחינוך ההמון היהודי שאינו דובר את שפת המדינה.⁸⁵

סדירותה של העיתונות העברית באירופה, תפוצתה והיקפה הושפעה גם מן התנאים הפוליטיים שבתוכם פעלה. כך, אחד מן המכשולים העיקריים בדרכם של מוציאים לאור ועורכים יהודים באימפריה הרוסית במאה התשע-עשרה נגע לצנזורה על פרסומים יהודיים. בשנת 1826 נכנסו לתקפן תקנות צנזורה חדשות מטעם שלטונות האימפריה הרוסית, ובהן יוחד סעיף לפרסומים יהודיים. הצנזורים – שרבים מהם היו בעלי רקע יהודי-משכילי – היו בעלי סמכות לאשר או לפסול כל פרסום יהודי לרבות עיתונים, ספרי לימוד וטקסטים דתיים מסוגים שונים. עד שנות השמונים של המאה התשע-עשרה היו הנחות היסוד של הצנזורה

Oren Sofer, "Paper territory": Early Hebrew Journalism and its Political Roles," *Journalism History*, 30,1⁸² (2004): 38.

Oren Sofer, "Why Hebrew? A Comparative Analysis of Language Choice in the Early Hebrew Press," *Media History*, 15,3 (2009): 253 (להלן: סופר, מדוע עברית).

Gideon Kouts, "The First Hebrew Newspapers in Europe: Economic and Organizational Aspects," *Historia y Comunicación Social*, 8 (2003): 147–150.

⁸⁵ סופר, מדוע עברית, 259–261. לדיון רחב בהצדקת השימוש בעברית וביידיש בעיתונות בארצות-הברית ראו להלן בפרק השלישי.

זהות לעקרונות ה"השכלה מטעם" ולמטרות קידום המודרניזציה בחברה היהודית. הצנזורה התמקדה בשנים אלה בפרסומים דתיים מסוגים שונים. אולם בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה השתנתה מדיניות השלטון והמגמה לשלב את היהודים במרחב הכללי, ובשל כך עבר מוקד הצנזורה אל פרסומים יהודיים שאינם דתיים. בשנת 1880 אף אושר האיסור על הוצאה לאור של כתבי עת ביידיש.⁸⁶ ואכן, מוציאים לאור של כתבי עת יהודיים נתקלו בשנים אלה בקשיים רבים והיו נתונים להגבלות מחמירות מצד הצנזורה. ההגבלות על עיתונים וכתבי עת היו לעתים קרובות מחמירות יותר מאשר על ספרים בשל תפוצתם הרחבה יותר של העיתונים.⁸⁷

העיתונות ביידיש נפגעה במיוחד מן הצנזורה, והתפתחותה התעכבה בשל כך. במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה יצאו לאור באימפריה הרוסית שני שבועונים בלבד ביידיש. הראשון שבהם, "קול מבשר" (אודסה; 1862–1873), החל כמסוף למהדורה העברית של "המליץ" ונערך אף הוא על ידי אלכסנדר צדרבוים. "קול מבשר" נחשב לעיתון המודרני הראשון ביידיש. השבועון השני היה "יודישעס פאלקסבלאט" (סנקט פטרבורג; 1882–1890). בשל ההגבלות מצד שלטונות האימפריה, עם הפסקתו של ה"יודישעס פאלקסבלאט" לא יצאו לאור עיתונים ביידיש ברחבי האימפריה הרוסית עד סוף המאה התשע-עשרה. בין השנים 1888–1889 הוציא לאור שלום עליכם (שלום רבינוביץ'; 1859–1916) בקייב את המאסף הספרותי "די יידישע פאלקסבלאט". המאסף כלל יצירות ספרות ושירה, ביקורת ומסות, ונועד להראות שיידיש יכולה להיות שפת תרבות מודרנית ושפת העם גם יחד. הזיקה ההדוקה בין ספרות לעיתונות הייתה מסימני ההיכר המובהקים של תרבות יידיש המודרנית.⁸⁸ בשנים אלה הופיעו גם המאספים "דער הויז פריינד" (ורשה, 1888–1896) שערך הסופר מרדכי ספקטור (1858–1925), והמאסף הספרותי "די יודישע ביבליאטעק" (ורשה, 1891–1895) שערך קלאסיקון ספרות היידיש י"ל פרץ (1852–1915). מבחינת הרשויות נחשבו פרסומים אלה כספרים ולא ככתבי עת, ולכן לא היו נתונים לביקורת הצנזורה באופן מחמיר כמו העיתונים.

בשנת 1899 נוסד בוורשה העיתון "דער יוד", שהודפס בקרקוב בשל הגבלות הצנזורה על פרסומים ביידיש. העיתון נסגר ב-1902. ב-1903 החל לצאת לאור בסנקט פטרבורג "דער פריינד", העיתון היומי הראשון ברוסיה הצארית. צמיחה רחבת היקף של עיתונות יידיש החלה אפוא רק במפנה המאה העשרים, כאשר השתנה המערך הפוליטי באימפריה הרוסית, ובייחוד לאחר המהפכה ברוסיה ב-1905 וההקלות בצנזורה.⁸⁹ צמיחתה של עיתונות יידיש סדירה במזרח-אירופה פיגרה אפוא אחרי צמיחתה של עיתונות

⁸⁶ דמיטרי אלישבץ, "הצנזורה הממשלתית על הפרסומים היהודיים בקיסרות הרוסית", תולדות יהודי רוסיה: מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 63–64, 66–70; ראו גם Dmitry A. Elyashevich, "Censorship: Censorship in the Russian Empire," *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Censorship/Censorship_in_the_Russian_Empire
⁸⁷ John D. Klier, "Imperial Russia," In *Censorship: A World Encyclopedia*, Edited by Derek Jones, New York: Routledge, 2001, 2098–2099.

⁸⁸ David E. Fishman, *The Rise of Modern Yiddish Culture*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005, 7–11 (להלן: פישמן, תרבות יידיש מודרנית); אברהם נוברשטרן, "צמיחתן של ספרות ותרבות יידיש המודרניות", *תולדות יהודי רוסיה: מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 1872–1917*, ב, עורך: איליה לוריא, ירושלים: שור, 2012, 357–358 (להלן: נוברשטרן, ספרות ותרבות יידיש). לסקירות על עיתונות יידיש במזרח-אירופה ראו Khone Shmeruk, "The Yiddish press in Eastern Europe," *Jewish Quarterly*, 33,1 (1986): 24–28; Shmeruk, "Yiddish Press had Short Life," In *Proceedings of the Symposium on The Jewish Press – Why? Past, Present, Future*, Amsterdam: Nieuw Israëlietisch Weekblad, 1990, 25–34. על תרומתה המכרעת של עיתונות יידיש במזרח-אירופה לצמיחת ספרות יידיש מודרנית ראו חנא שמרוק, "ספרות יידיש וראשית העיתונות המודרנית ביידיש", *ספרות יידיש: פרקים לתולדותיה*, תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור; המכון הישראלי לפואטיקה ולסמיוטיקה ע"ש פורטר, 1978, 261–293.

⁸⁹ נוברשטרן, ספרות ותרבות יידיש, 358; פישמן, תרבות יידיש מודרנית, 19–25. על ייסוד "דער פריינד" ראו שטיין, עיתונות ביידיש ובלדינו, 23–54.

יידיש בארצות-הברית בכמה עשורים. מבחינה זו תמונת העיתונות היהודית באות עברית משני עברי האוקיינוס היא תמונת ראי: העיתונות העברית בארצות-הברית נשענה מבחינות רבות על העיתונות העברית במזרח-אירופה ובמרכזה; ואילו עיתונות יידיש בארצות-הברית בישרה כבר בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה מגמות ותכונות יסוד שהתגלו בעיתונות יידיש במזרח-אירופה רק עשור ויותר מאוחר יותר.

ב. רב-לשוניות ודו-לשוניות יהודית במזרח-אירופה במאה התשע-עשרה

תפיסה רווחת במחקר הסוציו-לינגוויסטי היא כי במשך רוב ההיסטוריה היו היהודים רב-לשוניים להלכה ולמעשה. הספרייה היהודית נדדה עם מיעוטים יהודיים מארץ לארץ ומסביבה פוליטית ולשונית אחת לאחרת. בהקשר זה מוגדרת רב-לשוניות (Multilingualism) כידעה כלשהי של יותר מלשון אחת ויכולת לעבור מלשון אחת אל האחרת בדיבור, בכתיבה או בקריאה. רב-לשוניות עשויה להיות אישית או קבוצתית, מלאה או חלקית. תפיסה זו, אשר מקס ויינרייך ובנימין הרשב היו ממנסחיה הבולטים, זיהתה רב-לשוניות תוססת אצל בני הדור הראשון של היהודים המזרח-אירופים במאה התשע-עשרה שעברו מן העיירות אל הערים, ממזרח-אירופה אל מרכזה ומערבה ואף מעבר למרחב האירופי – אל אמריקה וארץ-ישראל. הרב-לשוניות עצמה נתפסה ככוח מניע בשינויים מרחיקי הלכת של יהודים בעידן המודרני. מגוון השפות שבהן שלטו יהודים נע לטענת הרשב בין חמש לשבע, ולעתים הגיע עד ל-13 שפות. רב-לשוניות זו כללה ידיעה מסוימת של מרכיבי לשון משלוש משפחות: שפות גרמאניות, שפות סלאביות ושפות שמיות. תופעה זו לא הייתה ייחודית לאליטה האינטלקטואלית, ואפיינה גם את המהגרים היהודים שעברו ממזרח-אירופה אל מערבה או היגרו מעבר לים והשתקעו בארצות העולם החדש. דו-לשוניות ורב-לשוניות לא היו מובן עניין יהודי ייחודי; חברות מיעוטים רבות באירופה במאה התשע-עשרה התאפיינו הן ברב-לשוניות או בדו-לשוניות בפועל והן בתפקוד דיגלוסי מובחן של כל אחת מן השפות במערך הלשוני והתרבותי.⁹⁰

בהקשר היהודי במזרח-אירופה הבחין הרשב בין רב-לשוניות אינדיבידואלית לרב-לשוניות חברתית או קהילתית. כך משפחה או קהילה יכולה הייתה להחזיק בידעה של כמה שפות, אולם לא כל אחד מחברי המשפחה החזיק בהכרח בכולן. רבים ורבות ידעו יידיש ומעט דיאלקט מקומי ("גוייש"); מי שעסקו במסחר ידעו את שפת המסחר המקומית, והקהילה בכללה הכירה חמש או שש שפות במה שאפשר לכנות "רב-לשוניות קהילתית". העובדה שהיהודים היו שייכים לקבוצת מיעוט בתוך סביבת רוב בעלת לשון דומיננטית חייבה אותם לסגל רב-לשוניות במידה זו או אחרת.⁹¹

⁹⁰ על המקרה הבלקני ראו Maria Todorova, "Language as Cultural Unifier in a Multilingual Setting: The Bulgarian Case During the Nineteenth Century," *East European Politics and Societies*, 4, 3 (1990): 439–450; על המציאות הרב-לשונית באימפריה האוסטרו-הונגרית ראו Peter Haslinger, "How to Run a Multilingual Society: Statehood, Administration and Regional Dynamics in Austria-Hungary, 1867–1914," In *Region and State in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building, Regional Identities and Separatism*, Edited by Joost Augusteijn and Eric Storm, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012, 111–128; על המונח דיגלוסיה ועל משמעותו הסוציו-לינגוויסטית ראו Charles Ferguson, "Diglossia," *Word*, 15, 2 (1959): 325–340; Joshua Fishman, "Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism," *Journal of Social Issues*, 23, 2 (1967): 29–38; Benjamin Harshav, "Multilingualism," *The Polyphony of Jewish Culture*, Stanford: Stanford University Press, 2007, 23–40; Harshav, "Language: Multilingualism," *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, (להלן: הרשב, רב-לשוניות). <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Language/Multilingualism>

כיוון שלא היה מדובר במערכות לשוניות שתפקדו במנותק זו מזו וכיוון שאף אחת מן השפות לא שימשה באופן בלעדי, אפשר שיש להתייחס למבנה הלשוני-תרבותי היהודי במזרח-אירופה עד מלחמת העולם הראשונה כאל רב-מערכת (polysystem).⁹² איתמר אבן-זהר תיאר רב-מערכת לשונית-תרבותית כמערך מורכב של כמה מערכות המשמשות בו זמנית באפשרויות לשוניות ותרבותיות שונות, אך מתפקדות כשלם מובנה שחלקיו תלויים זה בזה. לטענת אבן-זהר, עברית ויידיש היו חלק מהרב-מערכת היהודית הפנימית במשך מאות שנים, והן הפסיקו לתפקד כרב-מערכת רק לאחר מלחמת העולם הראשונה – כאשר ארץ-ישראל הפכה למרכז העברי העיקרי. אבן-זהר ראה תופעה זו כרב-מערכת תרבותית אשר בשל אילוצים היסטוריים התקיימה בכמה לשונות בה בעת.⁹³

במחקרו על לשונות יהודי אשכנז בתקופה הקדם-מודרנית הבחין מקס ויינרייך בין דו-לשוניות "חיצונית" (external bilingualism), אשר כללה שפות לא יהודיות מן המרחב הלשוני הסובב, ובין דו-לשוניות "פנימית" (internal bilingualism), שבה שימשו יידיש ועברית (לשון הקודש) במערכת דיגלוסית. כל אחת מן השפות מילאה פונקציות חברתיות ודתיות שונות בעלי אופי היררכי, ומעגלי השימוש בהן לא היו חופפים באופן מלא.⁹⁴ ויינרייך אף טען שיידיש עצמה היא בעלת אופי רב-לשוני בשל המרכיבים הלשוניים משפות שונות שהותכו בה, ומשום כך כל דוברי השפה היו ממילא רב-לשוניים. אופייה הייחודי של היידיש גרם לה לשמש כגשר בין החברה היהודית לחברה הלא יהודית הסובבת, בין דו-לשוניות פנים-יהודית לרב-לשוניות חיצונית אירופית.⁹⁵

כאמור, הדו-לשוניות הפנים-יהודית במזרח-אירופה הייתה לא רק אופקית, אלא גם אנכית; להפרדה בין השפות היה היבט היררכי מובהק, שבו שימשה עברית כשפה גבוהה שנקשרה לאליטה הדתית ואילו יידיש שימשה כשפה עממית. גם בהיבט הפונקציונלי היה הבדל בין השפות: עברית שימשה בעיקר לכתובה ולהקשרים ליטורגיים, ואילו יידיש שימשה כשפת הדיבור. רק לקראת סוף המאה התשע-עשרה ובמפנה המאה העשרים התבססה יידיש כשפת ספרות ותרבות במזרח-אירופה.⁹⁶

יתר על כן, לאורך המאה התשע-עשרה היו היחסים בין יידיש לעברית מקור למאבקים תרבותיים וחינוכיים.⁹⁷ יידיש עצמה הייתה עוד לפני כן מוקד לביקורת ולגישה שלילית ומזלזלת: משכילים יהודים ממשה מנדלסון ואחריו במערב אירופה ובמזרח המעיטו בערכה של השפה וייחסו לה תכונות שליליות,

⁹² אבן-זהר, רב-מערכת, 1–2, 11.

⁹³ אבן-זהר, עברית-יידיש, 51.

⁹⁴ Max Weinreich, "Internal Bilingualism in Ashkenaz," translated by Lucy Davidowicz, In *Voices from the Yiddish: Essays, Memoirs, Diaries*, Edited by Irving Howe and Eliezer Greenberg, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972, 279–280; למקור ראו מאקס ויינרייך, "אינעווייניקסטע צוויי-שפראכיקייט אין אשכנז ביז דער השכלה: פאקטן און באגריפן", *די גאלדענע קייט* 35 (1959): 3–11.

⁹⁵ ראו הרשב, רב-לשוניות.

⁹⁶ נוברשטרן, תרבות יידיש מודרנית, 337.

⁹⁷ על עמדות של משכילים יהודים באירופה כלפי יידיש במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ראו אברהם גרינבוים, "חברת מפיצי השכלה ברוסיה ובעיית היידיש", *הקונגרס העולמי למדעי היהדות* 11, ב, כרך 2 (תשנ"ג): 39–42; שמואל ורסס, "יד ימין דוחה יד שמאל מקרבת: על יחסם של סופרי ההשכלה ללשון יידיש", *חוליות* 5 (1999): 9–49 (להלן: ורסס, ימין דוחה ושמאל מקרבת); Jeffrey A. Grossman, *The Discourse on Yiddish in Germany from the Enlightenment to the Second Empire*, New York: Camden House, 2000, 7–8, 80–81; Dovid Katz, *Yiddish and Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2015, 191–200. על העיסוק ביידיש מצד מלומדים גרמנים-יהודים במאה התשע-עשרה ועל משמעותו התרבותית וההיסטורית ראו Aya Elyada, "Bridges to a Bygone Jewish Past: Abraham Tendler and the Rewriting of Yiddish Folktales in Nineteenth-Century Germany," *Journal of Modern Jewish Studies*, 16, 3 (2017): 419–436.

ואף ראו את דחיקתה והיעלמותה מן העולם היהודי מטרה ראשונה במעלה.⁹⁸ הדיון במעמדה של יידיש מבחינה לשונית ובכשירותה לשמש כשפה לכל צרכי החיים היהודיים התבטא בין השאר בטענותיהם של משכילים אירופים – יהודים ולא יהודים – על כך שמדובר בשפה נטולת דקדוק המורכבת ממילים משפות רבות וממקורות שונים; הכינוי המנמיך "ז'רגון" שיקף תפיסה זו. כך היו השפה ודובריה מטרה לדעות קדומות שליליות הן מצד העולם החיצוני והן מצד העולם היהודי.⁹⁹

ואמנם, אנשי תנועת ההשכלה בגרמניה ביקשו להחליף את הדו-לשוניות הפנים-יהודית בדו-לשוניות מודרנית. את היידיש החשיבו כשפה נחותה ומשובשת וכז'רגון לא ראוי שיש לשרש, ובמקומה קיוו ליצור חברה יהודית משכילה בעלת דו-לשוניות עברית-גרמנית. לאמתו של דבר, דחיית היידיש הייתה הנורמה הלשונית והתרבותית בקרב יהודים שהחשיבו את עצמם מודרניים ומשכילים. גם באימפריה הרוסית ביקשו משכילים יהודים לחתור להשתלבות תרבותית בחברה הכללית, ובכלל זה גם למעבר מיידיש לרוסית. הרוסית – כמו הגרמנית והפולנית – התבססה בהדרגה כשפות דיבור בקרב משכילים יהודים. אולם למרות המאמצים החינוכיים והתרבותיים שהשקיעו הן המשכילים היהודים והן השלטונות הרוסיים, עד סוף המאה התשע-עשרה נותרה היידיש השפה הדבורה בקרב רוב יהודי האימפריה הרוסית. רוב יהודי

האימפריה הרוסית, שמנו אז יותר מחמישה מיליון, הצהירו כי יידיש היא שפת האם שלהם.¹⁰⁰ מכיוון אחר, במהלך המאה התשע-עשרה רבו המאמצים במזרח-אירופה ליצור ספרות מודרנית ביידיש ולהשוות את תפקודה לתפקודן של שפות מודרניות אירופיות אחרות, וכך להתגבר על מעמדה הנחות של השפה בדיכוטומיה היהודית המקובלת. במהלך המאה התשע-עשרה הלכו ורבו ניסיונות מצד סופרים משכילים לכתוב גם ביידיש – אם משיקולי פרסום ומסחר ואם לשם חינוך והשפעה על ההמון היהודי.¹⁰¹ הפופולריות העולה של ספרות יידיש לעומת הספרות העברית היו מן הסוגיות הבוערות בעולם היהודי בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה, כמו גם הניסוח העקרוני והפרגמטי בזכות השימוש בכל אחת מהן.¹⁰² בעשורים אלה הלכו והתבססו באימפריה הרוסית יוצרים דו-לשוניים בעברית וביידיש, שהמשיע ביניהם היה ש"י אברמוביץ, בעל הפרסונה הספרותית "מנדלי מוכר ספרים". אברמוביץ דחה את הבלעדיות הלשונית בכתיבה, והשווה את היצירה בשתי השפות לנשימה בשני הנחיריים.¹⁰³

בראשית המאה העשרים הלך והחריף המתח בין האידיאולוגיות הפוליטיות שנקשרו ביידיש מכאן ובעברית מכאן, ובפרט הלאומיות הדיאספורית וכן הסוציאליזם היהודי מכאן והתנועה הציונית מכאן; לאחר ועידת צ'רנוביץ' ב-1908 נעשה המתח לקרע של ממש. בוועידה הוכרה יידיש כשפה לאומית של

⁹⁸ העיסוק ביידיש ובליטימיות שבשימוש בה לא היה נחלת העולם היהודי באירופה בלבד; למחקרים מקיפים על יחסם של מלומדים ואנשי דת נוצרים במרכז אירופה ליידיש מן העת החדשה המוקדמת ואילך ראו לאחרונה Jerold C. Frakes, *The Cultural Study of Yiddish in Early Modern Europe*, New York: Palgrave Macmillan, 2007; Aya Elyada, *A Goy who Speaks Yiddish: Christians and the Jewish Language in Early Modern Germany*, Stanford: Stanford University Press, 2012.

⁹⁹ בנימין הרשב, *התרבות האחרת: יידיש והשיח היהודי*, ירושלים: כרמל, תשס"ו, 150–151 (להלן: הרשב, *התרבות האחרת*).
¹⁰⁰ פישמן, *תרבות יידיש מודרנית*, 5–6; נוברשטרן, *תרבות יידיש מודרנית*, 337; על הקשיים המתודולוגיים במפקד 1897 ועל מוגבלות תקפותו ראו Joel Perlmann, "Russian-Jewish Literacy in 1897: A Reanalysis of Census Data," *World Congress of Jewish Studies*, 11, B, Vol. 3 (1993): 23–30.

¹⁰¹ לסיכום סוגיה זו ראו אברהם נוברשטרן, *תרבות יידיש מודרנית*, 333–363.
¹⁰² על סוגיה זו ראו למשל א"ל לוינסקי, "שפת עבר ושפת יהודית המדוברת, המליץ, 22.3.1889, 24.3.1889; אהרן קמינקא, "אזהרה למכתבי עמל", *הצפירה*, 13.6.1889, 10.6.1889, 14.6.1889, 16.6.1889, 20.6.1889, 21.6.1889; לניסוח עקרוני של המגמות המרכזיות ראו Dan Miron, "The Commitment to Yiddish," In *A Traveler Disguised: The Rise of Modern Yiddish Fiction in the Nineteenth Century*, New York: Syracuse University Press, 1996 [1973], 1–33 (להלן: מירון, *נוסע סמוי*).

¹⁰³ Dan Miron, *From Continuity to Contiguity: Toward a New Jewish Literary Thinking*, Stanford: Stanford University Press, 2010, 496. וראו שם את ניתוחו של מירון על הקשיים שבהם נתקל אברמוביץ במימוש גישתו.

היהודים, וכך החריפו הקצוות האידיאולוגיים אשר היו מזוהים ממילא עם כל אחת מן השפות. מתחילים אלה התבטאו בכל אחד ממרכזי החיים של היהודים בראשית המאה העשרים – האימפריה העות'מאנית, פלשתינה/ארץ-ישראל, אירופה וארצות-הברית.¹⁰⁴ על רקע זה יש לראות את ניסיונותיו של הפובליציסט והמבקר "בעל מחשבות" (איזידור אלישיב) לאחות את הקרעים. אלישיב ניסח את תפיסתו באשר ל"שתי שפות – ספרות אחת ויחידה". במאמר בשם זה מ-1908 טען כי היצירה היהודית הדו-לשונית בעברית וביידיש אינה מייצגת שתי ספרויות, אלא ספרות אחת בשתי שפות או יותר.¹⁰⁵ בתפיסה דומה החזיק גם המבקר שמואל ניגער, אשר ניסח את התופעה כ"דו-לשוניות של ספרותנו". לדברי ניגער, דו-לשוניות זו נטועה במסורת היהודית הרב-לשונית מאז התקופה הבתר-מקראית. ניגער נתן דוגמאות להיבטים אלה במסורת הספרות היהודית מתקופות שונות, ממרכזים יהודיים שונים ומתפיסות פוליטיות סותרות ומתחרות כגון חסידות והשכלה, סוציאליזם ולאומיות. לטענת ניגער רק בסוף המאה התשע-עשרה, בעקבות המאבק הפוליטי בין הציונות ל"בונד" וביתר שאת בעקבות מלחמת העולם הראשונה – התרחב הקרע בין השפות והמסורת הדו-לשונית נשכחה.¹⁰⁶ בעשורים שאחר כך ניסח תפיסה זו באופן הבולט ביותר דב סדן, אשר ראה את העברית (שפת האבות) והיידיש (שפת האימהות) כחלק ממשולש קבוע של עברית-יידיש-לעז המרכיב את "ספרות ישראל".¹⁰⁷ על תפיסה זו ערער מירון, והראה כיצד ככל שהתקדמה המאה התשע-עשרה אל סופה – הלכו והתרחקו זה מזה נתיבי היצירה בעברית וביידיש. את מסלולי התפתחותן של שתי השפות אפיין דן מירון בעקבות ניתוח היסטורי זה לא כנשימה בשני נחיריים – כפי שניסח אברמוביץ – אלא כעמידה על שני סוסים הדוהרים בכיוונים שונים.¹⁰⁸ אף על פי שמידת היקפה ולכידותה של היצירה הדו-לשונית בעברית וביידיש נתונה לוויכוח, אין עוררין על כך שסופרים ומשוררים לא מעטים יצרו במקביל בשתי השפות בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ובמפנה המאה העשרים. אולם סימן שאלה עקרוני יותר מרחף מעל מידת הדו-לשוניות היהודית

¹⁰⁴ לניסוח עקרוני של השאלה הלשונית-תרבותית מנקודת מבט יידישסטית ראו חיים זשיטלֶאָוסקי, "די יידישע קולטור און די יידישע שפראך", *דאָס נייע לעבען* 3, 3 (מאָרץ 1911): 1 (99–105); *דאָס נייע לעבען* 4 (אפריל 1911): 1 (155–162); בעניין "ריב הלשוניות" או "מלחמת השפות" בארץ-ישראל ב-1913 ראו ראובן סיון, "לפרשת ימלחמת השפות", *לשונונו לעם* לה, ד-ה (תשמ"ד): 99–144; מרגלית שילה, "מלחמת השפות כיתנועה עממית", *קתדרה* 74 (תשנ"ה): 87–119; "The Language War: Hebrew and other Languages in Pre-First World War Palestine," In *The Studies on the Hebrew Language*, Edited by Ali Küçükler and Hüseyin İcen, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, 39–49; מקומן של יידיש ועברית בארצות-הברית בעשור השני של המאה העשרים ראו זהר שביט, "עלייתם ונפילתם של המרכזים הספרותיים באירופה ובאמריקה והקמת המרכז בארץ-ישראל", *עינונים בתקומת ישראל* 4 (תשנ"ד): 422–477 (להלן: שביט, עלייתם ונפילתם); על שאלת השפה בעיתונות היהודית בארצות-הברית בעשור השני של המאה העשרים ראו יעל לוי, "עיתונות יהודית בארצות-הברית, 1913–1918: עברית, יידיש ואנגלית – זיקות יחסי גומלין", עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2015, 20–25, 72–75; על היבטים לשוניים ותרבותיים בקרב יהודים אימפריה העות'מאנית במפנה המאה העשרים ראו David M. Bunis, "Modernization and the Language Question among Judeo-Spanish Speaking Sephardim of the Ottoman Empire," In *Sephardic and Middle Eastern Jewries; History and Culture in the Modern Era*, Edited by Harvey E. Goldberg, Bloomington, IN: Indiana University Press, 1996, 226–239; Sarah Abrevaya Stein, "Creating a Taste for News: Historicizing Judeo-Spanish Periodicals of the Ottoman Empire," *Jewish History* 14, 1 (2000): 9–28; Abrevaya Stein, "Language Politics and the First Judeo-Spanish Daily of the Ottoman Empire," In *Languages and Literatures of Sephardic and Oriental Jews*, Proceedings of the Sixth International Congress for Research on the Sephardic and Oriental Jewish Heritage, Edited by David M. Bunis, Jerusalem: Bialik Institute; Misgav Yerushalayim, 2009, 386–397; Ana Čirić Pavlović, "French vs. Judeo-Spanish: An Overview of the Alliance Israélite Universelle's Language Policy in the Ottoman Empire at the turn of the Twentieth Century," In *Judeo-Spanish and the Making of a Community*, Edited by Bryan Kirschen, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2015, 142–151.

¹⁰⁵ המאמר פורסם בכרך השני של כתביו שיצא לאור ב-1910; ראו בעל מחשבות (איזידור אלישיב), "צוויי שפראכען – איין איינציקע ליטעראטור", *געקליבענע שריפטען*, צווייטער באנד, ווילנא: שרעבערק, 1910, 57–65.

¹⁰⁶ שמואל ניגער, *די צוויי שפראכיקייט פון אונזער ליטעראטור*, דעטראיט: לואיס לאמעד פאנד פאר אונזער ליטעראטור אין ביידע שפראכן, 1941, 11–15, 107–133.

¹⁰⁷ לניסוח עקרוני של תפיסה זו ראו דב סדן, *על ספרותנו: מסת-מבוא*, ירושלים: ראובן מס, תש"י.

¹⁰⁸ דן מירון, "ש"י אברמוביץ בין יידיש לעברית: אמנות נשימה בשני הנחיריים!", *עתות של שינוי: ספרויות יהודיות בתקופה המודרנית; קובץ מאמרים לכבודו של דן מירון*, בעריכת גידי נבו, מיכל ארבל ומיכאל גלזמן, שדה בוקר: מכון בן גוריון ואוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשס"ח, 72 (להלן: מירון, ש"י אברמוביץ בין יידיש לעברית).

בפועל בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. כלומר, השאלה הנוגעת להיקף יצירתם של הכותבים הדו-לשוניים סבוכה פחות משאלת היקפו של קהל הקוראים. לשם דוגמה, דן מירון הכיר ביצירה הדו-לשונית בעברית וביידיש, אולם ערער על התפיסה הדו-לשונית והרב-לשונית של קהל היעד.¹⁰⁹

ידיעת שפה ואוריינות היא סוגיה פוליטית וחברתית מובהקת, והיא נוגעת תמיד גם לשאלות של יחסי כוח ומבני שליטה בחברה ובקהילה: מי יזכו לאוריינות ומי יורחקו מאפשרות זו; איזו רמת אוריינות יוכלו יחידים וקבוצות לרכוש; ואילו סוגי אוריינות יעמדו על הפרק (רכישת שפות, מדעים וכדומה).¹¹⁰ כך שיקפה ששאלת האוריינות את המבנה החברתי המסורתי, שעיקריו היו הקניית ידיעה בסיסית של אל"ף-בי"ת לבנים; שימור המבנה ההיררכי וההפרדה בין תלמידי חכמים ועמי ארצות; מניעת השפעה של החברה האירופית הסובבת על החברה היהודית; והנצחת השליטה על קהל הקוראים הספרות העברית.¹¹¹

מחקריו של שאול שטמפפר איששו את ההנחה כי במזרח-אירופה בעת החדשה המוקדמת, ידיעת העברית ומידת האוריינות של השפה הייתה מוגבלת למדי. בנים וגברים יהודים ידעו לרוב לקרוא ברמה כלשהי מהסידור ומהחומש ולחתום את שמם בעברית, אולם יכולת ההבנה של טקסט לא מוכר בעברית הייתה מוגבלת למדי אצל רובם. לרוב בנים בלבד למדו בחדר וקיבלו חינוך אורייני בלשון הקודש. בנות ונשים לא זכו ברוב המקרים ללימוד מוסדר של קריאה וכתובה בעברית, אם כי היו חדרים גם לבנות בהיקף קטן יותר וברמה לימודית נמוכה יותר.¹¹² החינוך היהודי המסורתי, ובראשו החדר, היה אפוא מוסד קהילתי וחינוכי ובה בעת כלי לשימור היררכיות חברתיות ומגדריות. אולם לטענת שטמפפר, בפועל הייתה החברה היהודית במזרח-אירופה עד המאה התשע-עשרה במובנים רבים חברה שבעל פה, ובתחום זה הייתה ליידיש עליונות ברורה הן בקרב נשים והן בקרב גברים.¹¹³

מן ההיבט המגדרי הראתה איריס פרוש כי בחברה היהודית במזרח-אירופה במאה התשע-עשרה היו לסוגיית האוריינות ממדים מגדריים מובהקים. נערוות ונשים הורחקו לרוב מן החינוך היהודי המסורתי, אך במקביל נפתחו בפניהן אפשרויות שהיו חסומות בפני גברים יהודים בחברה היהודית – כגון לימוד

¹⁰⁹ מירון, נוסע סמוי, 7–10. לדיונים על אודות היצירה הדו-לשונית בעברית וביידיש במפנה המאה העשרים ראו מירון, ש"י אברמוביץ בין יידיש לעברית, 25–72; אבנר הולצמן, "בין עברית ליידיש: הלכה ומעשה בכתובתו הדו-לשונית של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי", *חוליות* 10 (2007): 95–108; Naomi Seidman, *A Marriage Made in Heaven: The Sexual Politics of Hebrew and Yiddish*, Berkeley: University of California Press, 1997; Chana Kroneld, "The Joint Literary Historiography of Hebrew and Yiddish," In *Languages of Modern Jewish Cultures: Comparative Perspectives*, Edited by Joshua L. Miller and Anita Norich, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2016, 15–35; Naomi Brenner, *Lingering Bilingualism: Modern Hebrew and Yiddish Literatures in Contact*, New York: Syracuse University Press, 2016, 1–30.

¹¹⁰ לניסוח עקרוני של שאלת הדו-לשוניות עברית-יידיש ולמידת קיומה במציאות הלשונית והספרותית ראו דן מירון, *הרפיה לצורך נגיעה: לקראת חשיבה חדשה על ספרויות היהודים*, תל אביב: עם עובד, 2005. לדיון מקביל במצב הלשוני היהודי במרחב העות'מאני בעשורים אלה ולביקורת על הנחת הרב-לשוניות היהודית ראו Olga Borovaya, *Modern Ladino Culture: Press, Belles Lettres, and Theater in the Late Ottoman Empire*, Bloomington: Indiana University Press, 2012, 16–19.

¹¹¹ למחקרי יסוד בסוגיה זו ראו עמוס פונקנשטין ועדין שטיינולץ, *הסוציולוגיה של הבערות*, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1987; Peter Hamilton, *Knowledge and Social Structure: An Introduction to the Classical Argument in the Sociology of Knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul, 1974; Harvey J. Graff, *The Labyrinths of Literacy: Reflections of Literacy Past and Present*, Philadelphia: Falmer Press, 1987; Peter Burke, *A Social History of Knowledge: From Gutenberg to Diderot*, Cambridge: Polity, Oxford: Malden, MA: in association with Blackwell Publishers, 2000.

¹¹² Iris Parush, "The Politics of Literacy: Women and Foreign Languages in Jewish Society of 19th Century Eastern Europe," *Modern Judaism*, 15, 2 (May 1995): 184.

¹¹³ על כך ראו אברהם גרינבוים, "חדר הבנות' ובנות בחדר הבנים במזרח אירופה לפני מלחמת העולם הראשונה", *חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים*, בעריכת רבקה פלדחי ועמונאל אטקס, ירושלים: שזר, תשנ"ט, 297–303.

¹¹⁴ Shaul Stampfer, "What did 'Knowing Hebrew' Mean in Eastern Europe?," *Hebrew in Ashkenaz*, 129–140; Stampfer, "Heder Study, Knowledge of Torah and the Maintenance of Social Stratification in Traditional East European Jewish Society," *Studies in Jewish Education*, 3 (1987): 271–289, esp. 278–279, 289; Stampfer, "Gender Differentiation and Education of the Jewish Woman in Nineteenth-Century Eastern Europe," *Polin*, 7 (1992): 459–483.

שפות זרות והיכרות בלתי אמצעית עם הספרות האירופית בת הזמן. בין שקראו בשפות אירופיות ובין שקראו ביידיש או – בהיקפים נמוכים יותר – בעברית, הפכו נשים קוראות אלה לסוכנות של חינוך, מודרניזציה והשכלה בחברה היהודית בת הזמן.¹¹⁴

כאמור, בשל המצב הלשוני היהודי במזרח-אירופה נפער פער של ממש בין היקפי הקריאה בעברית להיקפי הקריאה ביידיש. קהל הקוראים של העיתונות העברית היה מצומצם יחסית, והורכב ברובו מבעלי השכלה יהודית רחבה ובעלי תפיסה משכילית. עיתונים וכתבי עת ביידיש, לעומת זאת, זכו לפופולריות רבה אצל קהל קוראים וקוראות רחב הרבה יותר. כך בראשית המאה העשרים הגיעה תפוצתם של העיתונים היומיים ביידיש בוורשה לפי שישה מתפוצתם של העיתונים העבריים היומיים בעיר.¹¹⁵ פערים אלה נבעו כאמור מן השוני בפונקציות הלשוניות והתרבותיות שמילאו עברית ויידיש בעולמם של היהודים באימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית לאורך מאות שנים, ולמעשה עד סוף המאה התשע-עשרה ומפנה המאה העשרים. בפרקים הבאים אדון בסוגיית הדו-לשוניות היהודית ובמשמעויותיה התרבותיות בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. כמו כן אציע מסקנות באשר למידת הדו-לשוניות של חלוצי העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית לעומת היקף הדו-לשוניות בקרב קהל הקוראים של עיתונות זו.¹¹⁶

ג. בין העולם הישן לעולם החדש: עיתונות יהודית בלונדון, 1870–1900

ההגירה ממזרח-אירופה לארצות-הברית ולארצות אחרות בעולם החדש הייתה כרוכה פעמים רבות בשנות זמנית, קצרה או ממושכת, במדינות שונות במרכז אירופה ובמערבה. תחנות הביניים הפופולריות ביותר של המהגרים היהודים ממזרח-אירופה היו ברלין, פריז ולונדון. שיעור ניכר מן המהגרים השתקע בתחנות מעבר אלה ולא המשיך כלל את המסע מעבר לאוקיינוס. רבים מן המהגרים אשר עברו במסעם הטרנס-אטלנטי בנמלי בריטניה המרכזיים – פלימות', לונדון או בריסטול – נשארו להתגורר במדינה לפרקי זמן שנעו בין כמה שבועות לכמה שנים. כך למעלה מ-300,000 מהגרים יהודים הגיעו ממזרח-אירופה לבריטניה בין השנים 1870–1914, ורובם המשיכו ממנה ליעדם הסופי בארצות-הברית או בקנדה אחרי שהות קצרה. אולם כ-120,000 מבין המהגרים היהודים הללו השתקעו בבריטניה, ורובם התגוררו בשכונות העניות שבאיסט אנד (East End) בלונדון.¹¹⁷

לבד מהיותה נקודת מעבר גיאוגרפית בין נמלי מזרח-אירופה ובין חופי ארצות-הברית, שימשה בריטניה – ובייחוד לונדון – גם כנקודת הצטלבות תרבותית ואידיאולוגית. השפה האנגלית והחופש הפוליטי ששרר בה, בייחוד חופש הביטוי והעיתונות, חיזקו את זיקתה לארצות-הברית ולאופיו הלשוני והתרבותי

¹¹⁴ Iris Parush, "Readers in Cameo: Women Readers in Jewish Society of 183–206"; Nineteenth-Century Eastern Europe, "Proof texts", 14, 1 (January 1994): 1–23. לסיכום מקיף של הנושא ראו איריס פרוש, **נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה במאה התשע-עשרה**, תל אביב: עם עובד, 2001.

¹¹⁵ סופר, מדוע עברית, 265.

¹¹⁶ מחקר זה מתמקד בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. לדיון במערכת הספרותית והתרבותית בין יידיש לעברית במחצית הראשונה של המאה העשרים ראו Naomi Brenner, *Lingering Bilingualism: Modern Hebrew and Yiddish Literatures* in Contact, New York: Syracuse University Press, 2016, 1–30. לדיון מסכם בהיבטים התרבותיים והלאומיים של היחסים בין יידיש לעברית באירופה במפנה המאה העשרים ראו לאחרונה מירב ראובני, "עברי ברלין: ש"י איש הורוויץ ו'העתיד' 1903–1914, תודעה היסטורית ותחיית השפה העברית", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, ירושלים: האוניברסיטה העברית, 2016, 14–30.

¹¹⁷ Lloyd P. Gartner, "Notes on the Statistics of Jewish Immigration to England, 1870–1914," *Jewish Social Studies*, 22 (April 1960): 99–100; Gartner, "Jewish Migrants en route from Europe to North America: Traditions and Realities," *Jewish History*, 1, 2 (Fall 1986): 53–56. יעקב לשצינסקי, **התפוצה היהודית: ההתפתחות החברתית והכלכלית של קיבוצי היהודים באירופה ובאמריקה בזרות האחרונים**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1960, 165.

של העולם החדש. עבור מהגרים יהודים שסבלו מהכבדות הצנזורה או מרדיפה פוליטית במדינות מוצאם באירופה – הייתה לעקירה הזמנית או הקבועה ללונדון משמעות מרחיקת לכת. מהגרים יהודים רבים ניצלו את השהות הזמנית בלונדון לרכישת מקצוע, ללימוד אנגלית ולעתים אף לאוריינות פוליטית ואידיאולוגית. אין תמה אפוא שבלונדון התפתחה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה עיתונות יהודית בידיש ובאנגלית, ובמידה מצומצמת הרבה יותר גם בעברית.

במהלך המאה השמונה-עשרה הכפילה לונדון את אוכלוסייתה פי שישה – ממיליון תושבים בראשית המאה לשישה מיליון תושבים על סף מפנה המאה. המטרופולין הצומח במהירות היה מקור משיכה למהגרים עניים מרחבי האימפריה הבריטית ומיבשת אירופה בכלל. הגידול המהיר באוכלוסייה הוביל לעוני ולתנאי חיים קשים עבור רבים מן המהגרים. רבים מהם עבדו וחיו בתנאי דחק, ומציאות זו הובילה להתעוררות פוליטית ולבניית איגודי פועלים משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ואילך. ההתארגנות הסוציאליסטית שנבעה מן התנאים הסוציו-אקונומיים מצאה את ביטויה גם בכתיבה פריודית. כמו העיתונות המקומית באנגלית, גם עיתונות יידיש הפכה לבמה המרכזית להפצה של כתיבה רעיונית ופוליטית של הקשת הסוציאליסטית לגווינה.

הדמויות המובילות בעיתונות היידיש בלונדון היו מהגרים יהודים ממזרח-אירופה אשר עזבו את מדינות המוצא שלהם מכורח או מרצון, והתיישבו בבריטניה לפרקי זמן משתנים. בזמן שהותם בבריטניה ייסדו אישים אלה כמה כתבי עת ועיתונים בידיש. כמה מן העיתונאים והעורכים המובילים בתחום העיתונות הסוציאליסטית והאנרכיסטית בידיש, דוגמת כאברהם פרומקין (1872–1940), בנימין פייגנבוים (1860–1923) ופיליפ קראנץ (יעקב רומברו; 1858–1922), עיצבו את פעילותם הסוציאליסטית בלונדון – ובשנות התשעים של המאה התשע-עשרה היגרו לארצות-הברית.¹¹⁸ אישים אלה המשיכו את פעילותם העיתונאית והפוליטית בידיש גם מעבר לים, ובכך השפיעו על צמיחתה של עיתונות יידיש הסוציאליסטית לגווינה בארצות-הברית ועל התפתחותה הסגנונית והאידיאולוגית.¹¹⁹

מבחינה כרונולוגית החלה את דרכה עיתונות יידיש בבריטניה שנים ספורות לפני שהחלה בארצות-הברית. עיתון היידיש הראשון בלונדון נוסד ב-1867. היה זה שבועון קצר ימים בשם "יידיש-דייטשע צייטונג" שייסדו מהגרים יהודים מגרמניה, ולשונו הייתה ככל הנראה יידיש מגורמנת. עיתון נוסף מסוג זה נוסד בעיר בשנת 1877 בשם "דער לאנדאנער איזראעליט". ראשיתה של עיתונות יידיש בבריטניה בידי מהגרים יהודים ממזרח-אירופה הייתה בשנת 1884, עם הופעת "דער פוילישער אידעל" של מוריס וינצ'בסקי (ליפא בן ציון נובחוביץ, 1856–1932). וינצ'בסקי ייסד בלונדון עיתונים נוספים בידיש – "די פרייע וועלט" (1891–1893) הסוציאל-דמוקרטי ו"ארבייטער פריינד" (1885–1932) הסוציאליסטי, שהפך לאנרכיסטי ב-1892.

מסלול חייו של מוריס וינצ'בסקי משמש דוגמה מובהקת להשפעת עיתונות יידיש בבריטניה על עיתונות יידיש בארצות-הברית. וינצ'בסקי גדל ביאנובה שבפולין קובנה בליטא, ובצעירותו למד בסמינר לרבנים

Leonard Prager, "A Bibliography of Yiddish Periodicals in Great Britain (1867–1967)," *Studies in Bibliography* ¹¹⁸ and *Booklore*, 9, 1 (Spring, 1969): 4–5. לביבליוגרפיה מוערת של כתבי עת בידיש שיצאו לאור בבריטניה בין השנים 1867–1967 ראו שם, 10–28. על קראנץ ופייגנבוים ועל חשיבותם במעגל עיתונות יידיש בניו-יורק ראו בהרחבה להלן בפרק השישי.
¹¹⁹ על השפעתם של פעילי יידיש סוציאליסטים ואנרכיסטים מלונדון על עמיתיהם בארצות-הברית ראו הערך בורגין, **די געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער בעוועגונג אין אמעריקע, רוסלאנד, און ענגלאנד**, ניו יארק: פאראייניקטע אידישע געווערקשאפטען, 1915, 42–43; Tony Michels, *A Fire in Their Hearts: Yiddish Socialists in New York*, Cambridge: Harvard University Press, 2005, 95–97; Kenyon Zimmer, *Immigrants Against the State: Yiddish and Italian Anarchism in America*, Urbana: University of Illinois Press, 2015, 20–34.

בווילנה. וינצ'בסקי נענה לקול הקורא של הסופר והעיתונאי, חלוץ הסוציאליזם היהודי אהרן שמואל ליברמן (1845–1880). הכרוז, "אל שלומי בחורי ישראל", נחשב לפרסום הסוציאליסטי הראשון בעברית וביידיש. ב-1878 נעצר וינצ'בסקי, אך לבסוף שוחרר ועקר ללונדון. בלונדון נפגש עם ליברמן, שגם הוא שוחרר מהכלא זמן קצר לפני כן. ליברמן השפיע עמוקות על וינצ'בסקי, ולאחר הגירתו של ליברמן לארצות-הברית ומותו ב-1880 הפך וינצ'בסקי למנהיג הפוליטי העממי של היהודים בלונדון. השפעתם של הסוציאליסטים היהודים אף גרמה לווינצ'בסקי להתרחק מן הכתיבה בעברית ולהתמקד ביידיש ובכתיבה עבור מעמד הפועלים היהודי. גם פיליפ קראנץ, שהחל את כתיבתו ברוסית, עבר ליידיש בהשפעת וינצ'בסקי. תהליך תרבותי-לשוני דומה עבר בלונדון גם ההוגה והעיתונאי האנרכיסט הלא יהודי רודולף רוקר (1873–1958), שכונה "הרב האנרכיסט".¹²⁰

ביולי 1884 הוציא וינצ'בסקי את הגיליון הראשון של "דער פוילישער אידעל", העיתון הסוציאליסטי הראשון ביידיש. העיתון הפסיק לצאת לאור באוקטובר 1884, וביולי 1885 ייסד וינצ'בסקי את הירחון "ארבעטער פריינד". בגיליונות כתב עת זה ביסס וינצ'בסקי הן את מעמדו כמשורר והן את מעמדה של העיתונות הסוציאליסטית ביידיש. לאורך שנות השמונים המשיך וינצ'בסקי לפרסם גם בעיתונות העברית באירופה, וב-1894 היגר לארצות-הברית והתיישב בניו-יורק. זמן קצר לאחר הגירתו החל לצאת לאור העיתון היומי הסוציאליסטי "דאס אבענדבלאטט", ווינצ'בסקי פרסם בו מאמרים באופן קבוע. מאוחר יותר ייסד בבוסטון סניף מקומי דובר יידיש של המפלגה הסוציאליסטית (Socialist Labor Party; SLP), ובתמיכת המפלגה החל לערוך בעיר שבועון יידיש סוציאליסטי חדש – "דער אמת". ב-1897 היה בין מקימי העיתון היומי הסוציאליסטי "פארווערטס" לצד אב קאהאן (1860–1951) ולואיס מילר (1866–1927). בשנים שאחר כך כתב וינצ'בסקי בירחון היידיש "די צוקונפט", ובמשך כמה שנים אף ערך את כתב העת.¹²¹

ניסיונות לשוניים ועיתונאיים אלה הכשירו רבים מן הדמויות המובילות בעיתונות יידיש הסוציאליסטית בארצות-הברית עוד בטרם היגרו אליה. את התפתחותה של עיתונות יידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה יש לבחון אפוא לאור ניסיונות חלוציים ומקבילים בתחום בלונדון. אמנם, יש להבחין בהקשר זה בין עיתונות יידיש השמרנית והבורגנית – כגון זו שפיתח שרהוזן – ובין עיתונות יידיש שמאלית לגווניה. מקורות ההשפעה של שרהוזן היו העיתונות העברית ובאימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית מזה והעיתונות העירונית הפופולרית בארצות-הברית מזה. נראה כי עבורו ועבור עיתונים אחרים ביידיש שנוצרו ברוח דומה לא שימשה בריטניה מקור השראה או חממת גידול. גם עבור העיתונות העברית המוקדמת בארצות-הברית לא שימשה לונדון נקודת אחיזה. את השראתה שאבה מן העיתונות העברית הוותיקה ממנה והמקבילה לה באימפריה הרוסית ובאימפריה האוסטרו-הונגרית – הן בנושאי הכתיבה, הן בצורת העיתון והן במגמות האידיאולוגיות הכלליות שהנחו אותה.¹²² עובדה זו נקל להבין לאור היקפה המצומצם של העיתונות העברית בלונדון: במהלך השליש האחרון של

William J. Fishman, *Morris Winchevsky's London Yiddish Newspapers: One Hundred Years in Retrospect*,¹²⁰ Oxford: Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies, 1985, 4–5. על שנותיו של רוקר בלונדון ועל זיקתו לעיתונות יידיש האנרכיסטית ראו William J. Fishman, "Rudolf Rocker: Anarchist missionary (1873–1958)," *History Today*, 16, 1 (1966): 75–95; Mina Graur, "An Anarchist Rabbi: The Life and Teachings of Rudolf Rocker," Ph. D. Thesis, Ann Arbor: UMI, 1988, 83–139.

¹²¹ יצחק כארלאש, "ווינטשעווסקי, מאריס", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ג, 435–440. השקפתו הסוציאליסטית של וינצ'בסקי נחלשה בעקבות הצהרת בלפור ב-1917, והוא פיתח השקפה לאומית; ראו שם, 440–441.

¹²² נחושטאי, הבראיזם, כור היתוך ואתניות, 76.

המאה התשע-עשרה יצאו לאור בעיר כתבי עת בודדים בעברית: גיליונות ספורים של "הלבוך" (1886) וגיליון אחד של כתב העת "תחיית ישראל" (1896). במפנה המאה העשרים יצאו לאור בלונדון שני כתבי עת עבריים: השבועון "היהודי" (1897, 1903–1907) בעריכת יצחק סובלסקי (יצא לאור גם תחת הכותר "הדגל"; Jewish Standard); והירחון "המעורר" (1906–1907) בעריכת י"ח ברנר. לטענת איש התרבות העברית בארצות-הברית דניאל פרסקי, בנקודת זמן זו דווקא אפשר לזהות השפעה של העיתונות העברית בלונדון על העיתונות העברית בניו יורק. לדבריו, השפעת "המעורר" על שדה היצירה העברית בארצות-הברית המשיכה גם לאחר שפסק העיתון לצאת לאור. אגודת "מפיצי שפת עבר וספרותה" בניו יורק, אשר הפיזה את "המעורר" במדינה, השתתפה בהוצאת הירחון במשך זמן מה. זאת ועוד: לאחר שפסק העיתון לצאת לאור חשו שוחרי העברית בניו יורק בחוסר בעיתון עברי משלהם, וב-1907 ייסדו בניו-יורק את חברת "העבריייה" למען טיפוח הספרות העברית בארצות-הברית.¹²³ כך למעשה סימן "המעורר" את ראשיתה של הספרות העברית הצעירה בארצות-הברית. גם אם נסייג את קביעתו של פרסקי בדבר מידת השפעתו של עיתון קצר ימים זה, ניכר כי ליצירה העברית בלונדון היה תפקיד בפיתוחה של יצירה עברית מקורית בארצות-הברית בעשור הראשון של המאה העשרים.

ד. תרבות פופולרית ועיתונות המונים בארצות-הברית: 1870–1900

בין שנות השלושים לשנות התשעים של המאה התשע-עשרה התפתחה במרכזים העירוניים של ארצות-הברית עיתונות עירונית (metropolitan press), ומשנות התשעים ואילך הלכה העיתונות הפופולרית והתפשטה בערים הגדולות והבינוניות.¹²⁴ התפתחות העיתונות הייתה חלק בלתי נפרד מהתפתחות העיר ומהצורך להבין את המציאות העירונית ולפרש את החיים בסביבה רבת אנשים ואירועים ולאור החיים המודרניים.

עורכים ומוציאים לאור בשוק העיתונות האמריקנית השתמשו בעשורים אלה בעיתונות ההמון ככלי לעיצוב זהות לאומית וצרכנית. אסטרטגיות העריכה של עיתון להמון כללו מחיר נמוך ומינוי לתקופות קצרות; הפצה ברחוב; מינימום טקסט לעומת מקסימום דימויים; קיצור, פשטות ובהירות; שימוש בשפה רגשית והתמקדות בנושאים מעוררים; שימוש בגורמי משיכה כגון הגרלות, פרסים וסיפורים בהמשכים; סיקור רציף של אירועים מתמשכים; דיווח סיפורי ודרמטי; התמקדות בסקנדלים ובפולמוסים; והטמעת משמעות אידיאולוגית בתוכן העיתון.¹²⁵

העיתונות שהתפתחה במרכזים העירוניים בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה סימנה עידן חדש, שבו חלו שינויים מרחיקי לכת בתחום. הדמויות המובילות בהתפתחות התחום היו צ'רלס דנה (1819–1897; Dana) מה-New York Sun ודייוויד קרולי (1829–1889; Croly) מה-Daily Graphic, שפתח את עידן האיורים בעיתונות ב-1872. כמה שנים מאוחר יותר הרחיבו מגמה זו עיתונאים כג'וזף פוליצר (1849–1911; Pulitzer) מה-New York World וויליאם רנדולף הרסט (Hearst); מה-New York Journal (1863–1951). המגמות העיקריות שאפיינו את העיתונות האמריקנית בתקופה

¹²³ דניאל פרסקי, "הספרות העברית באמריקה", *לוח אחיעבר*, א (1918): 66–67. פרסקי אף קבע כי ההתנגדות מצד המשכילים היהודים באמריקה "להמעורר" היא שהובילה להפסקת התמיכה בו ובסופו של דבר לסגירתו ב-1907.

¹²⁴ Gunther Barth, *City People: The Rise of Modern City Culture in Nineteenth-Century America*, New York: Oxford University Press, 1980, (להלן: בארת', אנשי העיר).

¹²⁵ אלידע, העולם בצהוב, 13–22.

זו היו ההתמקדות בחיי היום יום בעיר הגדולה והפנייה אל קהל ההמונים. בעידן הזה הונחו היסודות לעיתונות המודרנית של המאה העשרים הן מבחינת צורה והן מבחינת תוכן.¹²⁶

1. היבטים חומריים ומסחריים

עיתונים יומיים החלו לצאת לאור בארצות-הברית בשנות השבעים של המאה השמונה-עשרה, ובתפוצה הולכת וגוברת מאז 1790. בשלושת העשורים שלאחר מלחמת האזרחים צמחה העיתונות האמריקנית באופן מהיר; בייחוד עלתה תפוצתו של עיתון הערב. מצאי העיתונות היומית הוכפל פי שישה בין 1870 ל-1900, מ-387 כותרים יומיים ל-2326 כותרים.¹²⁷ במדינת ניו-יורק לבדה יצאו לאור ב-1870 87 עיתונים יומיים, וב-1899 עלה מספרם ל-207. תפוצתם של העיתונים היומיים עלתה משלושה מיליון עותקים ב-1870 לכ-16 מיליון ב-1900. נתונים אלו מצטרפים למגמה רחבה יותר של התפשטות והתרחבות הרגלי הקריאה בארצות-הברית בעשורים אלה: לשם דוגמה, ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה עלה מספר העותקים בספריות הציבוריות פי ארבעה.¹²⁸

בעשורים אלה התפתח גם שוק הפרסום, ואתו ההבנה שהפרסומת בעיתון היא אמצעי בעל השלכות עסקיות מרחיקות לכת. בשל הצורך לשמור על קהל היעד של המפרסמים התאימה את עצמה העיתונות למחזור העבודה העירוני. משום כך היו עיתוני הערב, שנקנו בדרך חזרה הביתה ממקום העבודה, פופולריים פי שניים מעיתוני הבוקר ב-1890, ופי שלושה מהם ב-1900.¹²⁹ על רקע זה אפשר להסביר את הגידול בהוצאות על פרסום בעיתונות במהלך עשורים אלה: ב-1880 נאמדו ההוצאות על פרסום בעיתונים בכ-39 מיליון דולר; ב-1890 היו ההוצאות כ-71 מיליון דולר; ובמפנה המאה עמדה ההשקעה בפרסום על 95 מיליון דולר.¹³⁰

צמיחתה של העיתונות האמריקנית – הן באנגלית והן בשפות אחרות – מוסברת לרוב על רקע גלי ההגירה מאירופה אשר הביאו לארצות-הברית למעלה משנים-עשר מיליון בני אדם בין השנים 1880–1900, בעיקר מדרום אירופה וממזרחה. ואכן, העיתונות האתנית בארצות-הברית צמחה באופן ניכר במהלך המאה התשע-עשרה. בראשית המאה החלו לצאת עיתונים בצרפתית, ספרדית וגרמנית; ב-1850 יצא לאור עיתון ראשון באיטלקית; ב-1870 נוסדו עיתונים בצ'כית, בהולנדית, בעברית וביידיש; ב-1880 נוסד העיתון הראשון בסינית; וב-1890 החלו לצאת לאור עיתונים בארמנית, פינית, רוסית וליטאית.¹³¹ אולם הגידול באוכלוסייה בעקבות גלי ההגירה, דרמטי ככל שיהיה, אינו יכול להיחשב גורם בלעדי לצמיחת עיתונות: תושבים ואזרחים אינם בהכרח קוראי עיתונות, ומהגרים על אחת כמה וכמה. מהגרים רבים מדרום-אירופה וממזרחה לא ידעו כלל קרוא וכתוב; גם הקוראים שבין המהגרים לרוב לא היגרו לאמריקה עם הרגלי קריאת עיתונות יום-יום. בעשורים אלה לא היה נדיר למצוא מהגרים מהאימפריה

Sidney Kobre, *The Yellow Press and Gilded Age Journalism*, Gainesville, FL: Florida State University Press, 1964, 3 (להלן: קובר, עיתונות צהובה).

Alfred Mclung Lee, *The daily Newspaper in America: The Evolution of a Social Instrument*, New York: Macmillan, 1947, 64–65, 69, 82, 322, 715 table 7 (להלן: לי, העיתון היומי).

William R. Merriam, *Census Reports: Twelfth Census of the United States*, Taken in the Year 1900, Vol. 9, Washington, D.C., 1902: 1040.

¹³⁰ קובר, עיתונות צהובה, 309.
¹³¹ לי, העיתון היומי, 734–735, טבלה מסי' 21.

הרוסית אשר היו רגילים בארץ מוצאם להשתמש בנייר עיתון לשם גלגול סיגריות – ורק בעקבות ההגירה לאמריקה הפכו לצרכני עיתונות.¹³²

ועוד: בעשורים הנדונים עלתה תפוצת העיתונות על קצב הגידול באוכלוסייה. כך בשנת 1880 היו בארצות-הברית 50,155,783 תושבים, ומספר עותקי העיתונים שהודפסו בשנה היה 2,067,848,209; ב-1890 היו 62,974,714 תושבים, ומספר העותקים היה 4,681,113,530 (גידול של 25% באוכלוסייה לעומת גידול של יותר מ-100% במספר העותקים); ואילו ב-1899 היו במדינה כמעט 74,798,612 תושבים, ומספר העותקים היה 7,830,882,308 (גידול של 18% באוכלוסייה לעומת גידול של 67% במספר העותקים).¹³³ מהנתונים הללו עולה בבירור כי הן הריבוי הטבעי והן גלי ההגירה המתגברים אינם מספקים הסבר בלעדי לצמיחה המהירה בתפוצת העיתונות האתנית והכללית גם יחד. יש להביא אפוא בחשבון את ההגירה מאירופה לארצות-הברית ואת ההגירה הפנימית בתוך ארצות-הברית, אולם אין לראות בהגירה זו הסבר מספק לצמיחת העיתונות האמריקנית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה.

את המפתח לצמיחתה של העיתונות העירונית יש למצוא בשדה הטכנולוגי והחומרי ובהיבטים הנוגעים להפקת העיתון. התפתחות העיתונות היומית והעיתונות הפופולרית הושפעה מהתפתחויות טכנולוגיות כגון המצאת מכבשי דפוס חדישים ומכונות לסידור אותיות, ובעיקר מהמצאתה של שיטה להפקת נייר מעיסת עץ. ב-1867 הותקנה המכונה הראשונה לטחינת עץ לעיסה; בתחילת שנות השבעים התחילו מערכות העיתונים לעבור לשימוש בנייר מעץ במקום מאריג, ועד 1882 עברו כמעט כל העיתונים בארצות-הברית לשימוש בנייר עשוי עץ. המצאה זו הובילה לירידה דרסטית במחירי העיתונים מאמצע שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, ובעקבותיה לגידול עצום בשיעורי התפוצה של העיתונים היומיים.¹³⁴ ואכן, נראה כי הגורם המרכזי לצמיחה בתפוצת העיתונים היה הירידה במחיר העיתון בין ראשית התקופה לסופה. בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה היה מחירו של עיתון יומי ארבעה או חמישה סנט, שיעור ניכר ממשכורת יומית ממוצעת של דולר אחד. הטמעת הטכניקה החדשה והשימוש בנייר עשוי עץ במערכות העיתונות בארצות-הברית במחצית הראשונה של שנות השבעים הובילה בהדרגה לירידת מחיר הגיליון מארבעה סנט לשני סנט. תפוצת העיתונים עלתה בעקבות זאת בהיקפים גדולים, וצמחה מסך כולל של 13,443,000 עיתונים ב-1860 ל-114,299,334 עיתונים ב-1900.¹³⁵

פיתוח טכנולוגי נוסף אשר השפיע על צמיחת העיתונות היה הטלגרף. המכשיר נכנס לשימוש נרחב בארצות-הברית בעידן שלאחר מלחמת האזרחים, ושינה את מפת התקשורת במדינה. חברה הטלגרף המובילה בארצות-הברית בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה הייתה Western Union, אשר באמצעות סוכנות הידיעות Associated Press הפיצה מידע לעיתונים במדינה כולה. כרשת מידע בפריסה כלל-ארצית שימשה סוכנות הידיעות את העיתונות העירונית המתפתחת, והפכה למקור המידע העיקרי לחדשות מרחבי המדינה. שירות הטלגרף לא היה מקומי אלא ארצי, ונתפס כמנותק מאינטרסים

Robert E. Park, *The Immigrant Press and its Control*, New York and London: Harper & Brothers, 1922, 50–51 ¹³² (להלן: פארק, עיתונות המהגרים).

William A. Dill, "Growth of Newspapers in the United States," M.A. Thesis, University of Oregon, 1928, 12–13 ¹³³, table I.

David C. Smith, "Wood Pulp and Newspapers, 1867–1900," *The Business History Review*, 38, 3 (Autumn) ¹³⁴ 328–345 (להלן: סמית', עיסת נייר ועיתונים).
¹³⁵ סמית', עיסת נייר ועיתונים, 345.

או ממוסדות מקומיים.¹³⁶ כך שימשו פיתוחים חדשים בתחומי הטכנולוגיה והתעשייה כזרזים לצמיחה העיתונות בארצות-הברית, והובילו לשינויים תרבותיים ופוליטיים מרחיקי לכת בתחום לקראת מפנה המאה העשרים.

מן הסקירה שלעיל עולה כי שנות הצמיחה של עיתונות יידיש ועיתונות עברית בארצות-הברית היו שנים של צמיחה מקצועית וכלכלית בעיתונות האמריקנית הכללית; עיתונות המיעוט ביטאה במקרה הזה מגמה רחבה יותר של חברת הרוב. העיתונות בעברית וביידיש הייתה בעלת מאפיינים דומים גם לעיתונות האתנית האחרת בת הזמן.¹³⁷ את השליש האחרון של המאה התשע-עשרה אפיינה מגמה מובהקת של צמיחה בעיתונות האתנית ללשוניתיה: בניו-יורק לבדה עלה מספר כותרי העיתונות בשפות זרות מ-799 ב-1880 ל-1032 ב-1900.¹³⁸ יש לראות משום כך את עלייתה של העיתונות בעברית וביידיש כחלק מההתפתחות הכללית בעולם המסחרי והחומרי של העיתונות בארצות-הברית. מכיוון אחר, בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה צמחה מאוד גם העיתונות היהודית ללשוניתיה במדינות שונות ברחבי העולם, ומספר כותרי העיתונות היהודית עלה באחוזים ניכרים.¹³⁹ במובן זה שיקפה העיתונות היהודית הצומחת בארצות-הברית הן מגמה יהודית כלל-עולמית והן מגמה אמריקנית מקומית.

2. היבטים תרבותיים וחברתיים

העיתונות האמריקנית באנגלית ובשפות אחרות עמדה בזיקה גם לתופעות חברתיות ותרבותיות בנות הזמן. דיון בעיתונות אתנית ובמעמד של מהגרים באמריקה בשלהי המאה התשע-עשרה חייב להביא בחשבון אפוא גם את אחת מן התופעות התרבותיות החשובות ביותר בארצות-הברית בתקופה זו – הנייטיביזם (Nativism). צורה זו של לאומיות אמריקנית התאפיינה בשוביניזם תרבותי ודתי שהתבטא בשנאת זרים ובהתנגדות לדפוסי דת ותרבות שנתפסו כערעור על דרך החיים האמריקנית. בשנות הארבעים והחמישים של המאה התשע-עשרה נאבקו הנייטיביסטים בקבוצות אתניות ודתיות שונות וערערו על נאמנותן לערכי היסוד האמריקניים. הנייטיביסטים נטו לאנטי-קתוליות מובהקת, שהופנתה בעיקר כלפי המהגרים הקתולים מאירלנד ומאיטליה, והחזיקו בתפיסת עליונות של בני אדם ממוצא אנגלוסקסי ברוח הלאומיות הרומנטית של המאה התשע-עשרה. התנועות הנייטיביסטיות הבולטות בתקופה זו היו ה-American Party (נוסדה ב-1855 ונודעה בשם Know Nothing); וה-Immigration Restriction League (1883–1886); והקבוצות האנטי-סיניות בקליפורניה.¹⁴⁰ על רקע המשבר הכלכלי באמריקה בין השנים 1883–1886 והתגברות ההגירה מאירופה משנות השמונים ואילך, התגברו הקריאות מצד נייטיביסטים להגביל את ההגירה. לאורך שנות השמונים נחקקו חוקים עירוניים ופדרליים להגבלת מספר המהגרים, לשליטה

Menahem Blondheim, *News over the Wires: The Telegraph and the Flow of Public Information in America, 1844–1897*, Cambridge: Harvard University Press, 1994, 194–195.

Jerzy Zubrzycki, "The Role of the Foreign-Language Press in Migrant Integration," *Population Studies*, 12, 1 (1958): 76; נחושתאי, הבראיזם, כור היתוך ואתניות, 15.
¹³⁸ בארתי, אנשי העיר, 64.

¹³⁹ פרנקל, פוליטיקה יהודית והעיתונות, 30.
¹⁴⁰ לספרות מחקר קלאסית על הנייטיביזם האמריקני במאה התשע-עשרה ראו John Higham, *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860–1925*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2002 [1955]; Ira M. Leonard and Robert D. Parmet, *American Nativism, 1830–1860*, New York: Van Nostrand, 1971; Katie Oxx, *The Nativist Movement in America: Religious Conflict in the Nineteenth Century*, New York: Routledge, 2013.

בפרופיל המהגרים או לנשיאה כלכלית כנטל קליטתם. שנאת זרים, נייטיביזם ולאומיות אמריקנית צמחו במקביל לחשש מרדיקליות אירופית ומדת ותרבות אירופית.¹⁴¹

השלטת השפה האנגלית – למשל באמצעות מערכת החינוך – הייתה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה כלי מוביל במאמץ להפוך את המהגרים החדשים מאירופה לאמריקנים; לימוד אנגלית נתפס כשלב הכרחי בדרך למיזוגם התרבותי והלאומי של המהגרים. משום כך התביעה ללמוד אנגלית הייתה קשורה לעתים קרובות להתנגדות להגירה וליחס שלילי למהגרים. אמנם במוקד המאבק של הנייטיביסטים עמדו לאורך רוב התקופה מרכיבי זהות הנוגעים לדת וללאום, אשר התבטאו בהתנגדות לזהות האירופית ולדת הקתולית של רבים מן המהגרים. אולם לקראת סוף המאה עבר מוקד ההתנגדות מצד תנועות אלה אל שאלת השפה – שנקשרה הן למרכיב הלאומי והן למרכיב הדתי בזהותם של המהגרים.¹⁴² אף על פי שלרוב לא הייתה הגבלה בארצות-הברית על שימוש בשפות אחרות במרחב הביתי או הפרטי, הלכה למעשה חינוך בשפה שאינה השפה הלאומית הסטנדרטית היה נתון לאחריותם של גופים ומוסדות פרטיים של קהילות המיעוטים עצמן או ליוזמות מקומיות.¹⁴³

המהגרים האירופים, אשר הגיעו לחופי ארצות-הברית במאות אלפים ומאוחר יותר במיליונים – ניסו מצדם לשמר את זהותם האתנית והדתית, והמשיכו להשתמש בשפות שבהם דיברו וכתבו במדינות מוצאם. החברות הלאומיות, הכנסיות והעיתונות האתנית היו המסגרות המובילות לשמירה על שפת המוצא. עיתונות המהגרים באופן ספציפי הייתה קשורה פעמים רבות למוסדות הדת – ובראשן הכנסייה.¹⁴⁴ אולם חוסר הסובלנות כלפי שפות זרות יצר לחץ על המהגרים לרכוש את השפה במהירות ולהסתגל לחברה הסובבת. בארצות-הברית שלאחר מלחמת האזרחים הלך והתרחב השיח על השפה, והפך למחלוקת פוליטית על איכותה של התרבות הלאומית על רקע השינויים בני הזמן בכלכלה, בחברה, בערכים ובהתארגנות הפוליטית.¹⁴⁵ על רקע זה יש להבין את המוטיבציה הפנימית והחיצונית של מהגרים לרכוש במהירות את השפה האנגלית; היה זה השער הראשי אל התרבות ואל הלגיטימציה החברתית. כפי שהראה ההיסטוריון אריק הובסבאום, המניע הראשוני להשלטתה של שפה תקנית (standard language) במאה התשע-עשרה היה בעיקרו מהלך פוליטי אשר נועד להכשיר את האזרחים להשתתפות במערכת הדמוקרטית, ולא מהלך חינוכי או תרבותי.¹⁴⁶ אף על פי כן היו למגמה זו השלכות תרבותיות, והנטישה של שפות המוצא לטובת שפת המדינה – במקרה הזה אנגלית – הייתה אחת הכולטות שבהן.

עם גלי ההגירה ממזרח-אירופה ומדרומה משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ואילך נוצר צורך של המהגרים החדשים לתקשר עם קהילותיהם, לשמור על קשר עם העולם הישן, להתרגל לחיים החדשים

¹⁴¹ הייאם, שם, 35–67.

¹⁴² Terrence G. Wiley, "Continuity and Change in the Function of Language Ideologies in the United States," In *Ideology, Politics and Language Policies: Focus on English*, Edited by Thomas Ricento, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000, 80–82. ההתקפות מצד נייטיביסטים כלפי השימוש של מהגרים בשפות זרות הגיעו לשיא בעשור שלאחר מלחמת העולם הראשונה ועל רקע שלילת הלגיטימיות של גרמנים-אמריקנים; ראו שם, 82.

¹⁴³ Eric Hobsbawm, "Language, Culture, and National Identity," *Social Research*, 64, 1 (Spring 1996): 1069–1070 (להלן: הובסבאום, שפה, תרבות וזהות לאומית).

¹⁴⁴ Linda Pegman Doezema, "The Dutch Press," In *The Ethnic Press in the United States, A Historical Analysis and Handbook*, Edited by Sally M. Miller, New York: Greenwood Press, 1987, 72–51. לשם דוגמה, מוסד הכנסייה היה המפתח לשימור השפה ההולנדית באמריקה: כאשר נעלמה השפה ההולנדית מן הכנסיות, רוב הפרסומים בהולנדית נעלמו גם כן.

¹⁴⁵ Gavin Roger Jones, *Strange Talk: The Politics of Dialect Literature in Gilded Age America*, Berkeley: University of California Press, 1999, 9, 16.

¹⁴⁶ הובסבאום, שפה, תרבות וזהות לאומית, 1069.

ולתרגם את המציאות המקומית לשפתם. עם התגברות ההגירה פיתחו קבוצות אתניות רבות קהל קוראים והנהגה, וכן אמצעי הון לייסוד מערכות עיתונות משלהן. עיתונות המהגרים הייתה בעת ובעונה אחת אמצעי לשימור הזהות הקהילתית בשפה, בתרבות ובמנהגים אך גם אמצעי לאמריקניזציה. מבין העיתונים מן הסוג הזה נחשבה העיתונות הגרמנית-אמריקנית לחזקה ולמשפיעה גם מחוץ לקהילת המהגרים. העיתונות בגרמנית הייתה בעלת השפעה חזקה במיוחד בתחום איגודי העובדים, הסוציאליזם והמרקסיזם.¹⁴⁷

את משמעותה של העיתונות האתנית בארצות-הברית ואת תפקידה התרבותי אפשר לתאר באמצעות המסגרת התיאורטית שהציע מילטון גורדון (Gordon) לבחינת היטמעות תרבותית בארצות-הברית. גורדון אפיין שלושה דגמים עיקריים של אסימילציה, אשר לטענת נחשתאי עשויים לשמש כיעילות גם לבחינת מעמדה של העיתונות האתנית בארצות-הברית. הגישה הראשונה היא התאמה והסתגלות לתרבות האמריקנית (Anglo-Conformity); הגישה השנייה היא "כור ההיתוך" (Melting Pot); והגישה השלישית היא פלורליזם תרבותי (Cultural Pluralism).¹⁴⁸ לפי הגישה הראשונה, מהגרים וקבוצות מיעוט אתניות בארצות-הברית נדרשו לוותר על מטענם התרבותי הייחודי לטובת אימוץ ערכי התרבות האמריקנית וההתערות בחברת הרוב. העיתונות האתנית שיצרו מהגרים אלה נתפסה כגורם מעכב בהסתגלות, ומשום כך הייתה נתונה לביקורת ולבחינה מתמדת מצד מי שהחזיקו בגישה זו. ייצוג מובהק לגישה זו אפשר היה למצוא בתנועות שפעלו ברוח הנייטיביזם והמאבק לאמריקניזציה, ואשר ראו בעיתונות האתנית איום על ההגמוניה התרבותית האמריקנית.¹⁴⁹

הגישה השנייה ראתה את ההגירה כהזדמנות ליצירת חברה מגוונת אשר תביא בחשבון את ייחודן של הקבוצות השונות, וכך תוביל לגיבושה של חברה אמריקנית אחת. לפי גישה זו, העיתונות האתנית הייתה בעלת תפקיד חיובי בהסתגלות המהגרים לסביבה האמריקנית המקומית. באמצעות עיתונות בשפת המולדת אמורים היו המהגרים ללמוד על דרך החיים האמריקנית ולהתמודד בהצלחה עם ההלם התרבותי בעקבות ההגירה. ביטוי בולט לגישה זו היה בתיאוריית "כור ההיתוך" וההשתלבות התרבותית, אשר ראתה את החברה האמריקנית כסך כל מרכיביה.¹⁵⁰ הגישה השלישית – בניגוד לשתי הגישות הקודמות – לא בחנה את העיתונות האתנית על רקע תרומתה לתהליך האמריקניזציה. לפי גישה זו השאיפה אינה מתמקדת ביצירת אחידות תרבותית, אלא דווקא בשמירה על ייחודן התרבותי והאתני של קבוצות שונות בחברה האמריקנית.¹⁵¹

Sally M. Miller, "Distinctive Media: The European Ethnic Press in the United States," In *A History of the Book in America, Volume 4: Print in Motion: The Expansion of Publishing and Reading in the United States, 1880–1940*, Edited by Carl F. Kaestle and Janice A. Radway, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009, 299–306.
Milton M. Gordon, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*, New York: Oxford University Press, 1964, 84–159.

¹⁴⁷ ראו הייאס, זרים בארץ, 258–260.
¹⁴⁸ המונח "כור ההיתוך" נכנס לשימוש רווח בציבור האמריקני בעקבות מחזה בשם זה (The Melting Pot) מאת ישראל זנגוויל (1864–1926). המחזה הוצג לראשונה ב-1908, אולם רעיונות דומים הובעו כבר בעשורים שלפני כן. ייצוג מובהק לגישה זו בהקשר לעיתונות יידיש ולעיתונות היהודית באנגלית ולתרומתן לתהליך האמריקניזציה של מהגרים יהודים ממזרח-אירופה אפשר למצוא אצל סולטס, עיתונות יידיש; נחשתאי, העיתונות העברית האמריקאית; פארק, עיתונות המהגרים; אריה גורן, "העתונות היהודית בארצות הברית", קשר 6 (1989): 3–16 (להלן: גורן, העיתונות היהודית 1989).

¹⁵¹ מייצגיה המובהקים של גישה זו ביחס לספרות ולתרבות רב-לשונית בארצות-הברית הם ורנר וסולורס; ראו סולורס, אמריקה רב-לשונית.
.לסיכום סוגיה זו בהקשר לעיתונות האתנית בכלל ולעיתונות העברית בארצות-הברית בפרט ראו נחשתאי, הבראיזם, כור היתוך ואתניות, 9–13, 16–26.

את שאלת מקומה של העיתונות האתנית בסביבה האמריקנית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה אפשר להדגים באמצעות העיתונות האירית-אמריקנית. כמו קבוצות אתניות אחרות, גם המהגרים האירים פיתחו עיתונות ייחודית וייעודית לקהילתם בעקבות ההגירה לארצות-הברית. השפה האירית הייתה נפוצה למדי בקרב המהגרים האירים בניו-יורק במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, והעיתון האירי-Irish American שיצא לאור בניו-יורק פרסם טור קבוע בשפה האירית מ-1857; לטור אף יוחד גופן משלו.¹⁵² ב-1881 נוסד בברוקלין ירחון בשפה האירית (An Gaodhal; The Gael), עוד לפני שעיתון דומה נוסד באירלנד עצמה.¹⁵³ בעשורים שאחר כך אף התקיימו בניו-יורק שיעורים סדירים ללימוד אירית.¹⁵⁴ העיתונות בעברית וביידיש צמחה בארצות-הברית בתנאים דומים לזו של העיתונות האירית: המאפיינים המשותפים לשתייהן היו זהות אתנית ודתית ייחודית על רקע חברת ההמון ולצד קבוצות מהגרים אחרות; ייסוד חברות של תומכי השפה ושוחריה לתמיכה במפעלי תרבות וחינוך – בדגש על עיתונות; ויחסים הדדיים בין העיתונות המתפתחת באמריקה ובין צמיחת עיתונות דומה בארצות המוצא באירופה. נקודת דמיון נוספת בין השפה האירית לרב-מערכת הפנים-יהודית (עברית ויידיש) נגעה למעמדן של השפות בארץ המוצא: בשני המקרים מדובר היה בשפות ששימשו באופן רחב קהילה מקומית מובחנת על רקע אימפריה שולטת בעלת שפה מובהקת שונה (אנגלית ורוסית בהתאמה). בשני המקרים הייתה גם התמודדות עם שאלות הנוגעות לזניחת השפה על ידי הצעירים לטובת אימוץ השפה השלטת – הן בארצות המוצא והן לאחר ההגירה באמריקה.¹⁵⁵ השוואה זו מלמדת כי לעיתונות האתנית בארצות-הברית היה תפקיד תרבותי וחינוכי אשר חרג מתחום הפרסום הפריודי. חברי הקהילה השתמשו בעיתונות בשפתם כדי לקדם מטרות חינוכיות ותרבותיות, והקדימו את זמנם מבחינה זו בהשוואה למצב העיתונות המקבילה בארץ המוצא של המהגרים. כפי שאראה בפרקים הבאים, תשומת לב לסוגיות חינוכיות ותרבותיות עמדה במוקד פעילותם של העורכים והמוציאים לאור בעיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה.

ה. עיתונות יהודית באנגלית ובגרמנית בארצות-הברית

העיתונות ביידיש ובעברית הייתה חלק ממערכת רחבה יותר של עיתונות יהודית רב-לשונית בארצות-הברית במאה התשע-עשרה, שמרכיביה האחרים היו עיתונות יהודית בגרמנית ובאנגלית. כתבי העת בשפות אלה קדמו לעיתונים ולכתבי העת בעברית וביידיש, ושיקפו את המצב הלשוני של יהודים בארצות-הברית – מהגרים וילידי המקום גם יחד – עד מפנה המאה העשרים. העיתון היהודי הראשון בגרמנית בארצות-הברית נוסד ב-1849; היה זה השבועון *Israels Herold* שערך והוציא לאור איזידור בוש (Bush; 1822–1898), מהגר יהודי יליד פראג בעל ידע בהדפסה ובעיתונות ובעל גישה ליברלית. בוש היגר לניו-יורק ב-1849 ומיד החל להוציא לאור את העיתון, שעמד בזיקה לארגון "בני ברית" בעיר. השבועון יצא לאור חודשים ספורים בלבד. ב-1855 ייסד הרב הרפורמי

¹⁵² תופעה דומה הייתה בעיתונות יידיש, אשר בשנים ההן הודפסו בה מפעם לפעם טקסטים בעברית בכתב רש"י; ראו להלן פרק שני.

¹⁵³ Kenneth E. Nilsen, "Irish in Nineteenth Century New York," In *The Multilingual Apple: Languages in New York City*, Edited by Ofelia García and Joshua A. Fishman, Berlin: Mouton de Gruyter, 1997, 60–65.

¹⁵⁴ ב-1882 נוסד בדבלין העיתון *Gaelic Journal*, ככל הנראה בהשפעת העיתון בניו-יורק.

¹⁵⁵ Reg Hindley, *The Death of the Irish Language: A Qualified Obituary*, London: Routledge, 1990, 14–15; Nicholas M. Wolf, *An Irish-Speaking Island: State, Religion, Community, and the Linguistic Landscape in Ireland, 1770–1870*, Madison: University of Wisconsin Press, 2014, 9–10.

יצחק מאיר וייז (Wise; 1819–1900) בסניסינטי את הירחון Die Deborah כמוסף לנשים לשבועון היהודי באנגלית The American Israelite. הירחון יצא לאור עד 1902. ב-1856 הוציא לאור בבולטימור הרב הרפורמי דוד איינהורן (Einhorn; 1809–1879) את הירחון הגרמני-יהודי Sinai שיצא לאור עד 1862. במהלך המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה יצאו לאור שבעה-עשר פרסומים פריודיים יהודיים בגרמנית בארצות-הברית; כמחציתם היו מוספים של עיתונים יהודיים באנגלית, וכמה אחרים היו בטאונים של ארגונים או מוסדות. פרסומים יהודיים-גרמניים אלה בלטו בגישה הרפורמית שקידמו, באופי הבורגני ובהשתייכות למעמד הבינוני וכן בנטייה המובהקת לזהות ולתרבות גרמנית. כמו כן בלטה בעיתונים אלה המגמה לשיתוף נשים בחיי הדת והציבור, בעידוד לחינוך ולהשכלה בקרב נערות ונשים ובקריאה למען זכות הצבעה לנשים.¹⁵⁶

אולם בהשוואה לעיתונות היהודית באנגלית – ומאוחר יותר בידיש – הייתה העיתונות היהודית בגרמנית חזקה ויציבה הרבה פחות. נראה שאף על פי שהמהגרים היהודים מן המרחב הגרמני בדור הראשון נזקקו לעיתונות בגרמנית וראו את עצמם כחלק מן התרבות ומן השפה הגרמנית – קריאת עיתונות יהודית-גרמנית לא הייתה נטייה חזקה בקרבם. עובדה זו נבעה ככל הנראה מכך שמהגרים אלה העדיפו לקרוא עיתונות גרמנית-אמריקנית לא יהודית, שהייתה מבוססת ויציבה יותר מבחינת תפוצתה; עיתון גרמני-יהודי היה לרוב שבועון או ירחון, ואילו המצאי היומי בגרמנית כלל עיתונות לא יהודית. על כך יש להוסיף את העושר והמגוון שהציעה העיתונות הגרמנית הכללית בהשוואה לעיתונות הגרמנית-יהודית בארצות-הברית, ואת הנטייה לאמריקניזציה מהירה בקרב מהגרים מקבוצה זו.¹⁵⁷

ואמנם, מהגרים רבים ובני הדור השני להגירה עברו במהרה לקריאה של עיתונות יהודית באנגלית, והיא הפכה לאמצעי תקשורת מוביל עבורם. כתב העת היהודי הראשון באמריקה, The Jew, נוסד ב-1823 כתגובה למיסיונריות פרוטסטנטית. המוציא לאור היה הנרי סלומון ג'קסון. משנות הארבעים של המאה התשע-עשרה נוסדו כתבי עת יהודיים נוספים באנגלית, לרוב באוריינטציה דתית ומתוך מגמה אנטי-מיסיונרית. המייסדים הבולטים של העיתונות היהודית באנגלית בעשורים אלה היו מנהיגים דתיים שנולדו בגרמניה והיגרו לארצות-הברית בבגרותם. ב-1845 ייסד הרב יצחק ליסר (Leeser; 1806–1868) בפילדלפיה את הירחון The Occident and American Jewish Advocate, ובשנות החמישים של המאה התשע-עשרה נוסד כאמור גם The American Israelite בסניסינטי בעריכת אייזיק מאיר וייז. בעשורים שאחר כך נוסדו העיתונים The Jewish Messenger (1857, ניו-יורק) בעריכת שמואל מאיר אייזקס (Isaacs; 1804–1878) ו-The American Hebrew (1879, ניו-יורק) בעריכת פיליפ כהן (Cowen; 1853–1943). צמיחתה של העיתונות היהודית באנגלית הייתה מהירה למדי: ב-1855 היו בארצות-הברית חמישה כתבי עת יהודיים באנגלית; ערב מלחמת האזרחים היו בארצות-הברית שבעה עיתונים מסוג זה, וב-1880 כבר היו במדינה שבעה-עשר עיתונים יהודיים בשפה האנגלית. עד 1903 עלה המספר ל-32 עיתונים וכתבי עת שיצאו לאור ב-22 ערים במדינה.¹⁵⁸

Arthur A. Goren, "The Jewish Press," In *The Ethnic Press in the United States, A Historical Analysis and Handbook*, Edited by Sally M. Miller, New York: Greenwood Press, 1987, 203–228 (להלן: גורן, עיתונות יהודית Gad Nahshon, "The German Jewish Press in the United States," *Kesher*, 6 (November 1989): 58e–61e; ; (1987 Benjamin Maria Baader, "Die Deborah," In *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*, <https://jwa.org/encyclopedia/article/die-deborah>.

¹⁵⁷ גורן, העיתונות היהודית 1989.

¹⁵⁸ גורן, שם.

לעיתונים היהודיים הראשונים היה תפקיד דתי וכן תפקיד קהילתי, ובראשו דיון ציבורי בשאלות הנוגעות לחיים היהודיים בארצות-הברית. העיתונים היהודיים באנגלית פעלו כדי לתת למהגרים החדשים זהות ויציבות ותמכו במגמות של אמריקניזציה לצד טיפוח מורשת יהודית ומסורת. בעיתונים אלה התקיימו דיונים נרחבים בעניינים הנוגעים שאל סדר היום – כגון המתח הדתי בין רפורמים לאורתודוקסים – וכן בשאלות ציבוריות וקהילתיות רחבות יותר – כגון מצב החינוך היהודי, אופי המעורבות הפוליטית בחברה היהודית בארצות-הברית והקשרים בין הקהילות היהודיות בארצות-הברית לעולם היהודי שמעבר לאוקיינוס.¹⁵⁹

העיתונות היהודית באנגלית הייתה בראשיתה בעלת נטייה פלורליסטית וזיקה לחוגים רפורמיים, ושימשה גורם ראשוני לגיבוש תודעה יהודית ארצית וכוח דוחף להקמת מוסדות יהודיים כלל-ארציים. בעשורים שאחר כך היו גורמי השפעה נוספים. החשובים בין גורמים אלה היו אמריקניזציה של בני הדור השני והשלישי, שינויים קהילתיים ופוליטיים, צמיחה כלכלית, התפשטות הרעיון הציוני באמריקה, מנהיגות יהודית-אמריקנית צומחת ושינויים במדיניות ההגירה של הממשל האמריקני.¹⁶⁰ כמה מן העיתונים היהודיים בשפה האנגלית היו מובילי דרך בזמנם, ותרמו לביסוסם של המהגרים היהודים בארצות-הברית ולהכנתם לקליטת גלי המהגרים ממזרח-אירופה בשנים שאחר כך.¹⁶¹ כתבי עת אלו אף השפיעו על קהל הקוראים מבחינה פוליטית וסוציולוגית.¹⁶²

ההגירה ההמונית ממזרח-אירופה תרמה להיקף העיתונות היהודית באנגלית ולאיכותה. מצד אחד, נוכחותה של אוכלוסייה בולטת דוברת יידיש הגבירה את המודעות האתנית של היהודים המבוססים הוותיקים, שהיו רובם בני מעמד הביניים ומעורים היטב בחיים האמריקניים; זרם המהגרים היהודים ממזרח-אירופה הציג איום על מעמדם. מצד אחר, שפע הבעיות הכרוכות בקליטת המהגרים החדשים חייב דיון ציבורי ופותרונות קהילתיים. שני הגורמים הללו הגבירו את פעולתם של הארגונים היהודיים, והאיצו את צמיחת העיתונות היהודית באנגלית.¹⁶³

ב-1888 נוסד בפילדלפיה ה-Jewish Publication Society of America, ובכך התחזקה תרבות הדפוס היהודי באנגלית בארצות-הברית. מטרת המייסדים היו ליצור מרכז יהודי חדש שיחליף את המרכז היהודי בגרמניה ויאחד את יהדות אמריקה לקהילה באמצעות תרבות דפוס ויצירה תרבותית משותפת. ההגירה ההמונית מאירופה הכפילה ושילשה את מספר היהודים באמריקה, ומנהיגים יהודים אמריקנים רצו לאחד ולארגן את חיי הקהילה היהודיים. ואמנם, חלה עלייה בפרסומים יהודיים באנגלית לאורך

¹⁵⁹ דוד שווארץ, "העיתונות היהודית-אנגלית באמריקה", *ספר השנה ליהודי אמריקה*, בעריכת מנחם ריבולוב וצבי שרפשטיין, ניו-יורק: ההסתדרות העברית באמריקה, תרצ"ט, 341–342; ברברה שטראוס-ריד, "העיתונות היהודית המוקדמת בארצות הברית – שורשיה, בעיותיה ותפקידיה", *קשר* 16 (נובמבר 1994): 57–79.

¹⁶⁰ נחושטאי, הבראזיס, כור היתוך ואתניות, 34–39.
¹⁶¹ *The Joseph Jacobs Directory of the Jewish Press in America*, New York: Joseph Jacobs Organization, second edition, 1972, 10.

¹⁶² Harold Eidlin, *The English-Jewish Weekly Press as a Communicator for American Jewry*, Ann Arbor: University Microfilms International, 1964, 1–2.
¹⁶³ גורן, העיתונות היהודית.

המחצית השנייה של המאה התשע עשרה: בין השנים 1850–1859 היו 507 פרסומים מסוג זה, ואילו בעשור שבין 1890–1899 הגיע מספר הפרסומים ל-2017.¹⁶⁴

1. הבראיזם נוצרי וראשיתה של העיתונות העברית בארצות-הברית

היצירה העברית בארצות-הברית לא החלה בעיתונות, וחלוציה לא היו יהודים; בראשיתה הייתה זו יצירה של נוצרים בעלי מגמה הבראיסטית (Hebraists). למעשה, מראשית המאה השמונה-עשרה ועד אמצע המאה התשע-עשרה הייתה העברית באמריקה בעיקר נחלתם של נוצרים שעסקו בכתיב הקודש. כך היו המתיישבים הפוריטנים חלוצי העברית בארצות-הברית הן בהפקת טקסטים כתובים בעברית והן בהוראת עברית.¹⁶⁵ שורשיה של תופעה זו נטועים במאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה, בעיסוק אינטנסיבי בעברית ובמקרא באירופה ובקרב המתיישבים החדשים בניו-אינגלנד. המניע לעיסוק זה היה דתי בעיקרו, ומטרתו הייתה הבנה טובה יותר של כתבי הקודש ושל הרעיונות הגלומים בהם. העניין בשפה העברית לא תורגם בהכרח ליחס חיובי כלפי מהגרים יהודים כצאצאי העברים הקדומים; המתיישבים הפוריטנים ראו את עצמם כבני ישראל שנמלטו מן השעבוד הדתי באירופה אל חופי החופש שמעבר לים.¹⁶⁶ במאה השמונה עשרה הייתה הדמות המובילה בהוראת העברית באמריקה יהודה מוניס (1764–1683), מהגר יהודי ממוצא איטלקי שהתנצר. מוניס לימד בהרווארד דקדוק ולשון עברית בין השנים 1722–1760, ואף חיבר ספר דקדוק ומילון עברי-אנגלי.¹⁶⁷ גם באוניברסיטאות אחרות כגון ייל, דרטמות' וקולומביה הייתה הוראת עברית בהיקפים משתנים בשנים אלה.

בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה הורחבה משמעותו של המונח "הבראיזם" לציון הזיקה האנגלית והאמריקנית עם המסורת המקראית וכן למשמעויות החומריות של זיקה זו. מתוך מניעים אלה השתתפו הבראיסטים נוצרים בחקירות ארכיאולוגיות בפלשתינה/ארץ-ישראל או במערכת הפוליטית של הארץ. העברית שימשה לעתים גם לצרכים מיסיונריים, ובמובן זה איימה על יהודים-אמריקנים. משום כך יחסם למפעל הנוצרי-הבראיסטי היה מורכב ולעתים חשדני. דוגמה למגמה זו היא העיתון המיסיונרי-נוצרי בעברית "עדות לישראל", אשר הוציא לאור אלפרד סנטר בניו יורק בין השנים 1886–1889. בקהילות היהודיות בארצות-הברית היה השימוש בעברית מוגבל בתקופה זו. העברית נשמרה לריטואלים, ושימשה בהקשרים דתיים כגון כתיבת גטין או כיתוב על מצבות.¹⁶⁸ נראה כי עד שנות החמישים של המאה

Jonathan D. Sarna, "Two Ambitious Goals: American Jewish Publishing in the United States," In *A History of the Book in America, Volume 4: Print in Motion: The Expansion of Publishing and Reading in the United States, 1880–1940*, Edited by Carl F. Kaestle and Janice A. Radway, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009, 382. למחקרים נוספים על העיתונות היהודית באנגלית בארצות-הברית ראו בין השאר Harold Eidlin, *The English-Jewish Weekly Press as a Communicator for American Jewry*, Ann Arbor: University Microfilms International, 1964; Barbara Straus Reed, "A History and Content Analysis of the Pioneer English-Language American Jewish Periodical Press, 1823–1858," Ph.D. Dissertation, Ohio University, 1987.

¹⁶⁵ יצחק זילברשלג, "ראשיתה וראשונותה של עברית באמריקה", *הגות עברית באמריקה*, בעריכת מנחם זהרי, אריה טרטקובר וחיים אורמיאן, כרך ראשון, תל אביב: יבנה; ברית עברית עולמית, תש"ל, 15–18 [41] (להלן: זילברשלג, עברית באמריקה); על הבראיזם נוצרי בקולגים הראשונים בניו-אינגלנד ראו בארון, חיים יהודיים אמריקניים, 106–120; Shalom Goldman, *God's Sacred Tongue: Hebrew and the American Imagination*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004, 31–45, 52–66 (להלן: גולדמן, שפה קדושה); על חקר המקרא בארצות-הברית עד סוף המאה התשע-עשרה ראו Harry M. Orlinsky, "Jewish Biblical Scholarship in America," *Jewish Quarterly Review*, 45, 4, (April 1955): 375–388.

Arthur Hertzberg, "The New England Puritans and the Jews," In *Hebrew and the Bible in America: The First Two Centuries*, Edited by Shalom Goldman, Hanover: University Press of New England, 1993, 105.

¹⁶⁷ זילברשלג, עברית באמריקה, 27–32.
¹⁶⁸ גולדמן, שפה קדושה, 124–127, 130–135. על מידת שליטתם של יהודים בארצות-הברית בשפה העברית בתקופה הקולוניאלית ועל משמעותם ההיסטורית של סידורים וחומשים באנגלית מן התקופה ראו גם Nathan M. Kaganoff, "Hebrew and Liturgical Exercises in the Colonial Period," *Hebrew and the Bible in America*, 184–90.

התשע-עשרה לא התפתחה יצירה עברית מקורית בארצות-הברית. אמנם בשנות הארבעים והחמישים של המאה התשע-עשרה הגיעו מהגרים מגרמניה שהיו בעלי ידע בעברית והניחו את היסודות להתפתחותה העתידית של היצירה בעברית.¹⁶⁹ אולם ההגירה היהודית ממזרח-אירופה בשנות השישים והשבעים היא שנתנה את התנופה החיונית לתחום, וביססה את התשתית להתפתחות דפוס עברי ובעקבותיו ספרות ועיתונות עברית בארצות-הברית.¹⁷⁰ כותבים ויוצרים עבריים בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה היו מודעים לעניין הנוצרי בשפה העברית והושפעו ממנו. היו בין יוצרים אלה מי שהחשיבו את עצמם גם כן כהבריטיים (או "עבריים"). האחיזה בעברית והקשר למסורת הלשונית והתרבותית שימשה עבורם גשר לעולם תרבותי אמריקני-הבריטי שבו ביקשו להשתלב.¹⁷¹

ז. סיכום: תהליכי מודרניזציה בעולם היהודי במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה

נקודת מוצא לדיון בעיתונות היהודית כתופעה מודרנית היא קביעתו של יורגן הברמס (Habermas) על אודות קיומו של מרחב ציבורי (public sphere) שהתפתח בשלהי המאה השמונה-עשרה כתגובה לריבונות המדינה. המונח "המרחב הציבורי" מתייחס אל האזור המופשט המצוי בין המרחב הפרטי למרחב הפוליטי של המדינה. המרחב הציבורי שימש כאתר לדיון רציונלי על פוליטיקה. צמיחתו התאפשרה הודות להתפתחות של תרבות בורגנית ומדיה מודפסת, ועזרה לבסס את הדמוקרטיה הפרלמנטרית ואת ערכי הנאורות. לטענת הברמס, בין הגורמים שהביאו לקריסת המרחב הציבורי היו צמיחת תקשורת ההמונים המסחרית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה והפיכת התקשורת למוצר במקום לאמצעי לדיון ציבורי.¹⁷² את המרחב הציבורי יצרו יחידים שביקשו להגן האינטרסים הכלכליים שלהם ועל עצמאותם התרבותית כמשקל נגד לכוחה של המדינה, והתארגנו באמצעות העיתונות ומאוחר יותר באמצעות התקשורת האלקטרונית. עיתונות ההמונים הייתה מבוססת על העיקרון המסחרי שבהשתתפות במרחב הציבורי.

לדברי ההיסטוריון דרק פנסלר (Penslar), ההיסטוריה של העיתונות היהודית ללשוניתה ייצגה בזעיר אנפין את המרחב הציבורי היהודי; שורשי העיתונות היהודית במאה השמונה-עשרה בישרו את העידן המודרני היהודי. התוכן, הצורה ומגוון השפות של העיתונות היהודית במאה התשע-עשרה וכן אמצעי ההפצה ושיטות הפרסום שיקפו את ההתפתחות ברגישות הכלכלית, התרבותית, הפוליטית של המעמד הבינוני היהודי. במובן רחב יותר, צמיחתה של עיתונות ההמונים באירופה ובארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה הדהדה את השינוי המבני של המרחב הציבורי היהודי.¹⁷³

Jacob Kabakoff, "The Use of Hebrew by American Jews During the Colonial Period," *Hebrew and the Bible in America*, 191, 196.

¹⁷⁰ אפרים דיינארד, *קהלת אמעריקא*, א, סנט לואיס: מונינגטון פרינטנג, תרפ"ו, 4-5.
¹⁷¹ Michael Weingrad, "Hebrew in America," In *The Cambridge History of Jewish American Literature*, Edited by Hana Wirth-Nesher, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 282.
¹⁷² Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: The MIT Press, 1991, 185-186.
¹⁷³ Michael Schudson, "Was There Ever a Public Sphere? If so, When? Reflections on the American Case," In *Habermas and the Public Sphere*, Edited by Craig Calhoun, Cambridge: The MIT Press, 1992, 143-163.
Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: MIT Press, 1989, 151-158, 181-195; Derek Penslar, "Introduction: The Press and the Jewish Public Sphere," *Jewish History*, 14, 1 (2000): 3-4.

העיתונות היהודית העולה שימשה כ"מרחב ציבורי מילולי" שחיפה על פערים לשוניים, תרבותיים, דתיים וגיאוגרפיים. העיתונים חיברו בין יחידים וקהילות, בין שוליים ומרכז ובין קהילות ומרכזים. בתוך כך שיקפו עיתונים עבריים את המעבר מן השיח המסורתי אל השיח המודרני החילוני והפוליטי.¹⁷⁴ ההיסטוריון יונתן פרנקל טען, כי חשיבותה של העיתונות היהודית במחצית המאה התשע-עשרה נבעה מכך שיצרה אתרים ציבוריים על-קהילתיים שבהם עורכים וכותבים דנו ברעיונות מול קהל הקוראים. למרות היקף התפוצה המצומצם יחסית, חשיבותם של העיתונים היהודיים בשליש השני של המאה התשע-עשרה הייתה מכריעה, והשפעתם – מרחיקת לכת.¹⁷⁵ העיתונות היהודית התגברה על מחיצות לאומיות, לשוניות וכיתתיות ויצרה פורום על-לאומי מודרני. כך שימשה העיתונות היהודית רשת תקשורת בעלת תפוצה צנועה אולם עם השפעה חברתית ופוליטית ניכרת.¹⁷⁶

כפי שקבע חוקר התקשורת מנחם בלונדהיים, העיתונות היהודית לתפוצותיה שימשה בעידן זה כגשר "בין יחידים לקהילותיהם, בין פריפריות התיישבות למרכזים היהודיים, ובין המרכזים היהודיים הפזורים במרחב לבין עצמם".¹⁷⁷ ההיסטוריונית שולמית וולקוב נקטה קו משלים וקבעה כי באירופה סימנה העיתונות היהודית החדשה כבר משנות הארבעים של המאה התשע-עשרה את ראשית הדרך ליצירת מרחב ציבורי יהודי מודרני על-לאומי ועל-טריטוריאלי. שאלות שעמדו במוקד המחלוקת בעולם היהודי – כגון חינוך, מודרניזציה או ענייני חוק ומשפט – נדונו בהרחבה מעל דפי העיתונות. כך חיזקה העיתונות היהודית את הציבוריות היהודית ואת תחושת הסולידריות היהודית הפנימית, ובה בעת הדגישה את ההבדלים בין קהילות ומרכזים יהודיים שונים.¹⁷⁸

כפי שהראתה שרה אברביה שטיין (Stein), העיתונות הפופולרית בלדינו וביידיש במזרח-אירופה ובמרחב העות'מאני הייתה המדיום המוביל עבור דיונים פנים-יהודיים מסוג זה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ובמפנה המאה העשרים. משמעות המושג "מודרני" בעיתונות היהודית בהקשר זה השתנתה לעתים מטקסט לטקסט ומהקשר תרבותי אחד לאחר, אולם המובן המרכזי נשאר זהה: "מודרניות" סימנה רגע בהווה שבו העתיד נראה שונה מן המצב שהיה עד כה, ואשר דרש תשובות חדשות לשאלת הקיום היהודי ומשמעותו.¹⁷⁹ זוהי אפוא נקודת המוצא לעבודה זו.

¹⁷⁴ סופר, עיתון "הצפירה", 1–2; מנחם בלונדהיים, "כלי תקשורת תרבותיים במעבר: מהדרשה המסורתית לעתונות היהודית", קשר 21 (1997): 73 (להלן: בלונדהיים, מהדרשה לעיתונות).

¹⁷⁵ פרנקל, פוליטיקה יהודית והעיתונות, 31, 45.

¹⁷⁶ פרנקל, שם.

¹⁷⁷ בלונדהיים, שם.

¹⁷⁸ שולמית וולקוב, "מפעל המודרניות של יהודי אירופה: פיצול ואחידות", בתוך: הציונות והחזרה להיסטוריה: הערכה מחדש, בעריכת שמואל נח אייזנשטדט ומשה ליסק, ירושלים: יד בן-צבי, 1999, 301–302.

¹⁷⁹ שטיין, עיתונות ביידיש ובלדינו, 1–4, 212–214.

פרק שני

הנשמה בשני הנחיריים: צמיחת העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית, 1870–1905

א. מברא

צמיחת העיתונות העברית בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה תוארה במחקר מזוויות שונות;¹⁸⁰ צמיחתה של עיתונות יידיש בארצות-הברית בתקופה זו נחקרה בהיקף רחב הרבה יותר, ונבחנה בין השאר מהיבטים פוליטיים ותרבותיים. אולם המחקר על עיתונות יהודית באות עברית בארצות-הברית במאה התשע-עשרה נטה כאמור להפרדה עקבית בין תולדות העיתונות בעברית לתולדות העיתונות ביידיש ולהתעלמות מן ההיבט הדו-לשוני של תופעה זו. יוצא דופן בהקשר זה היה חוקר העיתונות משה שטארקמן, אשר קבע כי "ניצני הספרות העברית וגבעולי ספרות-יידיש, צצו מחוברים ועלו כרוכים באדמת ארצות-הברית. [...] ראשיתה של יצירת ספרות בכתב עברי בארצות-הברית, הייתה בצורה דו-לשונית, ורוב כתבי העת הראשונים ביידיש הכילו מדורים או מוספים מיוחדים בעברית";¹⁸¹ גם החוקר יעקב קבקוב ראה קשר בין צמיחת מערכות העיתונות והספרות בשתי השפות וטען כי "לבם של המשכילים העברים באמריקה; י"ל] היה נתון לספרות בלשון הקודש. ומלאכתם עשו באידית, על פי רוב בעל כורחם".¹⁸²

שוליותו של הדיון המשווה ביידיש ובעברית בארצות-הברית ראויה לתשומת לב דווקא על רקע הזיקות הברורות בין שתי השפות ולאור המאפיינים הדומים שחלקו. ראשית, יידיש ועברית הן שפות יהודיות – כלומר שפות שנכתבות באל"ף-בי"ת העברי, נקראות על ידי יהודים והן בעלות מרכיב עברי בולט.¹⁸³ שנית, לאורך רוב המאה התשע-עשרה חלקו שתי השפות גם מצב סוציו-פוליטי דומה: שתיהן עמדו על סף פריצתן כשפות ספרות ותרבות מודרנית, ושתיהן היו לשונות מיעוטים שהשתייכו למערכות על-טריטוריאליזם.¹⁸⁴ בהקשר האמריקני חלקו עברית ויידיש גם מעמד דומה כשפות מיעוט של מהגרים בסביבת רוב דוברת אנגלית. מצב זה לא היה ייחודי כמובן לעברית וליידיש – בארצות-הברית של שלהי המאה התשע-עשרה חיו למעלה מעשרה מיליוני מהגרים שדיברו בעשרות שפות – אולם ההקשר הפנים-יהודי ושאלת האל"ף-בי"ת העמידו אותן במצב דומה זו לזו ושונה מן השפות האחרות בסביבה. בפרק זה אבקש אפוא לחבר מחדש בין האותיות העבריות ולעמוד על ההקבלה בתהליך צמיחתן של מערכות העיתונות ביידיש ובעברית בארצות-הברית. במהלך הפרק אעמוד על התפתחות המצב הלשוני הפנים-יהודי באמריקה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ועל התנאים והגורמים שהובילו להתפתחות זו. לשם כך אבחן תחילה את התפתחות מערכות העיתונות בעברית וביידיש בנפרד זו מזו, ולאחר מכן אעמוד על הזיקות ועל היחסים ההדדיים בין שתי המערכות בעשורים הראשונים לקיומן.

¹⁸⁰ ראו סקירת ספרות נרחבת במבוא לעבודה זו, סעיף ב.2.

¹⁸¹ משה שטארקמן, "עברים כחלוצי יידיש באמריקה", מצודה ז (תשי"ד): 505 (להלן: שטארקמן, עברים כחלוצי יידיש). ההדגשה במקור.

¹⁸² קבקוב, חלוצי הספרות העברית, 12.

¹⁸³ הגדרות אלה הן חלקיות. לדיון בבעיה היסודית הנוגעת להגדרת "שפה יהודית" ראו Chaim Rabin, "What Constitutes a Jewish Language", *International Journal of the sociology of Language*, 30 (1981): 19–28.

¹⁸⁴ Chana Kronfeld, "Beyond Deleuze and Guattari: Hebrew and Yiddish Modernism in the Age of Privileged Difference," *Jews and Other Differences*, Edited by Jonathan Boyarin and Daniel Boyarin, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997, 270.

לבסוף אציג את המסקנות העולות מהשוואה זו באשר ל"עלייתה ונפילתה" של מערכת תרבותית דו- לשונית יהודית בארצות-הברית בתקופה המתוארת.

ב. "לקרוע חלונות בבתי האופל": עיתונות עברית ועיתונות יידיש באמריקה

1. עיתונות עברית

העיתונות העברית באמריקה החלה את צמיחתה בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה, בעת שבאירופה (ובמידת מה גם בארץ-ישראל) כבר הייתה עיתונות השכלה עברית בת כמעט שני עשורים. העיתונות העברית באירופה הייתה בעלת השפעת רבה על צורתם של עיתונים עבריים בארצות-הברית ועל תוכנם, וחוקר העיתונות שי נחושתיאי אף קבע כי בראשיתה הייתה עיתונות זו למעשה "השלוחה האמריקאית" של עיתונות ההשכלה העברית.¹⁸⁵ ואכן, העיתונות העברית באמריקה מראשיתה ב-1871 ועד מפנה המאה העשרים כללה מאספים משכיליים מובהקים לצד שבועונים וירחונים. המגמה החינוכית הכוללת, שהתבטאה בעיסוק בפוליטיקה, דת, היסטוריה, מדעים ואמנות בעיתון אחד, הייתה אופיינית לגישת המשכילים ונחשבה לסימן ההיכר של העיתונות העברית באמריקה בראשיתה.¹⁸⁶

את הזיקה למסורת העיתונות העברית שמעבר לאוקיינוס אפשר לראות במובהק כבר בשמות העיתונים וכתבי העת העבריים-אמריקניים הראשונים: "הצופה בארץ החדשה" (ניו-יורק, 1871–1876), "המאסף בארץ החדשה" (ניו-יורק, 1881), "קרן אור" (שיקגו, 1889), "הפסגה" (ניו-יורק, בולטימור, בוסטון ושיקגו, 1888–1893, 1897–1899), "העברי" (ניו-יורק, 1892–1898, 1901–1902) ואחרים, אשר הדהדו את מסורת המאספים והעיתונים המובילים בעברית באירופה כגון "המאסף" (נוסד בקניגסברג ב-1784), "פרחי צפון" (וילנה, 1841), "המגיד" (ליק, 1856) ו"המליץ" (אודסה, 1860). במהלך השנים 1856–1886 צמחה באירופה עיתונות עברית מודרנית שעסקה בשאלות לאומיות ופוליטיות. התבנית שהתגבשה בתקופה זו – שעיקרה שילוב בין אקטואליה יהודית וכללית ובין הגות, ספרות וביקורת – שימשה מודל לחיקוי עבור העיתונות העברית שצמחה בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה.¹⁸⁷ בין העיתונים הבולטים שיצאו לאור בעברית בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה אפשר למנות גם את "הלאמי" (ניו-יורק וניוארק, 1888–1889); "האמת" (בוסטון, 1894–1895); "נר המערבי" (ניו-יורק, 1895–1897); "הזמן" (ניו-יורק, 1895–1896); ו"המודיע לחודשים" (ניו-יורק, 1900–1902).¹⁸⁸

נחושתיאי חילק את שלבי התגבשותה של העיתונות העברית באמריקה לשלוש תקופות עיקריות: תקופת הצמיחה הראשונה שבין השנים 1871–1888; תקופת הנחת היסודות שבין השנים 1888–1909; ותקופת ההתבססות וההתייצבות שבין השנים 1909–1914. בסך הכול יצאו לאור באמריקה בתקופה זו 46 כתבי עת עבריים מסוגים שונים.¹⁸⁹ רוב העיתונים (כ-43%) שיצאו לאור בתקופה זו בעברית היו ירחונים; שיעור

¹⁸⁵ נחושתיאי, הבראיזם, כור היתוך ואתניות, 72.

¹⁸⁶ גורן, העיתונות היהודית 1989, 211–212.

¹⁸⁷ נחושתיאי, העיתונות העברית האמריקאית, 76.

¹⁸⁸ טבלה מפורטת ראו אצל נחושתיאי, העיתונות העברית האמריקאית, 32–35.

¹⁸⁹ נחושתיאי, הבראיזם, כור היתוך ואתניות, 86–90.

קטן יותר היו שבועונים, והשאר יצאו לאור בתדירות נמוכה יותר. עיתונות יומית בעברית לא הייתה בארצות-הברית בשנים ההן; העיתון היומי הראשון, "היום", נוסד בניו-יורק רק ב-1909.¹⁹⁰ מצב העיתונות העברית בארצות-הברית בעשורים אלה הוא אפוא שונה מאוד מן התמונה המקבילה מעבר לים. לשם השוואה, באימפריה הרוסית יצא לאור בסנט-פטרסבורג העיתון היומי העברי הראשון, "היום", בין השנים 1886–1888. העיתון היומי "הזמן" יצא לאור בין השנים 1903–1904 בסנט פטרסבורג (כשבועון ואחר כך כיומון) ובין השנים 1904–1915 בוולנה.

הפער בין מצב העברית באירופה למצבה באמריקה היה ניכר, ורבים מהחלוצים בתחום – אשר הגיעו מן המרחב האירופי – היו מוטרדים ממנו. כך למשל כתב ב-1902 אברהם חיים רוזנברג, עורך ומו"ל כתב העת העברי-אמריקני "המודיע לחדשים": "מטרתי בעבודתי זאת היא גם כן לעורר החפץ והתשוקה והרצון בלב קוראי עברית פה למשוך בעט סופר ולהעלות על הגליון רעיוני רוחם ורגשי לבבם בשפת עברית; והיה הירחון הזה להם מה שהיו המגיד, המליץ והכרמל לאחינו יושבי רוסיה לפני ארבעים שנה מהיום".¹⁹¹ בפתח המאה העשרים, כאשר כבר חיו כמיליון יהודים בארצות-הברית ויותר מחצי מיליון בניו-יורק לבדה – השווה רוזנברג את מצב העברית במדינה למצבה באירופה בשנות השישים של המאה התשע-עשרה. דבריו מדגימים היטב את החסך התרבותי והלשוני שבו חיו חוג תומכי העברית – חובבים, משכילים ואחרים – בארצות-הברית של סוף המאה התשע-עשרה.

על השבר התרבותי שבהגירה ועל הניסיון לאחות אותו באמצעות עיתונות עברית מקומית כתב גם משה גולדמן, עורך "המורה", כתב עת שיצא לאור פעם אחת בלבד בניו-יורק בשנת 1894. בפנייתו אל הקוראים הצהיר: "חפצנו ומטרתנו במכ"ע החדשי הזה להרים נס, אליו יתאספו חכמי ומשכילי עמנו להפיץ מעיני שפתנו וחכמת ישראל בין אחינו יושבי ארצות-הברית והרחוקים ממרכז-הספרות העברית; להעלות נר-הדעת במושבותיהם ולקרע חלונות בבתי האפל".¹⁹² המטרה המשכילית מודגשת כאן, וכך גם ההכרח לפעול פעולה תרבותית בהקשר המרוחק והמנותק של הסביבה האמריקנית. מרכז הספרות העברית באירופה היה עבור מהגרים יהודים רבים אבן שואבת מבחינה כלכלית, תרבותית ואידיאולוגית, ואילו העיתונות העברית בארצות-הברית דימתה את עצמה כאור בסביבה תרבותית חשוכה.

אולם מלבד היחסים בין מולדת ישנה לארץ חדשה, חושף הטקסט שלעיל גם הבחנה ברורה בין מרכז לפריפריה מבחינה תרבותית: מרכז הספרות העברית ומקור האור הוא באירופה, ואילו אמריקה היא פינת עולם אפלה שיש להאיר. לסוגיה זו נדרש גם ליאון זולוטקוף (1866–1938), יוצא וילנה שהיגר לארצות-הברית ב-1877 וייסד את העיתון העברי "קרן אור" בשיקגו באפריל 1889. בנסותו להסביר לקוראיו את הפער בין מצב העברית באירופה למצבה באמריקה, ניסח זולוטקוף את המצב כך:

שונה הוא מצב הדברים פה בארץ החדשה, מאשר הוא שמה, בארצות ההנה מעבר לים. הספרות העברית באמעריקא קרקע בתולה היא עדנה, אשר לא עובד בה ולא חרשו עוד על גבה חורשים, וכל צמח טרם יהיה עליה ואדם אין לעבוד אותה. רוב היהודים אשר התעומו אלהים מארץ מולדתם לנוע לארץ החדשה במשך עשרים שנה האחרונות רחקו מידיעת שפת עבר וספרותה גם בהיותם

¹⁹⁰ העיתון יצא לאור בין יולי לנובמבר 1909, ואחר כך בין אוגוסט 1913 לינואר 1914; ראו נחשתאי, העיתונות העברית האמריקאית, 34.

¹⁹¹ א"ח רוזנברג, "אל הקוראים", המודיע לחדשים, ינואר 1902.

¹⁹² משה גולדמן, "אל הקוראים", המורה, 1894.

עוד בארץ מולדתם, ואף אם כרובם למדו תורה בנעוריהם ונתחנכו על ברכי התלמוד ונושאי כליו בחדרי מלמדיהם, אבל חכמת ישראל, כמו היא עתה, זרה להם, ולא ידעו עד מה מיפיותו של יפת אשר השכינה באהלי שם הספרות החדשה. המשכילים המעטים אשר ידעו קרוא וכתוב עברית, נאלצו גם המה לפנות עורף לשפתם, אחרי אשר לא היו ספרים עברים מצויים בידיהם, ובטלו ברוב. רק בימים האחרונים, אחרי אשר החלו גם צעירים מבני הדור החדש לבוא הנה המונים נראתה תנועה חדשה במקצעות העם, ומגמת פניה – לשום שם ושארית לשפת עבר בארצות-הברית באמעריקא.¹⁹³

לפי דבריו של זולוטקוף, חוסר ההתפתחות של היצירה העברית באמריקה נבע מכמה טעמים: באירופה – אי-ידיעה מספקת של עברית וחוסר היכרות עם עולם ההשכלה היהודית והיצירה העברית החדשה; באמריקה – מחסור בספרים ובחומרי קריאה אחרים בעברית. לצד החלוקה הטרנס-אטלנטית וההבחנה בין מצב העברית באירופה ובאמריקה, הציע זולוטקוף גם הסבר כרונולוגי: הוא הבחין בין שנות השבעים והשמונים ("במשך עשרים שנה האחרונות"), שבהן כמעט לא הייתה יצירה עברית בארצות-הברית – ובין סוף שנות השמונים והלאה ("בימים האחרונים"), שבהן הביאו גלי העלייה החדשים אידיאולוגיה ומרץ לטיפוח היצירה העברית באמריקה.

הערכה דומה ביטא גם הרב משה ויינברגר בחיבורו מ-1887 "היהודים והיהדות בנויארק". לדבריו ויינברגר, "סופרים עברים מליצים-משוררים ומשכילים, אין לנו פה כי אם מעט מזעיר [...] הסופרים העברים פה לא ישתמשו הרבה בידיעותיהם וכשרונותיהם". מצבם של סופרים מעטים אלה, כתב, גרוע מאוד, ופרנסתם נמצאת להם בדוחק. ויינברגר זיהה הרעה במצב הסופרים העברים באמריקה ביחס למצבם באירופה: "משבאו לאמעריקא ונפקחו עיניהם לראות כי שווא עבוד החכמה [...] פנו לה עורף". אולם באופן מפתיע הפריד ויינברגר בניתוחו בין הסופרים העברים ובין קוראי העברית בארצות-הברית. לדבריו בניגוד למספרם המועט של הסופרים, "יש לנו רבים הקוראים שפת עברית, ומכה"ע [מכתבי העתים] היו"ל [היוצאים לאור] באיראפא, וכל הספרים [...] נקראים פה באהבה ובחשק וחפץ נמרץ בהרבה בתי ישראל [...] אפס, כי מתי מספר הם, ונער יספרם".¹⁹⁴

מדברים אלה עולה כי המחסור לא נגע לקוראים אלא דווקא לחומרי הקריאה – ספרים וכתבי עת עבריים. מציטוט זה עולה גם התלות המובהקת של קוראי הספרות והעברית בארצות-הברית במצאי הספרות והעיתונות העברית המיובא מאירופה. כלומר, למרות קיומו של קהל קוראים רחב יחסית – היצירה העברית באמריקה לא התרחבה בשנים אלה; אירופה הוסיפה לשמש כמרכז וכמקור בלעדי כמעט ליצירה עברית מודרנית מקורית.

אולם דברים אלה מלמדים כי מלבד המחסור בחומרי קריאה ואף על פי שאפשר היה למצוא קהל קוראי עברית באמריקה – מצבה העגום של העיתונות העברית באמריקה קשור היה גם לסוגיה הכלכלית; הסופרים היו תלויים כמעט לחלוטין במידת תמיכתם הכספית של הקוראים בפיתוח תרבות עברית. ויינברגר הזכיר סוגיה זו במפורש בהתייחסו לקוראי העברית בארצות-הברית: "אם יגונב אליהם איזה ספר

¹⁹³ ליאון זולוטקוף, "דבר אל הקוראים", קרן אור, 1889.
¹⁹⁴ משה ויינברגר, היהודים והיהדות בנויארק, ניו-יורק: ניו-יארקער יידישע צייטונג, 1887, 31–31 (להלן: ויינברגר, היהודים והיהדות). הרב משה ויינברגר (1852–1940) נולד בזבורוב שהייתה אז חלק מן האימפריה האוסטרו-הונגרית ורכש השכלה תורנית במזרח-אירופה. ב-1880 היגר לארצות-הברית ושימש כרב בקהילת המהגרים היהודים יוצאי הונגריה בניו-יורק ואחר כך בקהילת "אוהב שלום" בפילדלפיה.

במקרה, או אם מוצאים אותו אצל חבריהם, ויקראו בו בעליצות נפש, אבל להוציא על זה כסף, לתת דאללער אמעריקאני החי וקיים בעד ספרים מתים, הוא עניין שאין בכח שכלם להשיג".¹⁹⁵ הפער בין הצריכה בפועל ובין מידת המחויבות לקיומה של תרבות עברית בארצות-הברית – הוא שהוביל לדעת ויינברגר למצב עגום זה. גם שמואל בנימין שוורצברג (1865–1929), עורך ומו"ל כתב העת "נר המערבי" שיצא לאור בניו-יורק בין השנים 1895–1897, הפנה אצבע מאשימה אל ההתנערות הכלכלית מן התמיכה במו"לים עבריים באמריקה:

כל מי שלא עסק בהעסק הזה, קבוצת חותמים על מכתב-עתי-עברי פה, ובפרט על מכתב-עתי-חדשי, ושלא יכיר את קהל העברים פה, אשר בטבעם הם טרחנים, סרבנים, דיקנים, מדקדקים איומים בפרוטה בדבר הנוגע לענינים רוחנים, ובפרט לעניני ספרות – הוא לא יוכל לעשות לו אף ציור קל ומושג קטן כמה מן הצער והיסורים, שפיכת דמים והלבנת פנים, הטרח והעמל, השפלות והבזיון, עקת לב ויסורי נפש, כרוך בהעסק ביש הזה; עבודת פרך הנשלחים סיביראה וסינג סינגה, כפי אשר קראנו בספרים, הם שעשועי ילדים לעומת העבודה הזאת.¹⁹⁶

דבריו החריפים של שוורצברג נוגעים הן לקוראי העיתונות העברית והן לתומכים הפוטנציאליים בהוצאתה לאור. אולם טענותיו כלפי כל אחת מן הקבוצות שונה: לקוראים הפוטנציאליים הוא מייחס טרחנות וקמצנות, אשר אפשר אולי להסביר כדוחק כלכלי של ממש. ואילו לבעלי הון, אשר עשויים היו לתמוך במפעל תרבותי זה, הוא מייחס הזנחה מכוונת והפניית עורף אידיאולוגית: "יש מן האדונים הנכבדים, כאשר באתי לביתו והצעתי לפניו חפצי, ענני בעזות ובקצור נמרץ: 'יקח אפל את השפה העברית וספרותה', ויש מן האדונים ענני בשאלה: 'מי אתה, ומה מצבך בחברה, כי תרהיב בנפשך לעשות שערוריה כזאת, להחיות את השפה המתה, אשר כל מגמתנו פה להשכיחה מפי בנינו?'¹⁹⁷ תמיכה בספרות העברית נתפסה בעיניהם של תומכים פוטנציאליים אלה כהשחתת ממון או אף גרוע מכך – כמכשול של ממש בדרך להתאקלמות המהירה של הדור הבא בחברה האמריקנית. ואמנם, העשורים הראשונים לקיומה של עיתונות עברית ותרבות עברית באמריקה מתוארים בדרך כלל כסיפור של כישלון. כבר ב-1901 סיכם העיתונאי והסופר מרדכי זאב רייזין:

השפה העברית וספרותה עודן גם היום נטע זר על אדמת ארץ החדשה, למרות העמל הרב שעמלו ויגעו רבים מאוהבי שפתנו וספרותנו להשרישה בארץ. הספרים העברים היוצאים ונדפסים פעם בפעם בערים הגדולות באמריקה והעתונים והמאספים העברים, אשר הופיעו לעת קצרה ומתו מיתה חטופה, כל אלה מעידים ומוכיחים אך על אחת: כי אין כל תקווה לעת עתה לשפה הזאת ולספרותה להתקיים בארץ ולהכות בה שרש.¹⁹⁸

קביעה זו של רייזין קיבלה אישור כמאה שנים אחר כך מחוקר הספרות רוברט אלטר, אשר פירט את הסיבות לכך שהניסיון ליצור ספרות עברית באמריקה נכשל מראשיתו. אלטר תלה זאת בכך שבעת שהתגברה ההגירה היהודית לאמריקה כבר הייתה קהילה אוטונומית דוברת עברית בפלשתינה, גם אם

¹⁹⁵ ויינברגר, היהודים והיהדות, 33.

¹⁹⁶ שמואל בנימין שוורצברג, תכתב זאת לדור אחרון: ציור נאמן ממצב ספרותנו בארץ החדשה ויחס עם הספר אליה, נויארק: א"ח רוזנברג, תרנ"ח, 9.

¹⁹⁷ שם.

¹⁹⁸ מרדכי זאב רייזין, "שפת עבר וספרותה באמריקה", השלוח ח (1901), 175.

בהיקף מצומצם, ומשום כך נראה המסלול העברי-אמריקני כמו עיקוף שנחרץ גורלו לא לשוב לדרך המלך. מלבד זאת טען אלתר כי תנאי החיים של המהגרים היהודים באמריקה היו אורבניים במובהק, ומצע זה היה מחוץ לתפיסת הדמיון ותחילה גם מחוץ להישג ידה הלשוני של הספרות העברית; לשפה לא היו בשלב זה די כלים לתיאור המציאות החדשה של קוראיה. לדבריו למרות הניסיונות ליצור חיים ספרותיים בעברית בניו-יורק, בבוסטון ובשיקגו, ולמרות ייסודם של כתבי עת ובתי הוצאה לאור קטנים בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה – אף הוצאה עברית אמריקנית לא הגיעה לרמת ההשפעה של ההוצאות ובתי הדפוס העבריים באירופה. באופן דומה קבע כי אף כתב עת עברי באמריקה לא הגיע לשבריר מרמת ההשפעה של כתבי העת העבריים האירופיים.¹⁹⁹

גם חוקר העברית באמריקה אלן מינץ נדרש לסוגיה זו, וניסה להסביר את כישלונה של היצירה העברית באמריקה לפני מלחמת העולם הראשונה. בשונה מרייזין ומאלתר זיהה מינץ תקופת פריחה בעיתונות העברית באמריקה, אשר החלה בעשן שלפני מלחמת הראשונה עם פעילותם של ההבראיסטים ("עברים"). הדמויות הבולטות בקרב קבוצה זו היו י"ד ברקוביץ, דניאל פרסקי, ראובן בריינין ושמריהו לויין, אשר היו ממייסדי כתב העת העברי "התורן" (ניו-יורק, 1913–1925 ומעורכיו.²⁰⁰ הן רייזין, הן מינץ והן אלתר התעלמו מהשנים שלפני מפנה המאה העשרים, וביטלו כמעט כליל את ההתפתחות בתחום הספרות והעיתונות העברית בארצות-הברית מראשית שנות השבעים ועד סוף שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. למרות הניתוח השונה שהציע כל אחד מהם – אין הם חלוקים בקביעה העקרונית כי לא הייתה יצירה עברית בעלת משמעות בארצות-הברית לפני העשור השני של המאה העשרים.

השקפה זו לוקה בחסר מכמה סיבות: ראשית, היא אינה מביאה בחשבון את העבדה שהמרכז העברי באמריקה היה צעיר בעשרות שנים מהמרכזים העבריים באירופה, ומה שנראה ככישלון מהרגע הראשון עשוי להיחשב גם כחבלי לידה והתבססות. בין "המאסף" של קניגסברג (1784) ל"המאסף בארץ החדשה" של ניו-יורק (1881) הפרידה כמעט מאה שלמה, אשר בה הלכו והתגבשו תכונות היסוד של העיתונות העברית באירופה. שנית, השקפה זו אינה עומדת על ההקשר התרבותי והכלכלי שבו צמחו העיתונות והספרות העברית באמריקה – הן מבחינת חברת המהגרים והן מבחינת חברת הרוב האמריקנית. עיתונות המהגרים כולה סבלה בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה מאי-יציבות ומשיעורי כישלון גבוהים, ואין זו בהכרח עדות לכישלונה; עיתונות יידיש אף היא סבלה מחוסר יציבות ומיוזמות שנכשלו תדיר בתקופה זו.²⁰¹ אף על פי כן היא נחשבת למקרה מובהק של עיתונות אתנית מצליחה.

משום כך ישנה חשיבות מיוחדת לבחינה מחדש של שנותיה הראשונות של העיתונות העברית באמריקה מתוך ההקשר שבו צמחה ובהשוואה למערכת העיתונות בידיש. מתוך ניתוח המקורות עולה הבנה מחדשת של עשורים מעצבים אלה, וממילא גם של כיווני התפתחותה של העיתונות באות עברית באמריקה במפנה המאה העשרים.

Robert Alter, *Hebrew and Modernity*, Bloomington: Indiana University Press, 1994, 75–76.¹⁹⁹
Alan Mintz, "Introduction," In *Hebrew in America: Perspectives and Prospects*, Edited by Alan Mintz, Detroit: ²⁰⁰ Wayne State University, 1993, 14–15.
²⁰¹ פארק, עיתונות המהגרים, 315–309.

2. עיתונות יידיש

עיתונות יידיש באמריקה נוסדה אף היא בראשית שנות השבעים של המאה התשע-עשרה: העיתון הראשון ביידיש החל לצאת לאור בשלושים במרץ 1870; היה זה "דיא נואיארקער יידישדייטשע צייטונג" (Hebrew Times) של י"ק בוכנר (בוכנער), שיצא באופן לא סדיר עד 1877. עותקי העיתון הופקו באמצעות ליתוגרפיה.²⁰² העיתון הראשון שיצא לאור ביידיש בארצות-הברית באמצעות שימוש בדפוס היה "די פאסט" של צבי הירש ברנשטיין, אשר גם הוא נוסד בניו-יורק ב-1870. ב-1871 הוציא יעקב קאהן את ה"העברעו נועס" (Hebrew News), שהיה למעשה עלון בחירות ולכן הודפס בארבע שפות (עברית, יידיש, אנגלית וגרמנית).

בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה נכנס לשדה עיתונות יידיש גם משה (מוריס) וקסלר (1849–1919), יליד הונגריה שעסק בהוצאה לאור עוד טרם הגירתו. וקסלר הוציא לאור במישיקולץ את העיתון האורתודוקסי "דיא יודישע פרעססע". עם הגירתו לארצות-הברית ב-1885 התיישב וקסלר בניו-יורק, והמשיך לעסוק בהוצאה לאור של עיתוניים ביידיש. בין השנים 1886–1889 הוציא לאור את השבועון "ניו יארקער יידישע צייטונג", ובשנים 1888–1889 הוציא לאור גם את השבועון "דיא ווייבערישע צייטונג", שנחשב לעיתון היידיש הראשון לנשים. בסוף שנות השמונים ערך וקסלר את השבועון "דיא נייע פאסט".²⁰³

אולם הדמות הבולטת בתחום עיתונות יידיש בארצות-הברית היא כתריאל צבי שרהזון, יליד 1841 בקירוב, שגדל גדל בפלך סובאלק (Suwałki) שבצפון-מזרח פולין, על גבול ליטא. שרהזון היה בנו של הרב והמגיד אליהו שרהזון. כתריאל שרהזון ביקר באמריקה ב-1866 בהמלצת גיסו מרדכי יהלומשטיין, אך חזר למזרח-אירופה. ב-1869 הגיע בשנית לאמריקה, כיהן כרב בקהילת סיראקיוז (Syracuse) במדינת ניו-יורק ואחר כך התיישב בעיר ניו-יורק. ב-1871 הקים שרהזון בניו-יורק בית דפוס בשותפות עם צבי הירש שרנצל.²⁰⁴ שרנצל חי ופעל טרם הגירתו לאמריקה בעיר הנמל שצ'צ'ין (Szczecin) שלחוף הים הבלטי, והפעיל שם בית דפוס. ב-1872 ניסה שרהזון להוציא לאור את העיתון "ניו יארקער יידישע צייטונג" עם גיסו-שותפו יהלומשטיין, אך העיתון נסגר אחר כמה חודשים בהפסד כספי גדול. ב-1874 החל שרהזון להוציא לאור את השבועון "יודישע גאזעטען", ובקיץ 1881 ייסד את העיתון היומי "דיא טעגליכע גאזעטען", שהיה העיתון היומי הראשון ביידיש באמריקה.²⁰⁵ העיתון הפך לשבועון אחרי זמן קצר ואחר כך נסגר. ב-1883 החל לצאת לאור ה"יידישע טאגעבלאטט" של שרהזון

²⁰² בגיליון הראשון הביע בוכנר תקווה כי יוכל להוציא את העיתון באיכות גרפית גבוהה יותר: "מיט בעסערע בוכשטאבען די צייטונג ערשיינען צוא לאססען"; ראו **דיא נואיארקער יידישדייטשע צייטונג**, 1, תר"ל. העיתון היומי הראשון בעולם היה ככל הידוע "דער יידישער טעלעגראף" שיצא לאור ברומניה בין השנים 1877–1878; ראו אוריאל ויינרייך, "די יידישע פרעסע", **יידיש לאוניברסיטה: מבוא ללשון יידיש ולתרבותה**, ניו יורק וירושלים: ייווא ומאגנס, תשל"ז, 267.

²⁰³ יעקב כהן און לייזער ראן, "וועקסלער, משה (מאריס)", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ג, 493–494. וקסלר חיבר והוציא לאור גם ספרי פרשנות לתורה בעברית, בין השאר את החיבורים "משה ידבר" (ניו-יורק, 1902) ו"ספר ברכת משה" (ניו-יורק, 1902).

²⁰⁴ שטארקמן, עברים כחלוצי יידיש, 509. משה טופולובסקי היה הסדר בבית הדפוס של שרנצל ושרהזון.

²⁰⁵ כותרת העיתון הייתה בשנים מסוימות "יודישע גאזעטען", ובשנים אחרות "דיא יידישע גאזעטען" או "יידישע גאזעטען". כאן נקטתי באופן עקבי בכותר "יודישע גאזעטען", שהופיע לפי סקירתו בתדירות הגבוהה ביותר מאז ייסוד העיתון. כותר העיתון באנגלית היה The Jewish Gazette; כותר העיתון היומי היה ביידיש "יידישע טאגעבלאטט" ובאנגלית The Jewish Daily News. העיתון היומי הראשון בעולם היה ככל הידוע "דער יידישער טעלעגראף" שיצא לאור ברומניה בין השנים 1877–1878; ראו אוריאל ויינרייך, "די יידישע פרעסע", **יידיש לאוניברסיטה: מבוא ללשון יידיש ולתרבותה**, ניו יורק וירושלים: ייווא ומאגנס, תשל"ז, 267.

כעיתון יומי, נסגר שוב וב-1885 החל לצאת מחדש בכל יום באופן קבוע עד 1928.²⁰⁶ שרהזון חי בעיר עם אשתו בת-שבע (באשה) ועם ילדיו יחזקאל (יליד 1863 או 1864), רבקה (ילידת 1868) ואברהם (יליד 1869). המשפחה גרה ברחוב East Broadway בחלק הדרום-מזרחי של מנהטן, היכן ששכנה גם מערכת העיתון ובית הדפוס שלו בשנותיו הראשונות.

עד אמצע שנות השמונים שלט שרהזון בשוק היידיש הצומח בארצות-הברית כמעט ללא עוררין. אולם באמצע שנות השמונים החל עידן חדש בעיתונות יידיש, עם צמיחתה של העיתונות הסוציאליסטית. איגודי העובדים היהודים והחוגים הסוציאליסטיים היהודיים הצומחים בעיר החלו לפעול במהלך 1885 להקמת עיתון סוציאליסטי בידיש. איגוד העובדים היהודים ("אידישער ארבייטער פאראייין") שנוסד באפריל 1885 שם לו למטרה להפיץ רעיונות סוציאליסטיים בקרב הפועלים, לתמוך באיגודי העובדים ולייסד קרן למען הקמת עיתון סוציאליסטי בידיש. ביוני 1886 החלו אברהם (אב) קאהאן וצ'רלס רייבסקי להוציא לאור את השבועון הסוציאליסטי קצר הימים "דיא נייע צייט". העיתון הפסיק להופיע בסוף יולי 1886, אולם סמוך לכך החל לצאת לאור העיתון הסוציאליסטי "דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג" (1886–1889).²⁰⁷

ב-1890, לאחר ניסיון כושל לאחד בין סוציאל-דמוקרטים לאנרכיסטים בתוך המחנה היהודי הסוציאליסטי, הוקמו שני שבועונים חדשים בידיש. כמה חברים בפלג הסוציאל-דמוקרטי שהיה מזוהה עם המפלגה הסוציאליסטית (Socialist Labor Party; SLP) ייסדו את השבועון "ארבייטער צייטונג". בין המובילים בהקמת העיתון היו דמויות בולטות בסוציאליזם היהודי בניו-יורק כגון אב קאהאן, מוריס הילקוויט (1869–1933), לואיס מילר וברנרד ויינשטיין (1866–1946). העיתון יצא לאור באמצעות אגודת החברים Arbeter Zeitung Publishing Association. העורך שנבחר לעיתון החדש היה פיליפ קראנץ, שחי אז בלונדון ושימש כעורך שותף בשבועון הסוציאליסטי הלונדוני "ארבעטער פריינד". כמה חודשים מאוחר יותר הקים הפלג האנרכיסטי של הסוציאליסטים דוברי היידיש את השבועון "דיא פרייע ארבייטער שטיממע". ב-1892 נוסד "די צוקונפט", הירחון המוביל לתרבות וספרות מאז ייסודו. העיתון יצא לאור בין השנים 1892–1897; 1902–2010.

ב-1894 החל עידן חדש בעיתונות הסוציאליסטית בידיש ובשוק העיתונות בידיש בכלל עם ייסוד העיתון היומי הסוציאליסטי הראשון בידיש – "דאס אבענדבלאטט" (1894–1901). גם עיתון זה יצא לאור

²⁰⁶ סולטס, עיתונות יידיש, 15–19. שנת הלידה ושנת ההגירה של שרהזון אינן ידועות בבירור. ליפשיץ (לקסיקון לספרות יידיש חדשה) ציין שרהזון נולד ב-1835; רייזן (לקסיקון יידיש לספרות ועיתונות) קבע שנולד ב-1834; אייזנשטיין (אוצר זכרונותי) כתב שנולד ב-1837. שרהזון מילא לכל הפחות שלושה תפקידים לבקשת דרכון אמריקני. בכל אחד מן התפקידים הצהיר על 1839 כשנת הלידה, אך ציין מקום לידה אחר: בטופס הראשון מ-1874 כתב שנולד בצ'רלסטון, דרום-קרוליינה, ומילא טופס של יליד ארצות-הברית; בטופס משנת 1894 כתב שנולד בשצ'וצ'ין (Sztatgin) שברוסיה (ככל הנראה Szczuczyn במזרח-פולין); ובטופס משנת 1897 ציין שנולד בלומז'ה (Łomża) שברוסיה הפולנית. לפי רישומי הספינה שבה חזר שרהזון לארצות-הברית מביקור בירושלים ב-1895 – הוא היה יליד 1841. גם שנת הלידה של ילדיו עשויות להיות שונות מעט.

²⁰⁷ הערך בורגין, די געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער בעוועגונג אין אמעריקע, רוסלאנד, און ענגלאנד, ניו יארק: פאראייניקטע אידישע געווערקשאפטען, 1915, 98–101. אב קאהאן (1860–1951) היה סוציאליסט ומנהיג פועלים, עיתונאי וסופר בידיש ובאנגלית בארצות-הברית. קאהאן היה יליד פלך וילנה שהיגר לארצות-הברית ב-1882 עם קבוצת "עם עולם" ונעשה עד מהרה לאחת מהדמויות הבולטות בסוציאליזם היהודי באמריקה, עורך ה"פארווערטס" בין השנים 1897–1898, 1903–1946; ראו אליהו שולמאן, "אברהם קאהאן", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ח, 11–15; University Press of America, 1987, 49–110. לחיבורים מקיפים על חייו ועל יצירתו ראו בין השאר אברהם קאהאן, **בלעטער פון מיינ לעבען**, ניו יארק: פארווערטס אסאסיאטיש, 1926–1931; Seth Lipsky, *The Rise of Abraham Cahan*, New York: Nextbook and Schocken Books, 2013. צ'רלס רייבסקי (1861–1930), יליד קרמנצ'וק (Kremenchuk) שבאוקראינה, היגר לארצות-הברית ב-1882 עם קבוצת "עם עולם". רייבסקי שימש כרופא והיה כותב ועורך בעיתונות יידיש בארצות-הברית; דוד ראסקעס, "טשארלס ראיעווסקי", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ח, 374. בשנים אלה הוציאו האחים מינץ גם את העיתונים "דער פאלקסאדוקאט" (נוסד ב-1888; בעריכת גצל זליקוביץ); ו"ידער טעגליכער יידישער העראלד" (1891; בשותפות עם המו"ל ברוקס).

באמצעות ה-Arbeter Zeitung Publishing Association; פיליפ קראנץ נבחר שוב לשמש כעורך.²⁰⁸ ה"ארבייטער צייטונג" הפך למוסף השבועי של העיתון. ב-1897, בעקבות פיצול במפלגה הסוציאליסטית בין תומכי המנהיג הסוציאליסטי דניאל דה-ליאון (De Leon) למתנגדיו, חל פיצול גם בקרב אגודת החברים שייסדה את העיתון. כמה מן החברים פרשו והקימו איגוד מתחרה במטרה לייסד עיתון יומי סוציאליסטי חדש בידיש. שמו של העיתון החדש היה "פארווערטס", כשם העיתון הגרמני הסוציאליסטי של המפלגה הדמוקרטית (Vorwärts). ה"פארווערטס" החל לצאת לאור בניו-יורק באפריל 1897 בעריכת אב קאהאן. בשנים הראשונות לקיומו התמודד העיתון עם אי-יציבות כלכלית ומקצועית; קאהאן אף עזב את העיתון למשך כמה שנים. אולם ב-1902 חזר לעמוד בראש העיתון והוביל קו סוציאליסטי-פופולרי, ובעשורים שאחר כך הפך ה"פארווערטס" לעיתון היידיש המוביל בניו-יורק ובארצות-הברית בכלל.²⁰⁹

גם מחוץ לניו-יורק – בעיקר במרכזי הערים הגדולות – יצאו לאור בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה כמה עיתונים בידיש, וביניהם "יידישער קוריער" (שיקגו, נוסד ב-1887); "דער יידישער פראגרעס" (בולטימור, 1889); "דער איזראעליט" (בולטימור, 1891); "פאלקספריינד" (פיטסבורג, 1892); "דער פאלקסוועכטער" (פילדלפיה, 1893); "דער אמת" (בוסטון, 1895); "פילאדעלפיער שטאטצייטונג" (פילדלפיה וניו-יורק, 1895); "דיא געגנווארט" (פילדלפיה, 1896); ו"יידישער סיטיזען" (בוסטון, 1898).²¹⁰

תמיכתה הארגונית של המפלגה הסוציאליסטית בארצות-הברית (SLP) בעיתונות יידיש מאז 1886 שינתה את מהלך התפתחותה של עיתונות זו והגדילה מאוד את אפשרות השפעתה. בין עיתוני היידיש שיצאו לאור בתמיכת סניפים דוברי יידיש של המפלגה מ-1886 ועד סוף המאה אפשר למנות כאמור לעיל את "ארבייטער צייטונג", וכן את "די צוקונפט", "דאס אבענדבלאט", "דער אמת" ו"דיא נייע צייט". ככלל הייתה העיתונות בידיש בשני העשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה אידיאולוגית ופוליטית מאוד. מלבד העיתונים שהוציא לאור שרהזון, מרבית העיתונים שיצאו לאור באופן סדיר בשנים אלה היו אלה שהיו מזוהים עם הקשת הסוציאליסטית לגוניה.²¹¹

נתוני התפוצה של עיתונות יידיש לגוניה בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה משקפים מגמה ברורה של עלייה קבועה ושל התרחבות ניכרת של קהל הקוראים. כך לפי נתוני המכירות זכה ב-1887 ה"יידישעס טאגעבלאט" של שרהזון לתפוצה יומית של 3,750 עותקים, והמהדורה השבועית של ה"יידישע גאזעטען"

²⁰⁸ פיליפ קראנץ היה שם העט של יעקב רומברו (1858–1922). קראנץ, יליד רודוק (Rodok) שבאוקראינה, קיבל חינוך יהודי ולמד גם בבית ספר רוסי, ובין השנים 1872–1873 למד בבית המדרש לרבנים בז'יטומיר. קראנץ למד גם במכון הטכנולוגי בסנט פטרבורג, ושם אימץ תפיסות פוליטיות רדיקליות. ב-1877 נאסר קראנץ ונידון למאסר, וב-1881 ברח לפריז בעקבות רצח הצאר אלכסנדר השני. מ-1880 החל לפרסם בעיתונות יהודית-רוסית, וב-1883 עבר ללונדון ושם חיזק את ידיעותיו בידיש והפך לפעיל בקרב תנועות פועלים ועורך ה"ארבעטער פריינד". ב-1890, כאשר נוסד ה"ארבעטער צייטונג" על ידי המפלגה הסוציאליסטית, הוזמן קראנץ לניו-יורק להיות עורך העיתון. מאז הקמת "דאס אבענדבלאט" באוקטובר 1894 שימש כעורך העיתון; ראו Bernard H. Bloom, "Yiddish-Speaking Socialists in America: 1892–1905," *American Jewish Archives*, 12, 1 (April 1960): 45; אליהו שולמאן, "קראנץ, פ", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ח, 243–249.

²⁰⁹ ה"פארווערטס" הגיע לשיא תפוצתו בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים עם תפוצה של קרוב ל-300,000 גיליונות בשנות השמונים הפך מעיתון יומי לשבועון, ונוספה לו מהדורה באנגלית. ב-2019 הפסיקה לצאת לאור המהדורה המודפסת של העיתון, ומאז ואילך הוא מופץ במהדורה דיגיטלית בלבד. על דה-ליאון ראו להלן פרק שישי סעיף ב.

²¹⁰ לרשימה מפורטת של עיתונים יהודיים שיצאו לאור בשנים אלה בארצות-הברית, בעברית, יידיש, אנגלית וגרמנית ראו A.S. Freidus, "A List of Jewish Periodicals Published in the United States," *The American Jewish Year Book*, 1 (September 5, 1899 to September 23, 1900): 271–282.

²¹¹ האו, עולמם של אבותינו, 518–522; Charles A. Madison, *Jewish Publishing in America: The Impact of Jewish Writing on American Culture*, New York: Sanhedrin Press, 1976, 101–128.

נמכרה ב-8,000 עותקים. בשנת 1900 הגיעה תפוצתו של ה"טאגעבלאט" לכ-40,000 עותקים ביום, ותפוצתו של ה"גאזעטען" לכ-20,000 עותקים. ה"פארווערטס" זכה בשנה זו לתפוצה יומית של 19,000 עותקים, וה"ידישע העראלד" – לתפוצה של 31,706. ב-1905 כבר עמדה תפוצתם המשולבת של עיתוני יידיש בניו יורק על כ-190,000.²¹² אם כן, מתפוצה של אלפים בודדים באמצע שנות השמונים של המאה התשע-עשרה – הגיעה עיתונות יידיש בראשית המאה העשרים לתפוצה קבועה של מאות אלפי עותקים. מגמה זו הלכה והתחזקה גם בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים.

העיתונאי והעורך פרץ (פיטר) ויערניק העיד בזכרונו כי שנת המפנה בתפוצתה של עיתונות יידיש הייתה 1898. לדבריו לא קרה הגידול המהיר בהדרגה אלא באופן מפתיע, כמעט בן לילה, כתוצאה מאירועים בעלי משמעות יהודית וכלל-עולמית באירופה. מלחמת אמריקה-ספרד ומשפט דרייפוס הם שהובילו לצריכה מוגברת של עיתונות ביידיש מצד מהגרים יהודים בארצות-הברית, והובילו לכך שבסתיו 1898 חל זינוק חד במכירת עיתונים ביידיש בניו-יורק ובמרכזים עירוניים אחרים במדינה.²¹³ בין שדבריו של ויערניק משקפים רגע היסטורי ספציפי ובין שהעלייה בתפוצה ייצגה מגמה מתמשכת של עלייה במכירות לאורך שנות התשעים – מכל מקום סימן מפנה המאה עידן של התייצבות והתחזקות מסחרית עבור הקשת המגוונת של הפרסום הפריודי בארצות-הברית.

השוואה בין עיתונות יידיש באמריקה לעיתונות יידיש באירופה תגלה מצב הפוך מזה שתואר לעיל ביחס לעיתונות העברית: עיתונות יידיש בארצות-הברית צמחה בקצב מהיר יותר והתפתחה בכיוונים רחבים יותר מן העיתונות ביידיש באירופה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. העיתון המודרני הראשון ביידיש, "קול מבשר", יצא באודסה בין השנים 1862–1873. במזרח-אירופה ובמרכז יצאו לאור כמה כתבי עת ועיתונים ביידיש בשנות השבעים והשמונים, אולם רובם לא נהנו מהיציבות היחסית ומהתפוצה המתרחבת שממנה נהנתה אותה עת עיתונות יידיש באמריקה.²¹⁴ רק על סף תחילתה של המאה העשרים, עם הופעת השבועון "דער יוד" (1899–1902) וייסוד העיתון היומי הראשון ביידיש ברוסיה הצארית "דער פריינד" ב-1903 – החלה תקופת יציבות והתבססות בעיתונות יידיש במזרח-אירופה. האיחור היחסי בהתפתחותה של עיתונות יידיש באירופה נבע הן מהגבלות הצנזורה באימפריה הרוסית, שהקשו על קבלת רישיון להוצאת עיתון, והן מהיחס השלילי ליידיש כשפת כתיבה ותרבות. נסיבות אלה השתנו בראשית המאה העשרים, וכך פתחו את האפשרות לצמיחה מואצת של עיתונות יידיש ברחבי האימפריה הרוסית, בגליציה ובפולין.²¹⁵

ג. "אין אותיות עבריות מצויות": זיקות ויחסי גומלין בין יידיש לעברית

בעשורים הראשונים לקיום העיתונות באות עברית באמריקה התקיימה חפיפה חלקית בין היצירה העיתונאית בעברית ליצירה העיתונאית ביידיש. מערכות העיתונות בעברית וביידיש קיימו ביניהן זיקות

²¹² סולטס, עיתונות יידיש, 24–25; מייקלס, לדבר אל מוישה, 52, 60; *N.W. Ayer & Son's American Newspaper Annual*, II, Philadelphia: N.W. Ayer & Son, 1888, 353; *Ibid*, 1895, 544–546; *Ibid*, 1903, 606; *Rowell's American Newspaper Directory*, New York: G.P. Rowell & Co., 1900, 717–721. לפי מגזין הפרסום והמכירות *Printers' Ink*, תפוצתו של ה"טאגעבלאט" עמדה בראשית 1901 על 33,848 עותקים; ראו *Printers' Ink*, February 6, 1901, 41. הנתונים שונים מעט זה מזה בכמה מן המקורות, אולם מגמת הצמיחה והעלייה בתפוצה ברורה ומובהקת. על השלכות השינויים בתפוצת העיתונים על המערך הכלכלי של עיתונות יידיש בניו-יורק בין השנים 1890–1900 ראו בהרחבה להלן, פרק שישי.

²¹³ פרץ ויערניק, "פון ווילנע ביז ניו יארק", *דער מארגען זשורנאל*, 18.11.1951 (להלן: ויערניק, מווילנע לניו יורק).
²¹⁴ ראו *יודישע גאזעטען*, 18.7.1884. בגיליון זה פרסם שרהזון רשימה של כחמישה-עשר כתבי עת ביידיש שיצאו לאור לסירוגין באירופה בין השנים 1872–1884, אך לא היו קיימים יותר בעת פרסום הרשימה.
²¹⁵ נוברשטרן, ספרות ותרבות יידיש, 359–360.

וקשרים מכמה סוגים, שהבולטים שבהם היו קשרים אישיים, קשרים חומריים ומקצועיים וקשרים לשוניים. עמידה על הזיקות והקשרים הללו חושפת את עומק השיתוף בין שתי המערכות ואת אופיו הייחודי. מתוך כך מתבררים גם יחסי המגע והסמיכות בין שתי השפות, ומתבהר מקומם של יחסים אלה בכלכלה התרבותית של קהילת הקוראים.

1. זיקות פרסונליות

דוגמה מובהקת לחפיפה פרסונלית בין המערכות בעברית וביידיש אפשר למצוא בכתב העת "המאסף בארץ החדשה", אשר יצא לאור בניו-יורק ב-1881 ע"י חברת "שוחרי שפת עבר". המו"ל והמדפיס וגם ראש החברה היה כתריאל צבי שרהזון; מזכיר החברה היה צבי הירש ברנשטיין; והגזבר היה מרדכי יהלומשטיין. את ההחלטה להקים את אגודת "שוחרי שפת עבר" תיארו המחברים כך:

ביום העשירי לחדש שנים עשר הוא חדש אדר שנת תר"מ העיר ד' את לבב מתי מספר מאחינו בני ישראל ושבי עיר נויארק אשר באו הנה מארצות רוסיא ופולען [...] להתייעץ כדת מה לעשות, להעיר את אהבת שפת קדשנו בלבב יתר אחינו יושבי העיר הזאת היודעים את התורה ושומעים שפת עבר, ורק מבלי משים לא יחושו להגות בספרים אשר נדפסו בהשפה הזאת [...] בארץ הזאת תשתכח שפת קדשנו השפה היפה היקרה והנחמדה לכל אשר בשם ישראל יכונה, כי היא לבדה נשארה לנו מכל מחמדנו [...] ובארץ הזאת אין דורש ואין מבקש אותה, להנולדים בארץ הזאת יהיו גם העשרים וארבעה ספרי קדשנו כספר החתום, כי לא ידעו אף קרא עברית, ולמהגרים אשר באו הנה לגור היו ספרי ישראל ככלי אין חפץ, יעץ עינם ולבם רק אל בצעם, לאסוף הון ולעשות עושר.²¹⁶

חוסר העניין בשפה העברית מצד מי ששולטים בה, וחוסר רצון להכיר את השפה מצד מי שכבר אינם שולטים בה – הם שהובילו את המייסדים להקים את החברה ולהוציא את המאסף. הבעיה שניסחו המייסדים הייתה כפולה: שכחה מרצון והזנחה מצד המהגרים היהודים מאירופה מכאן, ואי-ידיעת השפה מצד הדור הצעיר של היהודים ילידי אמריקה מכאן. מחויבותם לשפה ולתרבות העברית עולה מכל שורה בציטוט, וכך גם הדאגה מפני שכחת השפה בסביבה האמריקנית החדשה. והנה שלושת האישים הללו – מקימי אגודה לקידום השפה העברית שהייתה הראשונה מסוגה בעולם כולו ומייסדי מאסף עברי והעיתונים העבריים "העבריי" (שרהזון) ו"הצופה בארץ החדשה" (ברנשטיין) – היו בה בעת גם חלוצי העיתונות ביידיש בארצות-הברית: ברנשטיין ייסד את "די פאסט"; שרהזון הוציא לאור את "יודישע גאזעטען" ומאוחר יותר את העיתון היומי "ידישעס טאגעבלאטט"; ואילו יהלומשטיין, גיסו של שרהזון, היה גם שותפו העסקי בעיתונים ביידיש והוציא לאור במשך זמן קצר את ה"ניו יארקער יידישע צייטונג". תופעה זו לא הסתכמה באנשי "המאסף". בין הפעילים הראשונים בעיתונות היהודית באמריקה הייתה נטייה מובהקת לפעילות דו-לשונית בעברית וביידיש.²¹⁷ דוגמה לכך היא המילונאי והכותב יליד נובהרדוק אלכסנדר הרכבי (1863–1939), אשר למד את מלאכת סידור האותיות אצל קרובי משפחתו בדפוס ראם

²¹⁶ "תולדות החברה", המאסף בארץ החדשה, ניו-יורק 1881, 4–5.
²¹⁷ שמואל ניגער מנה בספרו כמה דוגמאות ליוצרים דו-לשוניים כאלה וכן עיתונים דו-לשוניים שיצאו לאור; ראו שמואל ניגער, די צווישפראכיקייט פון אונזער ליטעראטור, דעטראיט: לואיס לאמעד פאנד פאר אונזער ליטעראטור אין ביידע שפראכן, 1941, 104–105. לרשימה של כתובים דו-לשוניים בעברית וביידיש באמריקה ראו גם שטארקמן, עברים כחלוצי יידיש, 520–530.

בוילנה והיגר לאמריקה ב-1881. הרכבי כתב במשך שנים בעיתונים בעברית וביידיש באמריקה ובאירופה, ואף הוציא לאור מילונים בעברית, יידיש ואנגלית.²¹⁸ דוגמה אחרת לדפוס זה היא גרשון רוזנצווייג, עורך השבועון "העברי" של שרהזון מיום הקמתו; מ-1896 אף שימש רוזנצווייג כעורך העיתון וכמוציא לאור.²¹⁹

המרכז המוביל לפעילות העיתונאית הן ביידיש והן בעברית היה ניו-יורק, אולם לצדו פעל מרכז קטן יותר לעיתונות עברית ולעיתונות יידיש בשיקגו. גם שם היו מי שייסדו את העיתונים הראשונים בעיר בשתי השפות מהגרים יהודים ממזרח-אירופה. נחמן בר אטלזון (עטעלזון; 1828–1922), אשר היגר ב-1851 משאקי, היה עורך ה"איזראעליטישע פרעסע", העיתון הראשון ביידיש בשיקגו (נוסד ב-1877) עם המוסף בעברית "היכל העבריה". ליאון זולוטקוף ייסד את העיתון העברי "קרן אור" בשיקגו באפריל 1889. "קרן אור" יצא בתמיכת חברת "דורשי ספרות העברית" והודפס בבית הדפוס של ה"יידישער קוריער" – העיתון שהוציא זולוטקוף ביידיש בעיר בשנים ההן.²²⁰

פעיל נוסף בעיר בשדה העברית והיידיש היה פרץ (פיטר) ויערניק (1865–1936), גם הוא יוצא וילנה שהיגר לארצות-הברית ב-1885. מעגל המשכילים היהודים של שיקגו סיפק לווערניק את התשתית לניסיונותיו הראשונים בעיתונות העברית. תחילה הציע לו זולוטקוף, שכתב עבור "היום" בסנט פטרסבורג, לכתוב גם כן לעיתון. מאמריו של ויערניק התפרסמו בהמשכים ב"היום" בין מרץ לדצמבר 1886. בקיץ 1887, כאשר הגיע זולוטקוף לשיקגו, חלה נקודת המפנה בקריירה של ויערניק בעיתונות יידיש. בימים ההם התארגן ה"קוריער קאמפאני", שבו היו זולוטקוף ויערניק שותפים. בבית הדפוס שהוקם בעיר התחיל ויערניק ללמוד סדרות, ובדצמבר 1887 החל לצאת לאור ה"יידישער קוריער".²²¹ אם כן, דמויות המפתח בצמיחתה של העיתונות העברית בארצות-הברית היו גם דמויות המפתח בצמיחתה של עיתונות יידיש. מדובר היה בקבוצה קטנה יחסית של פעילים, רובם ככולם מהגרים ממזרח-אירופה בעלי זיקה משכילית מובהקת, אשר פיתחו באותן שנים את שתי המערכות.

בהקשר זה נוכל לבחון את היחסים בין שתי המערכות באמצעות המונח "לשונות במגע" שטבע הבלשן וחוקר היידיש אוריאל ויינרייך. לפי הגדרתו של ויינרייך, שתי לשונות או יותר ייחשבו "במגע" אם הן משמשות לסירוגין על ידי אותם אנשים. הדוברים המשתמשים בשפה הם אפוא אתר המגע.²²² הבחנתו של ויינרייך שימושית עבור הדיון ביצירה העיתונאית בעברית וביידיש באמריקה משום שמעגלי הדוברים

²¹⁸ הרכבי כתב עבור "המגיד", "המליץ", "היום", "הפסגה", "נר המערבי", "העברי", "הלאום", "די איזראעליטישע פרעסע", "יידישע גאזעטען", "ניו יארקער יודישע אילוסטריטע צייטונג", "דער קריטיקער", "צוקונפט", "די ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג", "אבענדפאסט", "טעאטער זשורנאל", "מיניקעס יום טוב בלעטער" ו"פארוערטס", וכן ערך את הירחון "דער נייער גייסט" והוציא לאור את הקבצים "אידיש-אמעריקאנישן פאלקס-קאלענדאר" ו"דעם צוואנציקסטן יארהונדערט"; ראו יעקב שאצקי, **הארקאוויס ביא-ביבליאגראפיע**, ניו יארק: היברו פאבלישינג קאמפאני, 1933, 5–6.

²¹⁹ רוזנצווייג (1861–1914), יליד קרצין שבפלך גרודנה, למד בישיבת ביאליסטוק ולאחר נישואיו בגיל 19 עבר לסובאלק, פתח שם בית ספר עברי ועסק בהוראה. רוזנצווייג היגר לאמריקה ב-1888 ועסק בעיתונות ובפרנסות אחרות. עורך כתב העת "העברי" וכותב קבוע בעיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית. רוזנצווייג פרסם ב"אוצר החכמה והמדעי", "המורה", "הלאום" ו"נר המערבי", והיה עורך הירחון "קדימה" ב-1899 והירחון "הדבורה". בעיתונות יידיש פרסם ב"דיא אידישע וועלט", "מיניקעס יום טוב בלעטער", "יידישער העראלד", "דער פאלקס וועכטער", "דיא אבענד פאסט", "די צוקונפט" ו"דער זשורנאל"; על רוזנצווייג ראו קבקוב, חלוצי הספרות העברית, 214–217; מלאכי, מסות ורשימות, קעח-קפו.

²²⁰ לדברי יהושע זליגמן, חברת "שוחרי שפת עבר" בשיקגו נוסדה ע"י משכילים שהגיעו לאמריקה בעקבות הפרעות ברוסיה בשנות השמונים. שמה העיקרי של החברה היה "דורשי הספרות העברית", "אבל משום איזו מחלה רוחנית, מסתמא, שנו את שמה"; ראו זליגמן, "חברת שוחרי שפת עבר", שיקגא, בתוך: **תחית לשון: יוצא ע"י אגודת מפיצי שפת עבר וספרותה באמריקה למלאת עשר שנים לקיומה**, בעריכת מאיר וקסמן, ניו-יורק: האגודה, תרע"ג, 83–84.

²²¹ ויערניק הכיר את זולוטקוף עוד טרם ההגירה לאמריקה; ב-1884 נפגשו השניים בביאליסטוק. ויערניק הגיע לניו-יורק ב-1885 וממנה המשיך לשיקגו, שנתיים לפני שזולוטקוף עצמו הגיע לעיר; ראו ויערניק, מוילנה לניו יורק, 1951.9.30; 1951.10.7. לצד זולוטקוף ויערניק היו פעילים נוספים כמו משה פישל גינצבורג, איזידור סגל ומאוחר יותר גם מיכאל מינץ מניו-יורק.

²²² Uriel Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*, The Hague: Mouton, 1963, 1.

והמשתמשים בשפה היו חופפים במידה רבה: כל מי ששלט בעברית שלט גם ביידיש, וחוג מצומצם מבין אלה ששלטו ביידיש שלטו גם בעברית. אתרי המגע בין יידיש לעברית, כלומר אופני השימוש המשותף והזיקות בין השפות, הם שהגדירו את טיב הקשר ואת סוג המגעים. אם נשתמש במונחים שהציע ויינרייך, נוכל להבין את הקשרים בין מערכות העיתונות בעברית וביידיש כביטוי לכך ששתי השפות היו במובן זה "לשונית במגע"; אתר המגע היה קבוצת האישים שפעלה בשתי השדות במקביל ומתוך שיתוף משאבים. לענייננו הולמת גם הבחנתו של מקס ויינרייך באשר לרב-לשוניות היהודית בין intragroup ובין intergroup.²²³ ויינרייך הבחין בין התפקוד הסוציו-לינגוויסטי של יידיש ועברית בתוך הכלכלה התרבותית של קהילת הדוברים היהודית ובין תפקודן של שתי השפות בתוך ההקשר הלשוני הרחב יותר שמחוץ לעולם היהודי. הבחנה זו מסייעת בהבנת התמונה הלשונית-חברתית אשר עמדה בבסיס היצירה העיתונאית בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. לעיון מעמיק במגעים בין עברית ויידיש ולהבנת משמעות ה-intragroup בהקשר זה מוקדשים אפוא הסעיפים שלהלן.

2. זיקות חומריות

התלות ההדדית בין עברית ליידיש ניכרה באופן מובהק לא רק מבחינה פרסונלית, אלא גם בתחום החומרי הנוגע להפקת הטקסטים – יציקת האותיות, סידורן והדפסתן. תלות זו נבעה מהשימוש של שתי המערכות באותיות האל"ף-בי"ת, אשר בעשורים אלה בארצות-הברית הייתה ייחודית לעברית וליידיש.²²⁴ האותיות העבריות הראשונות הובאו לארצות-הברית מאנגליה כבר בתקופה הקולוניאלית על ידי אנשי דת נוצרים, ונועדו להדפסת כתבי קודש. במאה השמונה-עשרה הודפסו בארצות-הברית כמה סידורים וספרי תנ"ך, וב-1860 הודפס הספר המקורי הראשון באות עברית בארצות-הברית – "אבני יהושע" מאת יהושע פאלק הכהן.²²⁵ המדפיס היהודי הראשון בניו-יורק היה ככל הנראה סולומון ג'קסון (Jackson), ובבית הדפוס שלו היו אותיות עבריות ואנגליות. אחריו הגיע לעיר הרמן פרנק (Frank), אשר הדפיס ספרי תפילה וחומרי דפוס מנהליים לבתי כנסת. גם ג'ייקוב מולהאוזר (Mühlhauser) הפעיל בעיר בית דפוס עם אותיות עבריות, ואחריהם הגיעו מדפיסים גרמנים נוספים. למרות זרם המדפיסים, לפני 1860 הודפסו באות עברית בניו-יורק רק ספרי תפילה, כמה ספרי לימוד ומעט כתבים פולמוסיים.²²⁶

גם לפי זיכרונותיו של אלכסנדר הרכבי, עד שנות השבעים של המאה התשע-עשרה הודפסו באמריקה באות עברית כמעט רק ספרי קודש. עיתונים, כתבי עת, מאספים וכדומה הודפסו באות עברית רק החל משנות השבעים, לרוב בבתי דפוס דלי אמצעים. לפי זיכרונו של הרכבי, האותיות שבהן השתמשו מדפיסי העיתונים ביידיש ובעברית היו עשויות מחומרים ירודים, ומשום כך לא היו שוות בגודלן ולא מהוקצעות כראוי: "שורה שסידרו מהאותיות הללו נראתה כמו 'וישקהו'".²²⁷ עוד סיפר בזיכרונותיו כי העיתונים

Max Weinreich, *History of the Yiddish Language: The Problems and Their Implications*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1959, 569.²²³

²²⁴ עיתונות סדירה בלדינו החלה לצאת באור בארצות-הברית ב-1910, עם ייסודם של "לה אגילה" ("הנשר") קצר הימים ואחריו "לה אמריקה" ("אמריקה"). מייסד שני העיתונים היה משה גדול (1874–1941), יליד בולגריה שהיגר לאמריקה.

²²⁵ הערמאן פראנק, *אידישע טיפאגראפיע און בוך אויסארבעטונג קונסט*, ניו יארק: אידישער שריפטזעצער יוניאן, 1938, 111–112.

Hyman Bogomolny Grinstein, *The Rise of the Jewish Community of New York, 1654–1860*, Philadelphia: Porcupine Press, 1976, 218–219.²²⁶

²²⁷ אלכסנדר הארקאווי, "די ערשטע צייטען פון די אידישע פרעסע אין אמעריקע", *יידישעס טאגעבלאטט*, 20.3.1910. תרגום הציטוטים מיידיש לאורך הפרק שלי. דבריו של הרכבי רומזים לך שבנוסח המסורה מופיעות האותיות במילה "וישקהו" (בראשית לג, ד) כשמעליהן נקודות. לדברי הרכבי, "די ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג" (1886) היה העיתון הראשון שיצא באיכות טובה, ואחריו ה"איללוסטרירטע צייטונג" (1887).

בעברית וביידיש שיצאו לאור בשנים ההן היו קשים לקריאה בגלל איכות הכתב ואיכות הנייר הירודה, וכי רק מ-1886 החלו לצאת לאור עיתונים באיכות גבוהה יותר.

אכן, המצוקה החומרית הייתה אחת הבעיות המרכזיות של המוציאים לאור והעורכים, ופעמים רבות הם שיתפו בכך את קוראיהם. דוגמה לכך היא פנייתו של ליאון זולוטקוף אל קוראי הירחון העברי "קרן אור" בשיקגו ב-1889: "אל הקוראים! מחסרון אותיות ומכשירים אחרים הנחוצים להוצאת ספר-עתי כה נתאחזה החוברת הראשונה עד עתה למורת רוחנו [...] בשיקאגא אין אותיות עבריות מצויות, ועלינו להביאן מערים אחרות, והדבר הזה הכביד עלינו פי שניים את הוצאת החוברת הראשונה".²²⁸ באותו גיליון הוסיף זולוטקוף הערה בתחתית העמוד שבו הודפסו כמה שירים: "הקוראים הנכבדים יסלחו לנו בחסדם על אשר נדפיס את השירים הנעימים האלה בלי נקודות [...] התחלת מ"ע [מכתב עתי] קשה פי שניים מכל ההתחלות שבעולם ולפי מצב הדברים אצלנו ובעיר כשיקאגא אשר אין אותיות עבריות מצויות שם לא יכלנו להכין הכל מראש".²²⁹

אותיות עבריות שימשו כמובן גם להפקת עיתונים ביידיש, והמצוקה הייתה משותפת משום כך לשתי המערכות. פטר ויערניק סיפר בזכרונותיו על הימים הראשונים לקיומו של ה"יידישער קוריער" בשיקגו: "כאשר ה'קוריער' השבועי החל לצאת לאור, בדצמבר 1887, את הכתבה הראשונה לא רק חיברתי בעצמי, אלא גם סידרתי בעצמי [...] דלות האותיות לימדה אותי – מאוחר יותר כאשר הייתי עורך למחצה או עורך ממש ב'קוריער' – לכתוב כתבות קצרות בלי גימ"ל או זי"ן".²³⁰

הדברים שכתבו זולוטקוף ויערניק מלמדים באופן רחב יותר על הקשרים בין יידיש לעברית בשנים ההן: המחסור החומרי – המשותף לשתי השפות – גרם לכך ששיתופי פעולה היו מחויבי המציאות. שיתופי פעולה כאלה אכן התקיימו. לשם דוגמה, כתב העת העברי "קרן אור" הופק בשיקגו בבית הדפוס של ה"יידישער קוריער" ביידיש.²³¹ מנוי לשנה על כתב העת "קרן אור" עלה דולר אחד – ומי ששילם מראש שני דולרים קיבל במשך שנה שלמה גיליונות של "קרן אור" (ירחון) ושל ה"יידישער קוריער" (שבועון). אולם המצוקה בתחום לא נגעה לחומרים בלבד, אלא גם לידע המקצועי הדרוש. מסדרי אותיות בעברית וביידיש כמעט לא היו אז בנמצא בארצות-הברית, ומלאכת הסידור נעשתה על ידי העורכים או המוציאים לאור עצמם. לא נדיר היה בימים ההם למצוא סדרים שעסקו בכתיבה או סופרים ועורכים שעסקו בסידור, וכן בשאר מלאכות הפקת העיתון.

ליאון זולוטקוף, מורו ורבו של ויערניק בכתיבה ובעריכה עיתונאית, היה עצמו בקי במלאכת הסדרות; לא מן הנמנע כי הוא לימד את ויערניק לעסוק בה. גם מרדכי יהלומשטיין, גיסו של שרהזון ושותפו העסקי, היה סדר מנעוריו; וכך גם משה טופולובסקי, אחד הסדרים היהודים הראשונים בניו-יורק. בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה עבד טופולובסקי אצל שרהזון, וכעבור כמה שנים ניצל את כישורו הייחודי וגם את המצוקה בשוק הדפוס בעברית וביידיש והפך למדפיס ולמו"ל עצמאי. ב-1878 אף החליט טופולובסקי להוציא לאור עיתון משלו – "דיא יודישע פאלקסצייטונג".

שנים אחר כך סיפר שרהזון כי המצוקה החומרית והמקצועית הייתה המכשול הגדול ביותר בדרכו, וכי שני מרכיביה היו שלובים זה בזה: "המאבק הקשה ביותר היה עם – או יותר נכון בלי – ההון. חסרון כיס

²²⁸ ליאון זולוטקוף, "אל הקוראים!", קרן אור, 1889.

²²⁹ שם, 24.

²³⁰ ויערניק, מווילנה לניו יורק, 14.10.1951.

²³¹ כתריאל שרהזון ובנו יחזקאל (Sarasohn & Son) קנו את ה"קוריער" ב-1892; ראו ויערניק, שם, 28.10.1951.

הביא אותי יותר מפעם אחת לידי ייאוש. כל שבוע בנפרד היה קשה כקריעת ים סוף. אותיות משלנו לא היו לנו, והיה צריך לשלם למיסטר מ' טופולובסקי, מדפיס, כדי להשתמש בסדר שלו.²³² מדברים אלה עולה כי לטופולובסקי היו ידע מקצועי, אמצעים חומריים והון מספיק כדי להתבסס באופן עצמאי בתנאי השוק. ואמנם, בגיליונות ה"ידישע גאזעטען" משנת 1876 אפשר היה למצוא מודעת פרסומת קבועה לבית הדפוס של טופולובסקי. רק בדצמבר אותה שנה פרסם שרהזון מודעה לקוראיו שבה הכריז:

במשך השבועיים הבאים לא יצא עיתון כי עד כה היינו תלויים בבתי דפוס זרים, ולכן גם הופיע העיתון באופן לא סדיר כמה פעמים ולעתים עם ארבעה עמודים בלבד. לכן החלטנו לא להדפיס את העיתון בשבועיים הבאים ולייסד בית דפוס משלנו, ובשבוע הראשון של השנה החדשה (1877) נתחיל להוציא את העיתון באופן סדיר עם שמונה עמודים בכל שבוע. אנו מקווים שהקוראים יסלחו לנו.²³³

מן הדברים שלעיל עולה שרהזון היה תלוי בטופולובסקי מבחינה מקצועית, ומשום כך גם עצמאותו העסקית הייתה מוגבלת. כיזם ובעל עסק שאף שרהזון לעצמאות חומרית ומקצועית שתוביל לעצמאות כלכלית, וייסוד בית דפוס עצמאי נועד לאפשר לו לשלוט בכל שלבי הפקת העיתון – מן הכתיבה ועד ההפצה.

גם צבי הירש ברנשטיין, מו"ל "הצופה בארץ החדשה", תיאר מצב דומה באשר להוצאת העיתון: "מסדר אותיות לא מצאתי עד אשר נאלצתי לפנות אל הסופר הנודע ה' גרשוני אשר חי בימים האלה פה ואשר למד המלאכה הזאת בבית המסיתים בלאנדאן [...] והוא נעתר לבקשתי רק אחרי אשר הוכרחתי לתת ידי לו בתור חבר ושותף בהוצאת העיתון".²³⁴ הקושי המקצועי והמחסור בסדרים יודעי אות עברית הוביל אפוא לשותפות עסקית כפויה. שותפות זו לא האריכה ימים, וברנשטיין נאלץ לחפש פתרון אחר. נראה כי במשך כמה חודשים לפחות העסיק ברנשטיין מסדר אותיות לא יהודי, אשר חוסר בקיאותו הובילה לטעויות ולשיבושים בעיתון.

ואמנם, במכתב ששלח לשלמה בוכר בלמברג באוגוסט 1871 תיאר ברנשטיין את הקושי המקצועי בהפקת העיתון ואת השלכותיו: "והנה תראה כי עוד רבו כמו רבו בהצופה טעותי הדפוס מסבה אשר המסדר לא יבין לקראות אותיות עברית, וכל עמלי לא יועיל לי בכל פעם לתקן את זה. אבל הנני מקוה להשיג בקרוב מסדר אחר תחתי".²³⁵ מצב זה נמשך כאמור לאורך קיץ-סתיו 1871, ורק באוקטובר אותה שנה שיתף ברנשטיין את קוראיו בהתפתחויות חיוביות: "נוכל עתה לבשרכם כי אנה ה' לידנו מסדר אותיות טוב מהיר במלאכתו אשר בא זה מקרוב מאיראפא, כן לקחנו לנו איש עוזר לנו כלבבנו אשר יישא אתנו במלאכתנו מהיום והלאה, ולכן לבנו בטוח כי מעתה יצא הצופה שבוע בשבוע גם נקי מכל שגיאות וטעות הדפוס".²³⁶

²³² משה שטארקמאן, "די ביאגראפיע פון די יידישע גאזעטען און פון דעם 'טאגעבלאט', געשריבן פון כתיאל צבי שרהזאן, יארבוך פון אמאפטייל, 1 (1938): 279; ראו גם אצל יחזקאל שרהזון, "א בליק צוריק", יידישעס טאגעבלאט, 20.3.1910. שרהזון הבן תיאר שם כיצד שמר על פנקס המנויים שקיבל מטופולובסקי כשמכר להם את העיתון ב-1879.

²³³ ידישע גאזעטען, 15.12.1876.

²³⁴ צבי הירש בערנשטיין, "על דבר היהודים והיהדות לפני שלשים וארבע שנה בנויארק", ילקוט מערבי: מאסף שנת, בעריכת הרמן רוזנטל ומ' רדין, ניו יורק: א"ח רוזנברג, תרס"ד, 131. דבריו של שרהזון מתייחסים לעורך, העיתונאי והמתרגם צבי (הנרי) גרשוני (1844–1897), יליד וילנה שהיגר לארצות-הברית בסוף שנות השישים של המאה התשע-עשרה והיה דמות פעילה בעיתונות העברית בארצות-הברית עד מותו. על גרשוני ראו שמואל לייב ציטרון, מאחורי הפרגוד: מומרים, בוגדים, מתכחשים, ב, וילנה: הוצאת צבי מ"ץ, תרפ"ה, 134–153; קבוקוב, חלוצי הספרות העברית, 77–130.

²³⁵ צבי הירש ברנשטיין לשלמה בוכר, כ"ד מנחם אב תרל"א (11.8.1871), ארכיון שלמה בוכר, 252 \ 1222 ARC.4*, הספרייה הלאומית בירושלים.

²³⁶ "אל הקוראים הנכבדים", הצופה בארץ החדשה, 30.10.1871.

אפשר שהמקור למצוקה המקצועית שתיאר ברנשטיין היה נעוץ במציאות שתיאר הסופר והעיתונאי אהרן יהודה לייב הורוויץ (איל"ה) בספרו "רומניה ואמריקה". בפירוט המקצועות המבוקשים באמריקה למען המהגרים כתב הורוויץ: "ואלה הן העבודות והמלאכות היותר טובות באמריקה ונפרטן בלשון זרנגן למען ימצא כל אחד אף מי שאינו מבין בלשון הקודש מבוקשו. [...] זעטצער אבער מיסען ענגליש קענען, העברעישע זעטצער פינדען זעלטען ארבייט" [סדרים אולם נדרשים לדעת אנגלית, סדרים עבריים רק לעתים רחוקות מוצאים עבודה]".²³⁷ נראה כי המעגל המקצועי המתואר כאן הזין את עצמו: בארצות-הברית לא נמצאה בשנות השבעים עבודה למסדרי אותיות עבריים, ומשום כך הם מיעטו להגר והעדיפו להמשיך להתפרנס באירופה. בהיעדר סדרים מתאימים הוגבלה התפתחותה של העיתונות באות עברית בארצות-הברית וחוזר חלילה. מצב זה השתנה בסוף שנות השמונים ובראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה, עם התגברות גלי ההגירה וההתפתחותיות בתחום ההפקה והייצור בעולם הדפוס. אז החלה תקופה שבה הוצף השוק בסדרים עבריים, ומצב זה עורר קשיים משלו.²³⁸

פעמים רבות הובילה המצוקה בתחום הסידור והדפוס לכך שהעורכים או המוציאים לאור נאלצו לעסוק בהיבטים שונים של הפקת העיתון. השרשרת המקצועית והחומרית של הוצאת עיתון באות עברית הייתה תלויה באיש אחד אפילו בראשית המאה העשרים, כאשר כבר חלו התפתחויות טכנולוגיות ומקצועיות בתחום.²³⁹ כך למשל התוודה גרשון רוזנצווייג, עורך השבועון "העברי" בניו יורק, ב-1902: "זה כחצי שנה הנני מוציא לאור את העברי. השקעתי בו ממון של אחרים וכוח ומוח כולו שלי. הייתי אני בעצמי המו"ל, העורך, המגיה, מנהל החשבונות, המריץ אגרות, המביא מודעות, הגובה כסף, המושך בקרון את האותיות המסודרות מבית הסידור לבית הדפוס, הכותב את האדרעסען והמוביל את הגיליונות לבית הדואר".²⁴⁰ תיאורו של רוזנצווייג משקף הן את המועקה הכלכלית והן את המצוקה המקצועית שבה היו נתונים עורכי עיתונים עבריים בארצות-הברית בשנים אלה. נראה כי מצוקה זו הייתה מנת חלקם גם של עורכים עבריים מעבר לים. כך תואר באופן דומה גם י"ח ברנר, שהוציא לאור את כתב העת "המעורר" בלונדון בשנים אלה: "הוא היה הסדר, המדפיס, העורך, המביא לבית הדפוס, הוא היה מנהל את חליפת המכתבים והגזבר של בטאון שלא האמין כי יהיה לו קהל של קוראים ואף על פי כן לא נכנע לצו השכל".²⁴¹

הזיקה ההדוקה בין ידע במקצועות הדפוס ובין העיתונות העברית בארצות-הברית, אשר את שורשיה אפשר היה לראות כאמור כבר בסוף שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, נשמרה עד ראשית המאה העשרים. כך מוכח גם ממכתביו של הרב והדרשן צבי הירש מסליאנסקי (1856–1943). מסליאנסקי, יליד סלוצק, היגר לארצות-הברית ב-1895 והיה נואם קבוע ופופולרי בעברית וביידיש ב-Educational Alliance בניו-יורק. ב-1901 רכש מסליאנסקי את בית הדפוס שבו פעל העיתון היומי ביידיש "דאס

²³⁷ אהרן יהודה לייב הורוויץ, **רומניה ואמריקה**, ברלין: דפוס פרידלענדר, 1874, 52.

²³⁸ בסוף המאה התשע-עשרה נראה שהיה דווקא שפע של סדרים יהודים ביחס לדרישות השוק; על כך ראו ויינשטיין, איגודים יהודיים באמריקה, 137–139. על התמורות בהתארגנות הסדרים ראו בהרחבה להלן פרק חמישי סעיף ד.

²³⁹ על המצב בתחום זה בעיתונות העברית באירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ראו גדעון קוץ, "העיתונות העבריים הראשונים באירופה: היבטים כלכליים וארגוניים", **קשר** 29 (2001): 18–26. ראו גם שביט, עלייתם ונפילתם, 428–430. לטענת שביט, בתחום הספרות העברית באירופה חל שינוי חד בתחום זה בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה, וההבחנה בין תחומי העריכה, ההפקה וההוצאה לאור נעשתה מובהקת. תופעה זו סימנה למעשה את צמיחתה של מו"לות עברית מודרנית.

²⁴⁰ גרשון רוזנצווייג, "על פרשת דרכים"; ראו קבקוב, חלוצי הספרות העברית, 252. בעניין זה כתב ב-1925 אפרים דיינארד: "והחטרון הזה עוד לא נמנה במלואו גם עד היום. עוד היום אין לנו די מסדרי אותיות השומעים עברית"; ראו אפרים דיינארד, **קהלת אמעריקא**, א, סנט לואיס: מוינעשטער פרינטינג, 1926, 69. אולם לאור תיאורו של ויינשטיין (איגודים יהודיים באמריקה, שם), ייתכן שהיה זה מחסור מחודש ולא המשך של המצב ששרר בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה.

²⁴¹ מוקי צור, **ללא כתונת פסים**, תל אביב: עם עובד, 1976, 48.

אבענדבלאטט", שנסגר זמן קצר לפני כן. מסליאנסקי רכש את בית הדפוס בשותפות עם חתנו – העיתונאי והעורך פנחס טורברג.²⁴²

"אתי אין כל חדש", כתב מסליאנסקי לקרוב משפחתו בלונדון במרץ 1901, "בלתי את אשר פתחתי לי בית דפוס בנויארק אשר את החצי ממנו נתתי נדוניה לבתי, והחתן הוא מדפיס ומבין את שבילי העסק הזה ויחדו נעבוד ובעזר השם נמצא לחמנו מזה".²⁴³ כעבור פחות משנה כתב מסליאנסקי לאחיו שוב בעניין בית הדפוס: "טורבערג חתני עובד בבית הדפוס אשר יסדתי ומוצא רק את מחיתו ולא יותר אך תקותי תשעשעני, כי ברבות הימים אולי אוציא גם אני איזה תועלת מהעסק הזה אשר הנחתי בו את כל יגיעי ועמלי עד היום".²⁴⁴ במרץ 1902 פתחו השניים עם שותפים נוספים – הבולטים שבהם היו דוד בלאושטיין, לואי מרשל וסיירוס זולצברגר – את חברת הדפוס וההוצאה לאור "לבנון" (Lebanon Printing and Publishing Company). מסליאנסקי היה נשיא החברה, אשר באמצעותו הוציאו לאור את העיתון "דיא אידישע וועלט" בין יוני 1902 למאי 1904.²⁴⁵

על היתרון שבקרבה למוקדי הדפוס עמד טורברג עצמו כאשר הוציא לאור עם שלמה יודיסון את קובץ הספרות "מעט לעת" בניו-יורק בסתיו 1900. בפתח הקובץ הכריזו העורכים:

הננו עושים במחברת זו את הצעד הראשון בדרכנו "לבקש גואלים לשפה העברית וספרותה בארץ הזאת" ונקוה כי נלך לבטח צעד אחר צעד קדימה, ביתר שכלול ושאר רוח, אחרי שהעיקר הכי גדול, ההוצאה, לא תכבד לנו ביותר בהיות עסקנו במלאכת הדפוס.²⁴⁶

עורכי הקובץ, שהיו גם המוציאים לאור ובעלי בית הדפוס, הכירו מקרוב את העלות הגבוהה של הדפסה באות עברית בארצות-הברית ואת הקושי לקיים מערך יציב של הוצאה לאור. מדבריהם עולה כי שאלת החומר ושאלת הרוח היו כרוכות זו בזו עד כדי כך שבעלות על בית דפוס נתפסה כגורם מכריע באפשרות לבסס ספרות עברית מקומית.

תופעה אחרת בשדה הדפוס באות העברית חרגה מעבר לתחום החומרי, ואף השפיעה על התפתחות עולם הדפוס היהודי בארצות-הברית באופן כולל. הייתה זו שאלת הזיקה בין מערכת העיתונות ובין עולם הדפוס. כך בעולם הדפוס היהודי במזרח-אירופה הקדימו הספרים את העיתונים; בתי דפוס ותיקים פעלו ברחבי אירופה מהמאה החמש-עשרה, הוציאו לאור ספרי קודש וספרי חול בעברית וביידיש, והפיצו אותם במרחב היהודי האירופי ומעבר לו. דוגמה מובהקת לכך שימש בית הדפוס המוביל והמשפיע של האלמנה

²⁴² על מסליאנסקי ראו זבולון רביד, "צבי הירש מסליאנסקי: מטיף בעל ייעוד", הדאר נב (תשל"ג): 595–596; ראו גם צבי הירש מאסליאנסקי, מאסליאנסקי'ס זכרונות: פיערציג יאהר לעבען און קעמפען, ניו יארק: זרבבל, 1924, 203 (להלן: מסליאנסקי, זכרונות); כתבי מאסליאנסקי: נאומים, זכרונות ומסעות, ניו יורק: היברו פאבלישינג קאמפאני, תרפ"ט. פנחס טורברג (1875–1952), יליד לומז'ה, פולין, היה עיתונאי ועורך אשר למד בישיבת וולוז'ין ופרסם מאמרים בעיתונות העברית באירופה ונדע בשם העט "שפטיה בן אמת". ב-1898 היגר לארצות-הברית, פרסם שם מאמרים בעיתונים העבריים "העברי", "המודיע לחדשים" ואחרים וערך את הקבצים "מעט לעת" (1901) ו"לסטים ספרותיים" (1904). בין השנים 1902–1904 היה שותף פעיל של מסליאנסקי בהוצאת העיתון "דיא אידישע וועלט"; ראו גם א"ר מלאכי, כתבי פנחס טורברג: עם תולדותיו ורשימת מאמריו, ניו יורק: משפחת המחבר, תשי"ג.

²⁴³ צבי הירש מסליאנסקי לאב"ם, 14.5.1901, אוסף צבי הירש מסלינסקי, V 1282 / 225, הספרייה הלאומית בירושלים. בין שני האישים התקיימה חליפת מכתבים רצופה בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים.

²⁴⁴ צבי הירש מסליאנסקי לאב"ם, 18.2.1902, שם. ההדגשות במקור.

²⁴⁵ Lucy S. Dawidowicz, "Louis Marshall's Yiddish Newspaper, 'The Jewish World': A Study in Contrasts," *Jewish Social Studies*, 25, 2 (April 1963): 104; ראו גם מסליאנסקי, זכרונות, 244. על מכירת העיתון כתב מסליאנסקי לאב"ם ביוני 1904: "תמורה גדולה נהיתה בחיי, את העתון מכרתי אחרי שנתים עמל ורעות רוח, ואצא נקי מנכסי אך ת"ל [תודה לאל] על אשר עזרני לשלם את חובותי"; צבי הירש מסליאנסקי לאב"ם, 7.6.1904, אוסף צבי הירש מסלינסקי, V 1282 / 225, הספרייה הלאומית בירושלים.

²⁴⁶ "במקום הקדמה", מעט לעת: קבץ לחכמה ולספרות, ניו יארק: דפוס יודיסאן וטורבערג, תשרי תרס"א. ההדגשות במקור.

והאחים ראם בוויילנה, אשר היה אחראי להדפסת למעלה מאלף כותרים ביידיש ובעברית עד ראשית המאה העשרים. ואולם למרות מקומו המרכזי בעולם הדפוס היהודי – לא עסק בית דפוס זה בהוצאת עיתונים בעברית או ביידיש עד העשור הראשון של המאה העשרים.

מכתב שנשלח מבית הדפוס של ראם בוויילנה לשלמה בובר בלמברג בדצמבר 1904 מתאר את השינוי שחל בנקודת הזמן הזו, ואשר הוביל לשינוי במדיניות בית הדפוס. במהלך 1904 עמדו בקשר אנשי ראם ושלמה בובר בנוגע להוצאת מהדורה של "ספר האורה" שהכין בובר. בדצמבר 1904 כתבה לו דבורה ראם, מנהלת בית הדפוס: "לעצבוננו לא נוכל עתה לגשת אל הדפסתו של "ספר האורה"; י"ל²⁴⁷ יען כי מלבד ההדפסות שכבר החזקנו בהן, מלאות עתה ידי דפוסנו בהדפסת מכה"ע "הזמן" – היומי; גם במוסף "הזמן החדשי" גם בעתון "החיים והטבע" השבועי, אשר כל אלה תלואים ביום ובשעה, ואין לדחותם רגע, ואין אפוא כעת מקום להדפסה חדשה".²⁴⁸

כתבי העת "הזמן", "הזמן החדשי" ו"החיים והטבע" אכן התחילו לצאת לאור בוויילנה ב-1905. בן ציון כ"ץ, עורך "הזמן", כתב בזכרונותיו כי "הדפוס הגדול היחיד של האלמנה והאחים ראם לא רצה בכלל להדפיס עתון. לא היה זה לפי כבודו. אולם סוף סוף הזמינו סדרים שיעבדו בלילה".²⁴⁹ אם כן, התשתית המסחרית של בית הדפוס הייתה שייכת במובהק לספרים מתחום הקודש והחול כאחד, ואילו העיתונים נכנסו למחזור הפעילות זמן רב אחר כך – למעשה רק בתחילת המאה העשרים.

בארצות-הברית לעומת זאת היה המצב הפוך: בית הדפוס של העיתון בעברית וביידיש שימש תשתית ובסיס להדפסה סדירה מודרנית של ספרי חול יהודיים. בתי הדפוס הראשונים עסקו בהפקת דברי דפוס לשימוש יום-יומי פרטי ומסחרי, ובתי הדפוס משנות השבעים של המאה התשע-עשרה ואילך הדפיסו עיתונים וכתבי עת מסוגים שונים. בתי דפוס אלה הם שהדפיסו בעשורים שאחר כך קבצים ומאספים – ובהמשך גם ספרים – בעברית וביידיש. כך נוצרה התשתית המקצועית, החומרית והתעשייתית שהצמיחה את דפוס הספרים היהודי-אמריקני בעברית וביידיש משנות התשעים של המאה התשע-עשרה ואילך.

עיון בכותרים שיצאו לאור באות עברית בארצות-הברית בשנות השמונים יוכיח טענה זו. הספרים והמאספים הראשונים ביידיש הודפסו בבתי הדפוס של העיתונים: לשם דוגמה, ספרו של אלכסנדר הרכבי "די יידיש-דייטש שפראך" (ניו-יורק, 1886) והספר "צרור המר בערוגת הבשם" של אברהם שפנר (ניו-יורק, 1887) נדפסו בבית הדפוס של העיתונים "יודישע גאזעטען" ו"יידישעס טאגעבלאטט" בבעלות כתריאל שרהזון; הספר "היהודים והיהדות בנויארק" מאת הרב משה ויינברגר יצא לאור ב-1887 בדפוס העיתון "ניו יארקער יידישע צייטונג", וכך גם החיבור "תולדות יעקב יוסף בנויארק" מאת הרב יעקב יוסף

²⁴⁷ "ספר האורה" הוא חיבור הלכתי המיוחס לרש"י; בובר הוציא לאור את הספר בהוצאה עצמית בדפוס א' סאלאט בלמברג, 1905.

²⁴⁸ דבורה ראם לשלמה בובר, 26.12.1904, ARC. 4* 1222 / 1204.1, ארכיון שלמה בובר, הספרייה הלאומית בירושלים. ההדגשה במקור.

²⁴⁹ בן ציון כ"ץ, זכרונות: חמישים שנה בהיסטוריה של יהודי רוסייה, תרגם וערך ברוך קרוא, תל אביב: נ' טברסקי, תשכ"ג, 153.

(1889).²⁵⁰ בעל בית הדפוס היה מוריס וקסלר, מו"ל ועורך מוכר בעולם עיתונות היידיש האורתודוקסית בניו-יורק במחצית השנייה של שנות השמונים.

תופעה זו המשיכה גם בראשית שנות התשעים: מהדורה דו-לשונית (אנגלית ויידיש) של חוקת ארצות-הברית והכרזת העצמאות הודפסה ב-1892 בבית הדפוס של שרהזון; וכך גם הספר "דברי ימי ארצות-הברית" מאת מרדכי יהלומשטיין (1893).²⁵¹ בבתי דפוס של עיתונים אחרים יצאו לאור הספרים "בשובי אל ארץ מולדתי"; "מעדעא"; ו"דער פייער-מאכער".²⁵² בבית הדפוס של ה"יידישער קוריער" הודפס ב-1891 ספר המדרשים "תאומי צביה" מאת ברוך אטלזון, אביו של נחמן בר אטלזון.

רק בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה התבססו בניו-יורק מדפיסים ומוכרי ספרים שהוציאו לאור כותרים בתחום ההגות הרבנית, הספרות, השירה והתיאטרון ללא תלות במערכת העיתונות. אמנם, גם למדפיסים אלה הייתה זיקה לעולם העיתונות ביידיש ובעברית. המדפיס הבולט בעשור זה היה אברהם חיים רוזנברג, אשר היה אחראי להדפסת שלושה כתבי עת בעברית וכן למעלה מעשרים ספרים מתורגמים וכותרים מקוריים בעברית וביידיש בין השנים 1890–1900.²⁵³ מחוץ לניו-יורק היו בשנים ההן בתי דפוס פעילים בשיקגו (בבעלות משה פישל גינצבורג) ובפילדלפיה (בבעלות יוסף מגילניצקי).²⁵⁴

הספרים שיצאו בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה בבתי הדפוס של העיתונים היו אפוא חוליית מעבר בין דפוס העיתונות לדפוס הספרות: הם יצאו לאור בבית הדפוס שבו הדפיסו המוציאים לאור את עיתוניהם, אך מבחינת הסוגה היו ספרי הגות, הלכה, לשון או השכלה; כך סללו העיתונים והמעריך המקצועי והחומרי שהניחו מייסדיהם את הדרך לדפוס מפותח יותר, לספרות ולפרסומים מדעיים וספרותיים.²⁵⁵ כאמור, תופעה זו אפשר להסביר על רקע המצוקה החומרית והמקצועית שהייתה משותפת

²⁵⁰ הרב יעקב יוסף (1840–1902) נולד בליטא ולמד בישיבות בוולוז'ין ובקובנה. שימש כרב ודרשן בכמה קהילות ברחבי ליטא. בשנת 1888 הגיע לארצות-הברית בעקבות הזמנת ראשי "אגודת קהילות" האורתודוקסיות לשמש כרב הכולל ליהודי העיר, ולאחר שרבינים אחרים ממזרח-אירופה דחו הצעה דומה. בשנות כהונתו של הרב יוסף בתפקיד קמו לו מתנגדים ומבקרים רבים. אף על פי ששימש בתפקיד עד מותו ב-1902, השאיפה לאחד את הקהילות האורתודוקסיות בעיר ובארצות-הברית בכלל באמצעות כהונתו לא התממשה. על כהונתו של הרב יוסף בניו-יורק, על הביקורת שעוררה ועל הסיבות לאי-הצלחתו בתפקיד ראו קימי קפלן, "הרב יעקב יוסף, הרב הכולל ליהודי ניו-יורק: היבטים חדשים", *Hebrew Union College Annual*, 67 (1996), ט-כ, לג-לח; זאב גולדברג, "קבלת הפנים לרב יעקב יוסף בעיתון הניו יורקי ביידיש פאָלקסאדוואַקאט", *חוליות* 10 (2007): 263–266.

²⁵¹ געזל זעליקאוויטש, *קאנסטיטוטשאן פון דיא פער אייניגטע שטאטען אונד דיא דעקלעריישאן אף אינדיפנדענס*, New York: Sarasohn & Son, 1892; מרדכי יהלומשטיין, *דברי ימי ארצות הברית*, New York: Sarasohn & Son, 1893.

²⁵² משה אלעזר אייזענשטאדט, *בשובי אל ארץ מולדתי: ציורים ותמונות*, נויארק: יודישע גאזעטטען, 1893; יעקב גארדין, *מעדעא: א היסטארישע טראגעדיע אין פיר אקטען*, נויארק: יודישען טעגליכען העראלד, 1897; יעקב גארדין, *דיא ווילדע פרינצעסין: אדער, מעדעא'ס יוגענד: א היסטארישע דראמא אין 4 אקטען*, נויארק: יודישען טעגליכען העראלד, 1898; לעאן זאלאטקאף, *דער פייער-מאכער: אדער, דורך קייטען און ליעבע*, ניו יארק: *The Jewish daily news*, 1899.

²⁵³ רוזנברג היה המדפיס של כתבי העת "המורה" (1894); "נר המערבי" (1895–1897); ו"המודיע לחדשים" (1900–1901); ושל הספרים "כל שירי מנחם דוליצקי" (1895); "לקורות ישראל ברוסיה" לבנימין משקלוב בתרגום אפרים דינארד (1896); "דיא קליינע משחיתים/לאך" לדוד פיינגבוים (1896); "היש משפט לשון לשפת יהודית" לאלכסנדר הרבני (1896); ו"אגרת בקרת" (1896), "הורדוס ואגריפס" (1897) ו"תשובה שנייה" (1898) לשמואל נחמיה ליבוביץ ועוד.

²⁵⁴ גינצבורג היה שותף של משפחת שרהזון בהוצאת ה"יידישער קוריער" בשיקגו עד שהתגלע סכסוך כספי בין הצדדים. ב-1895 הדפיס את "מגן אבות", פירוש למשנה מאת הרב ברכיה מאירוביץ. יוסף מגילניצקי (1870–1945) היה יליד ליטא שהיגר לארצות-הברית ועסק בהוראת עברית ויידיש בפילדלפיה. עד ראשית המאה העשרים הדפיס את "תשעה באב בירושלים" (1897); גרסה דו-לשונית (עברית ואנגלית) של התנ"ך (1899); ו"עוזר המורה והתלמיד", חומש בעברית וביידיש (1900). על כריכת הספרון "תשעה באב בירושלים" פרסם מגילניצקי ביידיש את בית הדפוס שבעלותו, שבו אפשר היה להזמין כרטיסי ביקור, ניירות מכתבים, כרזות, מעטפות, חותמות וכדומה. התבססות על עבודות דפוס קטנות (Job Printing) היה רווח למדי בעיתונות האמריקנית בעשורים אלה. על התפתחות התופעה בעולם הדפוס האמריקני במאה התשע-עשרה ראו John Luther Ringwalt, 1871, 257–259 *American Encyclopedia of Printing*, Philadelphia: Menamin & Ringwalt; "Job Printing"; על השימוש באמצעי הכנסה זה בבית הדפוס של שרהזון בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה ראו שטארקמן, זכרונות שרהזון, 290.

²⁵⁵ לתופעה דומה בעיתונות היהודית במרחב העות'מאני ראו Rachel Simon, "The Contribution of Hebrew Printing from Istanbul to Ladino Culture and Scholarship," *Jewish Journalism and Press in the Ottoman Empire and Turkey*, Edited by Rifat N. Bali, Istanbul: Libra Kitap, 2016, 285–300 (להלן: סימון, בתי דפוס עבריים בלדינו). לדברי סימון, לאורך המאה התשע-עשרה החלה נטייה להדפיס תקנות וחוקים בלדינו, וחלק מן הפרסומים תורגמו מתורכית עות'מאנית. מאמצע המאה התשע-עשרה צמחה עיתונות יהודית באסטאנבול, וכמה מבתי הדפוס של העיתונים שימשו גם כבתי דפוס לספרים. לרשימת כתבי עת בלדינו ששימשו כבתי דפוס בין השנים 1873–1926 ראו סימון, בתי דפוס עבריים בלדינו, 295.

לעוסקים באות העברית בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה. מערכות העיתונים היו האמצעי המוביל ולעתים היחיד להדפסת פרסומים בעברית וביידיש, ומשום כך שימשו גם להדפסת ספרים. על הקשר בין התפתחותה של עיתונות יידיש בארצות-הברית להתפתחות הכללית בתעשיית הדפוס ביידיש עמד כבר ב-1892 גצל זליקוביץ. זליקוביץ היה בשנים אלה עיתונאי ועורך ב"יידישעס טאגעבלאטט", ובמאמר שפרסם בעיתון נדרש לפער בין מצבה של ספרות יידיש ברוסיה למצבה של הספרות העברית שם. את הגורם לפער זיהה זליקוביץ בהיעדרה של עיתונות יידיש סדירה: "התירוץ הוא שספרות הז'רגון גוועת שם [ברוסיה; י"ל], כי אין לה עיתונים, והספרות העברית חיה כי העיתון הוא האור שלה".²⁵⁶ מניתוח זה עולה כי צמיחתה של ספרות יידיש בפרט ושל תעשיית הדפוס בכלל הייתה קשורה באופן הדוק לקיומה של עיתונות יידיש יציבה, מגוונת ומבוססת. מבט משווה לארצות-הברית יגלה כי בעת שכתב זליקוביץ דברים אלה, התמונה שראה ממקום מושבו בניו-יורק הייתה תמונת ראוי: עיתונות יידיש בארצות-הברית הייתה אז במגמת צמיחה והתפתחות, ומשום כך אפשר היה לזהות גם צמיחה הדרגתית בתחום ספרות יידיש המקומית.

3. זיקות לשוניות

בעשורים הראשונים לקיומן של עיתונות יידיש ועיתונות עברית בארצות-הברית, חלקו שתי המערכות אידיאולוגיה לשונית ותרבותית. חוקר עיתונות יידיש בארצות-הברית משה שטארקמן זיהה את המקור לקרבה רעיונית זו בשאיפות המשכיליות של החלוצים בתחום – הן ביידיש והן בעברית. הנטייה המשכילית ניכרה בין השאר בבחירת המשלב הלשוני: בעברית היה המשלב הלשוני גבוה ונטה למליצות מקראיות; ביידיש הייתה נטייה לשימוש בשפה גבוהה ומגורמנת, שדמתה לעתים לגרמנית באותיות עבריות.²⁵⁷ על לשונם של העיתונים ביידיש סיפר גם אלכסנדר הרכבי. לדבריו, כאשר הגיע לניו-יורק ב-1882 מצא בעיר עיתון יידיש אחד, "יודישע גאזעטען", אשר אוצר המילים שלו התבסס על גרמנית שעברה התאמה ליידיש ("געאיידישטע דייטש"). לדברי הרכבי נבע מצב זה מכך שהכותב המרכזי והעורך בעיתון – מרדכי יהלומשטיין – היה משכילי מכדי להרשות לעצמו לכתוב יידיש פשוטה.²⁵⁸ הרב והנואם הפופולרי צבי הירש מסליאנסקי אישר בזכרונותיו מצב זה, וסיפר כי הנטייה לגרמנית הייתה עד אמצע שנות התשעים הסגנון הרווח בעיתונות יידיש: "כזה [עם נטייה חזקה לגרמנית; י"ל] היה אז גם הסגנון של עיתונות יידיש. שפת יידיש נקייה לא הבינו ולא רצו להביין".²⁵⁹

קרבה לשונית בין יידיש לעברית אפשר היה למצוא בשנים ההן גם באופן גרפי, למשל מעל דפי העיתונים; העיתון הארבע-לשוני של יעקב קהאן "העברעו נועס" שיצא לאור ב-1871 היה דוגמה קיצונית לתופעה זו. בעיתון אפשר היה למצוא זה לצד זה טקסטים בעברית, אנגלית, יידיש וגרמנית בז'אנרים ובנושאים שונים. גם השבועון "איזראעליטישע פרעססע" של נחמן אטלזון, שיצא לאור בשיקגו עם המוסף בעברית

²⁵⁶ דער ליטווישער פילאזאף, "לעזען און לערנען אדער דיא צייטונג אונד דאס בוך", יידישעס טאגעבלאטט, 21.11.1892; מצוטט ומתורגם אצל כהן, סחר הספרים, 446, הערה 26.

²⁵⁷ משה שטארקמן, "צו דער געשיכטע פון יידיש אין אמעריקע", יארבוך פון אמאפטייל פון ייו"א, ב, ניו-יארק: יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט-אמעריקאנער אפטייל, 190-181, 1939.

²⁵⁸ אלכסנדר הארקאווי, "די ערשטע צייטען פון די אידישע פרעסע אין אמעריקע", יידישעס טאגעבלאטט, 20.3.1910. יש לציין עם זאת כי לדבריהם של עורכי העיתון השימוש בשפה מגורמנת – שנחשבה לשפה גבוהה יותר – לא נבע מנטייה משכילית, אלא מכך שקהל הקוראים הורכב ממהגרים יהודים מארצות דוברות גרמנית. כאשר גברה ההגירה מרוסיה נוצר צורך להתאים את השפה למהגרים החדשים, וצריך היה להרגיל את הקוראים הוותיקים לשפה שהייתה זרה עבורם; ראו שם, הערת המערכת בתחתית הכתבה.

²⁵⁹ מאסליאנסקי, זכרונות, 203.

"היכל העברייה" בין השנים 1877–1879, שימש דוגמה לכתב עת דו-לשוני. אמנם שם היתה הפרדה מסוימת בין שתי השפות, והמוסף העברי עמד כיחידה בפני עצמו.

בעיתונות יידיש משנות השמונים של המאה התשע-עשרה אפשר לזהות דגם שונה מעט של תופעה זו: בעיתונות יידיש בניו-יורק נמצאו לעתים כתבות, מודעות, מאמרים ופרסומות בעברית מעל דפי העיתון; טקסטים כאלה נכתבו לעתים בכתב רש"י. לעתים אף נבחרה לידיעה או למאמר בעיתון יידיש כותרת בעברית – אולם התוכן עצמו היה ביידיש.²⁶⁰ בעיתונים שהוציא לאור כתריאל הירש שרהזון ישנן דוגמאות רבות לדגם דו-לשוני זה. כבר ב-1880 פרסם שרהזון את ה"יודישע גאזעטען" כעיתון היוצא לאור ב"יידיש-דייטש", אשר "גם מאמרים בשפת עבר צחה יבואו בו".²⁶¹

התופעה רווחה בעיתונות עד כדי כך שבינואר 1883 יחד לה שרהזון פנייה אל הקוראים בעיתונות "יידישע פאלקסצייטונג". שרהזון תיאר את הקושי שנבע מהדרשות השונות של הקוראים, והדגיש את רצונו כמוציא לאור לתת לכל קורא את מבוקשו. "כמה מועטה שלא תהיה לשון הקודש המופיעה ב'פאלקסצייטונג', עבור הקוראים בלשון הקודש היא מעטה מדי ועבור קוראי היידיש היא רבה מדי. [...] כדי שכל הקוראים יהיו מרוצים [...] ימשיך ה'פאלקסצייטונג' להופיע ביידיש כמו שהיה עד כה, ובעוד זמן קצר נוציא לאור עיתון בלשון הקודש". את הפנייה סיים בעברית בביטוי "ואז כל איש על מקומו יבוא בשלום", וחתם בכך שמאמרים אחדים בלשון הקודש יופיעו בשני העיתונים.²⁶²

מפנייתו של שרהזון לקוראים ומן המאמר שאחריה אפשר ללמוד על המצב הלשוני הייחודי של עיתונות יידיש בארצות-הברית בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה. נראה כי בשנות השבעים של המאה יצאו לאור עיתונים דו-לשוניים או רב-לשוניים, ואילו במהלך שנות השמונים השתנתה המגמה לעבר דו-לשוניות פנימית בתוך עיתוני יידיש. ההפרדה המלאה בין עיתונים בשתי השפות התרחשה מאוחר יותר, לקראת סוף שנות השמונים וראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. הפרדה זו הייתה קשורה גם להתפתחות המרכזית בתחום מאמצע שנות שמונים ואילך – צמיחתה של עיתונות סוציאליסטית ביידיש. העיתונות הסוציאליסטית הייתה בעלת מאפיינים שונים למדי מהעיתונות שלפניה הן מבחינת היוצרים, הן מבחינת האידיאולוגיה המנחה והן מבחינת המערך הארגוני. גורמים אלה השפיעו גם על ההיבט הלשוני, והכתיבו שימוש שונה וחדש ביידיש.

את המצב המתואר בפנייתו של שרהזון לקוראים אפשר להבין גם על רקע המצב בשוק העיתונות באות עברית בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה. בין השנים 1877–1880 ובין השנים 1881–1887 לא יצא לאור עיתון עברי מלא או חלקי בארצות-הברית, למעט העיתון המיסיונרי-נוצרי "עדות

²⁶⁰ ראו למשל מודעה של "חברת שוחרי שפת עבר", *יודישע גאזעטען*, 7.5.1880; "מחאה גלויה", *יודישע גאזעטען*, 20.9.1884; "אגרת פתוחה", *יודישע גאזעטען*, 26.9.1884; משה פישל גינצבורג, מודעת "שנה טובה" אל חברי "דורשי ספרות העברית" בשיקגו, *יודישע גאזעטען*, 29.9.1886; יצחק סובאלסקי, "סודות מן החדר", *יודישע גאזעטען*, 9.9.1887; מ"י הנשל, נפתלי רובינשטיין, שבתי יפה, "קול קורא לאוהבי שפת עבר בראטשעסטער", *יודישע גאזעטען*, 17.8.1888.

²⁶¹ מודעת הפרסומת הופיעה בעיתון היהודי *The American Hebrew*. המודעה עצמה נכתבה באנגלית, והביטויים המצוטטים לעיל נכתבו בעברית. שם העיתון הופיע באנגלית וביידיש (*The Jewish Gazette*; *יודישע גאזעטען*); *The American Hebrew*, 58: 14.12.1883; 96: 9.4.1880. בגיליון דצמבר נכתב במודעה שבעיתון "יודישע גאזעטען" מופיעים מאמרים בעברית, ושם תהיה דרישה מצד הקוראים יוציא לאור המו"ל עיתון עברי נפרד.

²⁶² "אן אונדזערע לעזער", *יודישע פאלקסצייטונג*, 1.1.1883. ההדגשות במקור. מיד לאחר הפנייה לקוראים הופיע מאמר בעברית שבו הדגיש הכותב, יהודה לייב בלומנזון, את חשיבות טיפוח העברית גם באמריקה: "השפה העברית, כי גם בארץ החדשה גאלך בא! [...] אל נא תאמרו נאש לאשר יאמרו הבוערים ואש! [...] אל תתנו להכרית שם ושארית עם ולשון ישראל!"; יהודה לייב בלומנזון, "קול אהב עמו ולשונו", *יודישע פאלקסצייטונג*, 1.1.1883. העיתון נוסד ב-1876 ע"י משה טופולובסקי, וב-1879 קנה אותו כתריאל שרהזון. מאוגוסט 1882 נמכר העיתון בכל יום שלישי כמוסף של "יודישע גאזעטען"; ראו *יודישע גאזעטען*, 4.8.1882. למרות דבריו של שרהזון על הכוונה להוציא לאור עיתון שלם בלשון הקודש, עברו כמעט עשר שנים עד להגשמת הרעיון: השבועון "העברי" בעלותו החל לצאת לאור רק ב-1892.

לישראל".²⁶³ טענתם של קוראי העברית, אשר לדברי שרהזון לא מצאו מענה מספק בעברית שבעיתוניו – מקבלת אפוא משנה תוקף. אפשר שזה ההסבר לכך שרהזון כלל בעיתוניו מלכתחילה כתבות או פרסומים אחרים בעברית; לפרסומים מסוג זה לא הייתה בשנים אלה במה פיריודית אחרת באמריקה. אולם דברי שרהזון לעיל מלמדים גם כי אף על פי שהייתה מציאות דו-לשונית בעיתונים שהוציא לאור, נראה כי קהל היעד לא היה דו-לשוני במידה דומה ולכן לא היה שבע רצון מהמצב. הקוראים שלא הבינו עברית חשבו שהיא נוכחת מדי בעיתונים, וקוראי העברית טענו שאינה נוכחת מספיק. במונחים של מירון וויינרייך שהוזכרו לעיל מדובר אפוא על מקרה ייחודי של לשונות במגע, אשר בו אתר המגע הוא העיתונים וקהל היעד שאליו הם מכוונים. דברי שרהזון שלעיל מלמדים כי המגע והסמיכות בין יידיש לעברית היו במידת מה חד-צדדיים: קוראי העברית צרכו ככל הנראה גם עיתונות יידיש, אולם קוראי היידיש לא נזקקו לעיתונות עברית. העמדת טקסטים בשתי השפות זה לצד זה מעל דפי העיתון העמידה את הדוברים-הקוראים בפני מציאות לשונית שלא תאמה באופן מלא את יכולותיהם ואת צרכיהם, ומבחינה זו אפשר שהעידה על מצבם הלשוני של יוצרי העיתון יותר מאשר על זה של צרכניו. מבחינה זו נוכל להחיל את המודל הלשוני והתרבותי של אבן-זהר בדבר רב-מערכת באופן חלקי בלבד: קוראי העברית נזקקו ליידיש לצורך פונקציות תרבותיות מסוימות ולשם מימושן הפיזי של פונקציות אלה באמצעות עיתון מודפס. קוראי היידיש לעומתם לא נזקקו לעברית משום בחינה תרבותית הנוגעת לעיתונות; הופעתם של טקסטים בעברית בעיתון היה עבורם לטורח.

ד. הגורמים לקשרים ולזיקות ההדדיות

הזיקות שנמנו לעיל בין עיתונות יידיש לעיתונות עברית בארצות-הברית ראויות להסבר מערכת. כיצד נוכל להבין את הקרבה בין מערכות העיתונות בעברית וביידיש בראייה מקיפה? נראה כי את שורשי הזיקות שהוזכרו יש לאתר במאפייני היסוד של חלוצי העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית. מהגרים יהודים אלה היו חלק מתנועת הגירה רחבה וממגמה כללית של אורבניזציה ותיעוש במזרח-אירופה ובמרכזה. ההגירה היהודית ממזרח-אירופה לארצות-הברית התרכזה בשנות החמישים והשישים של המאה התשע-עשרה במחוזות בקרבת הגבול הפרוסי, שבהם שהיו לאנשים קשרים ולעתים אף קרובי משפחה שמהם התקבל המידע על אפשרויות הפרנסה באמריקה; ככל שהאזור היה קרוב יותר לגבול עם מרכז-אירופה או לנמל אירופי – היו תושביו מועדים יותר להגירה. גם שורת אסונות ומשברים מקומיים בשנות השישים של המאה התשע-עשרה באזור קלוואריה, ליטא וסובאלק שבצפון-מזרח פולין העיבו על המשך החיים בקרב האוכלוסייה באזור בכלל ובקרב היהודים בפרט, והשפיעו על הנטייה להגר לאמריקה.²⁶⁴ ואמנם, בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה היגרו לארצות-הברית כחמישה-עשר עד עשרים אלף יהודים ממזרח-אירופה, רבים מהם מפלך סובאלק.²⁶⁵ למעשה היו יהודי סובאלק בין המהגרים היהודים הראשונים ממזרח-אירופה שהגיעו לאמריקה, כעשור לפני ההגירה ההמונית וגם בראשיתה.²⁶⁶

²⁶³ ברודי, עיתונות עברית באמריקה, 134–136; נחושטאי, העתונות העברית האמריקאית, 36, טבלה מס' 2.
²⁶⁴ Hasia R. Diner, *A Time for Gathering: The Second Migration, 1820–1880*, Baltimore: Johns Hopkins University, 1992, 45–46.

²⁶⁵ קוזנץ, הגירה יהודית, 42.
²⁶⁶ יהודה אלראי ויוסף כרוסט (עורכים), *ספר קהילת סובאלק ובנותיה: בקלורובה, ויז'אן, סייני, פונסק, פיליפובה, פשווה, ראצק, תל אביב: יאיר ע"ש אברהם שטרן, 1989, 45 (להלן: ספר קהילת סובאלק).*

אכן, לטענתו של הדמוגרף וההיסטוריון יעקב לשצ'ינסקי, ראשיתה של ההגירה היהודית מן האימפריה הרוסית הייתה באזור ליטא ונבעה מן הרעב ששרר שם בשלהי שנות השישים של המאה התשע-עשרה. לשצ'ינסקי אף טען כי בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה היו רוב המהגרים היהודים בניו-יורק ובשיקגו ממוצא ליטאי. ההיסטוריון הכלכלי יניי שפיצר מצא כי פולין הקונגרסאית כולה הייתה מקור עיקרי להגירה יהודית לארצות-הברית בכלל ולניו-יורק בפרט בין השנים 1861–1880, וכי ההגירה מפולין לאמריקה התמקדה במחוזות הצפוניים שגבלו בפרוסיה. שפיצר אף עמד על מורכבותו הסוציו-פוליטית של האזור: מחוז סובאלק עצמו השתייך מבחינה אדמיניסטרטיבית לפולין הקונגרסאית – ומבחינה גיאוגרפית-תרבותית למרחב הליטאי.²⁶⁷

לפי ניתוחו של לשצ'ינסקי, מבחינה סוציו-אקונומית השתייכו המהגרים היהודים שהגיעו לארצות-הברית בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה לשכבה זעיר-בורגנית שהייתה בדרך כלל רחוקה מחינוך כללי אך מצויה מאוד בחינוך יהודי. בשולי קבוצת מהגרים זאת הייתה שכבת אינטליגנציה בעלת חינוך כללי ואידיאליים חברתיים מזה, ושכבה של אנשים פשוטים מהשכבות הנמוכות של תחום המושב מזה.²⁶⁸ שכבת האינטליגנציה, אשר בניה גדלו והתחנכו במחוזות הליטאיים והקרובים לפרוסיה שהיו נתונים במאה התשע-עשרה להשפעה משכילית חזקה, היגרו לאמריקה עם מטען עשיר של חינוך יהודי והשכלה יהודית.²⁶⁹

נראה כי מטען עשיר זה היה קשור גם לקרבתן של ערים ועיירות אלה למרכזי דפוס יהודיים. כך היה המדפיס שרנצל – שותפו הראשון של שרהזון בבית הדפוס בניו-יורק – בעל בית דפוס בשצ'יץ; משפחת שרנצל הייתה גם בעלת בית דפוס בלמברג שבגליציה בשנות החמישים של המאה התשע-עשרה.²⁷⁰ בסובאלק עצמה פעל בית דפוס יהודי בבעלות אברהם אבלי מרקסון כבר מ-1862.²⁷¹ גם וילנה, אשר ממנה היגרו כמה מן הדמויות המובילות בעיתונות יידיש ועברית וארצות-הברית, התבססה כמרכז חינוך ותרבות בין השאר בזכות תעשיית הדפוס שבעיר. בית הדפוס היהודי הראשון של משפחת ראם החל לפעול בגרודנו בסוף המאה השמונה-עשרה, ומ-1803 פעל בוילנה; בין השנים 1835–1862 היה זה בית הדפוס היהודי היחיד בעיר.²⁷² בהדרגה הפך בית הדפוס של ראם למרכז ההפצה של ספרות יהודית במזרח-אירופה, וכאמור במהלך המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים היה אחראי להדפסת יותר מאלף כותרים בעברית וביידיש.²⁷³

Jacob Lestschinsky, "Migration", in *The Early Jewish Labor Movement in the United States*, Edited by Elias ²⁶⁷ 1961, 68 Tcherikower, New York, NY: YIVO Institute for Jewish Research, 1961, 68; שפיצר, הגירה יהודית, 21; וראו שפיצר, שם, 22, על מוגבלות ההישענות על הרעב כהסבר להגירה היהודית המוקדמת מסובאלק.

²⁶⁸ יעקב לעשטשינסקי, "ידי יידישע אמיגראציע אין די פאראייניקטע שטאטן (1870–1900)", *געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן*, ניו יארק 1943, 39–40; שמואל אטינגר, *בין פולין לרוסיה*, ירושלים: מרכז זלמן שזר ומוסד ביאליק, 1994, 280 הערה 2.

²⁶⁹ Dov Levin, "Lithuania," *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 2011 (accessed November 7, 2018) <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lithuania>

התרבותיים של ההשכלה היהודית ברומניה בשנים אלו ראו Lucian-Zeev Herşcovici, "Hebrew 'Maskilim' Writers in Romania, 1850–1900," *Studia Judaica*, 6 (1997): 147.

²⁷⁰ בבית הדפוס של שרנצל בלמברג הודפסו בין השאר מהדורות חדשות לחיבור החסידי "ליקוטי יקרים" (1857) ולחיבורו של הרמח"ל "לישרים תהלה: שיר יידידות" (1859).

²⁷¹ בבית הדפוס של מרקסון יצאו לאור החיבורים "מסכת סופרים" (1862); "חובות הלבבות" (1863); ספר תהלים (1863); והגדה של פסח "גאולת ישראל" (1863).

²⁷² שלמה אטאמוק, "אין דער רוסישער אימפעריע", *יידן אין ליטע*, ווילנע: ליטואנוס, 1990, 50–52. בין השנים 1841–1918 יצאו לאור בליטא 66 כתבי עת ופרסומים ביידיש ועשרים פרסומים בעברית. בסך הכול בין השנים 1799–1915 היו בליטא 258 בתי דפוס, ומתוכם 198 היו בבעלות יהודית; שם, 66–67.

²⁷³ Zeev Gries, "Romm Family," *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 19 November 2010, (accessed January 6, 2019) http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Romm_Family

הבחנה זו עשויה להסביר את שילוב הגורמים שהובילו לכך שיוצאי סובאלק היו מעמודי היסוד של העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. כך השתלבו הידע האדמיניסטרטיבי והתשתית המקצועית בתחום הדפוס עם המסורת הלמדנית היהודית ועם הבנת חשיבותו התרבותית של עולם הדפוס באות עברית – ונדרו עם המהגרים היהודים יוצאי מחוז סובאלק מן העולם הישן אל העולם החדש.

השפעתם של יוצאי סובאלק בניו-יורק הייתה כה מוגשת עד כי אב קאהאן סיפר בזכרונותיו כי כאשר הגיע לעיר ב-1882 היו הסובאלקים רוב בקרב האוכלוסיה היהודית ב-East Side.²⁷⁴ גם בשיקגו היו דוברי היידיש הראשונים מהגרים מפלך סובאלק, אשר הגיעו בעיקר מהערים והעיירות שליד הגבול הגרמני. בסוף שנות החמישים הגיעו לשיקגו כמה יהודים מסובאלק וממריאמפול, ועד סוף שנות השישים גדל מספרם במידה כזו שהיה באפשרותם לייסד כמה קהילות.²⁷⁵ ואכן, בין הדמויות החלוציות בעיתונות בעברית וביידיש היה ייצוג ניכר לבני העיר סובאלק והמחוזות שסביבה. כך למשל נחמן בר אטלזון ("איזראעליטישע פרעסע") וצבי הירש ברנשטיין ("די פאסט", "הצופה בארץ החדשה") נולדו וגדלו במחוז שאקי;²⁷⁶ ליאון קמייקי ("יידישעס טאגעבלאטט") הגיע מווילקובישק;²⁷⁷ צבי גרשוני ("הצופה בארץ החדשה"), פרץ ויערניק וליאון זולוטקוף ("קרן אור", "יידישער קוריער") היו יוצאי וילנה. מרדכי יהלומשטיין ("יידישעס טאגעבלאטט", "ניו יארקער יידישע צייטונג") נולד בסובאלק עצמה, ואילו כתריאל צבי שרהזון עצמו נולד בפייזער שבקרבת העיר סובאלק.

ייחודם הלשוני והתרבותי של המהגרים היהודים מאזור סובאלק עולה גם בהשוואה לקבוצות מהגרים יהודים אחרות בניו-יורק בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, ומלמד על אופיו הלשוני של המתח הקהילתי. דוגמה מובהקת לכך אפשר למצוא בחילופי דברים שהתפרסמו ב"יידישע גאזעטען" בחודשים יוני-ספטמבר 1884. הדברים התפרסמו בעקבות ביקורו של הרב הרפורמי ד"ר קאופמן קולר מ"טמפל בית אל" ששכן בחלק הצפוני של העיר – האזור המבוסס שבו חיו מהגרים יהודים ותיקים יוצאי ארצות דוברות גרמנית – בבית הכנסת של יוצאי סובאלק בדרום-מנהטן. הרב הרפורמי דרש בשבת בבית הכנסת האורתודוקסי, ובעקבות האירוע התפרסמה "מחאה גלויה" בעברית ב"יידישע גאזעטען". מפרסם המחאה היה הרב אברהם יוסף אש, ראש אב בית הדין ומייסד קהילת "בית המדרש הגדול" ליוצאי פולין ורוסיה בניו-יורק.

אש קבל על כך שרבנים רפורמים מצפון העיר מגיעים להטיף בבתי כנסת אורתודוקסיים בדרום העיר. "אם יוסיפו היהודים מהעיר העליונה לשלוח לנו רבנים לדרוש לפנינו", כתב, "נשלח להם אנחנו מגידים [...] ואם יחדלו לבוא אלינו, נמנע גם אנחנו מלבא אליהם".²⁷⁸ באותו חודש פורסמה ב"יידישע גאזעטען"

²⁷⁴ אב קאהאן, *בלעטער פון מיין לעבן*, 2, וילנע: קלעצקין, 1928, 79–80.

²⁷⁵ יו ליפשיץ, "די רוסיש-פוילישע אימיגרנטן אין אמעריקע ביז 1881", *געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן*, 1, רעדאקטאר אליהו טשעריקאווער, ניו-יארק: יידישן וויסענשאפטלעכן אינסטיטוט, 1943, 65.

²⁷⁶ Sakiat, מחוז משנה בדרום-מערב ליטא על הגבול הפרוסי-גרמני; ראו Nancy Schoenburg and Stuart Schoenburg, *Lithuanian Jewish Communities*, New York: Garland, 1991, 198–201.

²⁷⁷ עיר מחוז של פרובינציית סובאלק בדרום-ליטא, לא רחוק מגבול מזרח-פרוסיה; ספר קהילת סובאלק, 344–348.

²⁷⁸ "מחאה גלויה", *יידישע גאזעטען*, 20.9.1884. הדרשה התקיימה בשבת, י"ט בתמוז תרמ"ד (12.7.1884); ראו אייזנשטיין, *אוצר זכרונותי*, 52. הרב אברהם יוסף אש (1813–1888) נולד בפולין והיגר לארצות-הברית בשנת 1852. בשנה זו היה בין מייסדי הקהילה היהודית הראשונה של מהגרים יהודים ממזרח-אירופה בניו-יורק. במשך כמה שנים שימש אש כרב הקהילה. בעקבות מחלוקת פנימית התפצלה הקהילה כעבור כמה שנים, ורוב החברים הצטרפו לאש וייסדו ב-1859 את קהילת "בית המדרש הגדול". על תולדות קהילת "בית המדרש הגדול" ראו י"ד אייזנשטיין, "תולדות הקהילה הראשונה של אחינו הרוסיים באמעריקא 'בית המדרש הגדול'", *נר המערבי*, א, ו (תרנ"ה): 21–30. כתריאל שרהזון עצמו היה חבר ב"בית המדרש הגדול" והתפלל בבית הכנסת של הקהילה.

תגובה בעברית לתלונה על הדרשה ולהצעה כי האורתודוקסים ישלחו מגידים משלהם לבתי הכנסת הרפורמיים בצפון העיר:

היש בקרב מחניכם מגיד אף גם אחד היודע לדבר בשפה צחה ברורה ונעימה [...] ? והנה ילך אל אחד הטעמפעל אשר בעיר העליונה, היש בידו תשורה להביא? היוכל להטיף בלשון אשכנז או אנגליש או פאלניש או רוסיש? הלא מבטא שפתותיכם תערוכת מין בשאינו מינו, לשון עקש ופתלתל, זארגאן בלע"ז, עברית ואשכנזית בלולות ברוסיש ואינגליש.²⁷⁹

אם כן, ההגירה "החדשה" מאופיינת כאן בקווים לשוניים ברורים: שלא כמו המהגרים שבצפון העיר, השולטים באנגלית וכן בגרמנית, ברוסית או בפולנית – המהגרים שבדרום העיר שולטים בידיש או בעברית בלבד. גם לו רצו לא יכולים היו לשאת דרשה דתית ברמה גבוהה – משום שהידע הלשוני שהם מחזיקים בו הוא נחות וחלקי בלבד. הזלזול בידיש ובדובריה, מסורת אירופית יהודית ולא-יהודית ארוכת שנים – עשה אפוא את דרכו גם לעולם החדש.

האפיזודה המתוארת לעיל חושפת גם את הרקע לקשרים ולזיקות בין יידיש לעברית בארצות-הברית, ובאמצעותה אפשר לפענח את משמעותם התרבותית של המקורות הגיאוגרפיים שמהם הגיעו חלוצי העיתונות בשפות אלה. הגירה ייחודית זו אין לשרטט בקווים גסים של הגירה מאירופה לאמריקה, ואף לא בקווים דקים יותר של הגירה ממזרח-אירופה לארצות-הברית; יש לראות אותה כמסלול גיאוגרפי ותרבותי ישיר ומובהק המחבר בין סובאלק ווילנה לניו-יורק ושיקגו, בין מרכז תרבות יהודי דו-לשוני ותיק בעולם הישן למרכזי תרבות יהודיים דו-לשוניים צעירים ההולכים ומתגבשים בעולם החדש. כפי שהראיתי לעיל, יוצרי המרכז התרבותי בניו-יורק והמרכזים התרבותיים שלצידו בערים אמריקניות גדולות אחרות הביאו איתם את המטען הדו-לשוני היהודי, את המסורת המשכילית ואת ההבנה בעולם הדפוס – ויצרו באמצעותם עולם תרבותי חדש בתנאים המקומיים.

ה. עיתונות יידיש ועברית בארצות-הברית לאחר 1924

בשנות מלחמת העולם הראשונה ואחריה, ובייחוד אחרי 1924, בעקבות חוקי ההגירה החדשים והגבלת ההגירה ממזרח-אירופה לארצות-הברית, היו מערכות העיתונות בעברית וביידיש נתונות למציאות שונה וחדשה. זרם המהגרים גדל מאוד בזמן מלחמת הראשונה אך נחלש בסיומה, ואחר כך נפסק כמעט כליל. מציאות זו השפיעה על נתיבי התפתחותה של העיתונות בשתי השפות, כמו על עיתונות מהגרים בשפות אחרות בארצות-הברית. שיעור המהגרים בקרב האוכלוסייה היהודית הלך וירד, והפעילות בשדה התרבות האמריקני באנגלית הלכה וגברה על חשבון היידיש.

הירידה בהגירה משנות מלחמת העולם הראשונה ואילך הובילה לירידה בתפוצת העיתונות בידיש מסוף שנות העשרה וראשית שנות העשרים של המאה העשרים.²⁸⁰ בשנים אלה התפתחה בארצות-הברית עיתונות ה"לאנדסמאנשאפטן" כתגובה למלחמת העולם הראשונה ולשבר שפקד את יהדות מזרח-אירופה בעקבותיה. כתבי העת שהוציאו לאור ה"לאנדסמאנשאפטן" לא היו נתונים למגמות סוחפות של אמריקניזציה כמו עיתוני יידיש המובילים והממוסדים, ונטו להתמקד בקשיי ההגירה או במאפיינים

²⁷⁹ "אגרת פתוחה", יודישע גאזעטען, 26.9.1884.
²⁸⁰ סולטס, עיתונות יידיש, 29.

הייחודיים של קהילות המוצא.²⁸¹ מבחינה זו שיקפה עיתונות יידיש בארצות-הברית בשנות העשרים והשלושים מגמה של גיוון קהילתי וחברתי מצד אחד ונטייה להתכנסות ולהתבדלות קהילתית מצד אחר. גם בשוק הספרים בידיש חל משבר חמור בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, והוצאות רבות נקלעו לפשיטת רגל. מאמצע שנות השלושים רווחה ההסכמה בקרב מוציאים לאור בידיש שקהל הקוראים הולך ונעלם.²⁸² קהל הקוראים הצעיר עבר לקריאה באנגלית, ואילו זרם מהגרים חדש לא הגיע; משום כך לא נוצר קהל קוראים חדש ובעל פוטנציאל התרחבות. כפי שהראה אברהם נוברשטרן, יוצרי יידיש בארצות-הברית בראשית המאה העשרים היו מודעים במידה רבה לכך שהם בני הדור הראשון וגם בני הדור האחרון לתרבות יידיש באמריקה. יוצרים אלה, רובם ככולם מהגרים ממזרח-אירופה, ביטאו את ההכרה שגורלו של המפעל התרבותי שעליו עמלו נחרץ. כבר בסוף שנות העשרים של המאה כתבו הבולטים שבהם כי האפשרויות התרבותיות העומדות בפניהם מוגבלות, וכי להערכתם לא יקום דור חדש ליוצרי יידיש בארצות-הברית.²⁸³

מציאות זו הייתה נכונה במידה רבה גם בעולמה של התרבות העברית בארצות-הברית, אשר רוב יוצריה היו גם כן מהגרים ממזרח-אירופה. אמנם, בעקבות השינויים בארץ-ישראל גבר גם העניין בעברית מצד מהגרים יהודים בארצות-הברית. עניין זה השתקף בייסודו של העיתון היומי "הדאר" בניו-יורק בנובמבר 1921. תחילה עמדה תפוצת העיתון על כ-9,000–12,000 עותקים ביום, אולם כעבור פחות משנה ירדו המכירות ל-3,000 עותקים בלבד; מיולי 1922 הפך העיתון לשבועון. נוסף על המשבר הכלכלי בארצות-הברית, תרמה למשבר שפקד את "הדאר" גם עצירת ההגירה ממזרח-אירופה, שדלדלה מאוד את קהל קוראי העברית בארצות-הברית.²⁸⁴ אם כן, העיתונות העברית בארצות-הברית משנות העשרים של המאה העשרים ואילך התאפיינה בירידה בכמות הקוראים. בראשית שנות העשרים היה מצב העיתונות העברית בארצות-הברית רעוע למדי, וקהל קוראיה היה מבוסס רובו ככולו על הגירה של יהודים משכילים ממזרח-אירופה; מלבדם היו קוראי עברית מעטים בארצות-הברית.²⁸⁵

מן ההיבט הפנים-אמריקני, נוסף על הפסקת ההגירה נבע מצב זה מן המעבר של קהל הקוראים הפוטנציאלי לקריאה באנגלית; מאובדן הקשר עם השפה העברית כמרכיב מסורתי; ומנחיתותה המובנית של העיתונות העברית בהשוואה לעיתונות ולספרות בידיש. במובן זה הלכו והתחזקו בשנות העשרים מגמות ההפרדות וההתנתקות בין שתי השפות שתוארו לעיל, ואשר נמשכו בהדרגה למן שלהי המאה התשע-עשרה ומפנה המאה העשרים. בתחום העיתונות הייתה מגמה זו בולטת במיוחד: תפוצתה של עיתונות יידיש בארצות-הברית הגיעה למאות אלפי עותקים ביום, ואילו העיתונות העברית הופצה באלפים בודדים.²⁸⁶ מן ההיבט הטרנס-אטלנטי, עמדה חולשתה של העברית בארצות-הברית בזיקה ברורה לצמיחתן המהירה של השפה העברית ושל התרבות העברית בארץ-ישראל מתום מלחמת העולם הראשונה ואילך. צמיחה זו הציבה סימן שאלה על קיומה של התנועה העברית בארצות-הברית, והדגישה את

Rebecca Kobrin, "The Shtetl by the Highway: The East European City in New York's Landsmanshaft Press, 1921–1939," *Prooftexts*, 26, 1–2 (2006): 111, 116.

²⁸² כהן, סחר הספרים, 463, 457–450.

²⁸³ נוברשטרן, כאן גר העם היהודי, 28, 99.

²⁸⁴ משה פלאי, "הדאר היומי: רקע, מטרות ומציאות", *קשר* 18 (1995): 102–111.

²⁸⁵ מירסקי, עברית בארצות-הברית, 95.

²⁸⁶ שביט, עלייתם ונפילתם, 466–467, 469–470. על הפער המובהק בין יידיש לעברית בתחום שאילת הספרים בספריות ציבוריות בארצות-הברית בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים ראו שם, 467–468.

שוליותה.²⁸⁷ כפי שהראתה חוקרת התרבות זהר שביט, קיומו של מרכז עברי בארצות-הברית היה בשלב זה בלתי אפשרי, ומרכז התרבות והיצירה העברית התגבש מכאן ואילך במסגרת היישוב בארץ-ישראל.²⁸⁸

1. סיכום

בהתייחסו למפעל הדו-לשוני של ש"י אברמוביץ בידיש ובעברית קבע דן מירון כי למעשה לא הייתה זו נשימה בשני הנחיריים – כפי שניסח אברמוביץ עצמו – אלא עמידה על שני סוסים הדוהרים בכיוונים שונים.²⁸⁹ פרק זה דן בכיוונים הלשוניים והתרבותיים שבהם דהרו העיתונות בעברית ובידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, והממצאים שהוצגו בו מצביעים על יחסים מורכבים ומשתנים בין השפות.

הפרק פרש את היחסים בין יידיש לעברית ואת שאלת קיומן כרב-מערכת לשונית ותרבותית בעלת זיקות הדדיות. לאורך הפרק ניתחתי את היחסים בין היידיש לעברית בשדה העיתונות לאור המונחים שפיתחו ויינריו ומירון בדבר לשונות במגע ויחסי סמיכות בין השפות, וכן לאור הבחנתו של איתמר אבן-זהר באשר לרב-מערכת יהודית לשונית ותרבותית. כפי שהוכחתי לעיל, מגעים וסמיכויות בין עיתונות יידיש לעברית התקיימו בשנות התגבשותן בהיבטים שונים ובאתרי מגע מגוונים. בספרו על צמיחת העיתון היומי באמריקה קבע אלפרד מקלאנג לי:

In the life story of the newspaper as in the evolutionary course of any other social instrument or institution, the raw materials and tools used at each stage of development strongly influence the character of the superstructure.²⁹⁰

נראה כי דבריו של לי יפים גם באשר למצב העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בראשיתה: התנאים החומריים – ובכללם המחסור החמור במשאבים חומריים מקצועיים – השפיעו על התפתחות השדה המקצועי ועל התבססות מבנה-על תרבותי. עיתונות יידיש ועברית באמריקה החלה בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה בתנאים דחוקים ביותר, ומשום כך נאלצה ליצור שיתופי פעולה ומערכות דו-לשוניות. ככל שרווחו התנאים החומריים והמקצועיים והמערכות הלכו והתמסדו – השתנה גם מבנה העל של המערכות. אופיו הדו-לשוני של הפרויקט הלך והתמוסס בסוף שנות השמונים של המאה התשע-עשרה וביתר שאת בשנות התשעים של המאה. תחתיו צמחו שתי מערכות עיתונות חד-לשוניות – עברית מזה ויידיש מזה – שהיו שונות באופיין, בכוחן ובהשפעתן.

במהלך הפרק עמדתי על הזיקות הרבות בין עיתונות עברית לעיתונות יידיש בתחום הפרסונלי, החומרי והלשוני. בניגוד למחקר המקובל, המפריד בין עיתונות יידיש לעיתונות עברית באמריקה, הראיתי כיצד בין שתי המערכות התקיימו זיקות ויחסים הדדיים בהיבטים שונים ומרובדים. לאחר מכן הדגמתי כיצד שורשיהם הגיאוגרפיים והתרבותיים של חלוצי התחום עשויים להסביר את המפעל הדו-לשוני שפיתחו.

²⁸⁷ מינץ, התורן, 403.

²⁸⁸ שביט, שם, 423–440.

²⁸⁹ מירון, ש"י אברמוביץ בין יידיש לעברית, 72.

²⁹⁰ לי, העיתון היומי, 20.

לאורך הפרק ניתחתי גם את היחסים בין היידיש לעברית בשדה העיתונות לאור המונחים שפיתחו ויינרייך ומירון בדבר לשונות במגע ויחסי מגע וסמיכות בין השפות. כפי שהוכחתי במהלך הפרק, מגעים וסמיכויות בין עיתונות יידיש לעברית התקיימו בשנות התגבשותן בהיבטים שונים ובאתרי מגע מגוונים. בחינת היחסים בין יידיש לעברית באמצעות מודל הרב-מערכת הראתה כי מצד נמעני המערכות הללו אפשר לזהות רב-מערכת חלקית בלבד: מי שקראו עברית קראו לרוב גם שפות אחרות; הקריאה בעברית הייתה פעולה תרבותית שהייתה לעתים מנוגדת לנטייה הלשונית הטבעית. לעומתם היו רבים מקוראי היידיש חסרי ידע מספיק לשם קריאת עיתון בעברית – ולכן עבור רבים מהם הייתה זו שפת הקריאה האפשרית היחידה בעיתונות לפני רכישת האנגלית. בנימין הרשב תיאר מצב כגון זה כדו-לשוניות או רב-לשוניות תרבותית של הקהילה, ולא של כל יחיד בקבוצה.²⁹¹ צמיחת העיתונות באות עברית באמריקה משקפת מבחינה זו מצב של דו-לשוניות קהילתית-עירונית; לא הייתה זו חברה אחידה והומוגנית מבחינת יכולותיה הלשוניות, אולם התקיימו בה כיסים עירוניים של דו-לשוניות יהודית. לסיכום אפשר לקבוע אפוא כי צמיחת העיתונות בעברית וביידיש הייתה מעין הנשמה, ולא דווקא נשימה, בשני הנחיריים. הייתה זו פעולה דו-לשונית תרבותית מודעת ומכוונת שנבעה ממטענם התרבותי של היוצרים ומן המגמות החינוכיות, התרבותיות והדתיות שביקשו לקדם בקרב קהל קוראיהם הפוטנציאלי והממשי.

²⁹¹ הרשב, התרבות האחרת, 45.

פרק שלישי

שפה ברורה או שפה בלולה: עברית ויידיש בהקשר אמריקאי

כתבי העתים הבלתיים בעמיריקא מאי עבדתהון. אמר רב מבינא כתבי העתים של ישראל, ואמאי קרי להן בבליים משום שנכתבין בלשון בלולה [הערות: לשון זרגון שבלולה מכל הלשונות:] וע"י סופרין מבולבלין, כדתנא רב לנגאי עלובין ישראל מכל האומות, שכל האומות שלא נתנה להן אלא לשון בלולה משמשות עכשיו בלשון ברורה, וישראל שנתנה לו לשון ברורה משמש עכשיו בלשון בלולה [...] אמר רב ספרא אין לך דבר העומד ברומו של עולם כעתונין ואין לך ארץ השטופה בעתונין כעמיריקא, ואין לך עם בעמיריקא שעתוניו מכוערין כישראל. ומי גרם לזאת? רדקטורים שאינן מהוגנים.²⁹²

א. מבוא

כפי שהראיתי בהרחבה בפרק הקודם, היצירה התרבותית בעברית וביידיש בארצות-הברית התפתחה משנות השבעים של המאה התשע-עשרה ואילך. לפי דבריו של מרדכי זאב רייזין, "עד שנות השבעים לא נראו שום סמני חיים בשפה העברית באמריקה".²⁹³ הבחנתו של רייזין ככל הנראה מופרזת מעט; לפני שנות השבעים הודפסו בארצות-הברית ספרים בודדים בעברית, וכן ספרי קודש כגון סידורים, חומשים והגדות. אולם בתי דפוס בודדים היו בעלי הציוד והידע המתאים להדפסות אלה, ואיכותם של דברי הדפוס הייתה לרוב נמוכה. תעשיית דפוס סדירה בעברית או ביידיש אכן לא התקיימה לפני 1870. הסיבה לכך עשויה להיות מיעוט המהגרים וכן הפרופיל החברתי הנמוך שלהם; לרוב לא היו אלה מהגרים בעלי השכלה נרחבת.²⁹⁴

מכל מקום, בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה החלה בארצות-הברית כמעט בו זמנית יצירה עיתונאית בעברית וביידיש. יצירה זו הייתה בעשורים הראשונים לקיומה פרי עמלם של מהגרים יהודים ממזרח-אירופה, לרוב מאזור גיאוגרפי מצומצם למדי בגבול פרוסיה המזרחית וליטא. מהגרים אלה, שהיו מעטים במספר באופן יחסי אולם בעלי השפעה תרבותית ולשונית ניכרת, הניחו את היסודות לעיתונות ולדפוס בשתי השפות בארצות-הברית.

המטען התרבותי וההנחות הערכיות שנלוו לכל אחת מן השפות חצו גם הן את האוקיינוס, ועיצבו את השקפתם של משכילים יהודים באשר למידת הלגיטימיות של היצירה הספרותית והעיתונאית בעברית וביידיש בארצות-הברית. פרק זה בוחן את היחסים הפנימיים בין עברית ליידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, ועומד על הנימוקים ועל ההצדקות שעמדו ביסוד הבחירה הלשונית

²⁹² גרשון רוזנצווייג, **מסכת עמיריקא**, ניוארק: א' גינסבערג, 1892, 33–35 (להלן: רוזנצווייג, מסכת אמריקה). רוזנצווייג (1861–1914), יליד קרצין שבפלך גרודנה, למד בישיבת ביאליסטוק. לאחר נישואיו בגיל 19 עבר לסובאלק, ייסד שם בית ספר עברי ועסק בהוראה. רוזנצווייג היגר לאמריקה ב-1888, והיה כותב קבוע בעיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית. הוא פרסם ב"אוצר החכמה והמדע", "המורה", "הלאום" ו"נר המערבי", והיה עורך השבועון "העברי", הירחון "קדימה" והירחון "הדבורה". בעיתונות יידיש פרסם ב"דיא אידישע וועלט", "מיניקעס יום טוב בלעטער", "יודישער העראלד", "דער פאלקס וועכטער", "דיא אבענד פאסט", "די צוקונפט" ו"דער זשורנאל"; ראו קבוקב, חלוצי הספרות העברית, 214–217; מלאכי, מסות ורשימות. החיבור "מסכת אמריקה" יצא לאור לראשונה ב-1892. רוזנצווייג פרסם את החיבור בנפרד וכן כחלק משישה כרכים של "תלמוד ינקאי", אשר הוקדשו לתיאור ביקורתי של היבטים אחרים בחיים היהודיים בני זמנו בארצות-הברית. ב"מסכת אמריקה" התמקד רוזנצווייג בביקורת סאטירית על מאפיינים בולטים בחיים האמריקניים בכלל ובחיי היהודים באמריקה בפרט – וביניהם חומרות, פוליטיקה, ארגוני צדקה וקהילה, מידות והרגלים, קשיי הגירה, פרנסה ומסחר, שתיית אלכוהול, דת והלכה, חיי משפחה, תרבות ורוח. המובאה שלעיל תידון בהרחבה בהמשך הפרק.

²⁹³ מרדכי זאב רייזין, "שפת עבר וספרותה באמריקה", **השלוח** ח (1901): 178–179.

²⁹⁴ שם, 180.

והתרבותית של הכותבים, העורכים והמוציאים לאור בכל אחת מן השפות. הפרק דן בקשרים בין יידיש לעברית על רקע הסביבה האמריקנית בת הזמן ובמשמעותן התרבותית והפוליטית של קשרים אלה עבור קהילת המהגרים.

היצירה הסאטירית "מסכת אמריקה", שחיבר גרשון רוזנצווייג בראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה, הציגה בחריפות את היחסים בין העיתונות העברית לעיתונות יידיש בארץ החדשה. החיבור בנוי כמסכת תלמודית הפותחת בציטוט מן המשנה, ואחריו דיון בקטעים המצוטטים. שמו של הפרק הדן בעיתונות יידיש הוא "כל כתבי", כשם הפרק השישה-עשר במסכת שבת המוקדש למעמדם ההלכתי של כתבי הקודש:

מתני': כל כתבי העתים הבבליים אין מצילין אותן מפני הדליקה וטעונין גניזה.

גמ': כתבי העתים הבבליים בעמיריקא מאי עבידתהון. אמר רב מבינא כתבי העתים של ישראל, ואמאי קרי להן בבליים משום שנכתבין בלשון בלולה [הערות: לשון זרגון שבלולה מכל הלשונות]: וע"י סופרין מבולבלין, כדתנא רב לנגאי עלובין ישראל מכל האומות, שכל האומות שלא נתנה להן אלא לשון בלולה משמשות עכשיו בלשון ברורה, וישראל שנתנה לו לשון ברורה משמש עכשיו בלשון בלולה [...]. אמר רב ספרא אין לך דבר העומד ברומו של עולם כעתונין ואין לך ארץ השטופה בעתונין כעמיריקא, ואין לך עם בעמיריקא שעתוניו מכווערין כישראל. ומי גרם לזאת? רדקטורים שאינן מהוגנים.²⁹⁵

המתח העקרוני בקטע המצוטט נוגע לפער בין איכותה הגבוהה של העברית לשימוש הנמוך בה בפועל – וכן לפער בין איכותה הנמוכה של יידיש לשימוש הנרחב בה בפועל. אף על פי שניתנה ליהודים שפה ראויה ("ברורה") כעברית – הם משתמשים בשפה נחותה ("בלולה") כיידיש. יתר על כן, מערכת העיתונות מוסיפה נדבך תרבותי על מצב לשוני מאכזב זה: בארצות-הברית יש מגוון עצום של עיתונים וכתבי עת – אולם דווקא העיתונים היהודיים סובלים מרמה נמוכה בשל עורכים לא מתאימים.

העיצוב הספרותי של הפסקה נשען על המשנה במסכת שבת, הפותחת בקביעה כי "כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה [...]. אף על פי שכתובים בכל לשון טעונים גניזה".²⁹⁶ בהמשך קובעת המשנה כי אפשר לחלל שבת כדי להציל כתבי קודש משריפה, וכי כתבי הקודש טעונים גניזה לאחר שהתבלו – בין שהם כתובים בלשון הקודש ובין שהם כתובים בלשונות אחרות. רוזנצווייג, לעומת זאת, פותח את הפרק במשפט "כתבי העתים הבבליים אין מצילין אותן מפני הדליקה וטעונין גניזה". מתוך השוואה למקור שעליו מתבסס רוזנצווייג ביצירתו הסאטירית ברור כי עיתונים ביידיש אינם נחשבים כתבי קודש, והם עומדים בקרבה לטקסטים מן הנצרות; השיפוט הערכי לגביהם הוא אפוא שלילי במובהק.

הערכה שלילית זאת ניכרת בתואר שנתן רוזנצווייג לכתבי העת ביידיש – "בבליים" – ובנימוק לתואר זה: "משום שנכתבין בלשון בלולה [לשון זרגון שבלולה מכל הלשונות]". האכזבה גוברת בשל העובדה שיש בנמצא שפה יהודית "ברורה" – עברית – ובכל זאת בחרו עורכים ומו"לים להוציא לאור עיתונים ביידיש. את ההערכה העקרונית לתחום העיתונות ולאפשרויות הפעולה בתחום זה ביטא רוזנצווייג בקביעה "אין

²⁹⁵ רוזנצווייג, מסכת אמריקה, 33–35.
²⁹⁶ משנה שבת טז, א.

לך דבר העומד ברומו של עולם כעתונין ואין לך ארץ השטופה בעתונין כעמיריקא". אולם דווקא על רקע זה בלטה בעיניו דלותה התרבותית של עיתונות יידיש בארצות-הברית והישגיה הירודים. אמנם, גישתו של רוזנצווייג היא גישה משכילית קלאסית; לאמתו של דבר, הכתיבה נגד יצירה תרבותית ביידיש הייתה פרקטיקה רווחת בספרות ההשכלה היהודית מאז ימי משה מנדלסון.²⁹⁷ אולם קריאה מדוקדקת של דבריו מלמדת דווקא על התפתחותה של עיתונות יידיש בארצות-הברית בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה: מן הביקורת עולה בבירור שמערכת העיתונות ביידיש זכתה לפופולריות רבה, והעדפתה מצד הקוראים על פני העיתונות בעברית הייתה מובהקת. ההשוואה בין מצב העיתונות בשתי השפות מעידה גם על האפשרות העקרונית לקיומן המקביל. לכאורה עמדו זו לצד זו שפה "ברורה" ושפה "בלולה", והקוראים יכולים היו לבחור לקרוא עיתון באחת מהן או בשתייהן. שאלת ההיתכנות של יצירה מקבילה בעברית וביידיש, ושל יצירה עברית בארצות-הברית בכלל, עומדת במוקד חלקו הבא של הפרק.

ב. יצירה עברית בארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה

יאוש מר תקפני שבעות אחדים אחרי בואי "למדינת קולומבוס" [...] ראיתי: הספרות הזשארגאנית הולכת וכובשת לה מקום בחברה, מתפתחת ומתעשרת, מתרחבת ומתעמקת, וסופריה יחיו על עטם ורואים לפעמים גם ברכה מרבה בעמלם; וספרותנו הלאומית, מורשת אבותינו הגדולים, מונחת בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש אותה [...] אולם לשמחת לבבי יאושי מתמעט [...] בזמן האחרון החלו רבים מאחינו הרחוקים להתקרב בפסיעות גסות אל מחנה ישראל, ושפתנו העברית תופסת לה מקום קבוע בלבם יותר ויותר; [...] כן הוא, שפתנו עושה חיל ויש לה תקוה באמעריקא!²⁹⁸

בראשית 1903 כתב יחזקאל לויט מניוארק את הפסקה שלעיל במכתב לעיתון העברי "הלאם". לויט, שהיגר לארצות-הברית רק שנה לפני כן, השווה בצער בין מצב העברית למצב היידיש בארצות-הברית. השוואתו של לויט מלמדת על הפער בין עברית ליידיש בתחום הספרות במפנה המאה, ומצביעה על ההתקדמות בספרות יידיש בארצות-הברית לעומת הדשדוש המאפיין את הספרות העברית. אולם מצב דומה שרר אז גם בתחום העיתונות: התפתחות העיתונות ביידיש הן מבחינת גיוון הסוגות, הן מבחינת התפוצה והן מבחינת ההצלחה המסחרית – עמדה בשנים אלה בניגוד חריף למצבה של העיתונות העברית המקומית.

ואכן, למרות נקודות הדמיון הרבות שהוזכרו בפרק הקודם, הפערים בין מערכות העיתונות בעברית וביידיש הלכו והעמיקו בשנות השמונים ובשנות התשעים של המאה התשע-עשרה. סביב מפנה המאה העשרים נעשו פערים אלה לקרע של ממש. הפער הבולט ביותר נגע למידת הפופולריות של העיתונות ביידיש לעומת העיתונות העברית ולנגישות של כל אחת מהן לקהל הקוראים: העיתונות העברית הייתה מיועדת לקהל מצומצם של יודעי השפה, לרוב בעלי רקע משכילי קודם וחינוך יהודי מפותח ועשיר; העיתונות ביידיש, לעומת זאת, כיוונה לקהל קוראים פוטנציאלי רחב ומגוון הרבה יותר. גם מי ששלטו

²⁹⁷ למאבק זה הוקדשו בין השאר חיבורים בעברית כגון "דברי שלום ואמת" לנפתלי הרץ וייזל (1782–1784) ו"תעודה בישראל" לריב"ל (1828); ראו ורסס, ימין דוחה ושמאל מקרבת, 11, 21. על הסוגיה כולה ראו בהרחבה לעיל פרק ראשון.
²⁹⁸ יחזקאל לויט, "מכתב אל המו"ל", הלאם, פברואר 1903. לויט (1878–1945) נולד בטולצ'ין (Tulchin) והיגר לארצות-הברית ב-1902. הוא היה סופר ומשורר, ופרסם בקביעות מיצירותיו בעיתונות העברית באירופה ובעיתונות יידיש בארצות-הברית.

ביידיש בלבד, ואפילו באופן חלקי או ללא ידיעת קרוא וכתוב, יכולים היו ליהנות מקריאת עיתון ביידיש או משמיעתו באמצעות הקראה בקול.

ההזדהות הפוליטית והארגונית של מערכות העיתונות בשתי השפות הייתה גם כן שונה בתכלית: עיתונים עבריים נמנעו בדרך כלל מנקיטת עמדה פוליטית מובהקת, וקהל הקוראים המצומצם שלהם אף הגביל את משיכתם בעיני המפלגות והכוחות הפוליטיים בעיר. עיתונות יידיש בניו-יורק הייתה לעומת זאת פוליטית באופן מובהק משנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה ואילך. את הזרמים הפוליטיים של עיתונות יידיש לפני המאה העשרים אפשר היה לחלק באופן גס לשני מחנות עיקריים: מן העבר האחד ניצבו עיתונים לרוחב הקשת הסוציאליסטית והאנרכיסטית, אשר נוסדו מאמצע שנות השמונים וכוחם הלך וגדל בהדרגה; מן העבר השני ניצבו עיתוניו של שרהזון – אשר לא היו מזוהים פוליטית עם זרם אידיאולוגי מובהק – מלבד התנגדות לסוציאליזם לגונוני. עם זאת, הזיקה של שרהזון לכוחות הפוליטיים בעיר הייתה מובהקת, וניכרה היטב מעל דפי העיתונים.²⁹⁹

את החלל הפוליטי והארגוני שחסר לעיתונות העברית מילאו אגודות וחברות תרבותיות. מטרתן של אגודות אלה הייתה יצירת קהילה תרבותית וכן הענקת תמיכה כלכלית לעיתונים ולקבצי ספרות בעברית. אולם כוחם של ארגונים ומוסדות אלה היה מוגבל, והם לא הצליחו להביא את העיתונות העברית אל קדמת הבמה התרבותית-יהודית בארצות-הברית. עמידה על תולדותיהן של אגודות וחברות אלה בשני העשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה מלמדת הן על הנסיונות העיקשים לקיים תרבות עברית בארצות-הברית – והן על ההצלחה המוגבלת של נסיונות אלה.

1. חברות ואגודות לתרבות עברית

האגודה הראשונה מסוג זה באמריקה נוסדה בניו-יורק בשנת תר"ם (1880). הייתה זו "אגודת שוחרי שפת עבר".³⁰⁰ האגודה הוציאה בשנת 1881 את כתב העת "המאסף בארץ החדשה", אשר היה כתוב עברית ועסק בעיקר בהגות המשכילית הטיפוסית לתקופה. כפי שאפשר ללמוד מתקנות החברה, הוצאתו לאור של "המאסף" הייתה רק חלק מהמפעל המתוכנן: לחברה היה לפחות במשך שנה אחת, מאפריל 1880 עד מרץ 1881, בית ועד וספרייה; והיא אף קיימה אספות חודשיות ופעילויות תרבות. לפי תקנות החברה אמורה הייתה לשמש כל יתרה כספית לתמיכה בסופרים עבריים ובחינוך יהודי.³⁰¹ אמנם, אף על פי שהיה זה מפעל תרבותי שנוצר ביוזמת מהגרים יהודים מהאימפריה הרוסית ובהובלתם, חיונית לא פחות הייתה תרומתם של מהגרים ובני מהגרים יהודים ממוצא גרמני. כך למשל בפירוט התרומות שקיבלה אגודת "שוחרי שפת עבר" לשם הוצאת המאסף ולמימון פעילותה, היה התורם הגדול ביותר הבנקאי והנדבן היהודי-אמריקני יליד גרמניה יעקב שיף (Schiff; 1847–1920).³⁰²

גם הירחון העברי "נר המערבי", אשר יצא לאור בניו-יורק בין השנים 1895–1897, נזקק לתמיכה ארגונית ומוסדית. הירחון יצא לאור באמצעות אגודת "אהלי שם", אשר נוסדה בניו-יורק באוקטובר 1895. מטרתם של המייסדים הייתה "להעיר בהעיר הזאת גם קרן התורה והחכמה ולהועיל להתפתחות הספרות העברית,

²⁹⁹ לשאלת היחס בין עיתונות יידיש לפוליטיקה העירונית בניו-יורק מוקדש הפרק הרביעי בעבודה זו.

³⁰⁰ זבולון רביד, "חברת 'שוחרי שפת עבר' באמריקה", עם וספר ב (1982): 76–80.

³⁰¹ המאסף בארץ החדשה, ניו-יורק 1881, 28.

³⁰² שיף תרם 50 דולרים מתוך הסך הכולל של התרומות – 97 דולרים; ראו שם: 9. מלבד תרומות היו לחברה גם הכנסות מתשלום דמי חבר, מתפילות הימים הנוראים, מהשאלת ספרים ועוד. סך כל ההכנסות הגיע ל-520 דולרים; שם, 10. "המאסף" יצא לאור פעם אחת בלבד, והודפס בבית הדפוס של כתריאל שרהזון.

שהיתה מונחת פה בקרן זוית והצטמצמה רק בתוך ד' אמות של בית-אוצר-ספרים-העירוני ובאיזה פנות נשכחות".³⁰³ האגודה תמכה בכמה מגיליונות כתב העת "נר המערבי", והוציאה לאור גם את הירחון "אהלי שם" בינואר 1896. בגיליון זה פורסם "ספר הזכרונות של אגדת 'אהלי שם' בנויארק", שבו תוארה התארגנות האגודה. כמו במקרה של "שוחרי שפת עבר", גם ב"אהלי שם" הוקדשו האגודה והירחון שהוציאה ללימוד השפה העברית. אספות האגודה הקבועות, שתוכנן מפורט בירחון, עסקו בעיקר בכירור פירושי מילים מן התנ"ך.³⁰⁴

אגודות נוספות מסוג זה קמו בניו-יורק בשנים שאחר כך. הבולטות שבהם היו "דורשי הספרות העברית", "חברה מפיצי ספרות ישראל" ו"מפיצי ספרות ציון". גם מחוץ לניו-יורק היו אגודות וחברות לטובת השפה העברית: בבולטימור פעלה חברת "דורשי הספרות העברית" שנוסדה ב-1889;³⁰⁵ ובפילדלפיה נוסדה ב-1885 ה-Hebrew Literature Society.³⁰⁶ בשיקגו פעלה בשנים ההן חברת "דורשי הספרות העברית" אשר נוסדה ב-1885; החברה הוציאה לאור ב-1889 את כתב העת העברי "קרן אור" בעריכת ליאון זולוטקוף. אנשי החברה הקימו גם ספרייה עברית, אשר עד 1889 נאספו בה יותר מאלף ספרים.³⁰⁷ אולם אגודות אלה היו לרוב מוגבלות בכוחן ובמשאבים שעמדו לרשותן. העיתונים וכתבי העת שבהוצאתם תמכו אגודות אלה היו חד-פעמיים או קצרי מועד, ולא היה בכוחן לבסס עיתונות עברית יציבה וקבועה בארצות-הברית.

2. חברות ואגודות ציוניות

אפשר היה להניח כי התנאים הטובים ביותר לטיפוח היצירה העברית באמריקה יתפתחו בעקבות התעוררות הלאומית היהודית, אשר בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה כבר הלכה והתגבשה באירופה ובארץ-ישראל כתנועה ציונית. ואמנם, אגודות של "חובבי ציון" קמו בארצות-הברית מאמצע שנות השמונים: בשנת 1884 נוסדה בניו-יורק אגודת "חובבי ציון" הראשונה באמריקה בניו-יורק; ב-1885 נוסדה אגודת "חובבי ציון" בבוסטון; ב-1886 נוסדה אגודה ציונית בשיקגו; באוגוסט 1886 נוסד סניף שני של "חובבי ציון" בניו-יורק, וכן אגודת נשים חובבות ציון; ב-1891 ייסד אדם רוזנברג את הארגון "שבי ציון" בניו-יורק, וחודשים ספורים אחר כך הוקם ארגון דומה בבוסטון; ב-1892 נוסד סניף שני של "חובבי ציון" בשיקגו; ב-1984 נוסדה אגודת "חברת ציון" בבולטימור; ב-1897 נוסדה חברת "אוהבי ציון" בפילדלפיה, ובאותה שנה נוסדו חברות דומות גם באוהיו, ניו-ג'רזי וקונטיקט; ב-1898 נוסדו אגודות וחברות ציוניות באינדיאנה ובוויסקונסין.³⁰⁸ במהלך השנים 1897–1898 נעשו כמה ניסיונות

³⁰³ פנחס טורברג, "אגדת 'אהלי שם'", **המודיע לחדשים**, אוקטובר 1900, 75. ביולי 1886 פורסם ב"יודישע גאזעטען" בניו-יורק מכתב בידיש מאת "חברת דורשי הספרות העברית" בשיקגו. המכתב סיפר על "נצחון האור על החושך, אונד דער נצחון של רוח היהדות איבער דעם רוח השקר". לפי המכתב החברה נוסדה שנה לפני כן "כדי לשמר את השפה העברית [...] השפה הקדושה, אשר מחברת בין היהודים הרומנים ליהודים הפולנים, את האורתודוקסים עם הרפורמים"; **יודישע גאזעטען**, 16.7.1886.

³⁰⁴ **אהלי שם**, ינואר 1896; ראו גם **הזמן**, 8.11.1895; **המודיע לחדשים**, 1901. המייסדים היו י"ד אייזנשטיין, י' אלטשולר, ד' ביסקא, ד"ר ש בריינין, צ' צבי, הרמן רוזנטל, ד"ר אדולף ראדין וא"ח רוזנברג.

³⁰⁵ גם אלכסנדר הרבני היה פעיל גם באגודה זו, כפי שאפשר ללמוד ממכתב התודה ששלחו לו חברי האגודה ב-1.11.1889: "נשלח לו את תודותינו בעד מפעליו, ונכנהו בשם חבר נכבד (עהרען מיטגליעד)"; AJHS Archives, P-50 Box 1 Folder 2.

³⁰⁶ ראו את דף הפרסום של האגודה בידיש ובאנגלית; Hebrew Literature Society, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, US/114. לפי דף הפרסום של האגודה (ללא תאריך; ככל הנראה מראשית המאה העשרים), האגודה הוקמה ב-1885 ושימשה כבית "שבו נלמדת ומופצת התרבות והיצירה הספרותית של שתי השפות הלאומיות של העם היהודי – עברית ויידיש" (המקור ביידיש).

³⁰⁷ על תולדות החברה ראו "פעולת החברה", **קרן אור**, 1889.

³⁰⁸ 124–125, 27–55, 1965, New York: Herzl Press, *American Zionism: 1884–1904*, Martin Feinstein, (להלן: פיינשטיין, ציונות אמריקנית).

לאחד את האגודות הציוניות בניו-יורק תחת ארגון גג אחד, ובפברואר 1898 הוקמה הפדרציה הציונית Federation of Zionist of Greater New York and Vicinity בראשות ריצ'רד גוטהייל, אשר כללה כמעט את כל האגודות הציוניות בעיר. ביולי 1898 הוקם לבסוף הארגון הציוני הארצי National Federation of American Zionism.³⁰⁹

הפדרציה אמנם החליטה על שורת צעדים, ביניהם קידום השפה העברית והתרבות העברית.³¹⁰ כבר לפני כן תמכו "חובבי ציון" ו"אוהבי ציון" בשבועון "שולמית" (1889–1890) בידיש בניו-יורק; בירחון "דער ציוניסט" (1898) בידיש בניו-יורק; בשנתון "דער ציון'ס פריינד" (1898–1905) בידיש בפילדלפיה; ובאופן עקיף יותר בשבועון "הפסגה" (ניו-יורק, בוסטון, בולטימור, שיקגו; 1888–1893, 1897–1899) בעברית בעריכת זאב וולף שור.³¹¹ אולם העיתונים וכתבי העת הללו לא האריכו ימים, ואגודות "חובבי ציון" לסניפיהן לא הצליחו להעמיד בשנים אלה עיתונים מבוססים ובעלי השפעה. לעתים נאלצו עורכיהם להתמודד גם עם עוינות מצד עיתונות יידיש יציבה ומבוססת שפעלה בשנים ההן בערים הגדולות בארצות-הברית.³¹²

היחס הדו-ערכי כלפי השימוש בידיש ניכר כבר בתנועות פרוטו-ציוניות כמו "חיבת ציון", שהתגבשה ברוסיה וברומניה בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה. בין התומכים בשימוש בידיש היו אישים מובילים בתנועה כמשה לייב לילינבלום ויהודה לייב (ליאון) פינסקר. הנימוק שהציגו היה פרגמטי בעיקרו: לטענתם מימוש הרעיון הציוני הוא החשוב, ולא השפה שבה מוצג רעיון זה. אמנם, היו גם גישות אחרות לידיש בקרב חברי התנועה. כך חברי אגודת "בני משה" שנוסדה באודסה ב-1889 העמידו את השפה העברית במרכז מטרותיהם מבחינה אידיאולוגית ופרקטית, והיו ביניהם מי שהתנגדו נמרצות לשימוש בידיש. בין שני קטבים אלו עמדו חברים בתנועה אשר חשבו שיש לידיש מקום בחיי היהודים מחוץ לארץ-ישראל, אף על פי שלא החשיבו אותה כחלק מן ההתחדשות הלאומית של היישוב היהודי בארץ-ישראל. בין הדוגלים בגישה זו היו אישים בולטים כשאל פנחס רבינוביץ (שפ"ר) ו"ח רבינוצקי, אשר תמך בהוצאת העיתון "דער יוד".³¹³

ואמנם, הדו-שבועון הציוני בידיש "דער יוד החל לצאת לאור בקרקוב בינואר 1899 בעריכת רבינוצקי עצמו (גיליונות 1–20) ואחריו העורך והפעיל הציוני יוסף לוריא (גיליונות 21–52). כתב העת הופץ לקוראים יהודים ברחבי האימפריה הרוסית ומעבר לה. "דער יוד" יצא לאור בהוצאת חברת "אחיאסף" ובתמיכת ההסתדרות הציונית, ונועד להרחיב את חוג ההשפעה של התנועה הציונית ולהפיץ את רעיונותיה בקרב ההמונים דוברי היידיש במזרח-אירופה. הנימוק העיקרוני לתמיכה בהקמת העיתון היה ההכרח להגיע להמונים ולדבר בשפתם לשם קידום רעיונות הציונות.³¹⁴

³⁰⁹ אביתר פריזל, *התנועה הציונית בארצות-הברית בשנים 1897–1914*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, 1970, 28–33 (להלן: פריזל, *התנועה הציונית בארה"ב*); פיינשטיין, *ציונות אמריקנית*, 80–81.

³¹⁰ פיינשטיין, שם, 129.

³¹¹ פריזל, *התנועה הציונית בארה"ב*, 25, 296–297.

³¹² פיינשטיין, שם, 37.

³¹³ Miriam Katchansky, "Hibat-Zion and Yiddish: The Multidimensional Encounter Between Movement, Language and Culture," Ph. D. Dissertation, Jewish Theological Seminary of America, 2002, 32–37.

³¹⁴ דוד פור, "דער יוד: דיוקנו של כתב עת ציוני בשפה 'לא ציונית'", *קשר* 31 (2002): 59–60. העיתון יצא לאור עד 1902, ואז נקנה על ידי בעלי "דער פריינד" שהחל לצאת לאור בפטרבורג; ראו שם, 64. במפנה המאה העשרים יצאו לאור עיתונים וכתבי עת ציוניים בידיש גם באנגליה ("דער וועקער", לידס, 1909) וברומניה ("דיא יודישע צוקונפט", יאסי, 1899; "דער ווארע", בוקרשט, 1909–1908; "המבשר", יאסי, 1903; "דיא ריכטיקע יודישע צוקונפט", יאסי, 1908).

בארצות-הברית החלה העיתונות הציונית את דרכה דווקא באנגלית; ב-1901 נוסד העיתון The Maccabean, בטאונה הרשמי של הפדרציה לציונים אמריקנים (Federation of American Zionists; FAZ) שנוסדה ב-1897. העיתונות הציונית האמריקנית בידיש החלה מעט אחר כך עם ייסוד הרבעון "דיא נייע שטימע" (1904–1905) על ידי "הסתדרות פועלי ציון" בניו-יורק. הבטאון הרשמי של מפלגת "פועלי ציון" באמריקה – "דער אידישער קעמפפער" – החל לצאת לאור בספטמבר 1906.³¹⁵ כמו באימפריה הרוסית, גם בארצות-הברית נחלקה תנועת "פועלי ציון" ביחסה לידיש: המפלגה הוקמה בבולטימור בדצמבר 1905, ונדרשה כבר בפרוגרמה המפלגתית הראשונה שלה לשאלת השפה. אמנם הנחת היסוד הייתה כי העברית היא השפה הלאומית של העם היהודי, וכי יידיש ושפות אחרות אינן בעלות מעמד קנוני דומה; המטרה המוצהרת הייתה אפוא לזנוח בהדרגה את היידיש ולדבוק בעברית. במסמך יסוד זה אף נכתב בפירוש כי אף על פי שספרות ותרבות יידיש מתפתחות בהווה, הרי היא נעלמת בהדרגה אצל הדור היהודי הצעיר באנגליה, בארצות-הברית ואפילו ברוסיה.³¹⁶ אולם למרות הצהרה זו מסמך היסוד עצמו נכתב בידיש, וכשנה אחר כך נוסד כאמור בטאון התנועה בידיש. הכתיבה הציונית בידיש נוסחה אמנם כהכרח פרגמטי ולא כעיקרון אידיאולוגי, אך אף על פי כן אפשר לראות בעצם קיומה הצהרה על חשיבות השפה והכרה במקומה המרכזי של היידיש עבור קהל היעד היהודי המקומי. על רקע זה יש להבין גם את מכתבו הפומבי של החוקר, הסופר והעורך גצל זליקוביץ. ב-1903 פרסם זליקוביץ "מכתב גלוי אל הציונים באמריקה". זליקוביץ תיאר בצבעים קודרים את מצבה של העברית בארצות-הברית, והאשים את תומכי התנועה הציונית באדישות ובהזנחה:

מה יכאב הלב ותאבל הנפש לראות כי השפה הקדושה, אשר מבלי ידיעתה לא תקום ולא תהיה ידיעה אמתית בתורת ישראל [...] והציונים שעליהם החובה והמצוה, לפי מטרת תנועתם האפטרופא של העם בכלל, לשקוד על תקנת השפה העברית, בנינה ושכלולה יזרוה כמו דוה מעליהם [...] ציונינו האמריקנים! מה פעלתם אתם לטובת השפה הזאת, אשר בכוחה להקיר מים חיים בין שדרות עמנו החרבות בארצות-הברית? איפה המה העתוננים העברים החדרים המתקונים (!) שיסדתם?³¹⁷

לדברי זליקוביץ, ההתעוררות הציונית צריכה הייתה לחזק את העיתונות העברית באמריקה וליצור מצע נוח להתפתחותה – כפי שקרה באירופה. אולם באמריקה לא הובילה המשיכה אל הציונות לפיתוח יצירה בעברית או לפיתוח חינוך עברי, ועל כך אכזבתו. אפשר שמצב זה נבע מחולשתה של התנועה הציונית באמריקה, מהבעיות הארגוניות הקשות שעמדו בפניה או מחוסר בשלותה. מכל מקום, לפנינו הבדל עקרוני בין התשתית הארגונית של העיתונות בעברית לתשתית הארגונית של העיתונות בידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה.

ואמנם, אף על פי שחבורות "חובבי ציון" הוקמו במדינה כבר באמצע שנות השמונים, ולאורך שנות התשעים נוסדו גם התארגנויות ציוניות פרה-הרצליאניות – כמעט לא הייתה תמיכה ציונית מוסדית

³¹⁵ פריזל, התנועה הציונית בארה"ב, 296.
³¹⁶ פראגראם פון דער סאציאליסטישער ארגאניזאציע "פועלי ציון" פון אמעריקא, בולטימור: חמ"ל, 1906, 12–14; רחל רוזינסקי, "בין אידיאולוגיה למציאות פוליטית: יחסם של פועלי-ציון באמריקה לידיש (1905–1933)", *יהדות זמננו* 11–12 (תשנ"ח): 52–53, 56.
³¹⁷ ה"ל זליקוביץ, "מכתב גלוי אל הציונים באמריקה", *הלאם*, מרץ 1903. על הייאוש באירופה ממצב העברית בעת ההיא ראו שביט, עלייתם ונפילתם, 436–437.

בעיתונות העברית באמריקה לפני מלחמת העולם הראשונה. כתב העת "הפסגה" שהוציא לאור וולף שור לא היה עיתון רשמי של הארגון; והשבועונים "העברי" של שרהזון, "הקול" של מיכאל רודקינסון (ניו-יורק ושיקגו, 1889–1893) ו"הלאומי" של אפרים דיינרד (ניו-יורק וניו ג'רזי; 1888–1889) היו בבעלות פרטית.³¹⁸ רבים מהאישים המייסדים של עיתונות עברית ויידיש היו אמנם בעלי עניין וזיקה לציונות; ביניהם אפשר למנות את ליאון זולוטקוף, אפרים דיינארד, כתריאל שרהזון, זאב וולף שור והאחים מינץ.³¹⁹ אף על פי כן, זיקה זו לא תורגמה לרוב לתמיכה ממוסדת בעיתונות עברית.

בחינת שאלת העברית והתנועה הציונית בארצות-הברית בשלביה המוקדמים מגלה כי לא הייתה חפיפה בין שתי המגמות. חוקרי ציונות אמריקנית מן הדור האחרון זיהו בציונות האמריקנית בשלביה הראשונים מגמות מובהקות של אמריקניזציה ושל שאיפה להשתלבות תרבותית. עופר שיף הראה כי השלב הראשון של הציונות באמריקה התאפיין בנטייה חזקה להשתלבות בחברת הרוב האמריקנית. כיוון שרוב המהגרים היהודים ממזרח-אירופה התכוונו להתיישב בארצות-הברית לצמיתות, המטרה שעמדה לנגד עיניהם הייתה השתלבות מלאה. ההשתייכות לקבוצה הציונית שימשה אפוא אמצעי להתמודדות עם הניכור ועם הזרות בסביבה החדשה. ציונים ראשונים אלה, שהיו רובם ככולם מהגרים ממזרח-אירופה, ביקשו לאחוז בציונות כדי לתת משמעות יהודית לתהליך ההשתלבות בסביבה האמריקנית.³²⁰ משום כך פעולותיהן של החברות הציוניות שייסדו לא היו מכוונות לשינוי פוליטי, אלא בעיקר לפילנטרופיה לטובת תושביה היהודים של ארץ-ישראל ולקידום תהליך האמריקניזציה בקרב מהגרים יהודים ציונים.³²¹ מדובר היה בסוג ייחודי של ציונות שהותאם למציאות החיים של היהודים באמריקה, ואשר נועד לחיזוק השתלבותם של היהודים בחברה האמריקנית מתוך שמירה על ערכים של אחדות יהודית ושל דמוקרטיה.³²²

מארק ריינר הדגיש כי הציונות האמריקנית הייתה בשלביה המוקדמים ביטוי לרעיונות אמריקניים יסודיים כגון שחרור, חרות וקידמה. התארגנויות ראשוניות אלה הן שסללו את הדרך להצלחת התנועה הציונית בארצות-הברית ולהתבססותה ממפנה המאה העשרים ואילך.³²³ גם לטענת חוקר הציונות האמריקנית נועם פיאנקו, התפיסה הלאומית שביטאה הציונות האמריקנית בשלביה המוקדמים כללה ערכים כגון סולידריות, זהות לאומית, ייחודיות והכרה בחשיבותה של מעורבות פוליטית לשם שמירה על האינטרסים של יהודים בארצות-הברית ובעולם. פיאנקו טען אף שתפיסה זו עיצבה במובנים רבים את תפיסת הקולקטיביות של היהודים אמריקנים גם בעשורים שאחר כך.³²⁴

ניתוח היסטורי זה עשוי להסביר מדוע לא נטו ציונים אמריקנים בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה לפעילות ממוסדת לטובת עיתונות ותרבות עברית; נטייתם הייתה כאמור בראש ובראשונה יהודית-קהילתית ובעלת מגמה פילנטרופית מובהקת. אישים אלה פעלו למען קידום התאקלמות בארצות-

³¹⁸ רודקינסון הוציא גם את הדו-ירחון "הסניגור" (ניו-יורק; 1890), ואפרים דיינרד הוציא גם גיליון אחד של כתב העת "ציון" (ניו-יורק; 1893). לרשימה של עיתונים וכתבי עת בעברית שיצאו בארצות-הברית בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה ראו ברודי, עיתונות עברית באמריקה, 136–142.

³¹⁹ Ben Halpern, "The Americanization of Zionism, 1880–1930," *American Jewish History*, 69, 1 (September 1979): 18.

³²⁰ עופר שיף, "מבט אחר על האמריקניזציה של הציונות", *עיונים בתקומת ישראל* 10 (2000): 190.
³²¹ Ofer Shiff, "The Integrative Function of Early American Zionism," *Journal of Israeli History*, 15, 1 (1994): 3–5, 15–16.

³²² ז'הר שגב, "הרצל ותכנית בזל מנקודת מבטם של מנהיגים ציונים אמריקנים", *ישראל: כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל – היסטוריה, תרבות, חברה* 22 (תשע"ד): 8–10.

³²³ Mark A. Raider, *The Emergence of American Zionism*, New York: New York University Press, 1998, 7.
³²⁴ Noam Pianko, *Jewish Peoplehood: An American Innovation*, New Jersey: Rutgers University Press, 2015, 7.

הברית והתמקדו בתמיכה כספית ביהודי ארץ-ישראל. קידום התרבות העברית, והעיתונות העברית בכלל זה, היה מחוץ לתחומי ההשפעה שביקשו לעצמם בעת ההיא. ואמנם, העיתונות בידיש היא ששימשה ככלי המובהק לקידום רעיונות ציוניים בארצות-הברית בין השנים 1900–1915, והכלי היעיל ביותר מבחינת תפוצתו. נראה אף שכאן טמון המפתח להבנת חולשתה של העיתונות העברית בהקשר זה. ציונים אמריקנים, בין שהיו אוהדי השפה העברית ובין שראו בה מכשיר פוליטי, לא יכולים היו לסמוך על תפוצתה ואל אי-יציבותה לשם קידום רעיונותיהם. קהל הקוראים לא היה מסוגל על פי רוב לקרוא עיתון בעברית, וממילא לא הייתה בכך תועלת לקידום הרעיון הציוני. עיתונות יידיש לעומת זאת נקראה על ידי מהגרים יהודים ממזרח-אירופה, ומשום כך גם בהקשר זה היה לה יתרון. רק עם ראשית המאה העשרים היגרו לארצות-הברית דוברי עברית במספרים גדולים יותר. בין מהגרים אלה היו סופרים ויוצרים עבריים אשר קיבלו את השכלתם במרכזי התרבות העברית באירופה, ואשר הגיעו לארצות-הברית עם מטען עברי לשוני, תרבותי ואידיאולוגי. היכרותם עם השפה והתרבות העברית הייתה מבוססת הן על חינוך מסורתי, הן על תהליכי חילון ומודרניזציה שעברה החברה היהודית והן על ההתעוררות העברית-הלאומית האירופית של שלהי המאה התשע-עשרה.³²⁵ עם הגירתם של אישים אלה בעשור הראשון של המאה העשרים ועד מלחמת העולם הראשונה בשלו התנאים ליצירת מרכז תרבות עברי מקומי בסגנון תקופת התחייה. אז נוסדו האגודות העבריות "אחי עבר" (1909) ו"ההסתדרות העברית באמריקה" (1916) ונוסדו כתבי עת עבריים. הבולטים שבהם היו "שבליים" (1909), "הדרור" (1911–1912), "התורן" (1913–1925), "מקלט" (1919–1921) ומאוחר יותר "הדואר" (1921–1982).

ג. "מדוע נפלינו מכל עם?": מגמות והצדקות לבחירה בשפה

הבלשן החברתי יהושע פישמן קבע כי תכנון שפה כולל שני היבטים משלימים – מגמה לשונית והצדקה למגמה הלשונית.³²⁶ הבחנה זו יפה גם לניתוח המגמות הלשוניות שעמדו ביסוד הבחירה בעברית וביידיש מצד עורכים ומוציאים לאור בארצות-הברית. אנשי העיתונות והספרות היהודים אשר היגרו לאמריקה עם דו-לשוניות יהודית פנימית נדרשו לנמק את בחירתם התרבותית-לשונית ולהסביר מדוע החליטו לממש את כישוריהם דווקא בשפות אלה. צורך זה התגבר דווקא על רקע הסביבה האמריקנית ולאור הדרישות הפנימיות והחיצוניות להתאקלמות לשונית מהירה.

1. הבחירה בעברית: הנימוק התרבותי-לאומי

הקיצו נא! התעוררו אחים ברוח! התאגדו והתאחזו לכח אחד אדיר וחזק, תנו יד ושם לאהלי שם, וחכמת ישראל וספרותו תעל כפורחת בארצות הברית.³²⁷

עורכי העיתונים בעברית וביידיש עשו כמיטב יכולתם להסביר את הבחירה בשפה ואת ההיגיון שמאחוריה. לעתים קרובות אף נפתח הגיליון הראשון של העיתון או של כתב העת בהצהרות מקדימות בעניין זה. הצהרות אלה פרשו את ה"אני מאמין" של המערכת ואת מטרת הפרויקט הלשוני-תרבותי.

³²⁵ שביט, עלייתם ונפילתם, 432–437.

³²⁶ "Language planning [...] usually entails both a *direction* toward which movement is desired as well as an overall *justification* for movement in the specified direction"; Joshua A. Fishman, *Language and Nationalism: Two*

Integrative Essays, Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishing, 1972, xi

³²⁷ פנחס הכהן טורברג, "אגדת 'אהלי שם'", *המודיע לחדשים*, 1900, 76.

בחינה שיטתית של מאמרי פתיחה אלה מעלה כי הפרסום בעברית הוסבר לרוב כבחירה תרבותית ועקרונית. כך למשל נימק יחזקאל ענוביץ, עורך הירחון "האמת", את ההחלטה להוציא לאור עיתון עברי. במאמרו הפרוגרמטי מ-1894 כתב ענוביץ:

לזאת נגשתי אל המלאכה הגדולה ללבוש מחלצות שפה העבריה בעדי צעיף [...] ולמה יגרע ישראל מיתר העמים, האם יתום ישראל בהארץ הזאת מדוע לא יהיה לו מכה"ע המדבור (!) לרוח העת ולא בפלפול ביצה שנולדה או בקרני פרות שראה פרעה בחלומו [...]".³²⁸

דבריו של ענוביץ מעידים על שאיפה משכילית-חילונית ברוח ההתעוררות הלאומית האירופית: כשם שלכל עם יש שפה משלו, שבה הוא יוצר תרבות וספרות, כך צריכים גם היהודים שפה ותרבות משלהם "ברוח העת". השימוש בביטוי זה מעיד על השאיפה להקשר תרבותי והיסטורי שיחרוג מן השפה הדתית ומן המסורת, ואשר יציע שפה מודרנית לעיסוק בשאלות השעה של העם. בטיעון דומה השתמש גם שמואל בנימין שוורצברג, מייסד הירחון "נר המערבי". במכתבו לשלמה בובר מ-1897 כתב שוורצברג: "מטרתי בהוצאת הירחון 'נר המערבי' לתת שם ושארית פה לספרותנו ולשפתנו והנני מוכן להקריב כחתי הדלים לטובתם".³²⁹ הסיבה להתכתבות בין שני האישים הייתה כלכלית בעיקרה. כפי שמפורט במכתב, שוורצברג ביקש מבובר תמיכה כספית במפעלו בשל מצבו הדחוק:

יען כי הקהל הקורא עברית עוד קטן ודל מאד פה וההוצאות פה רבו יותר משאר ארצות ואי אפשר עוד כי המ"ע [מכתב עתי] יוכל להתקיים מחותמיו המעטים כי עוד לא נודע טיבו וטבעו והתועלת שיוכל להצמיח לעמנו, ע"כ נחוץ לחזקו ולסעדו עד לזמן ידוע. [...] מדוע נפלינו מכל עם? גם העם היותר קטן ושפל יקריב חייו כחו וכספו בעד שפתם וספרותם ועמנו עם הספר יביט במנוחה איך כל אלה העמלים לטובת שפתו וספרותו גועים ברעב.³³⁰

הצדקתו של שוורצברג למאבק למען עיתונות עברית נוגעת לממד התרבותי והלאומי של הפרויקט. במונחים שהציע פישמן – שורצברג מתמקד בהצדקת המגמה הלשונית הרצויה. לפי דבריו, כל עם נלחם על שפתו, תרבותו וספרותו; לאמתו של דבר, זהו אחד מהמרכיבים היסודיים של כל לאום. אין כל סיבה אפוא שדווקא העם היהודי יימנע ממאבק לטובת מטרה זו ויחסוך מכוחותיו וממרצו לשם תמיכה בחלוצי השפה העברית וספרותה. אולם דבריו של שוורצברג מדגימים גם את הפער המובהק בין מתכנני התרבות והלשון לצרכניה בפועל: אף על פי שהוא משתמש במונח "עם", ברור מדבריו כי "העם" אינו מעוניין להשקיע משאבים כלכליים ותרבותיים במפעל זה; השכבה היוצרת היא שהטילה על העם הממשי או המדומיין את עול המלחמה התרבותית. שוורצברג היה מודע כמובן לחוסר העניין של ההמון בטיפוח תרבות עברית באמריקה, ואף כתב זאת במפורש במכתב אחר לסופר העברי הליטאי אריה לייב שינהויז:

רוב הרבנים פה גרשו שפתנו מהסתפח בנחלת ה' ובעלי היכלת שקועים ביון התאות והמותרות וגם אין לה "נ"ה" [נר המערבי] מהלכים ברוסיא מפני חמת הצנזור [...] מצב העוסקים בספרותנו

³²⁸ "אל הקוראים", **האמת**, אלול 1894. הירחון יצא לאור בין השנים 1894–1895. ענוביץ הוציא לאור גם את הירחון העברי "עץ הדעת" (1896) ואת הרבעון "אוצר המדע והחכמה לתרבות ישראל" (1893), בשיתוף עם העורך והסופר נחמיה שמואל ליבוביץ. שני כתבי העת הללו יצאו לאור פעמים ספורות בלבד.

³²⁹ שמואל בנימין שוורצברג לשלמה בובר, 26.7.1897, ארכיון שלמה בובר, ARC.4* 1222/900, הספרייה הלאומית בירושלים. ³³⁰ שם.

ברע ע"כ אקוה כי יסלח לי בחסדו אם ארהיב בנפשי לבקשו כי יודיעני, אם ידע, אדרעססען מרבנים וחכמים ונדיבי לב באשכנז שלא ישיבו פני מו"ל בישראל ויש תקוה כי אם אפנה אליהם עם מ"ע יבואו עה"ת.³³¹

מכתביו של שוורצברג מציגים באופן בהיר את בעיות היסוד של העיתונות העברית באמריקה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה: מחסור בקהל קוראים יציב ורחב; עלות הפקה גבוהה; חוסר תמיכה הן מצד בעלי סמכות דתית והן מצד בעלי יכולת כלכלית; וניתוק מקהל קוראי העברית באירופה. מכתבים אלו מלמדים גם על התהום שנפצרה בין העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית על סף המאה העשרים: העיתונות העברית עדיין הייתה תלויה בשנים אלה בתמיכה כלכלית מאירופה באמצעות חותמים ומממנים בעלי הון, ואילו העיתונות ביידיש כבר עמדה בשנים אלה על רגליה והייתה מסוגלת להחזיק את עצמה מתוך כוחותיה המקומיים. ניסוח מוקדם יותר לבעיות יסוד אלו נמצא בכתב העת העברי "המאסף בארץ החדשה" כבר בראשית שנות השמונים:

בארץ החדשה הזאת אין אף מכתב עתי אחד אשר ידבר אל עם ישראל בשפה יהודית, אף כי רב מספר בני ישראל בארץ הזאת ובפרט בעיר נויארק, בעיר המטרפולין לבדה, יעלה לערך עשר רבבות [...] ובתוכם נמצאו כמה אלפים ורבבות אשר באו מארצות רוסיה ופולין ושפת עברית איננה מוזרה להם. לכן תאמצנו תקוותנו, שהמחברות האלה אשר נוציא לאור בעזרת ד' תמלאנה באמת החסרון הגדול אשר הם חסרים כל אלה החובכים שפת קדשנו.³³²

החיסרון המוזכר בפסקה זו הוא חיסרון תרבותי-אידיאולוגי ולא חיסרון מעשי; חיסרון שחשו העורכים והמוציאים לאור ולא דווקא הקוראים. מתוך כמאה אלף היהודים בניו-יורק, מי שעשויים למצוא עניין בעיתון כזה היו רק אותם אלפים או עשרות אלפים מהגרים יהודים קוראי עברית על בוריה. כבר במאמר מוקדם זה מ-1881 ניכר הפער בין מצב העברית באמריקה למצבה באירופה: באירופה היו קוראי עברית – גם אם מועטים – שגילו עניין וראו חשיבות בפיתוח ספרות עברית, ואילו באמריקה היה מחסור מובהק בקוראים ובבעלי עניין במטרה זו.

ההשוואה בין מצב העיתונות העברית במזרח-אירופה למצבה באמריקה ליוותה את העוסקים בתחום לאורך העשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה. השוואה מעין זו שבה ועלתה במאמרו של שוורצברג "נחפשה דרכינו" מ-1897. שוורצברג הצר על כך ש"רבים מהרבנים האוכלים שאר עמם לא יבינו שפת עבר, ולא לבד כי לא יבושו בזה, אך עוד יתגאו כי לא שכחו את אשר לא למדו מעולם ובכל חפצם העז ישתדלו לגרש שפתנו מבנינו".³³³ כשנתיים אחר כך, כאשר הסביר המו"ל והעורך גרשון רוזנצווייג את החלטתו להוציא את העיתון העברי "קדימה" ב-1899, הייתה הצהרתו קרובה להתנצלות: "נדרשתי לאשר שאלוני [...] מה ראיתי על ככה להוסיף ידי שנית להוציא לאור מכתב עתי עברי בארצנו, אחרי אשר כבר

³³¹ שמואל בנימין שוורצברג לאריה לייב שינהויז, 2.12.1897, ארכיון אריה לייב שינהויז, V 1056 01 101, הספרייה הלאומית בירושלים. שינהויז (1865–1935) היה סופר ופובליציסט עברי מרדושקוביץ (Radoszkowice), שעבר בהמשך חייו לעיר הנמל ממל.

³³² "אל אחינו בני ישראל השומעים שפת עבר", **המאסף בארץ החדשה**, אפריל 1881.

³³³ "נחפשה דרכינו", **נר המערבי**, ב, ד (תרנ"ו): 175–178.

הורה אותי הנסיון למדי, כי היא מלאכה שאינה צריכה לגופה של כנסת ישראל בארץ הזאת, כי רק עברי אחד אחוז מאלף יחזיק במכתב עתי עברי, וגם המעטים האלה אינם עושים זאת מחבה אלא מחובה".³³⁴ במונחיו של פישמן נוכל לומר שההצדקה הלשונית לשימוש בעברית הייתה חלשה למדי. גם ההצדקה המסחרית לפרסום בעברית בארצות-הברית הייתה קלושה בתקופה זו; העיתונים וכתבי העת לא נהנו מתפוצה רחבה או משוק פרסום רווחי, וגם לא מקהל דוברים מבוסס. אולם במידה מסוימת הייתה זו גם פעולה בלתי נמנעת. העתקת העברית מאירופה לאמריקה הייתה מעשה של הגירה תרבותית: הנוודים הביאו איתם בנדודיהם את משאם מארץ המוצא לארץ היעד, ובכלל זה מטענם הלשוני והתרבותי. חוסר העניין של רוב היהודים בארצות-הברית בשפה העברית ובספרותה עמד בניגוד לעניין שגילו בה מהגרים יהודים ממזרח-אירופה בעלי רקע דתי או משכילי. ההכרה כי מפעל העברית הוא במובן רחב מפעל המיועד למהגרים ולא ליהודים ילידי המקום לא נעלמה מעיניהם של עורכי הירחון העברי "נר המערבי", אשר הצדיקו את בחירתם הלשונית והתרבותית בטעמים הנוגעים לחינוך:

החברה הזאת [חברה מפיצי ספרות ישראל; י"ל] בהוסדה שמה לה למטרה: להעיר ולעורר בין אחינו יושבי המערב (אמעריקא) החפץ והרצון להתעסק בספרות עמנו ולדאוג לחנוך בנינו, אשר בזה תלויה עתידות ישראל. כי למורת רוח כל איש אוהב עמו גם רבים מאלה אשר בארץ מולדתם באירופה שמו כל מעינם בספרות ישראל, בבואם לאמעריקא השליכוה אחרי גום כדבר אין חפץ בו.³³⁵

לדברי הכותבים הייתה ההגירה לארצות-הברית בעלת השפעה שלילית על הזיקה העברית: חוסר העניין בשפה ובתרבות העברית לא היה מאפיין של החיים היהודיים בארצות-הברית, אלא של ההגירה עצמה. המהגרים היהודים, גם אלה ביניהם שידעו עברית וצרכו ספרות עברית מסוג כלשהו באירופה, נטו לנטוש את השפה ואת התרבות העברית עם המעבר לארצות-הברית.

גם ליאון זולוטקוף, מייסד כתב העת "קרן אור" בשיקגו בתמיכת "דורשי הספרות העברית", נתן דעתו על מאפיין זה. זולוטקוף סיפר כי הספרייה העברית שהקימה החברה הצליחה "להעיר את לב רבים מאחינו לשוב ולהתרפק על חיק שפתם העברית אחרי אשר עזבה בארץ החדשה [...] ובפרט היה למוש חפץ לאלה מאחינו בני רוסיא ופולין אשר ההרגל לקרא בספרים ומ"ע עברים נעשה למו כטבע שני".³³⁶ לדבריו לא הייתה זאת יצירה מלאכותית יש מאין, אלא העתקה תרבותית ולמעשה פעולה של זיכרון מחדש: המהגרים ממזרח-אירופה נהגו לקרוא עיתונות וספרות בעברית, אך עם ההגירה לא הצליחו או לא רצו להתמיד בהרגל זה. ההרגל והצורך בקריאת עברית הלכו ופחתו, ומשום כך התעורר צורך בפעולה יוזמה שנועדה להעיר מחדש הרגלים ישנים שנזנחו.

אולם פרץ ויערניק, שהיה גם הוא שותף פעיל ב"קרן אור", פקפק בסיכויי ההצלחה של מפעל תרבותי זה ואף בהצדקה לקיומו. במכתב לעיתון הרוסי בעברית "היום" ממרץ 1886 כתב ויערניק: "השפה העברית זרה לרוב היהודים באמעריקא [...] קוראי מ"ע בשפת עבר מעטים הם מאוד ונער יכתבם, וכבר נסה איש אחד להוציא מ"ע בשפת עבר בטשיקאגא ולא יכול להתקיים אפילו שבוע אחד [...] האנשים המעטים

³³⁴ גרשון רוזנצווייג, "אל הקוראים", קדימה, חוברת ב, ניו-יורק, 1899: 1.

³³⁵ "אל הקוראים", נר המערבי א, 1 (תרג"ה): 1.

³³⁶ "פעולת החברה", קרן אור, 1889, 24.

הקוראים עברית יסדו זה לא כביר חברה בשם "דורשי הספרות העברית" [...] אבל ספק הוא בידי אם תתקיים החברה הזאת לאורך ימים".³³⁷ ויערניק זיהה גם כן את היחלשות העברית באמריקה בקרב היהודים ילידי המקום, וטען כי המטרה אינה לגייס יודעי עברית חדשים אלא להגן על הקיימים מפני שכחה. בתוך כך העריך כי סיכויי ההצלחה של פרויקט מסוג זה אינם גבוהים. כעשור וחצי אחר כך נקט ויערניק גישה שונה מעט, וניסח את סיכויי ההצלחה של התרבות העברית בארצות-הברית באופן מתון יותר:

המשכיל הרוסי אשר תקע את אהלו בארצות הברית כאשר ישאל השאלות האלו בנוגע לגורל הספרות העברית לימים יבואו, אז יזכור מרחוק את אחיו ילידי רוסיה, ואמעריקא תעלה על לבבו. האם אי אפשר כי אחינו אשר נדרו הנה מרוסיה במספר רב בעשרים שנה האחרונות, יביאו עמם גם את ספרותם הנודדת ויחדשו פה כנשר נעוריה? האם לא נראה כי הספרות העברית החלה לציץ ציץ ולגמול פרח בארצות הברית בזמן האחרון? [...] אמת הדבר כי איזה ניסיונות אשר נסו אחדים מהמשכילים לברוא ספרות עברית חיה באמעריקע, לא הצליחו ולא עשו פרי, אבל כל פרט ופרט מצטרף לחשבון גדול, ומי ידוע את הטמון בחיק העתיד?³³⁸

היצירה העברית היא עצמה לדברי ויערניק "ספרות נודדת"; ההגירה היא אחד ממאפייניה העקרוניים. משום כך סביר לצפות – או לכל הפחות מותר לקוות – כי גם באמריקה יתפתח ענף מקומי של יצירה עברית. לפי דבריו את המצב העגום בהווה אמנם אין להכחיש, אולם אין בכך כדי לסתור את ההצדקה העקרונית לקיומה העתידי של ספרות עברית באמריקה.

מכיוון אחר, מפתיע במידת מה, נשמעה הצדקה עקרונית לשימוש בעברית גם בבמות שונות בעיתונות יידיש. במאמר שפורסם ב"יודישע גאזעטען" בנובמבר 1891 כתב "הפילוסוף הליטאי" (שם העט של גצל זליקוביץ, שהיה בשנים ההן עורך העיתון) מאמר קצר בזכות החזרה אל התנ"ך ואל העברית המקראית כמקור השראה. זליקוביץ כתב כי יש לקוות כי אגודת "שוחרי שפת עבר" בניו-יורק, שהוקמה אז מחדש, תשים קץ לעברית הנוקשה ובעלת ההשפעות הזרות הנהוגה באמריקה ותפעל להחייאת השפה העתיקה – עברית בלבד עברי ("העבראישע העברעאיש") – בעולם החדש.³³⁹

כעשור מאוחר יותר טען ליאון זולוטקוף במאמרו "פאלק און לשון" טענה מרחיקת לכת אף יותר, וטען כי הסימן האמיתי היחיד ללאום הוא שפת אם. אמנם נראה לכאורה כי העם היהודי יוצא דופן מבחינה זו, וכי אם ישנה בכלל לאומיות יהודית – היא אינה תלויה בשפת האם: הרי שפת האם של יהודים ממזרח-אירופה היא יידיש, יהודים בארצות מתוקנות ובארצות שבהם מספרם נמוך אימצו את שפת המדינה, והיהודים הספרדים מדברים לדינו. אם כן, מה מאחד את העם היהודי והופך אותו ללאום?

לעומקו של דבר מה שהחיה את העם היהודי במשך הגלות החשוכה הוא השפה שלו, וזו היא השפה העברית. [...] התנ"ך הוא הדופק ששמר על חיות השפה. היכן יש תחושה לאומית יהודית חזקה ביותר? היכן שלשון הקודש מפותחת יותר. בה [בשפה העברית] שוכנת הרוח העברית.

³³⁷ פרץ ויערניק, "טשיקאגא", היום, 11.3.1886.

³³⁸ פרץ ויערניק, "ספרות נודדת", קדימה, חוברת ב, ניו-יורק, 1899: 54–55.

³³⁹ הפילוסוף הליטאי, "העברעאישע העברעאיש", יודישע גאזעטען, 6.11.1891.

תמצית הדברים: ייסוד בתי ספר שבהם ילדים יהודים ילמדו לשון הקודש תוכל לעשות למען ידידישקייט יותר מאשר כל מפעלי הצדקה יחד. איזה עם? כל שיש לו כתב ולשון.³⁴⁰

זולוטקוף תיאר בדבריו תהליך דו-כיווני ביחס לעברית: הנאמנות ההיסטורית לעברית מושתתת על הערך הלאומי והתרבותי של השפה ועל חשיבותה במאות הארוכות של החיים בגלות; על כן הוראת העברית בהווה תוביל לחיזוק הרוחניות וההזדהות הקהילתית והלאומית של התלמידים היהודים. מאמרו של זולוטקוף נכתב בראשית המאה העשרים, ותנועת הלאומיות היהודית וההתעוררות הציונית משתקפות היטב בדבריו. אולם פרסום הדברים בידיש מעיד כי לא הייתה הלימה בין הטענה העקרונית של המאמר ובין המצב המשתקף ממנו בפועל. הבחירה בעיתונות עברית ובתרבות עברית אולי הייתה ראויה בעיניו מבחינה עקרונית – אך בנקודת הזמן שבה כתב לא היו תנאים מספיקים להתבססותה בהקשר האמריקני.

2. הבחירה בעברית: הנימוק הפרגמטי

נראה שהגידול במספר המהגרים היהודים בארצות-הברית – ואיתו הצמיחה במספרם של דוברי היידיש וקוראיה – היו עובדה מוגמרת כבר בסוף שנות השמונים של המאה התשע-עשרה, וביתר שאת בעשור שאחריו. גם עליונותה של היידיש על פני העברית הייתה ידועה לכול. במאבק על לשון הדיבור ולשון התרבות של המהגרים היהודים – הייתה ידה של העברית על התחזקה. לא היו לה לא היתרונות של האנגלית המקומית והפרגמטית ולא הערך המוסף של היידיש הביתית והפופולרית. אף על פי כן היו מי שסברו שיש יתרון מעשי לשימוש בה. דוגמה נדירה להצדקה פרגמטית כזו לשימוש בעברית אפשר למצוא בדבריהם של עורכי הירחון העברי "קרן אור":

מטרתנו לתמוך ולהפיץ ידיעת שפת עבר וחכמת ישראל בין בני עמנו הגולים מארצות הקדם ולהפיץ אור על דרכם ואופני חייהם, לתועלת אחינו הנודדים לארץ החדשה בימים האלה, ושפת הארץ מוזרה עוד להם, ורק על פי ספר כתוב עברית יוכלו ללמוד ולדעת את כל הנעשה סביבם עד אשר ימצאו את דרך החיים ושפת העם אשר בקרבם הם יושבים תהיה שגורה בפה.³⁴¹

לפי הדברים שלעיל, השימוש בעברית עשוי לענות על הצורך בתיווך לשוני זמני בין שפת הבית הישן לשפת המדינה החדשה. יידיש היא אמנם שפת הדיבור, אך אין בכוחה למלא את כל הפונקציות הלשוניות והתרבותיות הנדרשות למהגרים בתקופת ההתאקלמות. יתרונה של העברית כשפת כתב עשוי לסייע למהגרים היהודים עד שירכשו את השפה האנגלית; העברית הכתובה תשמש אפוא שלב ביניים הכרחי וזמני בין היידיש המדוברת לאנגלית הלא מוכרת.

גם פנחס טורברג נדרש לפער בין שפת הכתב לשפת הדיבור, והציע ב-1900 הבחנה מעניינת בין היידיש הכתובה ליידיש הדבורה בארצות-הברית. "רואים אנחנו את זר הנצחון שנחלה השפה הזרוגונית בארצות-הברית", כתב טורברג, "בהיותה לתלפיות לאלפי אחינו, ושפה מהלכת בעתונים [...] אם כי גלוי לכל שבתור שפה מהלכת בין החיים, שפה מדוברת, אין כחה גדול, והיא מתנוונת הולכת ודלה מיום ליום, בהניחה מקומה לגברתה השפה האנגלית".³⁴² את נסיקתה של עיתונות יידיש בארצות-הברית ראה טורברג

³⁴⁰ ליאון זאלאטקאף, "פאלק און לשון", *דיא אידישע וועלט*, 9.2.1903. המשפט האחרון נכתב בעברית במקור.

³⁴¹ *קרן אור*, 1889, 4.

³⁴² שפטיה בן אמתי (פנחס טורברג), "גורל שפת עבר באמריקה", *מעט לעת*, 13-14.

כשלב זמני הכרחי ומוגבל בדרך לאימוץ מלא של האנגלית. טורברג עמד על הפער בין תפוצתה הרחבה של היידיש הכתובה לתפוצתה המוגבלת של היידיש המדוברת בפועל, והסיק מכך שהבחירה התרבותית הזו נובעת מהקושי לרכוש את האנגלית ומההיצמדות ללשון הילדות והבית הישן. אם כן, שאל טורברג, מדוע לא לאמץ את העברית – שגם היא שפת החינוך ושפת המסורת היהודית? איך קרה שגם בארצות-הברית ישנה העדפה של היידיש על פני העברית? התשובה נעוצה לדעתו בימיה הראשונים של העיתונות באות עברית בארצות-הברית. "בעלי הכשרון והיכולת שהיו בין הנוודים הראשונים, לברא ניב שפתים ולעשות סחורה בהוצאת עיתונים על חשבון שפת-אם [...] היו במקרה אנשים הדיוטים שהשם ה' דעת השפה העברית, ואשר על כן אחזו בקרנות השפה הזרוגונית שהיתה אז לשדה הפקר".³⁴³ סוחרים-יזמים אלה, טען טורברג, לא היו בקיאים דים בעברית ולכן פנו אל היידיש, ומצאו בה כר פורה לפיתוח מערכת עיתונות. אולם לו היו מפתחים אפשרויות תרבותיות בעברית, טען, היו רבים מעדיפים אפשרויות אלה על פני העיתונות המצויה ביידיש. זו אפוא הייתה מטרתו בהוצאת הקובץ "מעט לעת".

טענותיו של טורברג אינן מתיישבות עם הידיעות מן התקופה מכמה טעמים: ראשית, חלוצי העיתונות ביידיש היו בקיאים בהחלט בעברית, ורבים מהם אף פעלו גם למען עיתונות וספרות עברית בארצות-הברית, כפי שהוכח לעיל; שנית, טורברג עצמו היה פעיל בשנים הסמוכות לפרסום זה, בין 1902–1904, בהוצאת העיתון "דיא אידישע וועלט" עם חמיו צבי הירש מסליאנסקי ולצד אישי ציבור אחרים בעולם היהודי בניו-יורק.

נראה אפוא שאת טיעונו של טורברג יש לפרש כהסבר בדיעבד על כישלונה היחסי של העברית כשפת עיתונות וספרות בארצות-הברית עד מפנה המאה העשרים. בנקודת הזמן שבה הביט טורברג על היחסים בין שתי השפות בארצות-הברית מדובר היה בפער בלתי נתפס: נסיקה של עיתונות יידיש מול דעיכה של עיתונות עברית; מיעוט מהגרים יהודים קוראי עברית מול תפוצה רחבה של מהגרים יהודים דוברי יידיש. על הפער הסינכרוני בין השפות יש להוסיף כמובן את הפער הגיאוגרפי ששרר ביחס לעברית: עיתונות וספרות עברית מגוונת ועשירה באירופה – מול יצירה עברית דלה יחסית בארצות-הברית. מתוך מצב עניינים זה גזר טורברג את תפיסתו על מצבן השונה של עברית ויידיש בארצות-הברית, והשליך את תמונת ההווה על המציאות התרבותית-לשונית שהתקיימה שלושה עשורים לפני כן. את הפנייה של טורברג עצמו אל העיתונות ביידיש בשנים שאחרי הוצאת "מעט לעת" יש להבין גם כקריאה פרגמטית של המציאות הלשונית-תרבותית והמסחרית של התקופה. כמצוי בעסקי הדפוס ידע טורברג היטב מה היקף תפוצתה של העיתונות ביידיש, ולבחירתו להתמקד בעיתונות יידיש היה הקשר כלכלי מובהק.

3. הבחירה בעברית: הנימוק הדתי

הוצאה לאור של עיתונים בעברית בארצות-הברית נבעה לעתים גם ממניעים דתיים. מניעים אלה היו קשורים למערך הדתי של יהודי ארצות-הברית ולשינויים מרחיקי לכת שחלו במערך זה במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה. דפוסי ההתארגנות הדתית של יהודים באמריקה הושפעו מאוד מדפוסי ההתארגנות של זרמים דתיים אחרים במדינה, ונטו בהדרגה לאמץ דגם דמוקרטי, מגוון ותחרותי. הזרם

³⁴³ שם, 15.

הרפורמי הלך והתחזק בארצות-הברית, ומשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה קיבל תנופה וחיזוק ממהגרים יהודים בגרמניה.³⁴⁴ על רקע זה מתפרשת גם הנטייה הלשונית לעבר האנגלית: התנועה הרפורמית באירופה ואחר כך בארצות-הברית ראתה את השימוש בשפת המדינה בתפילה כאחד מעקרונות היסוד שלה.³⁴⁵ המעבר לתפילה באנגלית נראה אפוא כצעד מתבקש. מכיוון אחר נבע המעבר לאנגלית גם משאיפות חינוכיות ומהרצון למנוע מהצעירים לנטוש את בית הכנסת.³⁴⁶ ואמנם, ב-1853 הוציא לאור יצחק ליסר את תרגומו האנגלי לתנ"ך, ובמקביל הוכנסה האנגלית לסידור והתקבלה כלשון התפילה בקרב הרפורמים.³⁴⁷

ההגירה ההמונית של שנות השמונים והתשעים הביאה לארצות-הברית מאות אלפי יהודים ממזרח-אירופה אשר העולם הדתי המקומי היה זר להם. במזרח-אירופה הייתה הדת המאפיין המרכזי של החיים עבור רובם, עניין אישי ואזרי גם יחד. בארצות-הברית לעומת זאת הייתה הדת נפרדת מהמדינה, ולרבנים לא היה מעמד חוקי רשמי. כתוצאה מכך נחלשה ההנהגה הרבנית, ונטישת הדת הייתה קלה יותר. ואמנם, החיים היהודיים המסורתיים בארצות-הברית הלכו והתפוררו, ויהודים רבים עזבו את בתי הכנסת.³⁴⁸ על רקע זה היו מי שראו את מפעלם בפיתוח עיתונות עברית כהגנה מפני השפעת הרפורמה ומפני נטישת הדת והמסורת. לפי עדותו של צבי הירש מסליאנסקי, שביקר בבתי כנסת רפורמיים בשיקגו ב-1895, רוב המתפללים לא הכירו צורת אות עברית: "רובם אינם מבינים 'תמונת אלף', האותיות המרובעות של כתב אשורית נראות להם כתב סיני או יפני".³⁴⁹ על רקע זה לא ייפלא כי עורכי כתב העת "המאסף בארץ החדשה" נימקו את יוזמתם במונחים דתיים:

כיום ירופפו עמודי דתנו מיום ליום ומשנה לשנה בעיר הזאת, הרפורם מתגבר בארץ הזאת ויתרבה בין בני הנעורים, ורק יען כי בנינו מגודלים מנעוריהם שלא ישמעו אף התפללות אשר נמסרו לנו בשפת עבר מאנשי כנסת הגדולה, ולכן ילכו הצעירים, והאבות, וישלחו את עוליהם לשמוע אל הרינות והתפללות בבתי תפלות הרעפארמער בלשון הארץ.³⁵⁰

לטענת העורכים, השאיפה להתאקלמות מלאה באמצעות האנגלית הובילה לויתור על השפה העברית ועל חינוך מסורתי, ובעקבותיו לבחירה בבתי כנסת רפורמיים שבהם התפללו באנגלית. העיתונות העברית עשויה הייתה אפוא למנוע את זניחת העברית, וממילא גם את זניחת אורחות הדת והמסורת. נימוק דומה השמיע גם ליאון זולוטקוף בעיתונו "קרן אור". זולוטקוף סיפר כי חברת "דורשי הספרות העברית" בעיר, אשר תמכה בהוצאת העיתון, דואגת גם לחינוך הילדים היהודים אשר הולכים לבתי ספר

³⁴⁴ יונתן סרנה, *היהדות באמריקה*, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"ה, 75, 109, 98 (להלן: סרנה, היהדות באמריקה).
³⁴⁵ David Friedländer, *Ueber die, durch die neue Organisation der Judenschaften in den Preußischen Staaten* notwendig gewordene, Berlin 1812, 29–30.

³⁴⁶ דליה מרקס, "התפילה הרפורמית לדורותיה ולמרכזיה", *היהדות הרפורמית: הגות, תרבות וחברה*, בעריכת אבינועם רוזנק, רעננה וירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2014, 313–315; על המעבר מעברית לאנגלית בתפילה לשם השגת מטרת חינוכיות ראו גם סרנה, היהדות באמריקה, 73.

³⁴⁷ אמנם בסידור התפילה "מנהג אמריקה" של המנהיג הרפורמי הרב יצחק מאיר וייז שיצא לאור בסינסינאטי, 1857, נשמר הנוסח העברי לצד תרגום התפילה באנגלית או בגרמנית. וייז עצמו סבר כי העברית חשובה לשם שמירה על היהדות ולשם הבנה נכונה של התנ"ך, ותמך בהוראת עברית בבתי ספר יהודיים; ראו Isaac Meir Wise, *Judaism: Its Doctrines and Duties*, 10th Edition, Cincinnati, Chicago: Bloch, 1888, 4–5. סידורו של הרב דוד איינהורן "עולת תמיד" (בולטימור 1858) לעומת זאת נכתב בגרמנית ואחר כך תורגם לאנגלית; המקור בעברית הקיף רק חלק מן התפילות. ב-1895 ראה אור סידור "סדר תפילות ישראל" של איחוד הקהילות העבריות האמריקניות (Union of American Hebrew Congregations), שהיה ברובו באנגלית.

³⁴⁸ סרנה, היהדות באמריקה, 161–162.

³⁴⁹ מסליאנסקי, זכרונות, 216.

³⁵⁰ *המאסף בארץ החדשה*, 1881, 7.

נוצריים בימי ראשון ורוכשים שם ידיעות בנצרות לפני הידיעות ביהדות.³⁵¹ על רקע התנאים שתוארו לעיל אפשר אפוא להבין את העיתונות בעברית לא רק כפרויקט תרבותי ברוח ההשכלה היהודית באירופה, אלא גם כפרויקט דתי שנועד לשמור על זיקה לתרבות ולמסורת היהודית בהקשר האמריקני. מהלך מסוג זה היה חיוני על רקע תנאי החיים הייחודיים של המהגרים היהודים בארצות-הברית, ונועד להבטיח את הקשר אל המסורת התרבותית והדתית של המהגרים.

טענה מקיפה יותר בדבר הקשר בין השפה העברית לאחיזה בדת ביטא העורך והסופר צבי גרשוני במאמר שפרסם בכתב העת "השלוח" כעשור אחרי זולוטקוף, בסתיו 1897:

"אבל הקב"ה [...] במה שהוא מכה הוא מרפא" (מכילתא). הוא הכה את היהדות באמריקא במכת הריפורמא אשר על אדמת אשכנז נולדה, ובכח "ההשכלה" אשר הצמיחה ותעש פרי בארץ רוסיא ירפא לנו. [...] בתי "תלמוד תורה" ללמד לילדי ישראל שפת עבר ייבנו לעשרות, וכמעט אין עיר גדולה בארצות-הברית כעת אשר לא תמצאנה בה חברות להפיץ השכלת ישראל וידיעת לה"ק.³⁵²

על סף מפנה המאה הכתיר גרשוני את הניסיון ליצור באמריקה תרבות עברית בהצלחה. גרשוני טען כי ההשכלה היא האמצעי למלחמה ברפורמה באמריקה וכי חינוך עברי ורכישת עברית הם התשובה לסחף הרפורמי. במובן רחב יותר, טען גרשוני, המפעל התרבותי של יהדות רוסיה הוא התשובה למפעל התרבותי של יהדות גרמניה. או בניסוח חריף יותר: יהדות מזרח-אירופה פתרה את הבעיות שיצרה יהדות מערב-אירופה. יש לשים לב שאף על פי שהמקור הן לבעיות והן לפתרונן הוא אירופי, הזירה שבה התרחש מאבק זה היא אמריקנית. הבעיות הועתקו אולי מיבשת ליבשת עם המהגרים היהודים ועם רוחות המודרנה, אך גם הפתרונות נדדו איתם מן העולם הישן לעולם החדש.³⁵³

4. הבחירה ביידיש: הנימוק הפוליטי

אף על פי שהבחירה ביידיש נראית מובנת מאליה על רקע המצב הלשוני היהודי בן הזמן בארצות-הברית, לאמתו של דבר לא הייתה זו הכרעה של מה בכך. ראשית, לא היו תקדימים של ממש לעיתונים יומיים או שבועיים ביידיש. העורכים נאלצו להסתמך על העיתונות המקומית באנגלית או על העיתונות העברית שהכירו מאירופה הן בשאלות של סגנון והן בשאלות של תוכן. שנית, המהגרים היהודים לא היו מורגלים פעמים רבות בקריאת עיתון, ורבים מהם אף התקשו בקריאת טקסטים חדשים ביידיש. שלישית, יידיש ספגה זלזול רב מצד משכילים יהודים ולא יהודים, והכתיבה בה נחשבה לבחירה נחותה ולא ראויה.³⁵⁴ ואכן, עורכי עיתונים וכתבי עת ביידיש נתנו דעתם על שאלת הבחירה בשפה ועסקו בהצדקת בחירה זו כבר בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה.

³⁵¹ "פעולת החברה", קרן אור, 1889, 31.

³⁵² צבי גרשוני, "היהודים והיהדות באמריקא", השלוח ב (אפריל-ספטמבר 1897): 357.

³⁵³ מסיליאנסקי זכר מצב אחר מבחינת החינוך היהודי המסורתי בעיר. בזכרונותיו סיפר כי ב-1895 לא היו מוסדות ללימוד עברית שיטתי לילדים בעיר ניו-יורק, והעברית נלמדה ב"תלמוד תורה" כחלק מלימוד התורה ובמקרים רבים באמצעות גרמנית. הילדים היהודים קיבלו למעשה חינוך תלת-לשוני: בבוקר היו לומדים בבתי הספר הציבוריים באנגלית, ואחר הצהריים למדו בעברית ובחצי-גרמנית. "תלמוד תורה" היו אז בעיר רק שניים, ובתי ספר עבריים כמעט בכלל לא. הילדים היהודים שהתחנכו בבתי ספר ציבוריים נתקלו במורים יהודים מבוגרים שדיברו איתם בשתי שפות – עברית ויידיש – ששתיהן לא היו מובנות להם; ראו מסיליאנסקי, זכרונות, 203–205. לתיאור דומה של בעיית החינוך היהודי בעברית וביידיש בניו-יורק בסוף המאה התשע-עשרה ראו גם ויינברגר, היהודים והיהדות בנויארק, 17–21; Hutschins Hapgood, *The Spirit of the Ghetto*, Edited by Moses Rischin, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1967 [1902], 24–26.

³⁵⁴ על התפתחותה של עיתונות יידיש באירופה, על היחס לשפה ועל הרגלי הקריאה של המהגרים ראו לעיל פרק ראשון.

על רקע מגמה זו יש להבין גם את ספרו של אלכסנדר הרכבי, יליד נובהרדוק שהיגר לאמריקה והיה סופר ומילונאי בידיש ובעברית. הרכבי פרסם בניו-יורק ב-1886 את הספר "דיא יידיש דייטשע שפראך", שהוקדש להוכחת הטענה שידיש היא "שפה טובה כמו כל שפה אחרת".³⁵⁵ טענתו המרכזית של הרכבי הייתה כי יידיש אינה שונה משפות אירופיות אחרות, שגם הן התחילו כז'רגון שהורכב משפות שונות. השאלה הרלוונטית בעניין זה היא שאלת השימוש על ידי הדוברים, וכיוון שידיש משמשת בכל שלושת האופנים של השפה – כתיבה, קריאה ודיבור – הרי היא שפה לכל דבר: "התפתחותה של שפת האם שלנו", טען הרכבי, "אינה שונה משפות אחרות אשר אותן אתם מחשיבים כשפות אמיתיות".³⁵⁶ על הזלזול בידיש מצד מהגרים יהודים בארצות-הברית אפשר ללמוד גם מדבריו של הרב ד"ר אדולף ראדין במכתבו אל מו"ל "העברי" שרהזון ב-1892:

ההרגל נעשה טבע בין אחינו בני ארצנו ילידי רוסיה ופולין לכנות את שפת יהודית-אשכנזית המדוברת בין יהודי רוסיה ופולין, רומניה, אונגארן וגאליציה בשם נתעב ונאלח זשארגאן [...] כל יודעי ומכירי יעידוני כי בכל שעת הכושר בעת אשר הטפתי מדברותי פעמים רבות באזני אחי ובני ארצי יעצתים לטוב כי יעזבו את השפה הבלולה אשר הורגלו בה מימי נעוריהם וילמדו לשונם לדבר צחות בשפת אשכנז או בלשון אנגלית: בכל זאת לבי עלי יכאב בשמעי כי המה בעצמם כמסויחים לפי תמם יתנו את שמם לשמחה בקמיהם [...] קראו את השפה המדוברת בין רבי אחינו בארצות הסלווים, אם בלשון עבר תדברו: שפת יהודית-אשכנזית; בלשון אשכנז קראו אותה: "Die Juedisch-deutsche Mundart" ופיכם יקבנה בשפת אנגלית: The Hebrew-German Dialect, ואת שם "זשארגאן" בל תזכירו ולא יעלה על פים.³⁵⁷

דבריו של ראדין פותחים פתח להבנת גישתו העקרונית כלפי יידיש ודובריה: אין מחלוקת על כך שיש לזנוח אותה ולאמץ את שפת המקום (אנגלית) או את שפת התרבות הגבוהה (גרמנית), אולם אין לזלזל בדוברי היידיש ואין לבטל את היצירות שנוצרו בה. בחירת השם הנכון עבור השפה מבטאת את היחס הרצוי: לא זלזול אך גם לא הערכה יתרה, אלא הכרה ריאליטת של תפקיד השפה ושל אופיה. הסיבה לכך נוגעת בעיקר לדימוי העצמי היהודי: זלזול בשפת ההמון הוא מעין הכרזה על בוז עצמי, ואף טומן סכנה לשנאת יהודים.

שנים ספורות אחר כך פרסם ראדין מכתב נוסף ב"העברי" לרגל ייסוד "אגודת היהודים ילידי רוסיה ואזרחי אמריקא" ובו לא נמנע מן השימוש במונח האסור: "השפה אשר על פיה יתנהגו ענייני אגודתנו היא שפת אנגלית", קבע בפתח דבריו. אמנם מיד הוסיף כי "להבל ניגע ולריק נעמול אם נדבר בלשון אנגלית באזני גרים כאלה אשר זה שבתם בארץ הזאת רק ימי מספר חמה ולא למדו את לשונם לדבר בשפה הזאת". אם כן, בשלב הראשון של ההגירה וכדי לשכנע את המהגרים החדשים ללמוד אנגלית – יש לדבר אליהם

³⁵⁵ אלכסנדר הארקאווי, **דיא יידיש דייטשע שפראך: אזוי גוט א שפראך וויא אללע אנדערע שפראכען**, ניו יארק: יידישע גאזעטטען, 1886, 6–7 (להלן: הרכבי, יהודית-גרמנית). בן ציון כ"ץ כתב כי מאמרו של ישראל צינברג ב"הזמן" ב-1903 היה "הפעם הראשונה [שבה] כתב סופר בעברית שאידיש היא שפה בעלת ספרות ואסור לקרוא לה ז'ארגאן". אולם כפי שמוכח כאן, הרכבי השמיע טיעון זה כמעט שני עשורים לפני כן; כ"ץ, זכרונות, 133. הרכבי פרסם חיבור מקביל בעברית; ראו **היש משפט לשון לשפת יהודית?: תשובה ברורה לשוטני שפת יהודית המדברת**, ניו יארק: ראזענבערג, תרנ"ו.

³⁵⁶ הרכבי, יהודית-גרמנית, 8.
³⁵⁷ "חכמים הזהרו בדבריהם!", **העברי**, 15.5.1892. ראדיו (1848–1909) שימש כרב ה-*People's Synagogue* שעל-יד ה-*Educational Alliance* בדרום מנהטן. את התפילות בבית הכנסת ניהל ראדין בעברית או בגרמנית; ראו Moses Rischin, *The Promised City: New York's Jews, 1870–1914*, Cambridge and London: Harvard University Press, 1962, 102.

בשפה מוכרת. אולם אף על פי שרוב המהגרים הם ממזרח-אירופה – לטענת ראדין יש לדבר איתם דווקא גרמנית: "כמעט כל אחינו הגרים הבאים הנה מארץ רו"פ אשר בדעת והשכלה ימצאו חפץ ויכרו און לשמוע בלמודים, יבינו את לשון אשכנזית אף אם לא ידעו לדבר צחות בה על פי כללי הדקדוק וההגיון". את השפה שבה ככל הנראה דיברו והבינו רוב המהגרים החליט ראדין להרחיק: "אך כל ראשי חברתנו ומנהליה גמרו בלבם בעצה אחת ודעה אחת כי לא יהיין כל איש לדבר דבריו מעל הבמה באזני בני חברתנו בשפה יהודית-אשכנזית המדוברת בין אחינו בני ארצנו אשר גם פיהם יקבנה בשם שפה בלולה ולשון עלגים (זשארגאן)". עוד טען כי יידיש אינה רק בלתי נחוצה, אלא אף מזיקה ומכשילה: "היא תעמוד לשטן על דרך השכלתם ותתן מכשולים על ארח חייהם כי בגללה רק בכבודת ילמדו לדבר בלשון המדינה [...] נשנה נא את לשוננו זאת בשפת המדינה המדוברת פה למען נהיה 'יהודים אמעריקאנים'".³⁵⁸

על רקע הלך הרוח הזה אין תמה שפעמים רבות חשו העורכים של עיתונים ביידיש כי עליהם להסביר את הבחירה בשפה, וכי עליהם להציג מטרה מוצדקת לייסוד עיתון ביידיש. כך בגיליון הראשון של הירחון הסוציאליסטי "דיא נייע צייט" במאי 1898 התייחסו העורכים לרקע להקמת העיתון ולבחירה לכתוב ביידיש:

יידיש היא השפה של הפרולטריון היהודי. שני העמים האמתיים שנמצאים בכל עם: שני המעמדות – בורגנות ופרולטריון – נבדלים זה מזה אצל היהודים, כמו שני עמים אמיתיים – אפילו בלשונם. יהודים כאלה שהייתה להם הזדמנות לפתח את צרכי ההשכלה שלהם באמצעות חינוך שיטתי, אינם צריכים לקרוא יידיש. הספרות ביידיש מיועדת יותר אפוא להמון הפועלים, לאביונים, שמצבם המר אינו מאפשר להם לרכוש כל שפה אחרת.³⁵⁹

העורכים הבחינו במקומה של השפה על הציר הסוציו-אקונומי: יידיש היא שפת הפרולטריון – ואילו העברית היא שפת האליטה והבורגנות. ראיית עולם כזו ביחס ליידיש הייתה נפוצה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים בכתיבה מסאית פוליטית באמריקה ובאירופה.³⁶⁰ יש להבין אפוא את מאמר המערכת שלעיל כחלק מתפיסת עולם סוציאליסטית רחבה יותר; יידיש מצויה בהקשר זה במעמד מטונימי כמייצגת את מעמד הפועלים כולו. עם זאת מדובר היה בכתב עת ברמה גבוהה מבחינת תכנון, אשר הציע לקוראיו מאמרים בנושאי ספרות, הגות ומחקר. כלומר, העובדה שמדובר בשפה של מי שלא עברו השכלה שיטתית אין פירושה שרמת העיתון תהיה נמוכה, אלא דווקא להפך: היה זה פרויקט חינוכי ופוליטי למען השכלת ההמון.

בכיוון דומה צעד סופר יידיש הפופולרי נחום-מאיר שייקביץ (שמ"ר), אשר כתב ב-1900 מאמר בעברית על חשיבות הכתיבה ביידיש לשם חינוך ההמון היהודי:

הן אמנם השפה הזשארגנית עלתה על העברית בכחה הגדול, כי משכה את כל ההמון אחריה, אבל כל השפות המדוברות עושות גדולות כאלה וכשם שלא נוכל להחליט כי השפה הרוסית או האשכנזית ירשה את מקום השפה העברית כן לא נוכל להגיד כי הזשארגאנית עשתה כזאת. השפה

³⁵⁸ ד"ר אדולף ראדין, "אגודת היהודים ילידי רוסיה ואזרחי אמריקא", העברי, 26.3.1895.

³⁵⁹ "דיא נייע צייט", דיא נייע צייט 1, מאי 1898. הירחון יצא לאור בין מאי 1898 למאי 1899.

³⁶⁰ על סוגיה זו ראו מייקלס, לדבר אל מוישה; מייקלס, סוציאליזם ביידיש; Steven Cassedy, "Radical Literary Criticism in Yiddish: The Example of 'Di Tsukunft', 1892–1918," *YIVO Annual of Jewish Social Science*, 23 (1996): 181–208. לסקירה כללית על עליית התנועה הסוציאליסטית בארצות-הברית ראו Morris Hillquit, *History of Socialism in the United States*, New York and London: Funk & Wagnalls company, 1903.

הזשארגאנית היא שפה מדוברת בפי ששה מיליאנים עברים ואם גם בצדק נוכל לכנותה "שפת עלגים" או "שפת בבל" אבל עלינו להודות כי רק על ידה נוכל ללמד תועים בינה, על ידה נוכל להודיע להמון העם עלילות כל עם ועם ומקרי יום לכן עשו מכתבי העתים בשפה הזאת חיל ומוציאים מלאו חוריהם זהב.³⁶¹

לפי שיטתו של שמ"ר, הנימוק המרכזי לטובת השימוש ביידיש הוא הנימוק הפרגמטי: מיליוני הדוברים של השפה הופכים אותה לאמצעי מוביל לחינוך ולהשפעה אידיאולוגית על היהודים, הן במזרח-אירופה והן בארצות-הברית. כפי שראינו לעיל, נימוק זה רווח גם כהצדקה לטובת פעילות ציונית ביידיש בשלהי המאה התשע-עשרה.

הנימוק הפרגמטי-חינוכי עולה גם מדבריו של מוריס וינצ'בסקי, עורך עיתון היידיש הסוציאליסטי "דער אמת" שיצא לאור בבוסטון בין השנים 1895–1896.³⁶² במאמר קצר במאי 1895 טען וינצ'בסקי כי השימוש ביידיש נועד להשפיע על ההמון בשפה שהוא מדבר, ללא תלות בשאלת ערכה של היידיש או בסיכויי ההישרדות שלה בעתיד. "אין ספק", קבע, "ז'רגון היידיש ייעלם עם הזמן. אולם גם שפות רבות אחרות יחדלו להתקיים כאשר דור הפלגה לבסוף ימות והאנושות תיעשה מאוחדת. אנו, אחרי הכול, מדברים אל העם ביידיש, משום שאנו מעוררים את האנשים מתרדמה, ולא אכפת לנו אם נשתמש בחצוצרת כסף או בקורנטו מפליז כדי להעיר [אותם]."³⁶³

בקטע שלעיל בולטת ההצדקה המעשית לפרסום ביידיש כדי לעורר את העם לפעולה פוליטית. כמו כן עולה מן הקטע ניגוד ברור בין מעמדה הנמוך של היידיש (קורנטו מפליז) למעמדן של שפות אחרות (חצוצרת כסף), לצד ההכרה שאף על פי כן אפשר להשיג באמצעות השימוש בה הישגים פוליטיים בעלי ערך. חיזוק לטיעון תועלתני זה יש בדבריו של הסוציאליסט היהודי-רוסי ואיש איגודי העובדים מוריס הילקוויט, אשר העיד כי רבים מבין חבריו הסוציאליסטים לא ידעו יידיש, ונאלצו ללמוד את השפה באמריקה כדי לאגד את הפועלים ולהשפיע עליהם מבחינה פוליטית.³⁶⁴

טיעון דומה השמיע גם פיליפ קראנץ, מן הדמויות הבולטות בעיתונות יידיש הסוציאליסטית בניו-יורק בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים. במאמר שפרסם ב"דיא אידישע וועלט" ביולי 1902 תחת הכותרת "זשארגאן און זיינע קריטיקער" ("הז'רגון ומבקריו") התייחס קראנץ לבחירה לכתוב ביידיש ולביקורת שספגה בחירה זו מצד מתנגדים לשפה. טענות המבקרים נגעו כצפוי לדימוי של יידיש כדיאלקט ירוד וברברי ולנחיתות השפה מבחינה סוציו-תרבותית. ברוח טיעונו של הרכבי לעיל השיב קראנץ כי בכל שפה ישנם דיאלקטים שונים, וכי אין בכך כדי להוריד מהלגיטימיות של השימוש ביידיש. בסיום דבריו הוסיף קראנץ: "רק באמצעות כתיבה ודיבור ביידיש אפשר להגיע אל ההמון העם היהודי, ללמד ולפתח אותו".³⁶⁵ ההצדקה לשימוש ביידיש בטקסט הזה היא כפולה, ומשמשת מעין סיכום לטיעונים שהוצגו לעיל: מן ההיבט הנורמטיבי אין כל סיבה להפחית במעמדה של היידיש, שהרי היא שפה ככל שפה אחרת; ומן ההיבט הפרגמטי יש ליידיש יתרון על פני שפות אחרות בכך שהיא נגישה להמון היהודי, וכך משמשת ככלי יעיל לחינוך פוליטי.

³⁶¹ שמ"ר, "הגבירה והשפחה", **המודיע לחדשים**, 1900, 29–31; ראו גם יהושע שטיינברג, "על דבר השפה הזרנגית", שם, 41–43. על וינצ'בסקי ראו בהרחבה לעיל פרק ראשון.

³⁶² "הארטע ניס, ראזינקעס און מאנדלען", **דער אמת**, 10.5.1895.

³⁶³ Morris Hillquit, *Loose Leaves from A Busy Life*, New York: Macmillan, 1934, 17, 34.

³⁶⁵ פ' קראנץ, "זשארגאן און זיינע קריטיקער", **דיא אידישע וועלט**, 16.7.1902.

אולם ההצדקה לשימוש בשפה לא הובילה להתעלמות מן הקשיים שהיו כרוכים בהכרעה זו, ומי שבחרו לכתוב ביידיש אכן לא התעלמו מן האתגר. במאמר המערכת של העיתון "דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג", שהחל לצאת לאור ביוני 1886, כתבו העורכים משה (מוזס) מיניץ ואבא ברסלבסקי: "הז'רגון היהודי מורכב ממילים משפות שונות. הוא ללא סדר וללא דקדוק. אנו סבורים שיהיה חסר ערך להכניס לעיתוננו ניב אחד בלבד. משום כך קוראינו היקרים אינם צריכים להתפלא שמאמרים שונים כתובים בניבים שונים"³⁶⁶. העורכים היו מודעים אפוא הן להיבט הלקסיקלי המגוון של היידיש והן להקשר האמריקני של דוברי השפה: קיומם של ניבים שונים ממקומות שונים בתוך קהילת מהגרים עירונית מצומצמת מבחינה גיאוגרפית. משום כך הכניסו את הניבים השונים לתוך העיתון כהכרעה מודעת, מתוך הבנת מצבה של השפה באמריקה וכאמצעי להגיע לקהל קוראים רחב ככל האפשר.

בין הדמויות המובילות בחברת המהגרים היהודית בארצות-הברית היו גם מי שזיהו את ההיבט המקומי של המתח הלשוני; אלה הבינו כי הזירה הפנים-יהודית משנית לזירה הכלל-אמריקנית. כך לצד ההשלמה עם הצורך לפרסם עיתונים ביידיש, היו מי שניסו לפתור את המתח בין היידיש לאנגלית ואת הקושי הפרגמטי בקריאת עיתון בשפה חדשה באמצעות יצירת עיתונות מתווכת באנגלית. דוגמה למהלך כזה היא יוזמתם של המו"ל יעקב ספירשטיין והעורך אלכסנדר הרמברג, אשר ייסדו במרץ 1894 את העיתון השבועי *The Hebrew American*. העיתון יצא לאור עד מאי 1895, ולפי הצהרת העורכים נועד לשם השגת מטרה לשונית-חברתית מובחנת: "The Hebrew American is devoted to the promotion of the knowledge of English and education among the Jewish-speaking population of the United States"³⁶⁷. הטקסט בעיתון זה היה כתוב באנגלית, אך לכל מאמר או כתבה הוצמד תעתיק של מילים נבחרות לאות עברית וכן תרגום ליידיש. בגיליון הראשון פורסמו כמה מכתבי תמיכה בפרויקט. באחד מהם כתב הרב ד"ר יוסף סילברמן שהעיתון עשוי לשמש אמצעי יעיל לדחיקת מעמדה של עיתונות יידיש, אשר מעכבת את רכישת האנגלית בקרב המהגרים.³⁶⁸ מבחינה סוציו-לינגוויסטית יש במגמה זו ביטוי להעתקה של הדיון הלשוני מהזירה היהודית לזירה הכלל-אמריקנית; במונחיו של ויינרייך מדובר בתזוזה בשדה הכלכלה התרבותית של קהילת הדוברים – מן ה-intragroup ל-intergroup.

ד. סיכום

בפרק זה הצגתי את הפערים בין מצב העברית למצב היידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, והראיתי כיצד נבעו הפערים הללו ממערך מוסדי שונה. בהמשך הפרק ניתחתי את הנימוקים שהציגו העורכים והמוציאים לאור בייסוד עיתון בעברית או ביידיש, והשוויתי בין הצדקות פרגמטיות להצדקות עקרוניות לשימוש בשפה. כפי שהראיתי, הנימוקים לבחירה בעברית היו לרוב נימוקים עקרוניים תרבותיים ולאומיים, ולעתים הושמעו גם נימוקים דתיים. ביידיש לעומת זאת היו הנימוקים פרגמטיים בעיקרם: הבחירה ביידיש הוסברה על רקע המצב הפוליטי, מעמדם החברתי של המהגרים היהודים וההכרה במידת תפוצתה של היידיש בקרב הדוברים.

³⁶⁶ "א פאאר ווערטער וועגן דער שפראך", דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג, 25.6.1886.

³⁶⁷ *The Hebrew American*, 16.3.1894.

³⁶⁸ Joseph Silverman, *The Hebrew American*, 16.3.1894.

הפרק מראה כי הפערים בין היצירה בעברית ליצירה בידיש בארצות-הברית הלכו והעמיקו בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה, וקיבלו ממדים אידיאולוגיים ותרבותיים מובהקים. מן הפרק עולה גם כי במפנה המאה העשרים כבר היו אלה שתי מערכות נפרדות למדי – אם כי לא מנותקות לחלוטין זו מזו – אשר כל אחת מהן הייתה בעלת מאפיינים שונים וייחודיים.

פרק רביעי

“מן המרתף אל הקומה העליונה”: עיתונות יידיש והפוליטיקה העירונית בניו-יורק

Why, the matter is simple enough. A congressional appropriation costs money. [...] Perhaps the biggest thing we've done in the advertising line was to get an officer of the U.S. Government, of perfectly Himalayan official altitude, to write up our little internal improvement for a religious paper of enormous circulation [...] Your religious paper is by far the best vehicle for a thing of this kind, because they'll 'lead' your article and put it right in the midst of the reading matter; [...] Give me a religious paper to advertise in, every time; and if you'll just look at their advertising paper, you'll observe that other people think a good deal as I do [...] Of course I mean your great big metropolitan religious papers, that know how to serve God and make money at the same time – that's your sort, sir, that's your sort [...]³⁶⁹

א. כלכלה, עיתונות ופוליטיקה בארצות-הברית: *The Gilded Age*

הרומן *The Gilded Age*, שכתבו יחד מארק טוויין וצ'ארלס וורנר, תיאר את השינויים העצומים שידעה ארצות-הברית בשנים שלאחר מלחמת האזרחים; בייחוד עסק הרומן במערכת הכלכלית ובתרבות הפוליטית המודרנית של ארצות-הברית בעידן המתואר ובקשרים ההדוקים בין הון ושלטון בהקשר האמריקני בן הזמן. היחסים ההדדיים בין כוח פוליטי, הון כלכלי ועיתונות המונים עירונית בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה הוצגו בו בפירוט, והדגימו עד כמה עמוקות היו הזיקות בין הספרה הפוליטית לספרה הכלכלית ולקפיטליזם בפרט בארצות-הברית שלאחר מלחמת האזרחים. עקבותיהן של זיקות אלה ניכרו היטב גם בקשרים בין פוליטיקאים, אנשי עסקים ומוציאים לאור.

הרומן נחשב כמבטא המובהק של רוח התקופה שלאחר מלחמת האזרחים בארצות-הברית; הוא אף נתן לתקופה את שמה. המונח *The Gilded Age* נבחר כתמונת ראי לתיאור התקופה כ-*The Golden Age*, והוא מתאר מציאות חברתית שלילית שבה פערים סוציו-אקונומיים עמוקים מכוסים בציפוי דק ושקרי של עושר ורווחה כלכלית. התסיסה הכלכלית והפוליטית הייתה מסימני ההיכר של תקופה זו. אופייני בייחוד היה חוסר היציבות הכלכלי והחברתי שהתבטא במשברים כלכליים חוזרים; בנפילת מחירים ורווחים ובקיפאון במערכת הפוליטית; בהרחבה של פערי המעמדות והעצמתם; בחוסר שביעות רצון בקרב המגזר החקלאי; ובעליית הפופוליזם וצמיחת "הליברליזם החדש". עוד סימל העידן את עליית הקפיטליזם ככוח מוביל בארגון שוק העבודה המשתנה.³⁷⁰

Mark Twain and Charles Doudley Warner, *The Gilded Age: A Novel*, London: George Routledge and sons, ³⁶⁹ 201–205 [1873], 1883. הרומן *The Gilded Age* יצא לאור ב-1873. על ההקשר ההיסטורי-חברתי של הרומן ועל התקבלותו בקרב קהל הקוראים והמבקרים בני הזמן ראו Bryant Morey French, *Mark Twain and The Gilded Age*, Dallas: Southern Methodist University Press, 1965, 201–241; David R. Sewell, "Gilded Age: A Tale of To-Day, The," in *The Mark Twain Encyclopedia*, Edited by J. R. LeMaster and James Darrell Wilson, New York and London: Garland Publishing, 1993, 319–321; Louis J. Budd (ed.), *Mark Twain: The Contemporary Reviews*, 1917 ראו, 115–145 New York: Cambridge University Press, 1999. ³⁷⁰ שניירוב, תיחום כרונולוגי, 224.

מאפיינים בולטים אחרים של התקופה היו התפתחות טכנולוגית ותעשייתית מואצת; עלייתם של איגודי עובדים והתגברות מאבקי עובדים בתחומים שונים; צמיחת העיר הגדולה והתפתחות המטרופולין; עליית הפוליטיקה העירונית וצבירת כוח של מנגנונים פוליטיים מקומיים; והגירה המונית "חדשה" מדרום-אירופה וממזרח, אשר הובילה לכך שאוכלוסיית ארצות-הברית כמעט הכפילה את עצמה בין תחילת התקופה לסיומה והגיעה ל-76 מיליון תושבים בקירוב. שיעור התושבים שנולדו מחוץ למדינה הגיע בעשורים אלה לכ-86 אחוזים. תקופה זו סימנה אפוא את המעבר מכלכלה מקומית בהיקף קטן יחסית לכלכלת ההמונים האמריקנית. זוהי התקופה שבה הופיע המוסד החזק והמשפיע ביותר של המאה העשרים – התאגיד המודרני. במהלך עשורים אלה עסקים גדולים אימצו ועיצבו טכנולוגיה ומדע כדי לשרת את תרבות הצריכה, שהפכה לסימן ההיכר של התרבות המקומית. בקצרה, עשורים אלה היו הכור שבו הותכה ארצות-הברית המודרנית.³⁷¹

גם יחסי הגומלין בין העיתונות האמריקנית לפוליטיקה העירונית והארצית התהדקו מאוד בעשורים אלה. אמנם, העיתונות מילאה תפקיד חשוב בשדה הפוליטי כבר מאז ייסוד ארצות-הברית. בעידן המהפכה האמריקנית (Revolutionary Era) במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה גבר העיסוק בפוליטיקה מעל דפי העיתונים, אשר קבעו תקדים חשוב בתחום. פוליטיקאים ואנשי ממשל זיהו את הפוטנציאל הגלום בעיתונות לשם השגת תמיכה במטרות פוליטיות מועדפות, ואמריקנים מן השורה גילו את העיתונות כמדיום שבאמצעותו אפשר ללמוד על עניינים ציבוריים ולהפוך לאזרחים פעילים. עד מהרה חדרה הפוליטיקה אל תוך העיתונות, וב-1789 נחקק חוק ההמרדה (Sedition Act), שקבע כי יש עבירה פלילית בפרסום שקרים או ידיעות שפוגעות בכבודם של אנשי ממשל. החוק עורר תרעומת רבה ובעקבותיו ניסח תומאס ג'פרסון, אז סגן הנשיא, את התמיכה בעקרון חופש העיתונות. בראשית המאה התשע-עשרה הלך והתרחב מקומה של העיתונות המפלגתית, ובמקביל צמחה גם עיתונות דתית ועיתונות אידיאולוגית של תנועות מהפכניות. העיתונים שקמו בתקופה זו היו חלוצי העיתונות המודרנית והתרבות הפופולרית בארצות-הברית.

בשנות השלושים של המאה התשע-עשרה התפתחה בארצות-הברית עיתונות המונים זולה בעלת תפוצה רחבה (penny press), אשר התבססה על פרסומות וכך נהנתה מעצמאות ומחופש פוליטי. עיתונות מסוג זה הייתה מיועדת לקהל הרחב, שעד כה לא נתפס כקהל יעד אטרקטיבי מצד מוציאים לאור ועורכים. רבים מן העיתונים אשר נוסדו בתקופה זו תמכו פוליטית במפלגה זו או אחרת, אולם הצורך המסחרי גרם להם לפנות לקהל רחב שחוצה קווים של מעמד, מוצא אתני או השתייכות פוליטית; משום כך הוגבל פעמים רבות הביטוי הפוליטי למאמרי המערכת. בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה ביקשו העורכים והמו"לים של העיתונים הגדולים למשוך את קהל הקוראים הגדל והולך של המהגרים והפועלים, שהתיישבו בהמוניהם במרכזים העירוניים בארצות-הברית. לשם כך הדגישו את ההיבטים

Glenn Porter, "Industrialization and the Rise of Big Businesses," In *The Gilded Age: Perspectives on the Origins of Modern America*, Edited by Charles William Calhoun, second edition, Lanham: Rowman & Littlefield, 2007, 11–13.

הפופולריים והסנסציוניים של העולם הפוליטי והתמקדו בשחיתות, בסקנדלים, בסיפורים אישיים ובחשיפת שחיתויות.³⁷²

מצב עניינים זה אפיין את העיתונות המקומית שיצאה לאור בשפה האנגלית. אולם עיתונות מקומית בשפות זרות פעלה בעשורים אלה כתנאים שונים מעט. כתבי עת ועיתונים בשפות שאינן אנגלית צמחו בארצות-הברית בהדרגה במהלך המאה התשע-עשרה, בדומה למגמה שאפיינה את העיתונות המקומית באנגלית. אולם מטעמים מובנים היו מערכות העיתונים של המהגרים בעלות גישה מוגבלת אל מסדרונות הממשל ואל הפוליטיקה. המשאבים הכלכליים והתרבותיים שעמדו לרשות המו"לים ולרשות קוראיהם היו דלים יותר, ומהלך התפתחותם היה איטי יותר ויציב פחות. בהכללה אפשר לומר כי בניגוד לעיתונות המקומית באנגלית, אשר נהנתה במקרים רבים מגב מסחרי ופוליטי איתן – עיתוני המהגרים התקיימו פעמים רבות במציאות קשה יותר ובמערך צנום יחסית. בניגוד לעיתונות בשפה המקומית, עיתונים בשפות זרות היו לרוב עיתוני מהגרים. משום כך הושפעה יציבותם מן התנודות בהגירה לארצות-הברית ומן השינויים בחקיקה בתחום זה. אפשר לקבוע בהכללה כי מבחינה מסחרית עיתונים בשפות זרות הוקמו לעתים קרובות כתוצר לוואי של חברות עסקיות, בנקים, סוכנויות ספנות, תנועות פוליטיות או איגודי אחווה; רק לעתים היו אלה מיזמים כלכליים עצמאיים.³⁷³ עיתון או כתב עת בשפה זרה היה תלוי פעמים רבות ביוזמה של איש אחד או שניים – לרוב בדמות המוציא לאור או העורך – אשר דאגו בעצמם לשרשרת הייצור וההפצה רובה ככולה. אורך חייו של העיתון נגזר אפוא לעתים קרובות ממידת מסירותם האישית של יזמים-עורכים אלה.³⁷⁴

העתקת המבט אל העיתונות העברית בארצות-הברית בעידן המתואר חושפת תמונה דומה. בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה כלל מצאי העיתונות העברית מספר מועט של כותרים, שיצאו לאור בתדירות משתנה ובלתי קבועה. פרסומים אלה נשענו על יוזמה של אדם אחד או של יזמים בודדים, ללא גב כלכלי או תמיכה מוסדית חזקה. הופעתם של עיתונים וכתבי עת בעברית הייתה לרוב קצרת ימים. המוציא לאור, שהיה פעמים רבות גם העורך, נשא את העיתון על גבו באופן פיזי ומטפורי כאחד. כאשר חדל המו"ל-העורך מפעילותו מסיבות שונות – פסק העיתון להופיע.³⁷⁵

העיתונות העברית אף לא הגיעה לקהל קוראים רחב לפני ראשית המאה העשרים, וגם אחר כך הייתה תפוצתה נמוכה בהרבה מזו של עיתונות יידיש. משום כך גם כוחה הפוליטי לא היה רב, וממילא לא היו לעורכים ולמוציאים לאור בעברית קשרים מפותחים עם העולם הפוליטי של ניו-יורק. אמנם מאמרים פוליטיים התפרסמו בעיתונות העברית בארצות-הברית, והעורכים והכותבים הביעו את דעתם בסוגיות מקומיות ומדיניות; אולם מערכת העיתונות ככלל לא צברה כוח משמעותי במישור הכלכלי או במישור

Charles L. Ponce De Leon, "Press and Politics," in *The Princeton Encyclopedia of American Political History*,³⁷² vol. 2, Edited by Michael Kazin, Rebecca Edwards, and Adam Rothman, Princeton: Princeton University Press, Thomas C. Leonard, *The Power of the Press: The Birth of American Political Reporting*, New York and Oxford: Oxford University Press, 1986, 132–134, 137–165; Michael Schudson, *The Good Citizen: A History of American Civic Life*, Cambridge, MA and London: Harvard University Press, 1998, 144–187; Michael Schudson and Susan E. Tifft, "American Journalism in Historical Perspective," in *The Institutions of American Democracy: The Press*, Edited by Geneva Overholser and Kathleen Hall Jamieson, New York: Oxford University Press, 2005, 17–46 Lee, *The daily newspaper*, 174.³⁷³

Barbara Straus Reed, "Pioneer Jewish Journalism," in *Outsiders in 19th Century Press History: Multicultural Perspectives*, Edited by Frankie Hutton and Barbara Straus Reed, Bowling Green: Bowling Green State University, 1995, 41 (להלן: ריד, עיתונות יהודית חלוצית).

³⁷⁵ לתופעה דומה בהוצאות ספרים יהודיות ראו כהן, נפלאות בעולם החדש, 104–105.

הפוליטי בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. העיתונות העברית האמריקנית בכללה התמקדה בנושאים יהודיים, ומיעטה לעסוק בנושאים מקומיים שלא היו קשורים באופן ישיר לקהילה היהודית. מחקרו הכמותי של שי נחושטאי מצא כי למעלה מתשעים אחוזים מהדיונים בעיתונות העברית-אמריקנית הוקדשו לעניינים יהודיים, ורק כשבעה אחוזים הוקדשו לעיסוק בעניינים כלליים.³⁷⁶ למעשה קבע נחושטאי כי הרכיב המפלגתי והפוליטי נעדר לחלוטין מן העיתונות העברית האמריקנית. נחושטאי ייחס העדר זה לכך שהעיתונות העברית לא הייתה קשורה למוסדות בעלי אופי פוליטי ומעמדי אלא למוסדות תרבות וספרות.³⁷⁷ לדבריו הגבילה עובדה זו את היקף השפעתה של העיתונות העברית בארצות-הברית מבחינה כמותית ואיכותית גם יחד.

אולם נראה שאפשר לצייר מהלך עניינים הפוך: היקף תפוצתה המצומצם של העיתונות העברית הוא שהוביל לחוסר השפעה פוליטית ולניתוק ממעגל ההשפעה של המפלגות הגדולות ושל איגודי העובדים. ואמנם, מבחינת תפוצתה הייתה העיתונות העברית בנחיתות מספרית לעומת עיתונות יידיש הן בשלהי המאה התשע-עשרה והן בראשית המאה העשרים.³⁷⁸ יוצא דופן בהקשר זה היה השבועון "העברי" שהוציא לאור כתריאל שרהזון בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה (1892–1898 ; 1901–1902), ואשר עסק בסוגיות פוליטיות מקומיות בהיקף נרחב יותר מאשר עיתונים עבריים אחרים. עובדה זו יש לייחס כמובן למערך הפוליטי-עיתונאי של שרהזון עצמו, אשר השתקף באופן מובהק בעיתונים שהוציא לאור בידיש.

ב. עיתונות יידיש בארצות-הברית בעידן שלאחר מלחמת האזרחים: שרהזון כמקרה מבחן

העידן שלאחר מלחמת האזרחים בארצות-הברית נשא חותם כלכלי ייחודי ומובהק. במהלך המאה התשע-עשרה התבסס מעמדה של ארצות-הברית כמרכז כלכלי מוביל, ועם מפנה המאה העשרים התחזקה מגמה זו וארצות-הברית הייתה למעצמה כלכלית עולמית. לתהליך זה הייתה השפעה מרחיקת לכת על קבוצות מהגרים ועל תושבי ארצות-הברית ילידי המקום. בהקשר היהודי הניעה מגמה זו את המהלך ההיסטורי המשפיע ביותר של התקופה. עבור יהודים ברחבי העולם היו התמורות הכלכליות באמריקה גורם מכריע מבחינת הגירה בפרט ומבחינת מסלול התפתחותה של ההיסטוריה היהודית המודרנית בכלל. לכל הפחות אפשר לקבוע כי הממד הכלכלי היה גורם מרכזי עבור מהגרים יהודים ולא יהודים; אמריקה ייצגה עבור קבוצות אלה בסיס כלכלי חדש לחלוטין.³⁷⁹

בעשורים שלאחר מלחמת האזרחים התרחשו גם כמה תהליכים שהניחו את היסודות לאופיים הייחודי של החיים היהודיים בארצות-הברית. מלבד התהליכים שנסקרו לעיל, כללו מהלכים היסטוריים אלו גם את העלייה המחודשת בחשיבות הגזע והמוצא – שבמסגרתה זוהו היהודים לרוב עם הגזע הלבן; את עלייתה של הפוליטיקה האמריקנית הדו-מפלגתית; ואת הלגיטימציה לדת היהודית לצד ההפרדה בין דת ומדינה. גורמים אלה חברו יחד והובילו לכך שסינתזה יהודית אמריקנית הייתה אפשרית. במהלך התקופה הזו

³⁷⁶ נחושטאי, העיתונות העברית האמריקאית, 42–43. לגורמים למצב זה ולסיכום בעיות היסוד של העיתונות העברית בארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים ראו שם, 37–38.
³⁷⁷ שם, 46. נחושטאי מציין עם זאת כי העיתונות העברית לא נמנעה מהבעת עמדות פוליטיות ומקריאה למעורבות פוליטית מצד הקוראים.

³⁷⁸ נחושטאי, העיתונות העברית האמריקאית, 48–49, הערה 14.
³⁷⁹ לדרהנדלר, מהגרים יהודים וקפיטליזם אמריקני, xix. לדרהנדלר דן בספר זה בחשיבותו העקרונית של הממד הכלכלי לשם הבנת תהליכי השינוי היסודיים שעברו מהגרים יהודים ממזרח-אירופה בארצות-הברית; לדבריו, "The 'agency' of ethnic change was the urban industrial economy" (שם, xxiii).

נוסדו ארגונים ואגודות מסוגים שונים בקהילה היהודית בארצות-הברית, ומוסדות וולונטריים פעלו בתחומי הדת, הפוליטיקה, העבודה המאורגנת והתרבות.³⁸⁰ כמו בכל תחומי החיים של המהגרים היהודים בארצות-הברית, גם מבחינת עיתונות יידיש היו אלה עשורים רבי חשיבות. עבור המו"ל המוביל בעיתונות יידיש כתריאל הירש שרהזון היו אלה שנים מכריעות. ב-1872, שנים ספורות לאחר שהיגר לארצות-הברית והתיישב בניו-יורק, החל שרהזון להוציא לאור את שבועון היידיש "ניו יארקער יידישע צייטונג". לאחר כמה חודשים נכשל הפרויקט, ושרהזון הפסיד את ההון שהשקיע במיזם. ב-1874 ניסה שוב שרהזון את כוחו בהוצאה לאור וייסד עם גיסו מרדכי יהלומשטיין את השבועון "יודישע גאזעטען"; העיתון יצא לאור בכל יום שישי, ונמכר כמקובל בעיתונות היהודית באירופה באמצעות מינוי מראש.³⁸¹ ב-1881 ניסה שרהזון להוציא לאור עיתון יומי – "יידישעס טאגעבלאטט". היה זה העיתון היומי הראשון ביידיש בארצות-הברית ובעולם כולו. השנים הראשונות לקיומו של העיתון היומי התאפיינו באי-יציבות ובהופעה לא סדירה, אולם ב-1885 הוא החל לצאת לאור באופן קבוע.

אף על פי שעיתונו של שרהזון לא היו העיתונים היחידים בשוק הצומח של עיתונות יידיש בארצות-הברית, עד ראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה היו אלה העיתונים היציבים והוותיקים ביותר בשוק. עד סוף המאה התשע-עשרה הוציאה הפירמה "שרהזון ובנו" (Sarason & Son) שלושה עיתונים ביידיש ובעברית בניו-יורק ועיתון נוסף ביידיש בשיקגו. עיתונים קיימים אחרים קנה שרהזון והמשיך להוציא לאור תחת בעלותו.³⁸²

ואמנם, בשנות התשעים הופיעה דרך קבע ב"יודישע גאזעטען" התת-כותרת: "A consolidation of sixteen newspapers". בגיליון החגיגי שיצא באפריל 1894 לציון עשרים שנה לייסוד השבועון מנה שרהזון ארבעים ושלושה עיתונים בעברית וביידיש שבהם התחרו עיתונו מאז שנות השבעים; עיתונו האריכו ימים יותר מאשר כל מתחריו, הוכיח.³⁸³ את זכרונותיו לאחר עשרים שנות הוצאה לאור פתח בציטוט מספר בראשית מפי יעקב אבינו – "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך, כי במקלי עברתי את הירדן ועתה הייתי לשני מחנות" (בראשית לב יא). לקוראיו הסביר: "גם אני, קוראים

Hasia Diner, "The Encounter between Jews and America in The Gilded Age and Progressive Era," *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, 11, 1 (January 2012): 6, 9–10.

³⁸¹ מנוי לשנה עלה שני דולרים וחצי, ומנוי לחצי שנה – דולר ועשרים וחמישה סנט; ראו למשל **יודישע גאזעטען**, 16.6.1876. ³⁸² לצד שרהזון עצמו היו בנו-שותפו יחזקאל שרהזון וחתנו ליאון קמייקי. ליאון קמייקי (1864–1928), יליד וילקוביסק (Vilkaviškis) שבדרום-מערב ליטא, היה שותפו העסקי של שרהזון בעיתונים שהוציא לאור. ב-1904 היה בין המוציאים לאור של העיתון היומי "מארגען זשורנאל" בניו-יורק. העורכים המובילים של ה"טאגעבלאטט" עד מפנה המאה העשרים היו גצל זליקוביץ ואחריו יוהאן (יונה) פאליי. גצל זליקוביץ (1863–1926), יליד ריטבה (Rietavas) שבפלך קובנה בליטא, למד בישיבות בליטא אך בהשפעת תנועת ההשכלה עבר לפריז, למד שפות עתיקות והוכשר כאגיפטולוג. ב-1887 היגר לארצות-הברית ושימש תחילה כמרצה באוניברסיטת פנסילבניה, אולם נאלץ לעזוב את משרתו ועבר לעסוק בעיתונות. מ-1890 היה חבר מערכת בכיר ב"יודישעס טאגעבלאטט" וב"יודישע גאזעטען". בשנות פעילותו כתב גם עבור עיתוני יידיש אחרים בארצות-הברית וביניהם "יודישע אילוסטרירטע צייטונג", "די ווארהייט", "דער טעגליכער העראלד" ו"דער טאג". זליקוביץ פרסם גם בעיתונות העברית בארצות-הברית, בין השאר בעיתונים "נר המערבי", "העברי" ו"הדבורה"; ראו ברוך טשובינסקי וחיים לייב פוקס, "זעליקאוויטש, געצל", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ג, 667–670; לביוגרפיה מקיפה על זליקוביץ ראו זאב גולדברג, "גצל זליקוביץ: משכיל ועיתונאי יהודי במפנה המאות", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995. יוהאן פאליי (1871–1907) נולד בפלשצניץ (Pleszczenice) שמצפון למינסק, למד בישיבת וולוז'ין ואחר כך אצל ר' יצחק אלחנן ספקטור בקובנה. מאוחר יותר עבר למוסקבה וככל הנראה התנצר. ב-1888 היגר לניו-יורק וחזר ליהדות. לאחר שהעיתון שייסד ב-1894, "דער פאלקסוועכטער", נמכר למשפחת שרהזון, הפך פאליי לחבר מערכת ב"יודישע גאזעטען" וב"יודישעס טאגעבלאטט". פאליי מונה לעורך ה"טאגעבלאטט" לאחר עזיבתו של גצל זליקוביץ באמצע שנות התשעים. לבד מכתביה עיתונאית עסק פאליי גם בכתיבת רומנים ומחזות ובתרגום יצירות ספרות ליידיש; לייב וואסערמאן, "פאליי, יאהאן", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ז, 88–90. על דמותו העיתונאית של פאליי ועל פעילותו כעורך ראו חייקין, עיתונות יידיש באמריקה, 14–20.

³⁸³ 1" געגען 43", **יודישע גאזעטען**, 20.4.1894.

יקרים, עברתי את האוקיינוס הגדול בעשר אצבעותיי [...] אבל אחרי עשרים שנות סבל נעשיתי לשני מחנות: בניו-יורק ה'גאזעטען', 'טאגעבלאט' ו'העברי', ובשיקגו ה'יידישער קוריער'³⁸⁴. נסיקתו העסקית של שרהזון כמהגר במדינה חדשה ובתנאי שוק קשים מעלה כמה שאלות: כיצד הצליח לבסס את עסקיו מבחינה עסקית ומסחרית בתוך כעשור ומחצה; מה היו טיב הקשרים הפוליטיים שטוהו, וכיצד השפיעו קשרים אלה על צמיחתו הכלכלית; מהו ההקשר העירוני שבו צמח שרהזון כמו"ל המוביל של עיתונות יידיש בניו-יורק ובארצות-הברית בכלל בשלהי המאה התשע-עשרה; וכיצד השפיעה צמיחתו של שרהזון על מסלול התפתחותה של עיתונות יידיש כולה בארצות-הברית.

ג. עיתונות יידיש ו"טאמאני הול"

מהלך התפתחותה של עיתונות יידיש באמריקה היה אכן שונה למדי מבחינה פוליטית ומסחרית. היו כמובן מיזמי עיתונות אשר לא האריכו ימים, וכמה מן העיתונים יצאו לאור במשך שבועות או חודשים ספורים בלבד.³⁸⁵ אולם כבר מאמצע שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, ובייחוד מאמצע שנות השמונים והלאה, הלכה והתבססה בניו-יורק – ובהיקפים קטנים יותר גם במרכזים עירוניים אחרים – עיתונות יידיש יציבה ומתמשכת. עם מפנה המאה העשרים כבר הייתה עיתונות יידיש בארצות-הברית מוסד יציב ובעל השפעה בקרב המהגרים היהודים ממזרח-אירופה. תמונת מצב שונה זו מחייבת בחינה מדוקדקת של מהלך התפתחותה של עיתונות יידיש על רקע התנאים הפוליטיים והכלכליים בני הזמן. משום כך מתמקד הפרק הנוכחי בעיתונות יידיש, אשר תפוצתה בקרב המהגרים היהודים הייתה גבוהה יותר ואשר זיקתה הפוליטית הייתה חזקה והדוקה פי כמה. המוסד הפוליטי המוביל בהקשר זה היה "טאמאני הול", המנגנון הדמוקרטי הפוליטי המשפיע ביותר בניו-יורק במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. הארגון הפוליטי שנודע בשם "טאמאני הול" (Tammany Hall; Society of Tammany) נוסד בניו-יורק בשלהי המאה השמונה-עשרה. בשנת 1788 הוקם הארגון כמועדון אחווה (fraternal club) למען עקרונות הרפובליקה, משקל נגד לארגונים בעלי יומרות אריסטוקרטיות שרווחו בעיר. המייסדים אימצו סמלים של אמריקנים-ילידים, שנתפסו בעיניהם כמייצגי השוויון האותנטיים. שמו של הארגון נגזר משמו של המנהיג האמריקני-ילידי טאמאנד (Tamanend; 1625–1701). במהלך שנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, עם ההגירה הגדולה מאירלנד בעקבות הרעב, גדל עוד כוחו של "טאמאני הול", ומהגרים אירים הלכו והשתלבו בין שורותיו בשיעור הולך וגובר.³⁸⁶ היחסים בין "טאמאני הול" לאוכלוסיית המהגרים בעיר היו הדדיים, גם אם לא שוויוניים: אנשי "טאמאני הול" סיפקו למהגרים אמצעי קיום פיזי כגון מזון או פחם לחימום, וכן סיוע בתהליך התאזרחות ובהשתלבות במערך העירוני והחברתי. בתמורה העניקו מהגרים רבים את קולם למועמדי "טאמאני הול" בבחירות לתפקידים שונים בעירייה, וכך סייעו לראשי הארגון לבסס את כוחם בעיר.

במחצית השנייה של שנות השישים עמד בראש הארגון ויליאם טוויד (Tweed; 1823–1878), אשר שילב את אנשיו בכל שדרות השלטון וכך הגדיל את כוחו הכלכלי והפוליטי. טוויד היה מודע לחשיבות

³⁸⁴ שטארקמן, זכרונות שרהזון, 277–278.

³⁸⁵ דוגמאות לעיתונים כאלה הם "דיא פאסט" של צבי הירש ברנשטיין (ניו-יורק, 1870–1871) ו"ניו יארקער יידישע צייטונג" של שרהזון (ניו-יורק, 1872); ראו חייקין, עיתונות יידיש באמריקה, 42–56.

³⁸⁶ Terry Golway, *Machine Made: Tammany Hall and the Creation of Modern American Politics*, New York: Liveright, 2014, 4–9 (להלן: גולוויי, טאמאני הול).

של שילוב המהגרים בביסוס הארגון, והציע תפקידים ומשרות למהגרים אירים ובהיקף נמוך יותר גם למהגרים יהודים, בעיקר ממוצא גרמני. בבחירות של 1867 פנה טוויד לכוח הבוחרים היהודי ההולך וגדל בניו-יורק. בעיר חיו אז כ-40,000 יהודים, מתוכם 10,000 בעלי זכות בחירה, אשר היוו כחמישה אחוזים מאוכלוסיית העיר הכללית. טוויד מימן פרסומות למועמדי "טאמאני הול" בכמה עיתונים יהודיים, וביניהם ה-*Hebrew Leader* באנגלית וה-"יידישדייטשע צייטונג" ביידיש. עיתון זה, שהוציא י"ק בוכנר, הוקדש לאינטרסים הפוליטיים של "טאמאני הול" ואף נתמך כלכלית ע"י המנגנון.³⁸⁷ טוויד גם נתן לכמה מועמדים יהודים מקום ברשימת ה"טאמאני הול".³⁸⁸ בראשית שנות השבעים הלך ונחשף בהדרגה היקף השחיתות הכלכלית שבה היה מעורב טוויד באמצעות שליטתו בכספי המסים של תקציב העירייה, והביקורת הציבורית והמשפטית על פעילותו הלכה וגברה. טוויד נמצא אשם, נשפט למאסר בפועל ולקנס כספי כבד ב-1873, ומת בכלא בשנת 1878.

לאחר עידן טוויד היה צורך לשקם את המוניטין של "טאמאני הול" ואת יכולת ההשפעה של הארגון. יורשו בתפקיד היה שריף ניו-יורק לשעבר ג'ון קלי (Kelly; 1822–1886), אשר הוביל את "טאמאני הול" בין השנים 1874–1886 ונודע בכינוי "Honest John". קלי, הבוס הראשון ממוצא אירי-קתולי, ארגן מחדש את מנגנון הניהול והשליטה של הארגון הן מבחינה פוליטית והן מבחינה כלכלית. בשנות פעילותו ביסס והרחיב קלי את קהל המצביעים למפלגה הדמוקרטית מקרב המהגרים, ופיקח מקרוב על תהליך ההתאזרחות של רוב המהגרים ממוצא גרמני ואירי בניו-יורק. מהגרים אלה נרשמו כבוחרים ונטו להצביע למפלגה הדמוקרטית, והעבירו דפוסי הצבעה אלה גם לדור הבא. כך גדל כוחו של "טאמאני הול", ושליטתו בעיר הייתה יציבה גם לאורך שנות התשעים של המאה התשע-עשרה.³⁸⁹

כוחו של המנגנון נבע בין השאר מהיותו חוליית קישור יעילה בין התושבים והאזרחים בעיר ובין הממשלה. ראשי "טאמאני הול" ידעו לדלג על משוכות בירוקרטיות באופנים כשרים ולא כשרים גם יחד, ולדאוג לחיי היום יום של אנשים רבים בעיר – רבים מהם מהגרים חסרי אמצעים – בייעילות יחסית. שיעור המהגרים בניו-יורק ב-1890 הגיע ל-42%, ועל כן אין פלא שכוחו של "טאמאני הול" עלה גם הוא בעשורים אלה. גם הקשרים בין אנשי "טאמאני הול" ובין בעלי עסקים יהודים הלכו והתמסדו בהדרגה, ובייחוד התהדקו הקשרים עם בעלי העסקים שהפעילו בתי עסק ומקומות בילוי לממכר אלכוהול (saloonkeepers).³⁹⁰

"טאמאני הול" כונה "המנגנון" או "המכונה" (The machine), והעמידה על הדימוי חיונית להבנת מהות התקופה. עליית המכונה כאמצעי ייצור, ובמובן סמלי יותר כעיקרון המארגן של העידן התעשייתי שלאחר מלחמת האזרחים – הייתה מאפייין מובהק של העידן המתואר. בעשורים הללו שימש הדימוי של המכונה ושל ה"בוס" שעמד בראשה גם כמטפורה למנגנון פוליטי, לאמצעי שליטה בפועלים ובמהגרים

³⁸⁷ חייקין, עיתונות יידיש באמריקה, vol. IV, New York: T. ; 52–50. גם העיתונות היהודית באנגלית הייתה לעתים בעלת פוליטיות או מימון פוליטי. כך בשבועון Asmonean, c1960, 1282. אשר נוסד ב-1849 ע"י רוברט ליון (Lyon), התפרסמו מעת לעת מודעות של "טאמאני הול" ועיריית ניו-יורק. ייתכן שזו הייתה הסיבה לנטיית העיתון לטובת הדמוקרטים; ראו ריד, עיתונות יהודית חלוצית' 42.

³⁸⁸ Arthur M. Silver, "Jews in the Political Life of New York City, 1865–1897," Ph.D. Dissertation, Ann Arbor: University Microfilms, 1959, 30, 48–50 (להלן: סילבר, יהודים בחיים הפוליטיים); ראו גם חייקין, עיתונות יידיש באמריקה, 52–51.

³⁸⁹ Richard F. Welch, *King of the Bowery: Big Tim Sullivan, Tammany Hall, and New York City from the Gilded Age to the Progressive Era*, Albany, NY: State University of New York Press, 2008, 27.

³⁹⁰ האו, עולמם של אבותינו, 366–367.

ולמעריך המכונן של העיר האמריקנית הגדולה בסוף המאה התשע עשרה.³⁹¹ בהדרגה הפך הדימוי ונעשה מזוהה באופן הדוק ביותר עם המעריך העירוני הפוליטי של העיר ניו-יורק.³⁹² תפקיד המפתח המבני של הבוס היה ארגון, מרכזו ושימור של רסיסי הכוח הפזורים במערכת הפוליטית. באמצעות ארגון הכוח הפוליטי יכול היה הבוס לספק את צרכיהן של תת-קבוצות באוכלוסייה אשר המבנים החברתיים המקובלים לא סיפקו את צרכיהן במלואם.³⁹³

את השנים שבהן צמחה עיתונות יידיש במרכזים העירוניים של ארצות-הברית יש לבחון על רקע דימוי המכונה ועל רקע המציאות הפוליטית, הכלכלית והחברתית שייצג דימוי זה. כתריאל הירש שרהזון יצר מנגנון תעשייתי ופוליטי אשר חיקה בזעיר אנפין את המנגנונים הגדולים של העיר שסביבו. עיתונות יידיש הצומחת הייתה אפוא ה"מכונה" שלו, ובאמצעותה נוסדו עיתוני יידיש רבים אחרים. במובנים משלימים שימש שרהזון עצמו כבוס בתוך המערכת העצמאית שיצר, ובה בעת היה חלק ממערכת פוליטית רחבה יותר – שבה שלטו כוחות גדולים לאין שיעור מזה שלו עצמו. על דימוי המכונה והמנגנון כולו אפשר לעמוד מכתבה שפורסמה במרץ 1896 ב"יודישע גאזעטען" של שרהזון. הכתבה התמקדה בהיקף ההפצה של עיתוני היידיש שבבעלות המשפחה ובהתרחבות קהל היעד שלהם:

עשרים וארבעה עיתונים ביהודית-גרמנית מתפרסמים היום סביב העולם. שמונים אחוז מכל הקוראים היהודים באמריקה קוראים בקביעות את ה"יודישעס טאגעבלאטט" או את ה"יודישע גאזעטען" [...] המערכת ברחוב איסט ברודווי 185 היא מערכת העיתון היחידה בידיש עם מכונת סידור אותיות ומכשש רשת. המפעיל יושב על כיסא נוח ונוקש באצבעותיו על הכפתורים כאילו הייתה זו מכונת כתיבה או פסנתר.³⁹⁴

את הכתבה ליווה איור של מכונת הסידור החדשה, אשר ייצגה את ההתפתחות הטכנולוגית העדכנית ביותר בתחום. שם הכתבה, "מן המרתף אל הקומה העליונה", שיקף את דרכו של בית הדפוס של שרהזון ממרתף הדפוס החשוך והמעופש של שנות השבעים אל בית הדפוס המרווח והחדשני של שנות התשעים. במובן סמלי ייצג בית הדפוס את צמיחת עיתונות יידיש כולה מבחינה מסחרית, ארגונית ופוליטית בשלושת העשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה. הדרך מן המרתף אל הקומה העליונה הייתה גם דרכו של שרהזון כמו"ל וכיום. בעשורים אלה צמח שרהזון והתבסס כעורך וכמוציא לאור מן הסדנה הביתית אל בניין המערכת; מלוח המודעות היהודי אל שלט החוצות האמריקני; ומשולי ההשפעה העירונית אל תוך המנגנון הפוליטי – לרבות ה"טאמאני הול" ומוסדותיו.

כעשר שנים אחר כך תיאר במילים דומות ג'ורג' פלאנקיט (Plunkitt; 1842–1924) את התקדמותו המטאורית ב"טאמאני הול" ואת התעשרותו המהירה. פלאנקיט, שעמד בצמרת ה"טאמאני הול" ושירת בסנאט של מדינת ניו-יורק, נודע בצבירת הון וכוח ובהצדקות המוסריות שנתן לאופן שבו צבר נכסים

James J. Connolly, *An Elusive Unity: Urban Democracy and Machine Politics in Industrializing America*,³⁹¹ Ithaca: Cornell University Press, 2010, 54.

שם,³⁹² 64–65.

Robert K. Merton, "The Latent Functions of the Machine," In *Urban Bosses, Machines, and Progressive Reformers*, Edited by Bruce M. Stave, Lexington, MA: Heath, 1972, 28–29.

³⁹⁴ "פון בייסמענט ביז צום טאפ פלאר", *יודישע גאזעטען*, 27.3.1896.

חומריים וסימבוליים. בתיאור תמציתי של מסלול חייו סיכם פלאנקיט: "I worked the flat-house"³⁹⁵. "that I lived in from the basement to the top floor ספרו הקלאסי של פלאנקיט, המתאר את הדרך אל צמרת הכוח הפוליטי של העיר ניו-יורק, הוא תיאור משלים לזה של שרהזון בדבר הכניסה אל תוך המנגנון וכן בדבר הקשר בין פוליטיקה עירונית, צבירת הון ויוזמה אישית בניו-יורק. הספר מאיר את הקשרים ההדוקים בין המהגרים בעיר ובין "טאמאני הול" ואת התלות ההדדית ביניהם. בתיאור יום אחד בחייו של פלאנקיט מתבררים קשרים אלה וחשיבותם לעתיד הפוליטי והכלכלי של פלאנקיט עצמו ושל "טאמאני הול" מזה, ושל קבוצות מהגרים בעיר מזה. כך תוארה ביומנו של פלאנקיט שעות אחר הצהריים ביום עבודה שגרתית:

3 P.M.: Attended the funeral of an Italian as far as the ferry. Hurried back to make his appearance at the funeral of a Hebrew constituent. Went conspicuously to the front both in the Catholic church and the synagogue, and later attended the Hebrew confirmation ceremonies in the synagogue. [...]

10:30 P.M.: Attended a Hebrew wedding reception and dance. Had previously sent a handsome wedding present to the bride.³⁹⁶

עורך הספר הסביר לאחר המובאות מן היומן את ההיגיון הפוליטי שבסדר היום העמוס של פלאנקיט, שנמשך משתיים לפנות בוקר ועד חצות הלילה. לדבריו הצורך להקדיש תשומת לב לאירועים יום יומיים בחיי מהגרים יהודים ואיטלקים נבע מהחשיבות הפוליטית שבאוכלוסיות אלה עבור "טאמאני הול": "The Hebrew vote in the district is nearly as large as the Italian vote"³⁹⁷. בין שהניתוח שלעיל היה מדויק ובין שהייתה בו מן ההפרזה, ברור כי הדימוי על אודות קשרים חזקים בין הרחוב היהודי והאיטלקי ובין "טאמאני הול" היה שריר וקיים בראשית המאה העשרים. מבחינה זו הייתה הדרך אל תוך המנגנון משותפת לשני הצדדים בברית: המהגרים – יהודים ואחרים – השיגו באמצעותה קרבה למוקדי הכוח, השפעה פוליטית וסיוע בתחומים שבהם המערכת החברתית והעירונית לא יכולה הייתה לסייע להם. אנשי "טאמאני הול", מצדם, השיגו באמצעות הברית הפוליטית הזאת קהל מצביעים רחב ונאמן ואפשרות לשימור שליטתם הכלכלית והפוליטית בעיר.

כלי מוביל להשפעה פוליטית על המהגרים היה כמובן הפרסום בעיתונות האתנית לסוגיה. עיתונות יידיש הייתה חלק ממגמה זו. כך למשל בנובמבר 1890 פרסם ה-New York Times כי דייויד מק'אדם (McAdam) השקיע בפרסום במהלך מסע הבחירות שניהל למשרה בבית המשפט את הסכומים הללו: "Hebrew World, 25\$; Hebrew Leader, 10\$; Jewish Daily News, 40\$; Hebrew Paper, 15\$"³⁹⁸. כפי שאפשר ללמוד מן

William L. Riordan, *Plunkitt of Tammany Hall: A Series of Very Plain Talks on Very Practical Politics*, New York: McClure, Philips & Co., 1905, 15–16.

³⁹⁶ שם, 172–173.

³⁹⁷ שם, 179.

³⁹⁸ "From candidates' pockets," *New York Times*, 14.11.1890. ועל רקע זה יש להבין את הפרסום מצדו בעיתוניו של שרהזון.

הרשימה, פרסום בעיתונים יהודיים באנגלית וביידיש, ובפרט בעיתונים של שרהזון, היה אמצעי תעמולה לגיטימי ורווח והושקעו בו משאבים כספיים לא מבוטלים.³⁹⁹ על רקע זה יש לבחון גם את הניסיונות למעורבות פוליטית עירונית מצד שרהזון – ובראשם השתלבות במרקם העירוני, חבירה למוקדי כוח מקומיים וטוויית רשתות חברתיות. לאורך שנות השמונים והתשעים פיתח שרהזון את הרשתות הפוליטיות שלו בניו-יורק כדי לבסס את השפעתו ולהגדיל את היקף המכירות, ובהמשך אף כדי להשיג כוח פוליטי של ממש באמצעות מינויים פוליטיים במנגנון העירוני. בראשית דרכו לא חבר שרהזון למפלגה ספציפית או למועמד מסוים. זאת בניגוד לעיתונות יידיש הסוציאליסטית מאמצע שנות השמונים ואילך, אשר פעמים רבות הייתה קשורה מבחינה ארגונית, פוליטית וכלכלית למפלגת הפועלים הסוציאליסטית (Socialist Labor Party; SLP). על היעדר הגב הפוליטי והמוסדי – וגם הכלכלי כמובן – התגבר שרהזון באמצעות חיבור למנגנונים הפוליטיים, ובראשם "טאמאני הול".

ד. שרהזון והפוליטיקה העירונית: ניצנים והתחלות

בספרו World of Our Fathers הקדיש אירווינג האו דיון נרחב לבחינת הקשר בין "טאמאני הול" לתושבים היהודים של ה-East Side במנהטן. לדברי האו, לאורך שנות השמונים וראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה לא היו קשרים של ממש בין אנשי המנגנון הפוליטי למהגרים היהודים בעיר. לטענתו המצביעים היהודים לא היו מזוהים באופן מובהק עם "טאמאני הול" עד שנות התשעים, אז החלו להתפרסם בעיתונים מודעות ביידיש מטעם הארגון.⁴⁰⁰

אולם בניגוד לדברי האו, את ניצני הקשר בין שרהזון ל"טאמאני הול" אפשר לזהות כבר מאמצע שנות השמונים של המאה התשע-עשרה. כפי שהראיתי לעיל, בשנות השבעים היו עמודי העיתונים של שרהזון מוקדשים לרוב לדיון בבעיות השעה של יהודים בעיר, במדינה ובעולם כולו; לחדשות כלליות; לענייני הגות ומחשבה; ולמודעות פרסומת ייחודיות לשוק היהודי. אולם בראשית שנות השמונים חל שינוי באופי העיתונים מבחינת המעורבות הפוליטית. בשנים אלה החלו להופיע בהדרגה ידיעות על מערכות בחירות, שמות מועמדים לראשות העיר והמדינה או לנשיאות, ואף תזכורת לקוראים לצאת ולהצביע ביום הבחירות. לקראת יום הבחירות ב-1880 אף פרסם העיתון בעמוד הראשון כתבה נרחבת תחת הכותרת "הבחירות" ("די עלעקשיאנס"), ובסיומה הזכיר לקוראים כי "פתקי הצבעה נמצאים במשרדי המערכת של היודישע גאזעטען".⁴⁰¹

נראה כי מודעת הבחירות הראשונה מטעם "טאמאני הול" התפרסמה ב"יודישע גאזעטען" לקראת הבחירות לעירייה בסתיו 1884. המודעה קראה להצביע עבור מועמדי "טאמאני הול" בבחירות הקרובות: ד"ר מייקל מסמר (Messemer; 1851–1894) לתפקיד הפתולוג העירוני; ויו גרנט (Grant; 1858–) לתפקיד ראש העיר.⁴⁰² היו אלה ניצנים של מעורבות פוליטית מצד שרהזון, וכן ניסיונות ראשונים מצד "טאמאני הול" לפנות אל הקול היהודי. אולם לא היו אלה המודעות הפוליטיות היחידות בעיתוניו של שרהזון: בגיליונות אחרים לפני הבחירות פורסמו בעיתונו "יודישע פאלקסצייטונג" שמו ותמונתו של

³⁹⁹ למודעה של מקיאדם ראו "טאמאני האללס טיקעט", יודישע גאזעטען, 17.10.1890. ערכם של ארבעים דולרים ב-1890 שווה לערכם של כ-1,100 דולרים ב-2020.

⁴⁰⁰ האו, עולמם של אבותינו, 365–374.

⁴⁰¹ יודישע גאזעטען, 29.10.1880.

⁴⁰² יודישע גאזעטען, 17.10.1884; 24.10.1884. מיד לאחר הבחירות בנובמבר פורסמו בעיתון התוצאות המפורטות, וכן דיון במשמעותן הפוליטית; ראו יודישע גאזעטען, 7.11.1884.

ויליאם גרייס (Grace; 1832–1904), ראש העיר המכהן.⁴⁰³ גרייס היה ראש העיר הראשון של ניו-יורק ממוצא אירי-קתולי ומתנגד מובהק ל"טאמאני הול", שזכה לבסוף בכהונה נוספת. ה"ידישע פאלקסייטונג" החל לצאת לאור בשנת 1884, והופיע במשך כמה שנים בתדירות לא קבועה. אף על פי שהעיתון הודפס והופץ על ידי משפחת שרהזון ומאותה כתובת שבה שכנה מערכת ה"ידישע גאזעטען", ניסה שרהזון לשמור על הפרדה בין העיתון ובין העסק המשפחתי המוכר. אפשר שהפרדה זו נבעה מן העובדה ששרהזון פרסם את המועמד שהתנגד ל"טאמאני הול" בעיתון זה. אפשר אף שהייתה זו אסטרטגיה מכוונת מצדו: שיתוף הפעולה עם "טאמאני הול" טמן בחובו הבטחה פוליטית, ושרהזון לא רצה לפגוע בסיכויי ההצלחה של שיתוף פעולה כזה בעקבות תמיכה במועמד המתחרה. מכל מקום אפשר לקבוע בוודאות כי כבר במחצית הראשונה של שנות השמונים היו ניסיונות השפעה מצד "טאמאני הול" על קהל המצביעים דובר היידיש בניו-יורק באמצעות פרסום בעיתונו של שרהזון. למרות עדויות מוקדמות אלו בדבר הקשר בין שרהזון ל"טאמאני הול", נראה כי עבור שני הצדדים שנת המפנה בהבנת המפה הפוליטית הייתה 1886. למעשה טלטלו האירועים הפוליטיים שהתרחשו בשנה זו את המערכת הפוליטית בניו-יורק ובארצות-הברית כולה. שורה של מאבקים שנגעו לקיצור שבוע העבודה, להעלאת השכר ולזכויות עובדים עמדו במוקד הפעילות של איגודי עובדים ומנהיגי פועלים. הפגנות, מצעדים, שביתות ואספות המוניות נערכו בערים הגדולות ברחבי המדינה – ובראשן בניו-יורק ובשיקגו. המהגרים היהודים בניו-יורק נסחפו בזרם האדיר של מאבקי פועלים אלה, ורבים מהם הצטרפו לאיגודים מקצועיים ולתנועות פוליטיות.⁴⁰⁴ היה זה תהליך שבו הגיעו רעיונות סוציאליסטיים בתיווך גרמני ואחר כך בתיווך רוסי-יהודי אל המהגרים היהודים דוברי היידיש.⁴⁰⁵ במהלך 1886 נערכו הכוחות הפוליטיים בעיר לבחירות לראשות העירייה, שעתידות היו להתקיים בנובמבר של שנה זו. ביוני, חודשים ספורים לפני הבחירות, מת מנהיג "טאמאני הול" – הבוס ג'ון קלי. את מקומו תפס ריצ'רד קרוקר (Croker; 1843–1922), המנהיג הראשון של "טאמאני הול" שהיה מהגר בעצמו.⁴⁰⁶ כאשר נכנס לתפקידו בקיץ 1886 רבצו אפוא לפתחו של הארגון שני אתגרים מרכזיים: ההגירה החדשה מדרום-איטליה וממזרח-אירופה הביאה לדרום מנהטן מאות אלפי מהגרים אשר סבלו מתנאי מחיה קשים ונחשבו לאיום על הסדר העירוני. במקביל ירד שיעורם של ילידי אירלנד בעיר, אשר היוו בשנים ההן נדבך חשוב בשדרת בעלי התפקידים של "טאמאני הול". פניה של ניו-יורק היו במהלכו של שינוי דרמטי מבחינת פרופיל המהגרים. מכיוון אחר איימו על המשך השליטה של "טאמאני הול" בעיר איגודי העובדים הצומחים והארגונים הסוציאליסטיים הגדלים והולכים. את האיום האחרון ייצגה מועמדותו של הנרי ג'ורג' (George; 1839–1897) לראשות העיר מטעם ה-United Labor Party. ג'ורג' היה עיתונאי ועורך בסן-פרנסיסקו, וב-1879 פרסם את ספרו "קדמה ועוני" (Progress and Poverty) שדן בסוגיית האי-שוויון בחלוקת ההון ובסיבות לעוני בחברת השפע האמריקנית. ג'ורג' הציע להטיל מס על הקרקע בהתאם לערכה, וכך להגדיל את השוויון בין האזרחים. מועמדותו לראשות העיר סימלה ר את העלייה בכוחם של איגודי העובדים בעיר ובמדינה כולה.

⁴⁰³ ידישע פאלקסייטונג, 28.10.1884.

⁴⁰⁴ מייקלס, אש בלבבם, 26.

⁴⁰⁵ שם, 4–5.

⁴⁰⁶ קלי הגיע מאירלנד לניו-יורק עם הוריו ב-1846 כשהיה בן שלוש.

בכירי "טאמאני הול" ובראשם הבוס קרוקר, אשר הבינו את האיום שבמועמדותו של ג'ורג' לראשות העירייה ואת הסכנה שבבריחת קולות הפועלים והמהגרים, החליטו להעמיד מולו את המועמד הדמוקרטי אברהם יואיט (Hewitt; 1822–1903). יואיט שימש אז כנציג בבית הנבחרים מטעם מדינת ניו-יורק. אמנם הוא עצמו היה איש "טאמאני הול" ובעל נכסים, אולם בקרב הציבור נתפס כמעסיק הגון וכאיש תעשייה מוצלח המיטיב עם עובדיו.⁴⁰⁷ נוסף על כך החל הארגון לקדם "בוסים" יהודים, ביניהם גם דוברי יידיש ורוסית, כדי להשפיע על המצביעים היהודים. הנרי ג'ורג', מצדו, ניהל קמפיין בחירות ייעודי למשיכת מצביעים יהודים.⁴⁰⁸

ההיערכות לבחירות והמרוץ של ג'ורג' לראשות העירייה הייתה נקודת מפנה עבור עיתונות יידיש בניו-יורק. ב-25 ביוני 1886 החל לצאת לאור השבועון הסוציאליסטי "די ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג" בעריכת משה מינץ ואבא ברסלבסקי, חברי איגוד הפועלים היהודי "יידישער ארבעטער פאריין". האיגוד הכריז על תמיכה רשמית בג'ורג' כמועמד לראשות העיר.⁴⁰⁹ לאורך הסתיו התפרסמו בשבועון מאמרים ועדכונים מן הקמפיין לראשות העירייה, ובגיליונות ספטמבר 1886 התפרסמו כמה מאמרים בעניין מועמדותו של ג'ורג'. אחד מן המאמרים הללו הסתיים בפנייה ישירה לקוראי העיתון: "פועלים יהודים! הצביעו עבור הנרי ג'ורג' ובכך תראו שאתם פועלים. אל תמכרו את קולכם, כי בכך אתם מוכרים את חרותכם!!!"⁴¹⁰ בגיליון אחר הגדירו עורכי העיתון את המאבק בין המועמדים ג'ורג' ויואיט "מאבק חיוני בין הון ובין עבודה".⁴¹¹ המאמר סקר את התהליך שבו הפכה הפוליטיקה העירונית והארצית לעסק כלכלי. הצבעה להנרי ג'ורג', כתב מחבר המאמר, היא הצבעה עבור מי שנלחם למען האינטרסים של הפועלים. יואיט לעומת זאת מייצג את האינטרסים של בעלי ההון, והצבעה עבורו תהיה טעות. "במאבק הזה עליכם לבחור בין הון ובין עבודה, בין יואיט וג'ורג'. אתם חייבים להצביע עבור הנרי ג'ורג'!!"⁴¹²

במהלך החודשים הללו ניכר שינוי מהותי גם בהיערכות הפוליטית של ה"יודישע גאזעטען". בספטמבר 1886, במה שנראה כתגובה לייסודו של "דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג" ולהתעוררות במחנה הסוציאליסטי היהודי, הופיע לראשונה המדור "פוליטיקה" ("פאליטישעס") ב"יודישע גאזעטען". המדור הוקדש לסיקור ההתפתחויות הפוליטיות בעיר ובייחוד במרוץ לראשות העירייה.⁴¹³ עצם ייסודו של המדור בסתיו 1886, לאחר יותר מעשור שבו יצא העיתון לאור, מעידה על ההתעוררות הפוליטית בעיתונות יידיש בשנה ההיא. מן ההיבט הפוליטי אפשר לקבוע כי שרהזון הבין כי עליו להיות ער לרוח הזמן ולספק לקוראיו תוכן פוליטי עדכני. מן ההיבט המסחרי יש לשער כי היה מודע להזדמנות הכלכלית שטמונה בהגדלת הנפח הפוליטי של העיתון בשנת בחירות, וכן לסיכון הכלכלי הטמון בהתעלמות מן ההקשר הפוליטי על רקע התחרות הגוברת בשוק. קוראי היידיש המתעניינים יכולים היו לפנות כעת אל "דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג" החדש ולשאוב ממנו ידיעות פוליטיות. מצב זה היה כמובן בלתי רצוי עבור שרהזון.

⁴⁰⁷ גולוויי, טאמאני הול, 145–152.

⁴⁰⁸ סילבר, יהודים בחיים הפוליטיים, 7.

⁴⁰⁹ דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג, 28.9.1886.

⁴¹⁰ "הענני דזשארדזש אלס מאיאירס-קאנדידאט נאמינירט", דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג, 28.9.1886.

⁴¹¹ "דזשארדזש אונד היואיט", דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג, 29.10.1886.

⁴¹² שם.

⁴¹³ "פאליטישעס", יודישע גאזעטען, 29.9.1886.

ואכן, בין החודשים ספטמבר ונובמבר 1886 דיווח ה"יודישע גאזעטען" באופן שוטף על מערכת הבחירות, והקדיש מאמר גם למועמד "טאמאני הול" לראשות העיר אברהם יואיט.⁴¹⁴ כצפוי נטה העיתון לתמוך ביואיט ולהתנגד לג'ורג' – ולמפלגה הסוציאליסטית בכלל. ה"יודישע גאזעטען" אף תקף את התמיכה מצד סוציאליסטים יהודים במועמדותו של ג'ורג' על רקע פוליטי ועל רקע דתי.⁴¹⁵ בבחירות שנערכו בנובמבר 1886 זכה לבסוף יואיט; יותר מ-90,000 מצביעים נתנו לו את קולם. הנרי ג'ורג' קיבל קרוב ל-70,000 קולות, ואילו המועמד הרפובליקני תיאודור רוזוולט זכה במעט יותר מ-60,000 קולות והגיע למקום השלישי. מניתוח תוצאות הבחירות אף עלה כי ג'ורג' זכה להצלחה מיוחדת בקרב מצביעים מדור שני ממוצא אירי, בקרב מהגרים גרמנים ובקרב מהגרים יהודים.⁴¹⁶ ב"יודישע גאזעטען" הופיעה ידיעה עם תמונתו של יואיט בצירוף הכיתוב "המועמד שלנו נבחר לראש העיר".⁴¹⁷ הזיהוי של נציג "טאמאני הול" כמועמד "שלנו" מעידה על כך שכבר בשלב זה התקיימה זיקה כלשהי בין עיתוניו של שרהזון ובין הארגון. אפשר בהחלט להניח שהתמיכה של שרהזון ביואיט נבעה מקרבה רעיונית ואידאולוגית למועמד ולמנגנון שהריץ אותו, ובעיקר מהתנגדות לנציג הפועלים ג'ורג' ולזרם הסוציאליסטי בכלל. מכל מקום הייתה זו הבעת תמיכה במעורבות של "טאמאני הול" בניהול העיר והכרה בקרבה בין עולם המהגרים היהודי ועיתונות יידיש ובין המנגנון הפוליטי. קרבה זו הלכה והעמיקה בשנים שאחר כך.

ה. שרהזון ו"טאמאני הול": העמקת הקשרים

הבחירות והתסיסה הפוליטית בעיר היו נקודת מפנה עבור שרהזון בפרט ועבור עיתונות יידיש בניו-יורק בכלל. מחד גיסא, כניסתם של מתחרים לשוק שבו שלט עד אז שרהזון באופן כמעט בלעדי שינתה את יחסי הכוחות וחייבה היערכות מחודשת מבחינה מסחרית וארגונית. מאידך גיסא, נפתח בפני שרהזון ובפני מתחריו שדה פעולה חדש: השדה הפוליטי המקומי.

השינוי בדפוסי הביטוי הפוליטיים של שרהזון היה ככל הנראה מהיר למדי, משום שכבר באוקטובר 1888 התפרסם בעיתון היהודי *The Jewish Exponent* בפילדלפיה מאמר שעסק בנטייה הפוליטית המוגזמת של עיתוניו. נראה כי הביקורת לא כוונה כלפי מאמר או מודעת פרסומת ספציפיים, אלא כלפי גישתו הפוליטית העקרונית של שרהזון. בתגובה פרסם בנו אברהם שרהזון מאמר שבו הגיב לטענות העיתון. לדבריו העיתונים שבבעלות המשפחה היו שונים מהעיתונים היהודיים האחרים שהתפרסמו באנגלית ואשר עסקו בנושאים יהודיים בלבד – כדוגמת ה-*Jewish Exponent* עצמו. עיתונים אלה היו מיועדים לקהל קוראים אשר יכול היה לצרוך מידע גם באמצעות עיתון מקומי לא יהודי באנגלית או בגרמנית, ומשום כך אכן לא היה בהם מקום לפוליטיקה. עיתוניו של שרהזון, לעומתם, היו מיועדים למהגרים היהודים שהגיעו מרוסיה, מפולין ומהונגריה בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה ואשר

⁴¹⁴ ראו למשל *יודישע גאזעטען*, 13.10.1886.

⁴¹⁵ סילבר, יהודים בחיים הפוליטיים, 94 הערה 20. העיתונות היהודית באנגלית בעיר התנגדה גם כן לג'ורג' עצמו ולאיוגודים היהודיים שתמכו בו על רקע דתי ופוליטי; ראו שם, 94–95.

⁴¹⁶ Martin Shefter, "The Electoral Foundations of the Political Machine: New York City, 1884–1897," In *The History Of American Electoral Behavior*, Edited by Joel H. Silbey and Allan G. Bogue, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978, 282, 288.

⁴¹⁷ "אונדזער קאנדידאט עלעקטעט אלס מאיר", *יודישע גאזעטען*, 5.11.1886.

קראו יידיש בלבד. יש להשוות אותם אפוא לעיתונים הגרמניים באמריקה. עיתונים אלה, טען שרהזון, אכן נקטו עמדה פוליטית ברורה:

[...] There is no more justice in stating that our course in giving our opinion as to the political situation, and advising our readers to vote for candidates of a certain political party, is important, than stating that the course of the New York *Staat-Zeitung* in being a strong Democratic organ [...] We have suffered political slavery for too many centuries, in too many countries, to throw away our political freedom, and not to use our right to free speech, our most valuable possession, and to remain inactive, when by our tongue and pen we think we can aid what we believe to be the cause of righteousness and justice.⁴¹⁸

את הנטייה הפוליטית בעיתוני המשפחה הצדיק אברהם שרהזון בשני נימוקים – נימוק תרבותי ונימוק חוקי: מן הצד התרבותי-קהילתי, טען, יש לו זכות וחובה לחשוף את קוראיו המהגרים לנעשה בשדה הפוליטיקה המקומית ולסייע להם לבחור במועמדים הראויים; מן הצד הפוליטי-חוקתי יש לו זכות וחובה להשתמש בחרות שניתנה לו למען המטרות הצודקות בעיניו. תגובת המערכת של ה-*Jewish Exponent* הייתה כי עיתוניו של שרהזון הם עיתוני דת, וכי שילוב של מסרים פוליטיים פוגע בעיקרון של הפרדת דת ומדינה. עוד טענו העורכים כי הניסיון לטפח את הקול היהודי הוא לא ראוי ומסוכן, ואף עשוי להזיק.⁴¹⁹ שרהזון מצדו טען כי גם לו היו עיתוניו עיתונים דתיים לחלוטין, עדיין לא היה פסול בכך שהיו בעלי עמדה פוליטית. לראיה נקב בשמותיהם של כמה עיתונים נוצריים באנגלית וגרמנית שהיו מזוהים עם המפלגות הגדולות.

ההשוואה לעיתונות הגרמנית נראית מוצדקת בהקשר זה, ואף מבטאת הבנה עמוקה של המערכת הפוליטית והכלכלית שבתוכה היו נתונים בני משפחת שרהזון כבעלי עיתון. העיתונות הגרמנית בארצות-הברית הייתה פוליטית במובהק בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. הזרמים הבולטים בעיתונות הגרמנית בניו-יורק בעשורים אלה היו הזרם הבורגני-דמוקרטי, עם העיתון המוביל *New Yorker Staats-Zeitung* (נוסד ב-1834); הזרם הסוציאליסטי, עם העיתון *New Yorker Morgen-Journal* (נוסד ב-1878); והעיתונות הצהובה, שנושא הדגל שלה היה העיתון *Morgen-Journal* (נוסד ב-1895).⁴²⁰

Abraham H. Sarasohn, "Politics in a Jewish Paper," *The Jewish Exponent*, 12.10.1888.⁴¹⁸
"No Jewish interests are at issue in this political canvass, and it is idle to assert the contrary. The endeavor to foster a Jewish vote is improper, dangerous, and can only result in harm. A Jewish journal is not a proper instrument for political education" (שם).

James M. Bergquist, "The German-American Press," In *The Ethnic Press in the United States, A Historical Analysis and Handbook*, Edited by Sally M. Miller, New York: Greenwood Press, 1987, 132–134, 139–145; Carl Wittke, *The German Language Press in America*, Lexington: University of Kentucky Press, 1957, 170 המאה העשרים הלכה ונחלשה המעורבות הפוליטית של העיתונות הגרמנית, ואת מקומה תפסו מגמות של היטמעות בחברה האמריקנית ושל אימוץ ערכים קפיטליסטיים ובורגניים; על כך ראו Peter Conolly-Smith, "Introduction," In *Translating America: An Immigrant Press Visualizes American Popular Culture, 1895–1918*, Washington, D. C.: Smithsonian Institution, 2004. גם עבור מהגרים איטלקים באמריקה שימשה העיתונות בלשון המולדת כר פוליטי ואידיאולוגי פורה. על נקודות ההקבלה בין עיתונות יידיש לעיתונות האיטלקית בארצות-הברית ראו להלן פרק שישי.

מנקודת מבט זו אפשר לראות במעורבות הפוליטית הן של שרהזון והן של מתחריה חלק ממגמה רחבה יותר של נקיטת עמדה פוליטית בעיתונות המהגרים בניו-יורק. גם העיתונים וכתבי העת בידיש שיקפו את הרוח הרווחת בעיתונות האתנית ובעיתונות המקומית באנגלית, והציעו לקוראיהם תמונה פוליטית רחבה ומגוונת. נראה אולם כי בניגוד לעורכים ומוציאים לאור אחרים, אשר ייסדו כתבי עת ועיתונים מתוך מגמה מובהקת לעסוק בפוליטיקה, שרהזון נקלע אל השדה הפוליטי שלא מרצונה.

ואכן, בראשית דרכו כבעל עיתון וכמו"ל התמקד שרהזון בנושאים שזכו להסכמה רחבה ברחוב היהודי או בתחומים שלא עוררו מחלוקת; הוא ייעד את עיתונו לקהל היהודי רחב ומגוון.⁴²¹ על כוונה זו העיד גם המוטו שהתנוסס בראש העיתון: "ארגאן פיר כל ישראל". אולם עם צמיחתה של העיתונות הסוציאליסטית בידיש במהלך 1886 מצאה עצמה משפחת שרהזון במערך פוליטי ומסחרי אחר מזה שהורגלה אליו בעשור הראשון לפעילותה העיתונאית. מערך זה הציב אותה בשדה פוליטי דומה לזה של העיתונות הגרמנית בארצות-הברית, אשר בו הייתה חלוקה פוליטית ברורה בין העיתונים הדמוקרטיים-בורגניים לעיתונים הסוציאליסטיים. על רקע השינויים הפנימיים הללו נקל להבין מדוע הציב שרהזון את עצמו בצד הדמוקרטי-בורגני ומדוע הפריד עצמו מן הקו הסוציאליסטי; הן מבחינה פוליטית והן מבחינה עסקית היה זה צעד מתבקש מצדו. אמנם העיסוק בפוליטיקה הוביל לביקורת מצד העיתונות היהודית באנגלית, אולם נראה שבני משפחת שרהזון לא שינו את דפוס פעילותם בעקבות הביקורת. הם המשיכו לפרסם תוכן פוליטי בעיתונים שבבעלותם – הן במאמרי דעה והן באמצעות פרסומות בתשלום.

המעורבות הפוליטית של שרהזון באמצעות עיתונו בשנים אלה לא הייתה נתונה באופן בלעדי ל"טאמאני הול". מעל דפי העיתונים שהוציא לאור היה אפשר למצוא מודעות של מועמדים ממפלגות שונות ומאמרי דעה בעד "טאמאני הול" ונגדו. כך למשל באוקטובר 1890 דיווח ה"יודישע גאזעטען" על התכנסות הליגה העירונית העממית (People Municipal League) לשם מאבק ב"טאמאני הול" ולסיום שליטתו המושחתת בעיר. בכתבה נסקרו דברי הנואמים והביקורת החריפה על השחיתות של "טאמאני הול", וכן תגובות הקהל האוהדות: "תהיה זו חרפה ובושה עבור מי שברח מהעריצות האירופית", אמר פרנסיס סקוט שנאם באספה וצוטט בכתבה, "להרשות את קיומה של עריצות מצד פקידים מושחתים כאן באמריקה".⁴²² נאומו של סקוט התקבל בתרועות רמות ובמחיאות כפיים רבות, ציין הכתב.⁴²³

בהמשך החודש פרסם ה"יודישע גאזעטען" מאמר ארוך ובו הסבר על מבנה ה"טאמאני הול", על הדמויות המרכזיות בו ועל ההיסטוריה של הארגון. המאמר הביע ביקורת על השליטה המוגזמת של הארגון בעיר, על העלאת המחירים ועל יוקר המחיה שמכביד על חיי הפועלים. בכתבה בלטו הצדדים השליליים שבמצב העירוני, והיא הסתיימה במילים "דוגמאות אלו מספיקות להוכיח אילו נזקים טאמאני גורמת לעיר ותמשיך לגרום אם תמשיך להחזיק בידיה את השליטה באדמיניסטרציה העירונית".⁴²⁴

גם בשבועון שהוציא שרהזון לאור בעברית, "העברי", אפשר היה למצוא בראשית שנות התשעים ביקורת על שיטות הפעולה של "טאמאני הול". כך במאמר שנגע לבחירות לנשיאות ב-1892 ציין המחבר כי אנשי "טאמאני הול" תמכו דווקא בסנטור דייויד ב' היל (Hill; 1843–1910) כמועמד מטעם המפלגה

⁴²¹ יחזקאל שרהזון, "א בליק צוריק", **יידישעס טאגעבלאטט**, 20.3.1910.

⁴²² "אונזערע ברידער קעגן טאמאני", **יודישע גאזעטען**, 24.10.1890.

⁴²³ שם.

⁴²⁴ "וואס איז טאמאני האלל?", **יודישע גאזעטען**, 31.10.1890.

הדמוקרטיה, "אבל כל עמלם בעד היל עלה בתהו, כי ריח טאמאני נבאש בין כל יושבי ארצנו".⁴²⁵ נראה ששני שיקולים מובילים עמדו בפני שרהזון בפרסומיו בשנים אלה. השיקול הראשון היה השיקול הכלכלי: מי מהמועמדים שהסכים לשלם עבור פרסומת או מודעת בחירות – זכה למצוא את שמו ותמונתו על גבי דפי העיתון. השיקול השני היה תמיכה במועמדים יהודים לתפקידים ציבוריים בעיר ובממשל – אם במפלגה הדמוקרטית ואם במפלגה הרפובליקנית. היחס ל"טאמאני הול" נמדד במקרים רבים בהתאם לסוגיה זו.⁴²⁶

ככלל נטה שרהזון לקדם בעיתונו הצבעה למועמדים רפובליקנים בבחירות הארציות, ולמועמדי המפלגה הדמוקרטית בבחירות העירוניות. פעמים רבות היו מועמדים דמוקרטים אלה נציגים מובהקים של "טאמאני הול". דוגמה לתמיכה כזו אפשר למצוא בגיליון של ה"יודישע גאזעטען" מנובמבר 1892. בשנה זו היו בחירות לעירייה, והעיתון הביע תמיכה ישירה במועמד תומס גילרוי (Gilroy) – איש "טאמאני הול" מובהק אשר לפי המודעה "ייפה את העיר ניו-יורק ושיפר אותה מאוד".⁴²⁷ בהמשך הגיליון הופיעה סקירה פוליטית כללית על החשיבות שבהצבעה בבחירות, על משמעות הדמוקרטיה האמריקנית ועל תרומתו של "טאמאני הול" לעיר. "לכן אחים", קרא המחבר, "עליכם ועלינו החובה בשמונה בנובמבר להצביע לכרטיס הדמוקרטי כולו מלמעלה עד למטה [...] יהודי, אתה חייב! זוהי חובתך ואחריותך לטובת הכלל!".⁴²⁸ עדויות אלה מלמדות על הניסיונות ההדדיים להתקרבות בין קהל הבוחרים היהודי לפוליטיקאים בעיר בכלל, ועל ניסיונות למעורבות פוליטית מצד משפחת שרהזון בפרט.⁴²⁹

נראה כי האמביולנטיות הפוליטית של שרהזון שיקפה הן את מגוון השיקולים שהביא בחשבון כבעל עסק והן את האסטרטגיות המשתנות של המפלגות עצמן. כך לאורך שנות התשעים הלכה והתרחבה מעורבותם של יהודים במוסדות הפוליטיים העירוניים בניו-יורק, ובמערכת הבחירות של 1892 רץ מועמד יהודי ראשון לראשות העירייה. מצב זה נבע מכך ש-1892 הייתה שנת בחירות לנשיאות, והרפובליקנים ניסו לזכות ברוב במדינת ניו-יורק על ידי הפחתת הרוב הדמוקרטי בעיר. משום כך הריצו הרפובליקנים מועמד יהודי לראשות העיר – אדווין איינשטיין (Einstein). הרפובליקנים קיוו כך לשכנע מצביעים יהודים לעבור מהמפלגה הדמוקרטית למפלגה הרפובליקנית. בשנה זו מינו הרפובליקנים גם את אברהם שרהזון כמועמד לקונגרס מטעם המחוז האחד-עשר של העיר.⁴³⁰ ה"יודישע גאזעטען" דיווח כמובן על המהלך וכתב כי "היהודים הרוסים בניו-יורק עשו את הצעד הראשון לעבר משרות פוליטיות גבוהות". הדיווח הדגיש את הגאווה שיש בכך עבור היהודים בעיר בכלל ועבור המשפחה בפרט, ואף עודדו את

⁴²⁵ העברי, 26.6.1892.

⁴²⁶ ראו למשל "האני מאיר ס' אייזקס", יודישע גאזעטען, 23.10.1891; "Hon. Simon W. Rosendale, our next attorney; Tammany Hall"; 30.10.1891, יודישע גאזעטען, 4.11.1892.

⁴²⁷ יודישע גאזעטען, 4.11.1892.

⁴²⁸ שם.

⁴²⁹ גילרוי אכן נבחר באותה שנה לראש העיר, וכיהן בתפקיד בשנים 1893–1894. כהונתו נחשבה לתקופה של שחיתות עירונית פושה, אשר תועדה ונחקרה בוועדת לקסוואו (Lexow Committee) ולמעשה הביאה לירידת "טאמאני הול" בבחירות בנובמבר 1894. הוועדה בחנה בין השאר חשדות לשחיתות בעירייה ובמערכת הבחירות, וממצאיה קשרו בין המנגנון של "טאמאני הול" לאי-סדרים עירוניים בכמה תחומים. דוח הוועדה נחשב כגורם מרכזי בעליית המועמד ויליאם סטרונג כחלק מהתארגנות משולבת נגד "טאמאני הול" בבחירות לעירייה בסתיו 1894. בין השאר שמעו חברי הוועדה עדויות על זיופים בבחירות 1892, כמו במקרים של מהגרים אירים שהצביעו תוך שימוש בשמות של יהודים ובשעה שעובדי הקלפי העלימו עין או שיתפו פעולה; ראו *Report and Proceedings of the Senate Committee Appointed to Investigate the Police Department of the City of New York*, 1895, vol. I, Albany: James B. Lyon, 1895, 210–212, 303–307.

⁴³⁰ סילבר, יהודים בחיים הפוליטיים, 112–114, 176.

הקוראים באופן ישיר להצביע עבורו: "הצביעו למועמד אברהם שרהזון אם השם 'יהודי' יקר לכם", קרא העיתון.⁴³¹

אין פירושו של דבר ששרהזון ויתר על תמיכה במפלגה הדמוקרטית; יותר מכול הייתה זו עדות לפיצול בין המערכת העירונית למערכת הארצית בכל הנוגע להצבעה בבחירות מצד מהגרים יהודים.⁴³² דפוס הצבעה זה – תמיכה במועמדים רפובליקנים במערכת הארצית ובמועמדים הדמוקרטים במערכת העירונית – היה רווח למדי בקרב יהודים בניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה ובמפנה המאה העשרים. הנטייה להצביע למועמדים רפובליקנים לנשיאות נבעה מכמה גורמים: עמדתה החיובית של המפלגה הרפובליקנית כלפי סבלם של היהודים במזרח-אירופה; רתיעה מן התמיכה הגבוהה בקרב אירים-קתולים במפלגה הדמוקרטית; ואהדה לנשיאים רפובליקנים ספציפיים כאברהם לינקולן ומאוחר יותר תיאודור רוזוולט. לעומת זאת ברמה העירונית הייתה התמונה שונה: ניו-יורק, שהייתה עיר דמוקרטית באופן מובהק, הפכה בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה למרכז היהודי הגדול ביותר במדינה. רבים מהיהודים בעיר תמכו במפלגה הדמוקרטית, גם אם לא הזדהו בהכרח עם "טאמאני הול".⁴³³

1. מתמיכה מסויגת לנאמנות מוצהרת: 1895–1897

מאמצע שנות התשעים של המאה התשע-עשרה התחזקה מגמת התמיכה ב"טאמאני הול" מצד העיתונים שבבעלות שרהזון ונעשתה מובהקת יותר ויותר. דוגמה לכך היא תגובת ה"יודישע גאזעטען" לבחירות לנציגים בבית המשפט ובבית המחוקקים במדינת ניו-יורק בנובמבר 1895. במערכת בחירות זו הייתה סוגיית החוקים הנוגעים למכירת אלכוהול בימי ראשון הסוגיה המרכזית שבה עסקו המפלגות הגדולות. התקנות שבמוקד המחלוקת ("Sunday Excise Laws; "blue laws") נגעו להגבלת האפשרות למכירת משקאות חריפים ולהגשתם בציבור בימי ראשון. התקנות עצמן לא היו חדשות, אולם בניו-יורק של המאה התשע-עשרה הן כמעט לא נאכפו. בשנים אלה הייתה נוכחות חזקה במשטרה לאנשי "טאמאני הול" ממוצא אירי קתולי, והם נהגו לנקוט מדיניות של העלמת עין ממכירת אלכוהול ביום ראשון בתמורה לשוחד. למעשה, אי-אכיפה של האיסור הייתה אמצעי רווח של שחיתות פוליטית בשנים אלה.⁴³⁴ אולם אכיפת החוק התהדקה מאז הבחירות לעיריית ניו-יורק בנובמבר 1894. נציג הרפובליקנים ויליאם סטרונג (Strong; 1827–1900) נבחר לראש העיר על רקע התנגדות ציבורית ומוסדית לשחיתות שנקשרה ב"טאמאני הול". במאי 1895 מינה סטרונג את תיאודור רוזוולט לעמוד בראשות משטרת העיר ניו-יורק. רוזוולט הכריז על שורת רפורמות עירוניות, ובין השאר החמיר מאוד את אכיפת האיסור על מכירת

⁴³¹ "טאלענט בעלאהנטי", *יודישע גאזעטען*, 21.10.1892.

⁴³² ראו למשל *יודישע גאזעטען*, 4.11.1887; 14.9.1888; 26.9.1888.

⁴³³ Lawrence H. Fuchs, "American Jews and the Presidential Vote," *The American Political Science Review*, 49, 2 (June 1955): 386; Fuchs, *The Political Behavior of American Jews*, Glencoe, IL: Free Press, 1956, 43–51 (שם, 50) את עיתונות יידיש בניו-יורק והבחין בין הנטייה הרפובליקנית של "טאגעבלאטט" ו"מארגען זשורנאל", הנטייה הדמוקרטית של "דיא ווארהייט" ו"דער טאג" והנטייה הסוציאליסטית של "פארווערטס". אולם חלוקה זו נוגעת למערכת הבחירות הארצית, ואינה מביאה בחשבון את החלוקה הפנימית בתוך העיתונים הללו בין המערכת הארצית למערכת העירונית. נראה כי רק בראשית שנות השלושים של המאה העשרים, בעקבות מועמדותו של פרנקלין דלאנו רוזוולט לנשיאות, אפשר היה להבחין בנטייה דמוקרטית מובהקת מצד מצביעים יהודים בבחירות לנשיאות; על כך ראו Kenneth D. Wald, "How is America Different?" In *The Foundations of American Jewish Liberalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 49–50.

⁴³⁴ Melanie Clark Mogavero, "Teddy Roosevelt's Fight against Police Corruption," In *The Use and Abuse of Police Power in America: Historical Milestones and Current Controversies*, Edited by Gina Robertiello, Santa Barbara, California: ABC-CILIO, 2017, 45.

אלכוהול וצריכתו במקומות ציבוריים בימי ראשון. מקומות אשר נמצאו פתוחים בניגוד לחוק – נקנסו בכבודות.

האכיפה ספגה ביקורת הן מצד מהגרים ממוצא גרמני – אשר שתיית אלכוהול במקומות ציבוריים בימי ראשון הייתה בילוי רווח עבור רבים מהם – והן מצד מהגרים יהודים. בעלי עסקים יהודים רבים התנגדו לתקנות מתוך רצון להשאיר את בתי העסק פתוחים בימי ראשון כדי לפצות על הפסד הרווחים מסגירתם בשבת. מאבקו של רוזוולט במכירת האלכוהול ספג אפוא ביקורת ולעג הן מצד אנשי "טאמאני הול" והן מצד בעלי עסקים בעיר. משום כך זכו אנשי הארגון לתמיכה מצד מהגרים ממוצא גרמני.⁴³⁵ כאמור, גם מהגרים יהודים תמכו בעמדה זו.

ואכן, בעקבות הצלחת "טאמאני הול" בבחירות ב-1895 הכריז ה"יודישע גאזעטען": "לא לעריצות! רוב של 20,000 לטאמאני. אזרחי ניו-יורק השילו מעליהם את הרודנות של תיאודור רוזוולט [...] כמעט בכל מקום ניצחו הטאמאני הול, ובמיוחד חזק הניצחון הדמוקרטי במחוזות שבהם גרים יהודים וגרמנים".⁴³⁶ בשבועון "העברי" של שרהזון ניכרה מגמה דומה. בנובמבר 1895 פורסמה בעיתון סקירה על עלייה בכוח ה"טאמאני הול" בניו-יורק. המחבר ניתח את המצב בזיקה לחוקי מכירת האלכוהול, תוך שהבחין בין אינטרסים של קבוצות מהגרים שונות:

וביחוד תמכו את גורל הדעמאקרטים בעיר נויארק אחינו היהודים המתעוררים בצדק על חק שביתת יום הראשון ואף כי בשנה העברה היו המה בין הלוחמים נגד טאמאנע, תמכו עתה בידה יען כי ראו שהשעה צריכה לכך [...] האשכנזים והיהודים גם שניהם היו באוסרי המלחמה נגד הרעפובליקנים, אמנם שניהם לא לדבר אחד נתכוונו, כי בעת אשר האשכנזים התמרמרו בחמת רוח נגד האיסור לחקור ממסך בבתי המשתה ביום הראשון, נלחמו היהודים משום "סכנתא דחמירא מאיסורא" כי החוק הזה הוא עוקר עיקר אחד מעקרי הקאנסטיטוציאן אשר מפיה אנו חיים, כי "הממשלה והאמונה תהינה נפרדות אשה מראותה ולא תתערבנה יחדיו".⁴³⁷

אף על פי שמחבר המאמר נימק את התנגדותם של מהגרים יהודים לתקנות בנימוק עקרוני-חוקתי, נראה כי השיקול המסחרי-כלכלי היה גם כן בעל תוקף. יש אף יסוד להניח שלשרהזון עצמו היו שיקולים מעין אלה לתמיכה בעמדת ה"טאמאני הול". יתר על כן, לטענתי יש בשיקולים אלה כדי להסביר גם את המעבר של שרהזון מתמיכה מזדמנת ועקיפה ב"טאמאני הול" בעיתונו – ולעתים גם התנגדות או ביקורת עקיפה – למגמה מובהקת של תמיכה פעילה וניסיונות יזומים מצדו ליצור קשרים פוליטיים עם בכירים במנגנון. שיקולים אלה נוגעים לתכניות המסחריות של שרהזון ולהתפתחות העסקית שלו באמצע שנות התשעים של המאה התשע-עשרה.

לפי המידע המצוי בתיק משפטי בארכיון בית המשפט בניו-יורק, במרץ 1896 קנה שרהזון את חברת המשקאות Manhattan Rectifying Company, אשר בבעלותה היו כמה חנויות למכירת אלכוהול בדרום מנהטן. שרהזון שילם אלפיים דולרים עבור הסחורה שרכש. בין בעלי החברה ובין שרהזון התגלעו

⁴³⁵ ראו למשל 7.11.1895, "Mr. Croker on the election," *New York Times*.

⁴³⁶ "קנין טיראניא", *יודישע גאזעטען*, 8.11.1895.

⁴³⁷ *העברי*, 8.11.1895. לניתוח דומה של הבחירות ושל תמיכת הגרמנים והיהודים ב"טאמאני הול" על רקע אכיפת ההגבלות על מכירת אלכוהול ראו *העברי*, 1.11.1895.

חילוקי דעות בעקבות המכירה, והם תבעו אותו בבית המשפט בניו-יורק במרץ 1898.⁴³⁸ בין ששרהזון הפעיל את החנויות לאחר המכירה לשם רווח ובין שהשתמש בעסק החדש לצרכים פיננסיים אחרים – אפשר להניח כי כעת היה לו עניין נוסף בפתחת חנויות לממכר אלכוהול גם בימי ראשון. מכאן אפשר להניח גם כי לשרהזון היה עניין עסקי אישי בתמיכה במאבק שהוביל ה"טאמאני הול" ברפורמת האכיפה שקידם רוזוולט בשנים אלה.

אולם למרות התסיסה העירונית בעקבות ההגבלות על מכירת אלכוהול, הבחירות בסתיו 1895 היו שוליות יחסית לבחירות לראשות עיריית ניו-יורק בנובמבר 1897. משמעותה של מערכת בחירות זו הייתה מרחיקת לכת: העיר ניו-יורק, שכללה עד אז את רובע מנהטן וחלק קטן מרובע הברונקס בלבד, עמדה להתאחד באחד בינואר 1898 לכדי מטרופולין עצום. המטרופולין החדש כלל בתחומיו גם את העיר הסמוכה ברוקלין ואת המחוזות קווינס וסטטן איילנד. בעקבות האיחוד עתידה הייתה העיר להכפיל את אוכלוסייתה ולגדול בן-לילה מעיר בת פחות משני מיליון תושבים לכרך בן כשלושה מיליון תושבים וחצי. עבור רוב התושבים שעמדו להיכלל בתחום המוניציפלי של העיר הייתה השליטה של "טאמאני הול" בעיר חסרת משמעות, ולא הייתה להם כל זיקה חזקה או נאמנות למנגנון הפוליטי הדמוקרטי. הכוח הרב שצבר "טאמאני הול" בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה עמד אפוא בפני סכנה ממשית.

המועמד המוביל לראשות העיר במערכת הבחירות המתקרבת היה סת' לואו (Low; 1850–1916), שרץ מטעם ה-Citizens' Union Party וכיהן בעבר כראש עיריית ברוקלין וכנשיא אוניברסיטת קולומביה בניו-יורק. המפלגה שמטעמה רץ נוסדה ב-1896 על רקע התנגדות ל"טאמאני הול" ומתוך רצון לקדם מעורבות גבוהה יותר של תושבי העיר בבחירות לעירייה ב-1897. התמיכה בלואו התבססה על השאיפה להפריד בין הניהול המוניציפלי של העיר ובין הפוליטיקה הארצית. מולו הריצו ראשי "טאמאני הול" את המועמד רוברט ואן ויק (Van Wyck; 1849–1918), עורך דין ללא פרופיל ציבורי מובהק. הקמפיין של ואן ויק התבסס על התנגדות לרפורמה שהציעה המפלגה המתחרה, ואשר נתפסה כניסיון לשנות את אורח חייהם של המהגרים החדשים ושל הפועלים.⁴³⁹

עיתונות יידיש בניו-יורק עסקה בהרחבה בבחירות המתקרבות, והזיקה בין שרהזון ל"טאמאני הול" הלכה ונעשתה מובהקת. באוקטובר 1897 פרסם ה"יודישע גאזעטען" כתבה שפתחה במילים "מי ימלוך עלינו?" ועסקה בבחירות המתקרבות ובחשיבות ראש העיר ניו-יורק, במיוחד לאחר איחוד העיר מינואר 1898. הכתבה לא הסתיימה בהמלצה ישירה למי להצביע, אבל השמיעה ביקורת מרומזת על כך שראש העיר המכהן וויליאם סטרונג – מייצג מובהק של האופוזיציה ל"טאמאני הול" – הוא ראש עיר הגון שדואג לתושבים לפארקים יפים וכדומה, "אולם זה עדיין לא מספיק"; יש צורך בראש עיר רציני ומוכשר.⁴⁴⁰ בהמשך הגליון הופיעו תמונות ושמות של מועמדים בבחירות הקרובות, ולצדן הקביעה כי "באופן כללי בכל ניו-יורק רואים כיצד 'טאמאני' תמיד ידעה להעריך את האוכלוסייה היהודית". לראיה הוצגו תמונות של מועמדים יהודים מדרום-מזרח מנהטן וממערבה ש"טאמאני" בחרה כמועמדים לשופטים.⁴⁴¹

"Samuel Streit and Lewis A. Streit against Kasryel H. Sarasohn," New York County Surrogate's Court, Records ⁴³⁸ Department, 25.2.1898; "Business Troubles," *The Sun*, 15.4.1896.

⁴³⁹ גולוויי, טאמאני הול, 175–177.

⁴⁴⁰ א' טאנענבוים, "שטאדט פערואאלטונג און פאליטיק", *יודישע גאזעטען*, 29.10.1897.

⁴⁴¹ "אין מזרח און מערב", שם.

בראשית נובמבר פורסמה ב"יודישע גאזעטען" סקירה על מערכת הבחירות שהסתיימה זה עתה. בהמשך הכתבה, תחת התת-כותרת "יהודים בפוליטיקה", נטען כי אחדים מהמקומות הטובים והפופולריים ביותר של ה"טאמאני הול" הגיעו ממצביעים שבחרו בעורך הדין היהודי רנדולף נונהיימר. מועמדים יהודים אחרים במערכת הבחירות הזו מטעם "טאמאני הול" היו צ'רלס אדלר, נ' פיליפס, יוליוס הרבורגר, יוזף שולום, בנימין הופמן, סלומון וייל, ברנרד גליק ולואיס מינסקי, בעל כלבו שהיה מפרסם קבוע בעיתוניו של שרהזון. מינסקי פרסם בתחתית אותו עמוד מכתב תודה לקוראי העיתון על תמיכתם בו ביום הבחירות.⁴⁴²

ז. העיתונות היהודית בניו-יורק ו"טאמאני הול"

הוויכוח הפוליטי בדבר קיומו של "קול יהודי" ובדבר מידת השפעתו על תוצאות הבחירות נעשה בוער ביותר במפנה המאה העשרים, עת אוכלוסיית העיר ניו-יורק מנתה קרוב למאה אלף בעלי זכות בחירה יהודים. כפי שהעריכו בכירי "טאמאני הול" וכפי שהוכיחו תוצאות הבחירות לעירייה בשנים אלה – אמנם היה "קול יהודי". קבוצת הצבעה זו אמנם לא הקיפה את כל המצביעים היהודים בעיר, אולם היא כללה את מרבית המצביעים בדרום-מזרח העיר (East Side). קבוצה זו הייתה בעלת השפעה מכרעת בכל מערכות הבחירות – הן ברמה העירונית והן ברמה הארצית.⁴⁴³ משום כך אין תמה שפוליטיקאים מכל קצות הקשת הפוליטית, כמו גם עיתונאים ודמויות משפיעות אחרות בקרב אוכלוסיית המהגרים היהודים בעיר, ניסו ככל יכולתם לנווט את קולות המצביעים היהודים ולהשתמש בהם להשגת תועלת אישית או ציבורית. ואמנם, בזיכרון ההיסטוריוגרפי של סוציאליסטים יהודים דוברי יידיש בניו-יורק נשמר מקום של (חוסר) כבוד לקשרים בין "טאמאני הול" לאוכלוסיית המהגרים היהודים בעיר במפנה המאה. המנהיג הסוציאליסטי היהודי מוריס הילקוויט תיאר את מחוז הבחירה התשיעי בדרום מנהטן – שהיה מאוכלס בראשית המאה העשרים רובו ככולו במהגרים יהודים ממזרח-אירופה – בהגדרה שצוטטה שוב ושוב: "Geographically, it is located in the slums; industrially it belongs to the 'sweatshops system; politically it is a dependency of Tammany Hall'"⁴⁴⁴. לניתוח זה של הילקוויט היו שותפים מנהיגים ועיתונאים מובילים בעולם היהודי בניו-יורק. בהקשר זה נחשבה עיתונות יידיש בעיר כגורם מובהק להפצת התמיכה ב"טאמאני הול"; נטייתם הפוליטית הברורה של עיתוני יידיש הייתה נושא לביקורת מתמדת. למעשה, ייסודו של השבועון "דיא אידישע וועלט" בניו-יורק ב-1902 התבסס בעיקרו על השאיפה להגביר את האמריקניזציה בקרב המהגרים ולעקור את הזיקה העמוקה בין "טאמאני הול" למהגרים היהודים.⁴⁴⁵ לואי מרשל, אשר היה בין מייסדי העיתון, כתב אל ההיסטוריון והפולקלוריסט ג'וזף ג'ייקובס בסוף 1902 וסיכם כך את מצב העיתונות ביידיש בעיר שהוביל לייסוד השבועון: "Until the *Jewish World* came into existence the Yiddish press was practically as a unit the advocate of Tammany politics at every election"⁴⁴⁶.

⁴⁴² "עלעקשאן", *יודישע גאזעטען*, 5.11.1897.

⁴⁴³ סילבר, יהודים בחיים הפוליטיים, 134.

⁴⁴⁴ Morris Hillquit, *Loose Leaves from a Busy Life*, New York: The Macmillan Company, 1934, 108.

⁴⁴⁵ Lucy S. Dawidowicz, "Louis Marshall's Yiddish Newspaper, 'The Jewish World': A Study in Contrasts,"

Jewish Social Studies, 25, 2 (April 1963): 104.

⁴⁴⁶ Louis Marshall to Joseph Jacobs, 31.10.1902 (שם, 127).

העיתון החדש הוקם ביולי 1902 ומיד החל במשימה שלשמה הוקם: מאבק אידיאולוגי בשליטת ה"טאמאני הול" ברחוב היהודי בדרום העיר. לקראת מערכת הבחירות של 1903 התפרסמו ב"דיא אידישע וועלט" כתבות ומאמרים נרחבים נגד ה"טאמאני הול". במערכת הבחירות הזו התמודד המועמד הדמוקרטי ג'ורג' מק'קללאן ג'וניור (McClellan; 1865–1940) שהיה מקורב ל"טאמאני הול" ונבחר על ידי הארגון כדי להביס את ראש העיר המכהן סת' לואו. הטון הנוקב שנקט העיתון נגד "טאמאני הול" התגבר ככל שהתקרב מועד הבחירות.⁴⁴⁷ במאמר חריף במיוחד שפורסם ב"דיא אידישע וועלט" כשבועיים לפני הבחירות תחת הכותרת "עשרת הדברות וטאמאני", האשים העיתון את אנשי הארגון בכך שעברו על עשרת הדברות כולם ואף גרמו לאחרים לעשות כן:

"אנכי" – אנשי "טאמאני" הפכו את קרוקר (ה"בוס") לשליט עליון; "לא יהיה" – מינו בעלי תפקידים מושחתים ואמרו "אלה אלהיך"; "לא תישא" – ביישו והזנו את השם; "זכור" – לא הניחו ליהודים להתפרנס בשבת ובראשון; "כבד את אביך ואת אמך" – בהשפעת "טאמאני" ילדים מרדו בהוריהם וביזו אותם; "לא תרצח" – הזנחה שהובילה למותם של 500 ילדים וכן של זקנים; "לא תנאף" – ביוש הורים וילדים; "לא תגנוב" – מעשי גניבה ורמאות מכל אחד.⁴⁴⁸

לדברי הכותב, אין לצפות כי אנשי "טאמאני" יחדלו מחטאייהם וישפרו את דרכם, ועל כן יש לבחור בשלטון עירוני שישירת כראוי את התושבים.

למרות קביעתו של לואי מרשל לעיל, יחסה של עיתונות יידיש בניו-יורק ל"טאמאני הול" לא היה חד-משמעי ולא ביטא נטייה בלעדית לטובת "טאמאני הול". אמנם עיתוניו של שרהזון הובילו לאורך העשור האחרון של המאה התשע-עשרה קו של תמיכה ברורה במועמדים מטעם המנגנון וכן בגישה הכללית לשאלות הפוליטיות בעיר. אולם מן העבר האחר ניצבו העיתונים אשר פרסמו מאמרי ביקורת ודיווחים נגד "טאמאני הול" בטון הולך ומחריף עוד לפני ייסוד "דיא אידישע וועלט" ובמקביל לו. דוגמה מובהקת כזו היא העיתון היומי "פארווערטס", אשר הקדיש משאבים מרובים למלחמה ב"טאמאני הול" ובהשפעתו על הרחוב היהודי. עיתונים סוציאליסטיים אחרים כמו "דיא ניו יארקער יידישע פאלקסצייטונג" בשנות השמונים ו"דאס אבענדבלאטט" בשנות התשעים הרבו גם הם לתקוף את "טאמאני הול" בכלל ואת קשריו עם שרהזון בפרט.⁴⁴⁹

גם בעיתונות היהודית באנגלית התפרסמה ביקורת על "טאמאני הול". דוגמה לכך אפשר למצוא בכתבה ב-Hebrew American ממרץ 1894. עורך השבועון אלכסנדר הרכבי והמו"ל יעקב ספירשטיין שמו להם למטרה להפיץ באמצעות השבועון את ידיעת האנגלית בקרב מהגרים יהודים דוברי יידיש בארצות-הברית. לפי הכתבה, התנועה שהתארגנה נגד "טאמאני הול" (Anti-Tammany Democracy) ערכה פגישה שבה גינו המשתתפים את דרכי הפעולה של הארגון. הרקע לביקורת היה חוסר העמידה של אנשי

⁴⁴⁷ ראו למשל "טאמאני צרות", **דיא אידישע וועלט**, 23.6.1903; "דזשעראם זוכט טאמאני חטאים", **דיא אידישע וועלט**, 23.6.1903; "טאמאני מיט מאסקעס", **דיא אידישע וועלט**, 31.8.1903. ⁴⁴⁸ "די עשרת הדברות און טאמאני", **דיא אידישע וועלט**, 23.10.1903. לביקורת על הקשר בין העולם היהודי ל"טאמאני" ראו גם "טאמאני קריגט הגבהה אין בית המדרש הגדול", **פארווערטס**, 2.11.1902. שרהזון היה חבר בבית הכנסת "בית המדרש הגדול". הביקורת על הקמפיין הפוליטי בבית הכנסת הייתה מכוונת אפוא גם כלפיו. ⁴⁴⁹ לכתבות נגד "טאמאני הול" ב"פארווערטס" ראו למשל "פאר וויפפיעל?", **פארווערטס**, 14.1.1902; "צוויי קאנדידאטען פאר דיסטריקט אטארני", **פארווערטס**, 23.10.1901; לכתבות בקו דומה ב"דיא אידישע וועלט" ראו "טאמאני צרות", **דיא אידישע וועלט**, 23.6.1903; "דזשעראם זוכט טאמאני חטאים", **דיא אידישע וועלט**, 23.6.1903; "טאמאני מיט מאסקעס", **דיא אידישע וועלט**, 31.8.1903.

”טאמאני הול” לצד הפועלים והעניים ונקיטת קו תועלתני. לדברי הכתב אנשי תנועת הנגד טענו כי ”טאמאני הול” היא מכונה שעקרונות היסוד שלה הם מלחמה ברעיון הדמוקרטי האמיתי ותכליתה להעשיר את המנהיגים ואת ה”בוסים” שבראשה.⁴⁵⁰ העובדה שדווקא דיווח על אספת נגד ל”טאמאני הול” מצא את מקומו בין דפי העיתון – שקוראיו לא היו מצויים ברזי הפוליטיקה העירונית – יש בה כדי להעיד על מגמת העורכים ועל השאיפה להוביל את המהגרים בכיוון פוליטי ברור.

גם העיתונות היהודית בעברית נקטה קו אחיד ועקבי למדי נגד ”טאמאני הול” בכלל ונגד תמיכתם של יהודים במנגנון בפרט לאורך כל שנות התשעים. כבר ב-1890 כתב זאב שור בעיתון ”הפסגה”:

המפלגה הכי גדולה וחזקה בניוארק, היא מפלגת ”Tammany”, וידוע לכל אשר תכליתה ומטרתה היא רק טובת עצמה. כל חברה הם אנשים המשתחווים לעגל הזהב ואומרים לכסף: ”אלי אתה!” אנשים אשר כל חקי הארץ למשחק להם. המפלגה הזאת בוחרת אנשים כאלה לראשי עיר, אשר יהיו לכלי יוצר בידה לעשות, ככל העולה על רוחה, ואלפי אלפים שקלים מהמסים, אשר העם משלם מיגיע כפיו, הולכים לטמיון ובכפי כולם ידבק מאוס, ולטובת העיר אינם עושים מאומה. וזאת לא זאת! מפלגת Tammany עשתה עוד את הנהגת העיר לקרדום לחפור בו פאליטיק. [...] מפלגת טאמאני היא צרעת ממארת להעיר ניוארק בפרט, ומכת מדינה בכלל.⁴⁵¹

המאמר הסתיים בקריאה ליהודים להצביע ביום הבחירות ל-*People’s Municipal League*, שהתאחדה נגד ”טאמאני הול”. יש לציין בהקשר זה כי עורך הפסגה, זאב וולף שור, היה יריב מושבע של שרהזון. אין להוציא מכלל אפשרות שההתנגדות ל”טאמאני הול” התחזקה על רקע ההתנגדות לשרהזון עצמו.⁴⁵²

גם הירחון ”המודיע לחודשים” פרסם ב-1900 מאמר בהמשכים תחת הכותרת ”הנותנים יד לפושעים: יחס יהודי נויארק לחברת הפאליטיק טאמאני”. המאמר היה ביקורתי למדי, ותקף את תמיכתם של היהודים בארגון: ”מה נעשה לאלפי ישראל אשר נטמאו במגע ומשא עם החברה הטמאה ’טאמאני’ ולנגועי הלב ומצורעי הרוח היו? [...] ומה ידאב לב איש אשר טובת עמו נוגעת עד לבכו לראות לשעירים יזבחו יהודי נויארק בהניחם שנה שנה את פתקאות הבחירה חבילות חבילות לטובת טאמאני, החברה הטמאה אשר רק חמס ושווד יסודה וכל הנבלות שמנו חכמים בעריות הכח המאגד אותה.”⁴⁵³ המחבר הביע צער על כך שיהודים רבים בעיר משתפים פעולה עם אנשי הארגון ומצביעים למועמדים מטעמו לעירייה. כפי שאפשר ללמוד מהטקסט, הנטייה להצביע ל”טאמאני הול” הייתה רחבה יחסית בקרב מהגרים יהודים בניו-יורק. במובן זה ייצג שרהזון את הנטייה הרווחת ברחוב היהודי – ואולי אף עיצב אותה – באופן יעיל הרבה יותר ממתחריו וממבקריו.

⁴⁵⁰ ”Sharp Words for Tammany,” *The Hebrew American*, 16.3.1894.

⁴⁵¹ ”הבו לכם אנשים”, *הפסגה*, 21.10.1890; ראו גם *הפסגה*, 31.10.1890.

⁴⁵² במכתב ששלח וולף להלל מלכובסקי כינה את שרהזון באותו כינוי ממש שבו השתמש לתיאור ”טאמאני הול”: ”החברה ’ציון’ פה היא איננה חברת ’ציון’ כי אם חברת ’שרהזון’. הוא יושב בניוארק ומצודתו פרושה גם בשיקאגו. האיש השפל הזה הוא צרעת ממארת בגוף ישראל יושב אמריקה ואם יהודי אמריקה לא יעצרו כוח להרפא מהמכה הזו ולצאת מעבודתו הרוחנית אז יאבדו וימותו מיתה רוחנית; זאב וולף שור להלל מלכובסקי, 16.12.1897, ”א”ר מלאכי, *אגרות סופרים*, ניו-יורק: שמואל מילר, תרצ”ב, קיב-קיג.

⁴⁵³ בן-זאב, ”הנותנים יד לפושעים: יחס יהודי נויארק לחברת הפאליטיק טאמאני”, *המודיע לחודשים*, א, אוקטובר 1900, 121–122. חלקו השני של המאמר פורסם שם, 141–143.

מקרה מיוחד בעיתונות העברית בארצות-הברית הוא המהלך המיוצג בין דפי השבועון "העברי" – שהוציא לאור שרהזון עצמו. כפי שהוזכר לעיל, בקיץ 1892 אפשר עוד היה למצוא בין דפי "העברי" נימה ביקורתית בעיתון ביחס ל"טאמאני הול", והערות כגון "ריח טאמאני נבאש בין כל יושבי ארצנו"⁴⁵⁴. אולם בגיליון "העברי" מסוף אותה שנה כבר הובא במלואו נאומו של הרב ס' גולדשטיין, אשר עסק בבחירות המתקרבות לנשיאות ולראשות העירייה ובצורך לצאת להצביע. "היהודים באמריקא מחויבים הם יותר מכל בני עם אחר להתערב בעולם הפולוטיקי של ארץ החפש הזאת, כי היא הארץ אשר נגלתה לישראל כארץ מקלט [...] ועל כל הטוב הזה חייבים אנחנו להודות למפלגת העם הכי נכבדה הדורת טובת הארץ בכל עת ובכל שעה ודוברת שלום לכל יושביה הלא היא מפלגת הדעמוקראטים"⁴⁵⁵.

לאחר הקריאה בעברית להצביע עבור גרובר קליבלנד (Cleveland, 1837–1908) בבחירות לנשיאות, התמקד המשך הנאום במערכת העירונית בניו-יורק. חלק זה של הנאום הובא בעיתון בעברית וביידיש. הדובר ניסה לשכנע את השומעים כי "טאמאני הול", כמו המפלגה הדמוקרטית כולה, הוא ארגון ידידותי ליהודים. לשם כך הציע לקהל להיזכר במשרות החשובות שבהם מכהנים יהודים במפלגה הדמוקרטית בעיר, ואף נתן כמה דוגמאות לבעלי תפקידים כאלה. בהמשך דבריו ביידיש הגדיר הנאום את "טאמאני הול" במילים "הממשל הטוב ביותר והליברלי ביותר שהעיר ניו-יורק הנהיגה". את נאומו סיים גולדשטיין בקריאה להצביע בבחירות הקרובות לרשימה הדמוקרטית כולה. בטור הסמוך לנאום הופיעה באנגלית רשימת המועמדים המלאה של "טאמאני הול" לתפקידים שונים בעירייה, כולל המועמד לראשות העיר תומס גילרוי.⁴⁵⁶ קן זה הלם את המגמה של שרהזון בעיתונו ביידיש – הן מבחינת התמיכה הכללית ב"טאמאני הול" והן מבחינת התמיכה במועמד גילרוי לראשות העיר.

מבחינה תרבותית מעניינת בחירתו של שרהזון לפרסם את החלק העוסק בתמיכה ב"טאמאני הול" ביידיש בתוך העיתון העברי. בין שהייתה זו בחירתו המקורית של הנאום ובין שהייתה זו החלטה של עורך העיתון – יש בכך כדי להעיד על התאמת המסר לקהל היעד. בעמוד האחרון של העיתון, לצד הנאום, פרסם שרהזון מודעות בחירות ממומנת באנגלית של מועמדים מטעם "טאמאני הול". כך הועבר המסר באופן רב-לשוני ומתוך עמידה על היתרונות הכלכליים שבתמיכה בארגון.

הקו הפוליטי של "העברי" העולה מעיון בסוגיה זו מצביע על נטייה אישית, פוליטית וכלכלית של שרהזון לטובת "טאמאני הול". נטייה זו גברה על המגמה הפוליטית והאידיאולוגית של עיתונים עבריים בארצות-הברית בתקופה המתוארת. לשון אחר, התוכן הפוליטי גבר על הצורה התרבותית. הבנה זו מאירה באור חדש הן את עמדתו האידיאולוגית והמשכילית של שרהזון והן את מקומם של עיתונים עבריים בשדה הפוליטי האמריקני בשלהי המאה התשע-עשרה: שוליותם העקרונית הניחה להם לבטא עמדות אידיאולוגיות בלתי מתפשרות, אך בה בעת הפכה עמדות אלה לבלתי רלוונטיות ולחסרות השפעה ציבורית. מקומו המרכזי של שרהזון, לעומת זאת, העניק לו הזדמנות להשפעה פוליטית ולרווח כלכלי גם יחד, אך הציב אותו בעמדת נגד מול העיתונים העבריים האחרים בעיר ובמדינה כולה.

⁴⁵⁴ העברי, 26.6.1892.

⁴⁵⁵ "נאום", העברי, 6.11.1892.

⁴⁵⁶ שם.

ח. שרהזון ו"טאמאני הול" בראשית המאה העשרים

הקשרים בין שרהזון ובין אישים במנגנון הדמוקרטי של ניו-יורק נמשכו בשנים הראשונות של המאה העשרים, ואף התחזקו. באוקטובר 1903 חשף ה"פארווערטס" מכתב ששלח יחזקאל שרהזון, בנו של כתריאל והמנהל בפועל של Sarasohn & son, לסנטור ג'ון אהירן (Ahearn; 1853–1920). אהירן היה בשנים מוקדמות יותר חבר ב-County Democracy, הפלג שחבריו התנגדו ל"טאמאני הול" במפלגה הדמוקרטית של ניו-יורק, אולם מאוחר יותר הצטרף בעצמו ל"טאמאני הול". ב-1903 נבחר אהירן לנשיא רובע מנהטן. אהירן ואנשיו בארגון היו כתובת עבור המהגרים היהודים הרבים בדרום מנהטן, וכמו קודמיהם ב"טאמאני הול" סייעו למהגרים בפתרון בעיות מוניציפליות, כלכליות ולוגיסטיות. את התמורה קיבלו אנשי "טאמאני הול" בקלפי ביום הבחירות.⁴⁵⁷

העיתון היומי "פארווערטס", שצמח בשנים אלה והגדיל את כוחו ואת השפעתו ברחוב היהודי בעיר, יצא כאמור בתקיפות נגד "טאמאני הול" ונגד מעורבותו של שרהזון במנגנון. כך שילב העיתון בין מתקפה אידיאולוגית למאבק מסחרי במתחרהו הבולט בשוק העיתונות היומית בידיש. כתבות נגד שרהזון, תוך האשמות חריפות בשחיתות, פורסמו ב"פארווערטס" כבר מראשית הקמתו ב-1897.⁴⁵⁸ אולם ב-1903 הלכו והחריפו ההאשמות, והדיווחים בדבר קשריו של שרהזון עם אנשי "טאמאני הול" הלכו והתגברו. במכתב ששלח יחזקאל שרהזון לאהירן ב-24.9.1903, ואשר נחשף ב"פארווערטס", טען כי המהגרים היהודים בדרום העיר מצביעים לרפובליקנים משום שהרפובליקנים מחזירים אחרי קולותיהם. המועמדים הרפובליקנים, כתב לסנטור, שולטים למעשה ברבעים היהודיים בעיר. שרהזון הצהיר במכתב כי תמיכתו ותמיכת העיתונים שבבעלותו במועמדותו של אהירן לתפקיד מושל הרובע מותנית בתמיכת "טאמאני הול" במועמדות אחיו, עורך הדין אברהם שרהזון, למשרת שופט. יחזקאל שרהזון הדגיש כי באמצעות עיתוניו יוכל לדאוג לכך שהקול היהודי בבחירות הקרובות ייטה לטובת המועמדים הדמוקרטים בעיר:

You must have observed what a remarkable large number of our people are affiliated with the Republican party. [...] However, we are confident that a systematic and forceful effort by the Jewish newspapers of this city in the right direction will make the situation clear to the thousands of Jewish voters and will bring great strength to the Democratic forces. [...]

Having in mind your laudable anxiety for the general County ticket, may I not suggest therefore that in making Abraham H. Sarasohn the nominee for the Judgeship you will be doing a great service to the general County ticket [...] It is hardly needless for me to repeat that if such nomination is made we will deem it our duty, with the newspapers under our control, to make a

⁴⁵⁷ גולוויי, טאמאני הול, 129–130.

⁴⁵⁸ ראו למשל "וועט שרהזאן אנטלויפן פון ניו-יארק?", **פארווערטס**, 3.9.1897; "ווי שרהזאן צעפעלט זיך אין זיין איינגענעם נעץ", **פארווערטס**, 4.9.1897; "דערקענט איר אים?", **פארווערטס**, 30.3.1901; "דער הונד מיט דער יארמאלקע אין קאורט", **פארווערטס**, 30.4.1901. להאשמות בשחיתות כלפי שרהזון מצד ה"פארווערטס" ראו בהרחבה להלן פרק שישי.

systematic and powerful appeal to the voters of our race all through the County, in behalf of the Democratic nominees.⁴⁵⁹

כפי שאפשר ללמוד מן המכתב, משפחת שרהזון הפגינה ביטחון רב באשר לשליטתה בשוק העיתונות בידיש ובאשר למידת ההשפעה הפוליטית של העיתונים שבבעלותה בקרב המצביעים היהודים. לדברי ה"פארווערטס", היו ניסיונות אלה של שרהזון גורם מאיץ לאנטישמיות בארצות-הברית ולתדמית שלילית של היהודים במדינה. בהמשך לחשיפה זו דיווח "פארווערטס" בראשית נובמבר 1903 ששרהזון הודה שניסה למכור את הקול היהודי עבור משרת שופט לאברהם, אולם כיוון ש"טאמאני הול" לא הסכימו לעסקה – לא תמך בהם שרהזון בעיתוניו.⁴⁶⁰ גם "דיא אידישע וועלט" הקדיש מאמר ביקורת למעורבותו של שרהזון בפוליטיקה העירונית בשנה זו. "האם כבר הגדיש שרהזון את סאת מעשי התעתועים שלו?", שאלה כותרת הכתבה שעסקה במכתב שלעיל בדבר מינוי אברהם שרהזון לשופט.⁴⁶¹ מכתב אחר, אשר ככל הנראה לא היה ידוע למי מהעורכים והמו"לים בעולם עיתונות היידיש, מחזק את הטענה בדבר ניסיונות לקשרים פוליטיים בין שרהזון לבכירים בפוליטיקה העירונית בראשית המאה העשרים. המכתב נשלח באוגוסט 1904 לסנטור דייוויד היל, אז סנטור לשעבר מטעם ניו-יורק ובכיר במפלגה הדמוקרטית. על המכתב אין סימני זיהוי מפורשים, והוא חתום בראשי התיבות B. M. G. אף על פי כן מתוכן המכתב ברור כי מחברו הוא יהודי-אמריקני שהיה מעורה היטב בפוליטיקה היהודית בדרום מנהטן.

הימים שבהם נשלח המכתב היו ימי טרום הבחירות של 1904, שבהן נבחר לראש העיר ג'ון מק'קללאן ג'וניור. מק'קללאן, אשר כיהן כראש עיריית ניו-יורק בין השנים 1904–1909, היה מקורב ל"טאמאני הול" עשרות שנים לפני כן. ב-1903 הוכרז כמועמד הארגון לראשות העיר מטעם המפלגה הדמוקרטית.⁴⁶² המכתב, אשר תוכנו היה חסוי, נשלח לסנטור לשעבר היל. המכתב התמקד בחשיבות עיתונו היומי של שרהזון "יידישעס טאגעבלאטט" (Jewish Daily News) עבור קהל הבוחרים הפוטנציאלי בעיר:

Reffering to our conversation of Saturday last, I beg to say that the Jewish Daily News prints sixty-five thousand copies daily and that it circulates largely in the tenement house district of the lower East side and in several localities in Brooklyn and the Bronx where the Hebrews have settled in great numbers. [...] The Jewish Daily News, started as a weekly in 1874 by

⁴⁵⁹ "שרהזאן'ס זונח", פארווערטס, 30.10.1903. המכתב הוצג במקורו באנגלית וכן בתרגום ליידיש בעמוד הראשון של העיתון, וכך גם דיווחים על הפגנה נגד שרהזון.

⁴⁶⁰ "אן אויפרוף פאר אלע אידען", פארווערטס, 2.11.1903. ראו גם את הכתבה "פאררעדט ניט די ציין, מיסטער שרהזאן" (פארווערטס, 8.11.1903), שבה דווח על מכתב ששלח שרהזון לאנשי "טאמאני הול" בבקשה למנות את אברהם שרהזון למשרת שופט בשכר של 6,000 דולר בשנה. בעניין זה ראו גם האו, עולמם של אבותינו, 527.

⁴⁶¹ "דיא טומאה פון דער איסט סייד", דיא אידישע וועלט, 1.11.1903. יש לציין כי לא כל מעורבות פוליטית של שרהזון ספגה ביקורת מצד מייסדי העיתון; למעשה היו מקרים שבהם אף עודדו מעורבות כזו. כך למשל ב-1902 ביקש לואי מרשל מאברהם שרהזון לפרסם בעיתונו תמיכה במועמדות השופט היהודי אלפרד שטקלר: "I am quite sure that you must be friendly to the candidacy of Judge Steckler. Do you not think that through your kind offices the Daily News would publish an article advocating his election? His record has certainly been an excellent one and he is entitled to the support of every good citizen, especially those of the Jewish faith. I would personally appreciate it if you could do anything in his behalf"; Louis Marshall to Abraham Sarasohn, 21.10.1902, Abraham H. Sarasohn Papers, 1902–1943, Columbia University Rare Book & Manuscript Library, Box 1.

⁴⁶² על הקשר בין מק'קללאן ל"טאמאני הול" ראו M. Barbara Mulrine, *The Price of Honor: The Life and Times of George Brinton McClellan Jr.*, Vancouver, BC: Fairleigh Dickinson University Press, 2011, 34–36, 89–97.

Mr. Kasryel H. Sarasohn, the father of the gentleman about whom I spoke to you, differed from Jewish newspapers, [...] in that, it was printed in the old Jewish type and the Jewish or Yiddish language, and at once reached that great majority of our people, who [...] could not read the regular daily papers [...] the circulation of the Jewish newspapers exceeds that of the German newspapers. [...] You must not forget that these newspapers, circulating among a foreign class of people, printed in their own language, have a much wider influence and deeper effect than ordinary newspapers.⁴⁶³

ניכר מן המכתב כי המחבר הכיר היטב את שוק עיתונות היידיש בניו-יורק, וכי היה מעוניין להבליט את מקומו של שרהזון בשוק. בהמשך המכתב עבר המחבר לדון בתפוצת העיתונים בידיש ובהבדלים ביניהם ביחס לאפשרויות הפרסום. לקראת סיום המכתב דן המחבר באופן ספציפי באברהם שרהזון ובמינויו האפשרי לתפקיד מפתח במערכת המשפט:

As for Mr. Abraham H. Sarasohn, the counselor, about whom I spoke to you, I enclose a sketch published about him some six years ago [...] which will give you some little idea of the gentleman's mental make up and caliber and show you that he will be a strong candidate and an ideal choice for the position mentioned. [...] in my humble judgment, the nomination of Mr. Sarasohn will aid the party in three different directions: [...] it will enlist for the cause the effective and valuable work of all these newspapers; [...] it will strongly appeal to the Jewish voters [...] and last, but perhaps not least, it will place upon this important tribunal a man of sound judgement, [...] one who will reflect credit for upon the party."⁴⁶⁴

בסיום המכתב התחייב המחבר כי משפחת שרהזון תהיה מחויבת לסנטור היל אם יעזור לאברהם להיבחר לתפקיד, וכי הוא בטוח כי בעתיד הקרוב יוכלו להשיב לו טובה. בין שמחבר המכתב היה אחד מבני משפחת שרהזון, ובין שהיה זה מקורב למשפחה או לעולם הפוליטיקה היהודית, המכתב חושף כמה עובדות על הקשרים בין העולם היהודי ועיתונות יידיש בניו-יורק ובין המנגנון הדמוקרטי בעיר במפנה המאה העשרים. ראשית, עיתונות יידיש נחשבה ככלי פוליטי לגיטימי ואף מוביל לשם השפעה על בוחרים יהודים בעיר; שנית, מועמדים יהודים ממוצא מזרח-אירופי נחשבו כמקור משיכה עבור מצביעים יהודים. המרכיב האתני והדתי נחשב אפוא כרב-השפעה בניתוח דפוסי ההצבעה; שלישית, השפעה על קהל הבוחרים היהודי הייתה סוגיה מרכזית ובווערת עבור המפלגה הדמוקרטית בעיר. מגמה זו, אשר את ניצניה אפשר היה לזהות כבר משנות השמונים של המאה התשע-עשרה – הפכה בניו-יורק של 1904 למציאות

B.M.G to David B. Hill, 1.8.1904, Abraham H. Sarasohn Papers, 1902–1943, Columbia University Rare Book & ⁴⁶³ Manuscript Library, Box 1.
⁴⁶⁴ שם.

פוליטית מובנת מאליה. כפי שעולה מן המכתב, בתהליך זה הייתה חשיבות מכרעת לעיתוני יידיש בכלל ולעיתונים שבבעלות שרהזון בפרט.

עם זאת, המכתב משקף גם את גבולות ההשפעה של הפוליטיקה היהודית ושל עיתונות יידיש בת הזמן. נראה כי לא היה בכוחו של שרהזון לפנות בעצמו אל בכירי המפלגה, וככל הנראה גם לא להעמיד עסקה מחייבת של מינוי תמורת תעמולת בחירות. גבולות ההשפעה שלו היו פנייה באמצעות מתווך והצעה לעסקה אשר תיטיב עם המפלגה ועם משפחתו גם יחד – אך לא למעלה מכך. ואמנם, נראה כי נקודה זו שבה הגיע לשיא לכאורה כוחו של שרהזון במשא ומתן מול המפלגה הדמוקרטית, הייתה גם הנקודה שבה התגלו גבולות השפעתו. העסקה לא יצאה לפועל, ואברהם שרהזון לא מונה לשופט. שליטתו של שרהזון בשוק העיתונות בידידיש הקנתה לו אמנם יכולת מיקוח מסוימת ומידה של השפעה פוליטית, אך לא היתרגמה לאחיזה של ממש במוסדות הפוליטיים בעיר.

ט. סיכום

בארבעה בספטמבר 1899 התפרסמה בעיתון *The New York Sun* ידיעה בזו הלשון:

For the first time in its history, Tammany Hall will be used this week in the celebration of the feast of “Rosh Hashana,” the Jewish New Year [...] Although this will be the first time the Jewish New Year and the Day of Atonement will be observed in Tammany Hall, it has been a customary thing for many years for thousands of Jews who belong to no synagogue, to hire halls for the purpose.⁴⁶⁵

תפילות ראש השנה ויום הכיפורים של כמה אלפי יהודים נערכו אפוא בשנת תר”ס באולם המרכזי של המנגנון הפוליטי החזק ביותר בניו-יורק. הכתבה ציינה שהייתה זו הפעם הראשונה שבה התקיימו התפילות במקום, ואם כן יש כאן ציון דרך חשוב בהידוק הקשרים בין המהגרים היהודים בעיר ובין ה”טאמאני הול”. קשרים אלה הלכו ונטוו לאורך השליש האחרון של המאה התשע-עשרה, והגיעו במפנה המאה העשרים לשיא. נראה כי הכתבה מתארת תקופת שיא ביחסי הקרבה בין יהודים בעיר למנגנון הפוליטי הדמוקרטי. זיקה זו תורגמה פעמים רבות לתמיכה פוליטית בבחירות, ובהקשר זה היה לעיתונות יידיש תפקיד מרכזי. אולם החדירה אל הפוליטיקה העירונית נעצרה בנקודה זו, ולא היה לה מימוש פוליטי משמעותי בייצוג של מהגרים יהודים ממזרח-אירופה. מותו של כתריאל שרהזון ב-1905 והעברת השליטה הבלעדית לידי של הבן יחזקאל סימנה את המעבר מניסיונות להשפעה פוליטית אל עבר התמקדות בהשפעה מסחרית ובנתוני מכירות.

תהליך זה לא התבטא בקשר בין “טאמאני הול” לעיתונות יידיש בלבד. באופן רחב יותר סימנו השנים 1886–1903 תקופת מעבר בפוליטיקה העירונית של ניו-יורק. בתקופה זו ביסס הארגון את כוחו בעיר והגביר את השפעתו בקרב קבוצות מהגרים. עם ראשית המאה העשרים הפנימו ראשי “טאמאני הול” את ההעדפות הפוליטיות של בעלי ההון ושל מנהיגי הפועלים, השתמשו בשינוי בדפוסי ההצבעה לטובת המפלגה הדמוקרטית, ניצלו את ההתחזקות שנבעה מהשינוי בחוקי ההצבעה וכך מיסדו את המנגנון כגורם

⁴⁶⁵ “Jewish New Year Begins Today,” *The Sun*, 4.9.1899.

מפתח בפוליטיקה המקומית.⁴⁶⁶ כך השתלבו זה בזה כוחו העולה של "טאמאני הול" וכוחה העולה של עיתונות יידיש. מבחינה עירונית אפשר לתאר תהליך זה כעלייה בכוחם של המהגרים "החדשים" לצד עלייה בכוחו של המנגנון "הישן". בתהליך זה תרם כל אחד מן הצדדים לעלייתו של האחר, ונהנה בעצמו מצמיחה ארגונית ופוליטית.

בפרק זה סקרתי את ההיבט הפוליטי של צמיחת שרהזון כמו"ל ושל צמיחת עיתונות יידיש בכלל בעשורים הראשונים לקיומה. העמידה על התנאים הפוליטיים שבהם התרחשה צמיחה זו מאירה את המערכת התרבותית הפנים-יהודית ותורמת להבנה מחודשת של דפוסי יזמות בקרב מהגרים יהודים בארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה. כפי שהוכחתי, שרהזון לא יכול היה לצמוח ללא התנופה הקפיטליסטית של ארצות-הברית שלאחר מלחמת האזרחים וללא התחזקותם של מנגנונים פוליטיים במרכזים העירוניים של ארצות-הברית בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה. במובן זה יש לפנינו מייצג מובהק של ה-Gilded Age, על הסכנות ועל האפשרויות שנפתחו עבור מהגרים בעידן זה. המטרופולין, הפוליטיקה, המכונה – כולם היו חלק מן המנגנון שעל צירו נע שרהזון ובעקבותיו ענף מרכזי בעיתונות יידיש בניו-יורק בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה.

David C. Hammack, *Power and Society: Greater New York at the turn of the Century*, New York: Russell Sage⁴⁶⁶ Foundation, 1982, 129; סילבר, יהודים בחיים הפוליטיים, 4–12.

פרק חמישי

”כי במקלי עברתי את הירדן ועתה הייתי לשני מחנות”: התעצמותו המסחרית של שרהזון

היסטוריונים יהודים בולטים מן השנים האחרונות ראו בהשתלבותם המוצלחת של היהודים בכלכלה הקפיטליסטית בעת החדשה ביטוי למאפיינים תרבותיים ומהותיים כגון אוריינות, מסורת דתית או מיומנויות תרבותיות שנרכשו לאורך מאות שנים.⁴⁶⁷ לעומתם ניסחו חוקרים אחרים הסבר כלכלי-היסטורי, המביא בחשבון גורמים הנוגעים לזמן ולמקום – כלומר להקשר החברתי-אמריקני הספציפי שבו זכו מהגרים יהודים רבים לשגשוג ולהצלחה כלכלית.⁴⁶⁸ אולם למרות חשיבותה של הכלכלה האמריקנית ושל השיטה הקפיטליסטית עבור היהודים באמריקה, נותר המחקר בתחום זה לא מספק. האופן שבו עיצבו יהודים את הקפיטליזם האמריקני והאופנים שבהם הושפעו היהודים מן האופי הכלכלי של ארצות-הברית לא זכו למחקר מקיף. על הלקונה המחקרית הזאת עמדו לאחרונה ההיסטוריונים עירא קצנלסון ורבקה קוברין. קצנלסון וקוברין סיכמו כי מעט מאוד ידוע על התפקיד האמיתי או המדומיין של יהודים בהתפתחות הקפיטליזם האמריקני, בהתרחבותו ובשימורו.⁴⁶⁹

בהקשר זה העלה לאחרונה אלי לדרהנדלר את השאלה ”מה אפשר ללמוד על השינויים שעוצבו על ידי העידן המודרני באמצעות הפניית המבט אל מקרה המבחן של היהודים?”⁴⁷⁰ מאמרו של לדרהנדלר הוא חלק מן העיון המחודש בזיקות ההיסטוריות בין יהודים ובין הכלכלה האמריקנית, בניסיון לתת תמונה מקיפה לתהליך השתלבותם של מהגרים יהודים בכלכלה זו. פרק זה מבקש לענות על האתגר הטמון בשאלה שהציבו לדרהנדלר והיסטוריונים אחרים באמצעות בחינת הממד הכלכלי והמסחרי של צמיחת עיתונות יידיש בארצות-הברית במערך הקפיטליסטי של ניו-יורק בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. הפרק מתמקד בזיקה ההדוקה בין הגירה יהודית ויזמות יהודית לקפיטליזם אמריקני מתוך עיון במקרה המבחן של כתריאל הירש שרהזון.

א. יזמות יהודית בארצות-הברית: המקרה של שרהזון

נקודת מוצא פורייה לשילוב בין היסטוריה כלכלית להיסטוריה יהודית מודרנית היא מחקר היזמות היהודית בעת החדשה. בתחום זה יש זיקה מובהקת בין היסטוריה יהודית-אמריקנית של יחידים ושל משפחות ובין היסטוריה כלכלית בהקשר עירוני וארצי. יזמים תוארו בדרך כלל כמי שמוכנים ליטול סיכונים, להנהיג חידושים ולהשתמש בכישרונם לשם ניצול מצבים של חוסר יציבות בשוק. היזמים היו

⁴⁶⁷ Yuri Slezkine, *The Jewish Century*, Princeton: Princeton University Press, 2004; Maristella Botticini and Zvi Eckstein, *The Chosen Few: How Education Shaped Jewish History, 70–1492*, Princeton: Princeton University Press, 2012.

⁴⁶⁸ Michael R. Cohen, “Why Structure? Contextualizing Jewish Economic Historiography,” *American Jewish History* 103, 4 (2019): 541–542 (להלן: כהן, היסטוריוגרפיה כלכלית יהודית). כהן משווה שם בין הגישה התרבותית-מהותית של סלצקי, בוטיצ'יני ואקשטיין ובין הגישה ההיסטורית-כלכלית של חוקרים כמו כהן, יזמות יהודית אמריקנית) וכמו אדם מנדלסון (Adam D. Mendelsohn, *The Rag Race: How Jews Sewed Their Way to Success in America and the British*) וחסיה דינר (*Empire, New York: New York University Press, 2014*) וחסיה דינר (*Hasia Diner, Roads Taken: The Great Jewish Migrations to the New World and the Peddlers Who Forged the Way*, New Haven: Yale University Press, 2015).

⁴⁶⁹ Rebecca Kobrin, “Introduction,” In *Chosen Capital: The Jewish Encounter with American Capitalism*, Edited by Rebecca Kobrin, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2012, 1–2. קוברין העלתה לאחרונה כמה מן השאלות שנותרו עד כה ללא מחקר מספק בדבר הקשר בין יהודים ובין הקפיטליזם האמריקני: כיצד השתלבו יהודים במרחבים ובתחומי מסחר בכלכלה האמריקנית? כיצד השפיעו יהודים על התפתחות הכלכלה האמריקנית וכיצד הושפעו ממנה? כיצד התפתחות הייחודית של כלכלת ארצות-הברית ואימוץ הקפיטליזם עיצב את חייהם של מיליוני יהודים? ומה אפשר ללמוד על היסטוריה יהודית מן ההתמקדות בהיבט הכלכלי; ראו Rebecca Kobrin, “Breaking the Taboo: Investigating the Complex History of Jews and the American Economy,” *American Jewish History*, 103, 4 (2019): 394–397.

⁴⁷⁰ Ei Lederhendler, “Gender and the Economic History of the Jews,” *American Jewish History*, 103, 4 (2019): 519.

אלה אשר זיהו הזדמנויות כלכליות ועסקיות במצבים של אי-ודאות ואי-יציבות בשווקים.⁴⁷¹ במחקרו על יזמים יהודים ברוסיה הצארית מצא ארקדיוס קאהן כי בחברה היהודית ברוסיה נתפסו יזמים כחלוצים בעלי חשיבות לקהילה, וערכם נקבע בהתאם לתועלת שהביאו לסביבתם היהודית. יתר על כן, כמה מדפוסי הפעילות של יזמים אלו שאבו מאורח החיים המסורתי, כמו הסתמכותם של יזמים על קשרי משפחה ועל מחויבויות קהילתיות.⁴⁷² על כך יש להוסיף את הגורם החברתי-קהילתי בארגון רשתות כלכלה ומסחר: פעמים רבות בשל ההפרדה החברתית בין יהודים ללא יהודים נטו בעלי עסקים ויזמים יהודים לפנות אל המעגלים המשפחתיים והקהילתיים לשם השגת רשתות האמון הדרושות לביסוס מערכת כלכלית בשוק קפיטליסטי. דפוס זה הוביל לכך שהמערך העסקי והמערך המשפחתי היו קשורים זה בזה באופן הדוק. מקורות היזמות של מהגרים יהודים נמצאו אפוא במארג של ניסיון מהעולם הישן, קשרי דם והזדמנויות זמינות.⁴⁷³

בכל הנוגע להגירה היהודית לארצות-הברית בכלל ולניו-יורק בפרט סימנו העשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה מגמה של גידול מובהק. שיעורי ההגירה מאירופה עמדו בשני השלישים הראשונים של המאה על עשרות אלפים: בשנת 1840 חיו בארצות-הברית כ-15,000 יהודים, וב-1848 – 50,000 יהודים. ב-1860 כבר חיו במדינה כ-150,000 יהודים. בעשורים שאחר כך גבר מאוד קצב ההגירה מסיבות פוליטיות וכלכליות גם יחד. כך ב-1877 חיו בארצות-הברית כ-280,000 יהודים; ב-1888 – 400,000; וב-1900 ישבו במדינה כמיליון יהודים. אוכלוסיית היהודים בעיר ניו-יורק לבדה עלתה מ-12,000 בשנת 1848 ל-35,000 בשנת 1860 ול-60,000 בשנת 1880; בשנת 1890 היו בעיר 175,000 יהודים בקירוב; ובשנת 1900 התגוררו בניו-יורק כחצי מיליון יהודים.⁴⁷⁴ רוב המהגרים היהודים ממזרח-אירופה בשנים אלה התיישבו בדרום-מזרח מנהטן (East Side), ומהגרים יהודים ממוצא גרמני גרו בחלקים צפוניים ומבוססים יותר של העיר.

דפוסי היזמות של המהגרים היהודים ממזרח-אירופה נשמרו גם לאחר המעבר לארצות-הברית. חוקרים אחדים אף סברו כי חוסר גישה לאמצעי ייצור ולהון בתחום המושב במזרח-אירופה הוא שהוביל להתפתחות הדגם העסקי של מפעל ביתי או של סדנת יזע ביתית בקרב יהודים לאחר ההגירה. רבים מן המהגרים העתיקו את דגם הייצור והתעסוקה שהכירו מן העולם הישן אל סביבת המחיה החדשה.⁴⁷⁵ תופעה כלכלית זאת לא הייתה ייחודית למהגרים היהודים; בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה הפכה סדנת היזע הביתית לסימן ההיכר של המערך הכלכלי של קבוצות מהגרים רבות ממזרח-אירופה ומדרומה במרכזים העירוניים בארצות-הברית – פולנים, איטלקים ואחרים.⁴⁷⁶

Arcadius Kahan, "Notes on Jewish Entrepreneurship in Tsarist Russia," In *Essays in Jewish Social and Economic History*, Edited by Roger Weiss, Chicago And London: University of Chicago Press, 1986, 82.

שם, 87–88.

John Bodnar, *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*, Bloomington: Indiana University Press, 1985, 135–136.

⁴⁷⁴ סילבר, יהודים בחיים הפוליטיים, 73–74, 137; וראו לעיל במבוא.

Aaron Michael Glazer, "Entrepreneurship among Eastern European Jewish Immigrants in Baltimore, 1881–1914," MA thesis, Johns Hopkins University, 1992, 4.

⁴⁷⁶ סדנאות היזע נחשבו אמנם לתופעה אמריקנית מובהקת; המונח עצמו (sweatshop) נטבע בארצות-הברית בסוף שנות השמונים או בראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה לתיאור חללי עבודה צפופים שבהם עבדו מהגרים אירופים בעבודות דחק במשך שעות ארוכות ובשכר נמוך, לרוב בתעשיית הטקסטיל; ראו Daniel Bender, "Sweatshop Subjectivity and the Politics of Definition and Exhibition," *International Labor and Working-Class History*, 61 (Spring, 2002): 14–15. אולם הפרקטיקה עצמה הייתה בשימוש במרכזי התעשייה העירוניים באירופה כבר משנות השלושים של המאה.

המאפיינים העיקריים של יזמות עסקית כוללים קבלת החלטות אסטרטגיות, ניהול הארגון בפועל והנהגת חידושים טכנולוגיים ועסקיים גדולים וקטנים; חשוב מכול – זיהוי הזדמנויות עסקיות וניצולן באופן מיטבי מתוך הסתגלות לתנאים המשתנים.⁴⁷⁷ את הזיקה בין יזמות להגירה אפשר להבין מזווית כלכלית ומזווית חברתית גם יחד: שני התהליכים דורשים היערכות מחודשת מבחינה משפחתית, תרבותית וכלכלית, ושניהם עומדים בזיקה ישירה לתנאי החיים הקפיטליסטיים בכלכלה המודרנית בכלל ובארצות-הברית בפרט. בהקשר האמריקני היה לשתי תופעות אלה תפקיד חשוב בפיתוח השוק המקומי ובהעשרת ההון האנושי והכלכלי. יתר על כן: יזמות מהגרים הייתה אחד מן הגורמים המכריעים בעלייתה של ארצות-הברית ככוח כלכלי מאז שלהי המאה התשע-עשרה.⁴⁷⁸

ואמנם, כמו יזמים אחרים בסביבתו, בייחוד המהגרים שביניהם, נאלץ שרהזון להתמודד עם קשיים כלכליים וארגוניים בתהליכי צמיחתו כיום. הקושי העיקרי עבור מהגרים יזמים מסוגו היה המחסור בהון ראשוני. מהגרים ממזרח-אירופה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה הגיעו לאמריקה עם הון ממוצע של כשמונה דולרים (כמאתיים דולרים בערך נוכחי).⁴⁷⁹ סכום זה לא הספיק לייסוד עסק קטן, ומשום כך המפתח להצלחה בעסקים היה אשראי. בתחום הזה היה קושי רב למהגרים יהודים ממזרח-אירופה, אשר הגיעו ללא רשתות כלכליות מקומיות והתקשו להשיג אשראי מן הבנקים. במקרים רבים התגברו יזמים יהודים על קושי זה באמצעות הלוואות מבני משפחה, ממכרים או מבני קהילה יהודים באירופה או באמריקה – ללא תיווך הבנקים המקומיים.

לפי ממצאיו של קאהן, רוב היזמות היהודית בעידן המודרני התבססה על יזמים מסדר גודל קטן. כיוון שהון היה משאב נדיר עבור המארג החברתי שממנו באו יזמים אלה, הקרבה אל מרכזי תעשייה ואל השווקים המובילים הייתה גורם מכריע בהישרדות העסק. לשם שמירה על יציבות העסק או המיזם היה על היזמים לסגל גמישות ארגונית וכן להעסיק כוח אדם מיומן, אך ללא התמחות מיוחדת. משום כך ניצבו פעמים רבות העסקים והמיזמים שהקימו בשולי התעשייה של מוצרי הצריכה.⁴⁸⁰ דומה שתיאור זה יפה גם באשר לשרהזון עצמו: העיתונים שהוציא לאור היו מבחינת אופיים מוצרי צריכה, אולם לא היו אלה מוצרי היסוד של השוק כגון מזון או בגדים, ואף לא השתייכו למעגל הצריכה הרחב יותר של רהיטים, ציוד ביתי וכדומה.

בעשור הראשון לפעילותו של שרהזון כמוציא לאור – מאמצע שנות השבעים עד אמצע שנות השמונים של המאה התשע-עשרה – דפוס הפעולה שבו בחר היה יזמות עסקית זעירה. במשך כמה שנים היה זה עסק משפחתי בהיקף קטן שהתנהל מתוך הבית, כמו אלפי עסקים אחרים של מהגרים בשנים ההן בניו-יורק – יהודים, אירים, איטלקים ואחרים. מציאות זו תואמת את תיאורו של בודנר לעיל בדבר הקשרים ההכרחיים בין עסקים ומשפחה עבור מהגרים בכלל ועבור יזמים-מהגרים בפרט.

לפי מחקרו של אנדרו גודלי, הסביבה העירונית האמריקנית הייתה כר פורה במיוחד לעידוד יזמות יהודית מודרנית. מציאות זו הייתה דומיננטית במיוחד בעיר ניו-יורק, שבה הייתה דרישה גבוהה יותר מאשר

⁴⁷⁷ נחום גרוס, "מבוא: על חקר היזמות היהודית", בתוך *יזמות יהודית בעת החדשה: מזרח אירופה וארץ-ישראל*, בעריכת רן אהרנסון ושאל שטמפפר, ירושלים: מאגנס, תשס"א, 20.

⁴⁷⁸ Hartmut Berghoff and Uwe Spiekermann, "Immigrant Entrepreneurship: The German-American Business Biography, 1720 to the Present," A GHI Research Project, *Bulletin of the German Historical Institute*, 47 (Fall 2010): 70.

⁴⁷⁹ גודלי, יזמות יהודית של מהגרים, 34, 93.

⁴⁸⁰ Arcadius Kahan, "The Modern Period," In *Economic History of the Jews*, Edited by Nachum Gross, New York: Schocken Books, 1975, 86–87.

במקומות אחרים ליזמות מסוגים שונים.⁴⁸¹ הסביבה הכלכלית של ניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה עודדה יזמות, ומהגרים יהודים נענו לאתגר זה בשיעורים גבוהים יחסית.⁴⁸² על רקע מגמה זו יש להבין הן את מפעלו של שרהזון והן את עיתונות יידיש בארצות-הברית כולה כיצירה ששורשיה נעוצים בציר שבין המרכיב הכלכלי למרכיב החברתי והפוליטי, ובייחוד בין הממד העסקי לממד המשפחתי. ההזדמנות הכלכלית, הצורך החברתי, ההקשר המעמדי והמסורת התרבותית השתלבו זה בזה על רקע העיר האמריקנית המתפתחת בעידן שלאחר מלחמת האזרחים ועל רקע ההגירה המתגברת. השילוב בין המרכיבים הללו הוא שהצמיח את עיתונות יידיש והניח את התשתית להתבססותה בעשורים שאחר כך.

ב. השנים הראשונות: מכתריאל הירש שרהזון ל-Sarasohn & Son

על ראשית דרכו העסקית של שרהזון ידוע מעט מאוד, לבד מזיכרונותיו המאוחרים מן התקופה. אולם מאמר שפורסם ב-New York Tribune ביולי 1881 תחת הכותרת "The only Jewish daily in the world" שופך אור על תהליך הייצור של העיתון בשנותיו הראשונות:

[...] A "Tribune" reporter stumbled into a strange looking apartment on the second floor of an old home in East Broadway [...] By the windows the eye first caught sight of a table covered with papers and chairs placed near. Venturing further, encouraged by these signs, a bed, and other household belongings were seen. Thinking he had intruded the reporter turned to go out when he saw through the thin curtains that divided the rear of the large room a number of frames and type cases, at which printers were busily engaged. So intent were they on their work that the entrance of the intruder did not disturb them. But a small, shallow, active woman, with her hair **dressed in a strange, foreign fashion**, quickly appeared, followed almost immediately by a young man with a foreign cast of countenance. [...] Here is set up every day of the week except Saturday the Daily Jewish Gazette, the only Jewish daily published in the world. The editor is K.H. Sarasohn, a **Polish Jew**, and here he lives with his wife and son.⁴⁸³

הכתב תיאר את פעילות העסק מתוך חלל המגורים הפרטי – חדר קטן המחולק לחללי עבודה שונים – וכן את אמצעי הייצור הביתיים ואת ההסתמכות על כוח עבודה מצומצם המורכב מבני משפחה ומקורבים. בייחוד הודגש בכתבה תפקידם של הבן (ככל הנראה יחזקאל) ושל אשתו של שרהזון – בת שבע (באשה). העיתונאי התעכב על זרות לבושה של האישה ועל הזרות האתנית של המשפחה כולה. במובן מטפורי תוארה הסצנה כולה כזרה להקשר האמריקני. תיאור זה של ייצור ביתי מתוך הדגשת הזרות והרתיעה מן המתרחש רווח בקרב פוליטיקאים ועיתונאים אמריקנים בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה,

⁴⁸¹ גודלי, יזמות יהודית של מהגרים, 60; כהן, יזמות יהודית אמריקנית, 7.

⁴⁸² גודלי, שם.

⁴⁸³ הכתבה פורסמה במקור ב-New York Tribune ביולי 1881 תחת הכותרת "The only Jewish daily in the world", והועתקה כלשונה בעיתונים רבים ברחבי העיר והמדינה; ראו למשל *The Daily American*, 20.7.1881; *The People's Press*, 25.8.1881; *The Daily Republican*, 12.8.1881. ההדגשות שלי.

ונועד להפריד בין הייצור הביתי הזר לכאורה למפעל האמריקני ה"מקומי". בייחוד נקשר הדימוי הירוד של סדנאות היזע לתכונות אופי מסוימות של מהגרים יהודים, והסכנות שבשיטת ייצור זו נקשרו לשיפוט מוסרי וערכי שלילי כלפיהם. לאמתו של דבר, היה זה דגם ייצור רווח למדי בערים אמריקניות רבות לא רק בקרב מהגרים.⁴⁸⁴

אולם לצד בחינה ביקורתית של מראה בני המשפחה והדגשת זרותם מצד מחבר הכתבה, אין להכחיש כי התמונה המרחבית והמקצועית שצייר הייתה סבירה למדי. נראה שתיאור המפעל הביתי של משפחת שרהזון הלם את אופיים של מפעלים ביתיים רבים ברחבי העיר ניו-יורק ובמרכזים עירוניים אחרים בארצות-הברית במהלך שנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה. דירות משפחתיות בשיכונני המהגרים (tenements) הוסבו לחללי עבודה ושימשו לרוב למלאכות שונות בתעשיית הטקסטיל כגון תפירת חלקי הבגד, גימור הפריט וגיהוצו. היקף הייצור הביתי היה קטן והתבסס על בני משפחה, שכנים ומקורבים שעבדו שעות ארוכות ביום עבור שכר נמוך ובתנאי דחק. מבחינות אלה לא היה שרהזון שונה מיצרנים אחרים שגרו ועבדו בשכונות לו בשנים ההן, ואשר ניהלו מתוך ביתם מפעלי ייצור זעירים.

אולם למרות הדמיון באמצעי הייצור ובהיקף הפעילות, מפעל העיתונות הצנוע של שרהזון היה שונה ממפעלים רבים אחרים בזמנו ובסביבתו. המוצר שלו היה מוצר צריכה תרבותי "יהודי". בשונה מזוג מכנסיים או מקופסת סיגרים שיוצרו בבתים פרטיים ונמכרו בחנויות שברחוב – עיתון בידיש לא היה יכול להיות מיוצר ללא ידע תרבותי-לשוני יהודי ולא היה יכול להתבסס ללא קהל קוראים יהודי. שרהזון נזקק לסדרים שידעו לקרוא אל"ף-בי"ת, ושכשנים אלה לא היו כמעט בנמצא בארצות-הברית; הוא נזקק גם ללקוחות יהודים קוראי יידיש או עברית, שירכשו את עיתוניו ויקראו בהם. עובדה זו הפכה את הפרויקט שלו למוגבל בהיקפו מצד אחד, אולם גם למוצר ייחודי בשוק המהגרים היהודי מצד אחר.

במדריך התושבים והעסקים של ניו-יורק הופיע לראשונה השם כתריאל שרהזון במהדורת 1876 תחת הרשומה *Sarasohn Khasser (!) H., editor, 112 Canal Street*.⁴⁸⁵ היו אלה צעדיו הראשונים של שרהזון כבעל עסק בעיר, כשנתיים לאחר שהחל להוציא לאור עם גיסו מרדכי יהלומשטיין את השבועון "יודישע גאזעטען". כפי שאפשר ללמוד מן המדריך – שרהזון מופיע ברשומה אחת בלבד הנושאת את שמו, והמקצוע המיוחס לו הוא עורך. במדריך העסקים שפורסם בסוף העשור שאחריו אפשר לראות את ההתרחבות העסקית הניכרת של שרהזון: בשנת 1889 הופיעו תחת שמו העסקים הללו: *Sarasohn Kasryel, Publisher, 185 E. Broadway; Sarasohn Ezekiel, publisher, 185 E. Broadway; Sarasohn & Son, publishers, 185 E. Broadway*.⁴⁸⁶ אם כן, בתוך כעשור הצליח שרהזון להפוך מעורך ומדפיס למוציא לאור; להרחיב את עסקיו במידה שתאפשר לו לצרף את בנו הגדול כשותף עצמאי בעסק; ולייסד את הפירמה *Sarasohn & Son*. במדריך של 1899 נוספו על שלושת אלה גם הבן הצעיר, עורך הדין אברהם שרהזון.⁴⁸⁷

Daniel E. Bender, "A Foreign Method of Working: Racial Degeneration, Gender Disorder, and the Sweatshop Danger in America," In *Sweatshop USA: The American Sweatshop in Historical and Global Perspective*, Edited by Daniel E. Bender and Richard A. Greenwald, New York and London: Routledge, 2003, 20.
Irma and Paul Milstein Division of United States History, Local History and Genealogy, The New York Public Library, *New York City Directory* (1876), 1199. Retrieved from [http://digitalcollections.nysl.org/items/b4fbfe70-New York City Directory \(1878\), 1275](http://digitalcollections.nysl.org/items/b4fbfe70-New York City Directory (1878), 1275).
שוב הופיע שרהזון כבעל עסק בכתובת אחרת: *New York City Directory* (1878), 1275.
בשנת 1884 הופיע שרהזון תחת התואר printer, הפעם מכתובת שלישית: *New York City Directory* (1884), 1529.
New York City Directory (1889), 1739.⁴⁸⁶
New York City Directory (1899), 1110.⁴⁸⁷

כפי שאפשר ללמוד הן מן הכתבה בעיתון והן מן הנתונים במדריך העסקים, התרחבותו העסקית של שרהזון הייתה קשורה באופן הדוק למערך המשפחתי שבו פעל. כמהגר היה עליו להשתמש בכלים המצומצמים שעמדו לרשותו – ובראשם המשפחה הגרעינית והמורחבת. דפוס זה היה אופייני למהגרים רבים אחרים בארצות-הברית, יזמים ולא יזמים כאחד. תמונה דומה עולה גם ממחקריו של בודנר, אשר תיאר את הקשרים ההדוקים בין הגירה וקפיטליזם ואת התלות ההדדית בין שניהם במערך הסביבתי של ארצות-הברית במפנה המאה העשרים. באופן ספציפי דן בודנר בכלכלה המשפחתית לפני ההגירה ואחריה, ומצא כי הזיקה ההדוקה בין משפחה ועבודה המשיכה להתקיים גם לאחר ההגירה, והתחדשה בערי התעשייה האמריקניות שבהן התיישבו המהגרים. ההסתמכות על כלכלת המשפחה הייתה בעלייה בתקופה זו, ומשפחת המהגרים המשיכה לתפקד הודות לזיקה ההדוקה בין חברה ולשיתוף הפעולה ביניהם. כך באמצעות עבודה משותפת, ניצול משאבים והשהיית המניעים האישיים הצליחו משפחות לאסוף את המשאבים הדרושים לשם הישרדות כלכלית לאחר ההגירה, ובהמשך אף לשם שיפור מצבן הכלכלי.⁴⁸⁸

בהקשר זה יש להבחין גם בהון האנושי שעמד לרשות יזמים מהגרים כמו שרהזון, ואשר נגע ליכולת ההסתגלות למצבים משתנים ולתנאים חדשים. במחקרו התשתיתי על הגירה יהודית מודרנית התייחס ההיסטוריון סיימון קוזנץ לשאלת ההון התרבותי היהודי ולמשמעותה בהקשר הכלכלי האמריקני. לדברי קוזנץ, הון אנושי זה נצבר מתוך מאות שנים של קיום יהודי לצד חברה לא יהודית ובתוכה, והיה בעל היבטים של ניידות ושל הסתגלות לתנאים משתנים.⁴⁸⁹ אם נבחן את התפתחותו המקצועית והעסקית של שרהזון לאור קביעתו של קוזנץ, נוכל להבין כיצד ההון התרבותי שעמד לרשותו סייע לו בהתאקלמות ובצמיחה עסקית בהקשר האמריקני. במקרה של שרהזון מדובר היה בידע ובניסיון המקצועי שרכש באירופה, בשימוש המושכל שעשה ביחידה המשפחתית ובהבנה המהירה של התנאים החדשים שאליהם נקלע. הקפיטליזם האמריקני בן הזמן נתפס בעיניו כמקור השראה וכהזדמנות עסקית, ולא כאיום. עם זאת, לא היה בכך כדי להאפיל על קשיי הפרויקט בשלבי הראשונים. כך תיאר שרהזון את ההוצאה לאור של השבועון "יודישע גאזעטען" בחודשים הראשונים לקיומו:

בתשעת החודשים הראשונים היו ל"גאזעטען" יותר שותפים מאשר לפחה טורקי יש נשים [...]. המאבק הקשה ביותר היה עם – או יותר נכון בלי – ההון. חסרון כיס הביא אותי יותר מפעם אחת לידי ייאוש. כל שבוע בנפרד היה קשה קריעת ים סוף. אותיות משלנו לא היו לנו, והיה צריך לשלם למיסטר מ' טופולובסקי, מדפיס, כדי להשתמש בסדר שלו.⁴⁹⁰

בדבריו מנה שרהזון כמה קשיים יסודיים: היעדר הון, חוסר בחומרי גלם (סדר אל"ף-בי"ת) וחוסר בבעלי מקצוע מיומנים (סדרי דפוס). כדי להתגבר על המחסור בתחומים אלה ניצל שרהזון את המשאבים שעמדו לרשותו, וכך ביסס בהדרגה את עסקיו. תהליך זה היה כרוך גם במעבר תרבותי מן ההקשר היהודי-מזרח אירופי אל ההקשר היהודי-אמריקני; בקצרה, הייתה זו הגירה מנטלית ותרבותית בעקבות ההגירה הגיאוגרפית.

⁴⁸⁸ בודנר, מיושבים מחדש, 56–57, 74–81, 131.

⁴⁸⁹ קוזנץ, הגירה יהודית, 90.

⁴⁹⁰ שטארקמן, זכרונות שרהזון, 279.

את תהליך ההגירה הזה אפשר היה לזהות במובהק מעל דפי העיתון: בעשור הראשון לקיומו של ה"יודישע גאזעטען" – בין השנים 1874–1884 – כלל גיליון טיפוסי שלושה מדורים עיקריים: חדשות כלליות מן המדינה ומן העולם; חדשות מן העולם היהודי; וחדשות שונות מחיי העיר ומכתבים. כמו כן הופיעו בגיליון, שהיה בשנים אלה בן שישה או שמונה עמודים, פרסומות ומודעות. תוכן העיתון שיקף את האסטרטגיות שבאמצעותן התמודד שרהזון עם הקשיים החומריים והמקצועיים שבהם נתקל, ובראשם המחסור בסדרים ובאותיות. בשל הקושי החומרי בתקופות מסוימות לא הדפיס שרהזון את רוב העיתון בעצמו, אלא השתמש בעיתונים מיובאים מאירופה. יחזקאל שרהזון סיפר בזכרונותיו כי אביו נהג לקנות עותקים רבים של העיתון "הישראלי" שהדפיס יחיאל ברי"ל במיינץ, והיה למעשה שבועון גרמני באות עברית. העותקים שקנה שרהזון היו עם עמודים פנימיים בלבד, והעמוד הראשון נשאר ריק. שרהזון הדפיס באמצעים הדלים שעמדו לרשותו את העמוד החיצוני, וכך מכר את העיתון.⁴⁹¹

שרהזון נהג למכור את העיתון למנויים מראש בכל רחבי ארצות-הברית באמצעות סוכנים שהיו פזורים בערים הגדולות. לשם דוגמה, רשימת סוכנים אחת מ-1876 מנתה נציגים בבוסטון, בולטימור, ניו-יורק, פילדלפיה, ניו-אורלינס, פיטסבורג, סנט-לואיס, שיקגו וסן-פרנסיסקו.⁴⁹² רק בראשית שנות השמונים החל שרהזון למכור את העיתונים גם בגיליונות בודדים. מבנה זה נבע מהקהל שאליזו כיוון את עיתונו: מאז ייסוד ה"יודישע גאזעטען" פנה העיתון לקהל קוראים יהודי רחב יחסית כדי להגדיל את המכירות ככל האפשר ולפצות על שוק הלקוחות המצומצם. עד שנות היה פוזרם הגיאוגרפי של היהודים בארצות-הברית רחב למדי, ושרהזון ניסה למשוך קוראים פוטנציאליים בכל עיר ומדינה שבה היה ריכוז יהודי גדול.

אולם מאמצע שנות השמונים של המאה התשע-עשרה חל שינוי באופי העיתונות שיצר שרהזון. בתקופה זו החלה מגמה של התכנסות מרחבית בעיתונו והתמקדות בממד המקומי והעירוני. תהליך הגירה תרבותית זה היה בעל כמה שלבים: בשלב הראשון היה תוכן העיתון אירופי לחלוטין, והשכבה החיצונית לבדה הייתה אמריקנית-מקומית. בשלב הבא הוטמעו התוכן והצורה האמריקניים בגוף העיתון באופן אינטגרטיבי יותר. בשלב השלישי והמאוחר יותר אפשר היה לדבר על עיתון יהודי-אמריקני ואף על עיתון יהודי ניו יורקי דובר יידיש. שלבי הגירה דומים עברו גם יוצרי העיתון וקוראיו, אשר הפכו בהדרגה ובתהליך שארך כמה שנים מיהודים מזרח-אירופים בארצות-הברית לתושבי ניו-יורק דוברי יידיש. העיתונים של שרהזון עצמם היו אפוא בעלי ממד מטונימי; כמו קוראיהם – גם הם היו מהגרים מאירופה לארצות-הברית שעברו תהליך טמיעה והתאקלמות.

מבחינה זו הלמו עיתונו של שרהזון מטרות רווחות בעיתונות היהודית בת הזמן. באירופה סימנה העיתונות היהודית החדשה כבר משנות הארבעים של המאה התשע-עשרה את ראשית הדרך ליצירת ספרה ציבורית יהודית מודרנית על-לאומית ועל-טריטוריאלית. שאלות שעמדו במוקד המחלוקת בעולם היהודי – כגון חינוך, מודרניזציה או ענייני חוק ומשפט – נדונו בהרחבה מעל דפי העיתונות. כך חיזקה העיתונות

⁴⁹¹ יחזקאל שרהזון, "א בליק צוריק", *יידישעס טאגעבלאטט*, 20.3.1910. העיתון "הישראלי" יצא לאור במיינץ בין השנים 1873–1879.

⁴⁹² "אגענטען", *יידישע גאזעטען*, 16.6.1876. הפרסומות היו רובן ככולן לבתי עסק בניו-יורק או בסביבתה. נראה שהסיבה לכך הייתה הגישה המוגבלת של שרהזון לשוק המסחרי מחוץ לניו-יורק, ולא שיקפה את תפוצתם הגאוגרפית של קהל הקוראים בפועל.

היהודית את הציבוריות היהודית ואת תחושת הסולידריות היהודית הפנימית.⁴⁹³ כפי שקבע חוקר התקשורת מנחם בלונדהיים, העיתונות היהודית לתפוצותיה שימשה בעידן זה כגשר "בין יחידים לקהילותיהם, בין פריפריות התיישבות למרכזים היהודיים, ובין המרכזים היהודיים הפזורים במרחב לבין עצמם".⁴⁹⁴

ג. שוק הפרסום ועיתונות יידיש בניו-יורק

כאשר תיאר משה ויינברגר את העיתונות היהודית בניו-יורק בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה, בלט בעיניו הפער בין נקודת המבט של הקוראים לזו של המוציאים לאור באשר למהות הפרויקט: "אבל מה רבו הקוראים התמימים, שאין להם בזה הבנה כל עיקר, שאין מבינים עניין הציטונג כלל, שלא יודעים כי יש כאן בית מערכת, כי יש כאן בית מסחר, כי יש כאן משא ומתן שקורין בלע"ז 'ביזנעס'".⁴⁹⁵ אין כל ספק כי מבחינת שרהזון היה ה"ביזנעס" מובן כבר מראשית הדרך, וכי הוא כלכל את צעדיו בהתאם להערכה מסחרית. שרהזון לא היה מנותק מן הסביבה העסקית המקומית שבה פעל. הוא ראה את עצמו כחלק ממערכת העיתונות האמריקנית, והושפע מתהליכים כלליים ומקיפים במערכת זו. התחום המובהק שבו התבטאה הבנה זו היה הפרסום.

בתארו את שוק הפרסום בעיתונות יידיש בשנות השבעים המאוחרות כתב שרהזון:

מפרסומות היה אז אפשר לצפות מעט מאוד. אחוז קטן בלבד מהיהודים הפולנים היו בעלי עסקים, ואלה הסתדרו גם ללא מודעות פרסום בעיתון בידיש. באיסט ברודוויי, למשל, היו ב-1878 חנויות יהודיות ספורות בלבד. "ברודוויי היהודית", אשר עכשיו מלאה כמעט לגמרי בסוחרים יהודים, היה אז מעוטרת בבתים פרטיים יפים שרובם היו מאוכלסים ביאנקים או באירים.⁴⁹⁶

מדבריו של שרהזון משתמע שמצב הפרסום בעיתונות יידיש היה ירוד בהשוואה למצב הפרסום בעיתונות הכללית. אולם גם אם היה פער כזה, העלייה הדרמטית בהיקפי הפרסום משנות השמונים הייתה משותפת לעיתונות הכללית ולעיתונות יידיש (ועיתונות המהגרים בכלל) גם יחד. למעשה סימנה העלייה בהיקפו של העיתון ובתפוצתו בארצות-הברית של השליש האחרון של המאה התשע-עשרה את תחילתו של עידן שבו עלה כוחן של הפרסומות בעיתון, שהיו האמצעי החסכוני והיעיל ביותר לפרסום. בעידן שלאחר מלחמת האזרחים החל להתפתח גם הפרסום בעיתונים באמצעות סוכנים. סוכנויות הפרסום עסקו הן בתיווך בין המפרסמים לעיתונים והן באיסוף נתוני תפוצה של עיתונים ומגזינים, וביססו את העמלות שגבו על היקף קהל הקוראים.⁴⁹⁷

במהלך שנות השמונים של המאה התשע עשרה פיתח ג'וזף פוליצר, מו"ל העיתון הפופולרי New York World, את מערך הקשרים בין העיתון ובין המפרסמים. פוליצר קבע מחיר קבוע לפרסומות על בסיס נתוני תפוצה, ושינה את העוינות שרווחה עד אז בין מו"לים ומפרסמים. עם הגידול בהרגלי הצריכה וצמיחתם של בתי הכלבו הגדולים – הואץ גם הצורך של בעלי העסק בפרסום. לשם דוגמה, היחס בין

⁴⁹³ שולמית וולקוב, "מפעל המודרניות של יהודי אירופה: פיצול ואחידות", בתוך: הציונות והחזרה להיסטוריה: הערכה מחדש, בעריכת שמואל נח אייזנשטדט ומשה ליסק, ירושלים: יד-בן-צבי, 1999, 301–302.

⁴⁹⁴ בלונדהיים, מהדרשה לעיתונות, 73.

⁴⁹⁵ ויינברגר, היהודים והיהדות בנויארק, 45.

⁴⁹⁶ שטארקמן, זכרונות שרהזון, 283.

⁴⁹⁷ William M. O'Barr, "A Brief History of Advertising in America," *Advertising & Society Review*, 11, 1 (2010), doi: 10.1353/asr.0.0046.

הטקסט הכתוב ובין עמודי הפרסומת השתנה בהדרגה מיחס של 70–30 לטובת הטקסט ליחס של 50–50 ואף פחות מכך. ההכנסות מפרסומות היוו עם מפנה המאה כמחצית מהכנסותיו של עיתון אמריקני טיפוסי. בשנות התשעים הלך והתפתח גם הנוהג של פרסומת עצמית בעיתונים – דיווחים נרחבים על נתוני תפוצה וכן שימוש באיורים ובכתורות גדולות לשם הגדלת כוח המשיכה של העיתון.

השפעת הפרסומות על תפוצת העיתון הייתה קשורה באופן הדוק גם להתפתחות העיר האמריקנית. בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה הייתה ניו-יורק עיר של מהגרים; כבר ב-1890 הגיע שיעור המהגרים בעיר לכ-40% מאוכלוסיית העיר כולה. מגמה זו התרחשה במקביל למגמת צריכה הולכת וגוברת במרכזים העירוניים בארצות-הברית בשני העשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה. העיתונים הפופולריים הגיבו לעלייה בצריכה והגדילו בהתאם את החלק הצרכני בעיתון, וכך גדלה המשיכה שלו עבור מעמד הביניים העירוני ועבור מהגרים ממעמד הפועלים.⁴⁹⁸

גם בעיתונות היהודית המתפתחת מן העבר השני של האוקיינוס חלו בהדרגה שינויים מרחיקי לכת. מחקרה המשווה של שרה אברביה שטיין על עיתונות יידיש באימפריה הרוסית ועל עיתונות לדינו באימפריה העות'מאנית במפנה המאה מלמד בין השאר על מאפייני הפרסומות בעיתונות יידיש ועל משמעותם. השוואה זו חושפת מידע רב על צרכני העיתונות מבחינה כלכלית וחברתית ועל מקומם של קוראי העיתונים היהודים במעמד הצרכנים הבורגני ברחבי האימפריה הרוסית והעות'מאנית. שטיין התמקדה במחקרה בעיתון "דער פריינד" שיצא לאור בין השנים 1903–1909 בסנט פטרסבורג ובין השנים 1909–1912 בוורשה. "דער פריינד" היה העיתון היומי הראשון ביידיש באימפריה הרוסית, והוא נחשב לעיתון שעיצב את דפוסי התרבות הפופולרית והתרבות הגבוהה עבור מיליוני יהודים ברחבי האימפריה הרוסית ומעבר לה בראשית המאה העשרים. עמודי הפרסומות של העיתון מדגימים כיצד עיתונות יידיש הפופולרית השפיעה על המערך הכלכלי של יהודים ברוסיה בינם לבין עצמם ומול סוחרים ובעלי עסקים. מיעוט הפרסומות בעיתונות היהודית ללשונותיה באימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע-עשרה – ביידיש, עברית או רוסית – מלמד על הנטייה המשכילית המובהקת שלה. העיתונים וכתבי העת מן הסוג הזה לא היו רווחיים מבחינה כלכלית, ונסמכו על תמיכתם של פטרונים באלי אמצעים ושל קוראים נאמנים. קהל היעד של עיתונים אלה לא היה הציבור הרחב, אלא קהל מצומצם ומחויב של משכילים יהודים.

מצב זה הלך והשתנה בהדרגה בכל הנוגע לעיתונות יידיש. במפנה המאה העשרים סייעה צמיחתה של עיתונות יידיש ליצירת קהל צרכנים חדש, ובתהליך הדרגתי הפכה לבמה למגוון חדש של פרסומות עבור קוראי יידיש. המגוון נע בין מוצרי צריכה שונים ויצרנים מגוונים – בעלי מקצוע, מפעלים, חנויות מקומיות ומודעות דרושים. הפרסומות היו כתובות בכמה שפות – עברית, גרמנית, רוסית, יידיש, פולנית – ושיקפו את המגוון הגאוגרפי והחברתי-כלכלי הרחב של קהל היעד.⁴⁹⁹

Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York: Basic Books, 1978, 92–95, 97–98, 102–103. על מגמות דומות בעיתונות האמריקנית בת הזמן ראו לאחרונה Julie A. Golia, "Courting Women, Courting Advertisers: The Woman's Page and the Transformation of the American Newspaper, 1895–1935," *Journal of American History* 103, 3 (2016): 614–615; Julia Guarneri, *Newsprint Metropolis: City Papers and the Making of Modern Americans*, Chicago: University of Chicago Press, 2017, 14–33. ⁴⁹⁹ שטיין, עיתונות יידיש ולדינו, 156–153; Scott Uri, "Fraynd, Der," *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, August 9, 2010, https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Fraynd_Der (accessed February 8, 2019).

תהליך מסחרי ותרבותי דומה אפיין את עיתוניו של שרהזון כבר משנות השמונים והתשעים של המאה התשע-עשרה ואילך. עמודי הפרסומות בעיתוניו של שרהזון יעידו כאלף עדים על התחזקותו הכלכלית והמסחרית ועל המקום שתפס כמו"ל יידיש המוביל בעיר בשני העשורים האחרונים של המאה. ואמנם, מעיון בגיליונות ה"יודישע גאזעטען" עולה כי בשנות השבעים עמדו מודעות הפרסומות בעיתון בזיקה הדוקה לחיים הפנים-יהודיים של המהגרים: המודעות הכריזו על תשמישי קדושה, ספרי קודש, מוהלים, חזנים ושוחטים, ולעתים היו גם מודעות פרסומות לעיתון עצמו או לעיתונים אחרים בעברית או ביידיש. מודעות אחרות נגעו לחיפוש קרובים, מכירת כלי נגינה, בגדים, כרטיסי רכבת וספינה ובתי דפוס וכללו מידע על בעלי מקצוע כגון שוחטים, חזנים או רבנים או הזמנות להצגות וקונצרטים.⁵⁰⁰

משנות השמונים של המאה התשע-עשרה השתנו עמודי הפרסומות בעיתון ותפסו בהדרגה נפח הולך וגדל: צורת המודעות השתנתה, הגרפיקה הלכה ונעשתה מורכבת יותר ומספר התמונות גדל. גם היקף החיים שהשתקף בפרסומות הלך והתרחב: חנויות כלבו תפסו את מקומם של השוחטים, ומוצרי הפנאי הופיעו בתדירות הולכת וגוברת במודעות הפרסום. בראשית שנות השמונים כבר אפשר היה למצוא מודעות שנפרשו על פני חצי עמוד באותיות גדולות ובאנגלית, בניגוד למודעות ביידיש ובעברית שאפיינו את השנים המוקדמות.⁵⁰¹ בתקופת בחירות אשר היה למצוא בשבועון גם רשימות מועמדים של המפלגות – לעיתים קרובות היו אלה רשימות מועמדים מטעם "טאמאני הול".

לשם השוואה, בשבועון "העברי" של שרהזון הוקדש עד עמוד אחד לפרסומות ומודעות. הפרסומים לא היו מלווים בתמונה או בדימוי, והכילו לרוב טקסט בלבד. אף על פי שהעיתון עצמו היה בעברית – מודעות הפרסום עצמן הופיעו בעברית, ביידיש ובאנגלית. תוכן המודעות כלל בגדי לבוש, פרסום לבית הדפוס של "העברי" ולעיתון עצמו, מוכרי ספרים ותשמישי קדושה, עיתונים ביידיש, אגודות יידיים ומשכילים, בתי מסחר כשרים, מוהלים ומורים וכן ספרי לימוד. גם עיתונים אחרים שיצאו לאור בעברית בשנים ההן בארצות-הברית – כמו "הפסגה" ו"קרן אור" – התאפיינו במיעוט פרסומות.

נראה כי באמצע שנות התשעים נרשם שיא בפרסום בעיתוניו של שרהזון; פעמים רבות מילאה פרסומת אחת עמוד שלם או שני עמודים, נוסף על עמודים שבהם היו פרסומות קטנות יותר. סך הכול מילאו הפרסומות בשנים אלה למעלה מחמישה עמודים בכל גיליון, ולעתים הגיע חלקם של עמודי הפרסומות אף לכמחצית מעמודי הגיליון כולו.⁵⁰² כפי שנאמר לעיל, העלייה בפרסומות שיקפה את הנטייה הגוברת לצריכה במעמד הביניים העירוני בן הזמן. מנקודת מבט עסקית יש כאן עדות מובהקת להתחזקותו הכלכלית והמסחרית של שרהזון וליכולתו להפיק רווח מן המוצר שברשותו.

שרהזון היה מודע לחשיבות הפרסומות להמשך קיומם של העיתונים ואף התבטא בפומבי בעניין זה. בכתבה ב"יודישע גאזעטען" שבה סקר את ההתפתחות בעולם העיתונות מבחינה חומרית נתן שרהזון את כללי הזהב למפרסם: הוא קבע כי יש לפרסם בעיתון בעל תפוצה רחבה; לפרסם את מה שאנשים חייבים לקנות; ולפרסם כל דבר בזמנו.⁵⁰³ הוא עצמו הקפיד ליישם את הכללים הללו, ובימות החגים אפשר היה

⁵⁰⁰ ראו למשל **יודישע גאזעטען**, 26.5.1876; 23.6.1876; 12.1.1877; 11.6.1880.
⁵⁰¹ **יודישע גאזעטען**, 22.4.1881; 1.7.1881. כתובות של חנויות או של בעלי מקצוע הופיעו באנגלית גם בשנים המוקדמות, ככל הנראה כדי להקל על הלקוחות לאתר את המקום.
⁵⁰² בגיליונות לא מעטים יוחדו עשרה עמודים לפרסומות מתוך עשרים עמודי הגיליון; ראו לדוגמה **יודישע גאזעטען**, 11.1.1895; 18.1.1895; 15.3.1895; 5.7.1895; 2.10.1895. הפרסומות על פני עמוד או שניים היו בדרך כלל של בעלי בתי הכלבו הגדולים – לואי מינסקי, ה' וולף, ד' בלום או ע' סטאם.
⁵⁰³ **יודישע גאזעטען**, 20.4.1894.

למצוא בעמודי הפרסומות שלו מודעות של סוחרי אתרוגים ולולבים, כרטיסי "שנה טובה", מצות ויין לפסח וכדומה – בהתאם לחג המתקרב.⁵⁰⁴ שרהזון הקפיד לפנות גם באופן ישיר באנגלית למפרסמים; באחת מן הפניות הללו הכריז כי ל"יודישע גאזעטען" "Has a large circulation in the city of New York and all through the United States & Canada. Advertisers can find no better or cheaper medium"⁵⁰⁵.

על תלותם של עיתונים מסוגו של ה"יודישע גאזעטען" בפרסומות לשם המשך קיומם העיד גם משה ויינברגר, אשר סקר את מצאי העיתונים היהודיים בארצות-הברית בזמנו. ויינברגר התעכב על ריבוי מודעות הפרסומות בעיתונים אלה. לדבריו למרות מורת הרוח מריבוי הפרסומות בעיתונים היהודיים ומרמתן הירודה, אין להלין על תופעה זו. הסיבה לכך, כך פירש, היא כלכלית-מסחרית: "כי מ"ע [מכתב עתי] יהודי באמעריקא לא נקרא אלא למנויו, – הקוראים רבים – והמשלמים מועטים – ועיקר הכנסתם אינו אלא מן המודעות [...] ואם נאמר להם שלא להדפיסם הרי הוא כמו שאמרנו להם שיניחו את קסתם מידם ויחדלו ממלאכתם עד עולם".⁵⁰⁶ אגב דבריו האיר ויינברגר גם את הסיבה למצוקתם של רבים מן המוציאים לאור בתחום: נתוני המכירות לא שיקפו את נתוני הקריאה בפועל, שהיו גבוהים בהרבה.⁵⁰⁷ אשר לשרהזון, מעיון בעיתונים שהוציא לאור אפשר לעמוד על ירידה דרסטית בפרסומות בראשית המאה העשרים. גם זו עשויה להיות עדות על מצבו העסקי. כניסתו של העיתון היומי "פארווערטס" לשוק העיתונות בידיש ב-1897 השפיעה על אחיזתו של שרהזון בנתח השוק, בייחוד מאז נסיקת העיתון החדש ב-1902.⁵⁰⁸ אמנם, לא הייתה זו הפעם הראשונה שבה נתקל שרהזון בתחרות מצד עיתונים בידיש; כבר ב-1886 קם לו מתחרה סוציאליסטי, ולאורך שנות התשעים נוסדו כמה עיתונים נוספים בידיש. אולם הפופולריות של "פארווערטס" הייתה ללא ספק בעלת השפעה שלילית על תפוצת העיתונים של שרהזון, ואימה באופן ממשי על בכורתו ארוכת השנים בשוק.

שני העשורים הראשונים לפעילותו כמו"ל אמריקני – בין השנים 1874–1895 – מציירות מסלול של צמיחה והתפתחות ושל צבירת כוח השפעה. הממד הפוליטי של התפתחות זו נסקר לעיל בהרחבה. כעת אפנה לתיאור הממד הארגוני של התופעה באמצעות התמקדות בשני מאבקים לזכויות עובדים בבית הדפוס של שרהזון. מאבקים אלה היו בעלי משמעות הן בהיבט הארגוני והן בהיבט המסחרי, והם משקפים את התהליכים המרכזיים שעבר שרהזון כיום וכבעל עסק בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה.

ד. שביתות הסדרים בבית הדפוס של שרהזון: 1886–1895

ב-1874 ייסדו כתיאל שרהזון וגיסו מרדכי יהלומשטיין את השבועון "יודישע גאזעטען". כעשור אחר כך, ב-1885, החל לצאת לאור בקביעות היומון שייסד שרהזון, "יודישעס טאגעבלאטט". פחות משנה לאחר הקמת העיתון היומי, באוגוסט 1886, פתחו הסדרים בעיתוניו של שרהזון בשביתה. השביתה ארכה ימים ספורים, ובסיומה חזרו הסדרים לעבודה ללא הישגים ממשיים. עשור אחר כך, בקיץ 1895, פרצה שביתה נוספת בבית הדפוס של שרהזון. הפעם שבתו הסדרים ברציפות במשך ארבעה עשר שבועות, וחזרו

⁵⁰⁴ יודישע גאזעטען, 7.9.1877; 1.4.1881.

⁵⁰⁵ יודישע גאזעטען, 12.1.1877.

⁵⁰⁶ ויינברגר, היהודים והיהדות בנויארק, 46.

⁵⁰⁷ על תופעה זו ראו שטיין, עיתונות יידיש ולדינו, 33.

⁵⁰⁸ ראו למשל את גיליונות ינואר של "פארווערטס", שבהם היו כשלושה עד שלושה חצי עמודי פרסומות; והשוו לגיליונות ינואר 1900 של ה"יודישע גאזעטען", שבהם היו פרסומות בודדות (למשל 5.1.1900; 26.1.1900; 30.11.1900).

לעבודה רק כשדרישותיהם נענו במלואן. העשור שחלף בין שתי השביתות סימן הן את התעצמותן של שרהזון כבעל עסק וכמוציא לאור מוביל, והן את צמיחתם של איגודי עובדים ואת התחזקותם הארגונית והפוליטית של הפועלים. הפער בין שתי השביתות משרטט אפוא הן את גיבושה של עיתונות יידיש והן את התמסדות איגודי העובדים בניו-יורק בחמש-עשרה השנים האחרונות של המאה התשע-עשרה.

1. אוגוסט 1886: השביתה הראשונה

ב-20 באוגוסט 1886 פורסמה מודעה ב"יודישע גאזעטען" תחת הכותרת "יראה אלוהים וישפוט". המודעה, שפורסמה מטעם המערכת, הכריזה על סכסוך עם העובדים בבית הדפוס בעיתונים שבבעלות שרהזון – "יודישע גאזעטען" ו"ידישעס טאגעבלאטט". לפי המודעה, הסדרים השובתים דרשו העלאה של 40% בשכרם. לדברי המו"ל, הסיבה לשביתה הייתה נעוצה בכך ש"ישנם אנשים אשר מקנאים בהצלחה של העיתונים שלנו, ולכן משכנעים באמצעות מצג שקר ומטעים את השובתים".⁵⁰⁹ לפי טענת העיתון, משכורתו של סדר בבית הדפוס של שרהזון עמדה אז על עשרה דולר לשבוע עבור שישה ימי עבודה בני עשר שעות.⁵¹⁰ השובתים דרשו כעת משכורת שבועית מעודכנת של ארבעה-עשר דולרים. התארגנותם הסדרים שהובילה לשביתה לא הייתה מנותקת מן ההקשר העירוני והתעשייתי שבו חיו; סדרים יהודים ולא יהודים שאבו השראה מייסודם של איגודי עובדים בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה ובעשורים שקדמו להם בכל רחבי ארצות-הברית. לשם דוגמה, איגוד פועלי הדפוס New York Typographical Union נוסד כבר בינואר 1850 במטרה לשפר את תנאי המדפיסים בעיר ניו-יורק ולשמור על זכויותיהם.⁵¹¹ הגידול באיגודים שיתופיים סייע לפועלי הדפוס לשפר את תנאי העסקתם לאורך המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה.⁵¹² בנובמבר 1883 פתחו כ-440 פועלי דפוס בניו-יורק בשביתה לאחר שהתקנות החדשות של האיגוד בדבר שעות עבודה ושכר עבודה לא התקבלו על ידי מערכות העיתונים ובתי הדפוס שבהם עבדו. המאבק נמשך כמה חודשים, עד קבלת התקנות החדשות של האיגוד. השביתה עלתה לאיגוד כמעט 15,000 דולר, אך התקנות החדשות התקבלו ומעמדו של האיגוד התחזק.⁵¹³ ב-1885 ניסח האיגוד חוקי שביתה שנועדו לסייע לאיגודים מקומיים במקרה של שביתה. ואמנם, במהלך השנים 1887–1888 היו האיגודים של עובדי הדפוס מעורבים בשביתות לא מעטות.⁵¹⁴ מגמות אלה חלחלו אל השדה המצומצם יותר של בתי דפוס ומערכות עיתונים יהודיים בניו-יורק. הדוגמה המובהקת לכך הייתה פעילותו של הסדר היהודי ברני גרינברג, חבר באיגוד סדרי הדפוס הוותיק והמבוסס (International Typographical Union; No. 6] ITU) שעבד כסדר בבית דפוס לא יהודי בניו-יורק. גרינברג הוא שיזם את התאגדות הסדרים היהודים. באוגוסט 1886 נפגשו כמה סדרים יהודים שעבדו

⁵⁰⁹ "יראה אלוהים וישפוט", *יודישע גאזעטען*, 20.8.1886.

⁵¹⁰ "דבר שקרים לא ייכון", *יודישע גאזעטען*, 20.8.1886; ראו גם חייקין, עיתונות יידיש באמריקה, 100–101. פועלי טקסטיל בענף המעילים הרוויחו אז בממוצע תשעה דולרים לשבוע, ובענף מכנסי הילדים – בין חמישה לשבעה דולרים בשבוע, שהיו סביב השכר השבועי הממוצע באמריקה ב-1900; ראו Carroll D. Wright, *Seventh Special Report of the Commissioner of Labor, the Slums of Baltimore, Chicago, New York and Philadelphia*, Washington: Government Printing Office, 1894, 59, 64. לפי הדוח עמד השכר השבועי הממוצע בניו-יורק ב-1893 על \$8.36 לאדם ועל \$17.58 למשפחה.

⁵¹¹ George Stevens, *New York Typographical Union No. 6: Study of a Modern Trade Union and its Predecessors*, Albany: J. B. Lyon, 1913, 203 (להלן: סטיבנס, איגוד הטיפוגרפים).

⁵¹² Ron Mendel, "Cooperative Unionism and the Development of Job Control in New York's Printing Trades, 1886–1912," *Labor History*, 32, 3 (1991): 371–372. (להלן: מנדל, התאגדות מקצועית שיתופית).

⁵¹³ סטיבנס, שם, 316.

⁵¹⁴ George E. Barnett, "Collective Bargaining in The Typographical Union," In *Studies in American Trade Unionism*, Edited by Jacob Hollander and George Barnett, New York: Henry Holt and Company, 1906, 162–163.

בבתי דפוס בעיר, ובסיום הפגישה הוכרז על ייסוד ה"אידישער שריפטזעצער פאראיינ" (איגוד הסדרים היהודים). בפגישה סיפרו הסדרים שעבדו אצל שרהזון על כך שכבר חמישה שבועות לא קיבלו את שכרם החודשי – שלדבריהם עמד אז על חמישה דולרים לשבוע בלבד. כבר בפגישה זו הוחלט שהסדרים יפתחו בשביתה עד שיקבלו את שכרם. אולם למחרת כשהגיעו לעבודה בבית הדפוס של שרהזון מצאו במקומם כמה סדרים יהודים שהשתתפו גם הם בפגישה – אשר סיפרו לשרהזון על השביתה ומילאו את מקום השובתים.⁵¹⁵

כשבוע לאחר פרוץ השביתה, בגיליון ה-27.8.1886 של ה"יודישע גאזעטען", נמסר דיווח על ועידה סוציאליסטית שעסקה בשביתה. הדיווח, שנמסר בטון ביקורתי ומלגלג, תיאר את נאומו של ברנרד ויינשטיין בעניין שבירת השביתה באמצעות סדרים מחליפים. בסיום האספה אמר יושב הראש כי "הוחלט להכניע את העיתונים של שרהזון כמו מגפה", והקהל הריע.⁵¹⁶ עוד נשמעה באספה קריאה לגנות את איש העסקים שחתם מעט לפני השביתה על חוזה עם שרהזון לתרגום חוקת ארצות הברית ולפרסומה בעיתונו באנגלית וביידיש.⁵¹⁷

בניגוד לטון שעלה מן הסיקור בעיתונים של שרהזון, הדיווחים ב"דיא ניו יארקער יידישע פאלקסצייטונג" בעניין שביתה הסדרים נשאו אופי חיובי ואוהד כלפי השובתים. עמדה זו מובנת על רקע הנטייה הפוליטית הסוציאליסטית של העיתון ועל רקע התחרות המסחרית בין הצדדים. ואכן, הדיווחים ב"דיא ניו יארקער יידישע פאלקסצייטונג" התמקדו בהפסד הכספי שנגרם לשרהזון. העיתון תיאר כיצד שרהזון "מפסיד כל יום את הפרסומות מבעלי עסק רבים משום שהוא טרם נכנע, אולם הסדרים השובתים מחזיקים מעמד יחד וחושבים להמשיך להיאבק למען דרישותיהם הצודקות. כל הפועלים היהודים מזדהים עם השובתים, ורוצים לתמוך בהם". הדיווח הסתיים בהודעה על קיום קונצרט בשבת הקרובה לטובת השובתים ובקריאה לפועלים להשתתף בו בהמוניהם.⁵¹⁸

הן ממודעת המערכת והן מתיאור אספת הסוציאליסטים עולה במובהק ההיבט הכלכלי של השביתה: שרהזון ייחס את היוזמה לשביתה לקנאה בהצלחתו ובצמיחתו העסקית, וראה בה ניסיון לפגוע בעיתונו באמצעות עצירת מנגנון הייצור. דבריו עשויים להישמע מוטים, אולם אין להכחיש את ההיבט הכלכלי של השביתה ואת התחרות הגוברת בתחום. למעשה, ייסוד איגוד הפועלים "יידישע צייטונג ארבעטער פאריין" (איגוד הפועלים של עיתוני יידיש) בראשית 1885 היה קשור במובהק למגמה להוציא לאור עיתון יידיש סוציאליסטי שישימש חלופה לעיתונו של שרהזון. באפריל 1885 התאחד האיגוד עם ה"רוסישער יידישער ארבעטער פאריין" (איגוד הפועלים הרוסים-יהודים); שם האיגוד החדש היה "יידישער ארבעטער פאריין" (איגוד הפועלים היהודים). במכתב לעיתון היהודי-אמריקני *The American*

⁵¹⁵ שיינפלד, איגוד הסדרים היהודים, 16–18; "ליפשיץ און א' טשעריקאווער, "די פיאנערן תקופה פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג", *געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן*, צווייטער באנד, ניו יארק: יווא, 1945, 240 (להלן: ליפשיץ וצ'ריקובר, עידן החלוצים בתנועת הפועלים היהודים); הערמאן פראנק, "די אנהייבן פון דער טרייד-יוניאן-באוועגונג", שם, 385–388 (להלן: פראנק, ראשיתה של תנועת איגודי העובדים).

⁵¹⁶ "דיא יודישע סאציאליסטען", *יודישע גאזעטען*, 27.8.1886. הגיליון יצא לאור כסדרו למרות שביתה הסדרים באמצעות מחליפים שוברי שביתה שכונו scabs.

⁵¹⁷ תרגום החוקה הופיע אמנם ב"יודישע גאזעטען" בין החודשים אוגוסט-ספטמבר 1886, בצירוף הקדמה על הצורך להכיר את הטקסט לשם קבלת אזרחות. מהדורה דו-לשונית (אנגלית ויידיש) של החוקה יצאה לאור בבית הדפוס של שרהזון ב-1893. המתרגם היה מרדכי יהלומשטיין; ראו *דברי ימי ארצות הברית*, נתקן לשפת עבר ע"י מרדכי יהלומשטיין, New York: Sarasohn & Son, 1893.

⁵¹⁸ "דער סטרייק ביא מיסטער שרהזאהן", *דיא ניו יארקער יידישע פאלקסצייטונג*, 27.8.1886. קונצרט מסוג זה נועדו לרוב לאפשר תמיכה בשובתים באמצעות תשלום מצד האיגוד עבור אובדן ימי העבודה.

Hebrew מאוגוסט 1886 טען שרהזון שהאיגוד החדש הוא שעומד מאחורי שביתת הסדרים בעיתוניו ומאחורי הדרישה הבלתי סבירה להעלאת שכר הסדרים. שרהזון טען עוד שהמניע לשביתה מצד הארגון היה ההתנגדות הגלויה שהביע שרהזון בעיתוניו כלפי פעילים אנרכיסטים, וכי פעילים אלה הם שהתסיסו את הסדרים והובילו לפרוץ השביתה:

We wish to state that one of the chief causes of the strike is the bold stand our papers have taken against the Jewish anarchists [...] and in thus having incurred the enmity and bitter opposition of "The Jüdische Arbeiter Verein," a small club of agitators of the Chicago Type [...] This so-called "Arbeiter Verein," who are professional agitators, incite the Jewish workingman to strikes, boycotts and riots.⁵¹⁹

– בין שרהזון צדק בייחוס השביתה ל"ידישער ארבעטער פאריין" ובין שהפריז בהערכת כוח הארגון – אין להתעלם מכך שהתאגדויות הפועלים בתחום הדפוס – הן בעיתונות יידיש והן בעיתונות הכללית – היו גורם מזרז ומאיץ בארגון שביתות ובהכרזה על סכסוכי עבודה בשנים אלה.

2. יולי 1895: השביתה השנייה

בין השנים 1886–1895 חלו שינויים מרחיקי לכת בהתארגנות הפוליטית בניו-יורק בכלל ובקרב הפועלים היהודים בדרום העיר בפרט. בשנים אלו עמדו סוציאליסטים יהודים ממוצא מזרח-אירופי מאחורי הקמת חמישה סניפים דוברי יידיש של מפלגת הפועלים הסוציאליסטית (SLP) בעיר, וארבעה סניפים נוספים בניו-ג'רזי השכנה. פועלים יהודים רבים הצטרפו גם לסניפי המפלגה שפעילותם התנהלה באנגליה, גרמניה, פולנית, רומנית ורוסית. לאורך שנות התשעים הגיעו אחוזי התמיכה של מהגרים יהודים במועמדי המפלגה למעל 30%. בשנים אלה עבר מרכז הכובד של המפלגה מהגמוניה של המהגרים הגרמנים אל השתתפות פעילה מצד המהגרים היהודים ממזרח-אירופה. פועלים רבים אחרים שלא הצטרפו למפלגה עצמה משיקולים כלכליים או סוציולוגיים היו חברים באיגודי עובדים כגון ה"פאראייניקטע יידישע געווערקשאפטן" (United Hebrew Trades) שנוסד ב-1888.

בדצמבר 1886 התכנסו באוהיו נציגים מובילים משלושים ושניים איגודי עובדים שהתאחדו זמן קצר לפני כן. במהלך הכנס הכריזו הנציגים על הקמת "פדרציית הפועלים האמריקנית" (American Federation of Labor; AFL). הקמת הגוף החדש הייתה תוצאה של מתח הולך וגובר בין איגודי עובדים ברחבי המדינה ובין הארגון הוותיק "אבירי העבודה" (Knights of Labor; KOL). ה-AFL נטה לפעילות ארגונית ופוליטית שהתמקדה באיגודי עובדים ובהישגים ספציפיים בתחום זכויות הפועלים, בניגוד ל-KOL ששאף לרפורמות חברתיות רחבות ומרחיקות לכת. במהלך העשור שאחר כך הוביל מנהיג הפועלים סמואל גומפרס (Gompers; 1850–1924) את ה-AFL להישגים לא מבוטלים, וביסס את מעמדו כאיגוד הפועלים המוביל בארצות-הברית.⁵²⁰ תמורות ארגוניות אלה השפיעו גם על דפוסי

⁵¹⁹ "Troubles of the Jewish Gazette," *The American Hebrew*, 27.8.1886.
⁵²⁰ Julie Greene, *Pure and Simple Politics: The American Federation of Labor and Political Activism, 1881–1917*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 34–37.
Bernard Mandel, על גומפרס ושנותיו הראשונות ב-AFL, ראו *Samuel Gompers: A Biography*, Yellow Springs, Ohio: The Antioch Press, 1963, 88–97.

ההתאגדות של פועלים יהודים בתחומי תעשייה ומסחר שונים, והובילו להתגבשותם של איגודי עובדים ובריתות פוליטיות בקרב פועלים יהודים במרכזי הערים הגדולות בארצות-הברית. כפי שהראה חוקר הסוציאליזם היהודי בארצות-הברית טוני מייקלס, ההשפעה של חוגים סוציאליסטיים ושל איגודי פועלים התבטאה בשנים הללו לא רק בתחום התעסוקה, אלא גם בשדה התרבותי והחברתי. פעילויות ציבוריות כגון כינוסים, פיקניקים, הרצאות ועיתונות ענפה בידיש הצביעו על כך שסוציאליזם היה בשנים ההן הלך רוח ציבורי ואינטלקטואלי בעל השפעה רבה ברחוב היהודי בניו-יורק, ולא התארגנות פוליטית גרידא. השתייכות סוציו-פוליטית סוציאליסטית הייתה למרכיב מרכזי בהגדרה העצמית, בייחוד בקרב הצעירים שבין המהגרים. דור ביניים זה התייחד בכך שלא היה מחויב כמו הוריו למורשת ולמסורת התרבותית של מזרח-אירופה, אך טרם רכש באופן מלא את השפה האנגלית או את ערכי התרבות האמריקניים. רבים מן המהגרים היהודים הצעירים עבדו בתנאי דחק בסדנאות היזע בעיר, והכירו מקרוב את מצוקות מעמד הפועלים. סוציאליזם יהודי בניו-יורק בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה היה אפוא תנועת צעירים מובהקת. במסגרת תנועה זו ניתנה במה לביטוי אישי וקבוצתי למי שפעמים רבות לא נהנו קודם להגירה מקול ציבורי: נערים ונערות, נשים ובעלי מעמד כלכלי וחברתי נמוך.⁵²¹

במונחים אלה אפשר לתאר אפוא את שנות התשעים כשנים של התבגרות לסוציאליזם היהודי בניו-יורק בכלל. גיבושם האידיאולוגי והפוליטי של רעיונות סוציאליסטיים הלך יד ביד עם התבגרותם הכרונולוגית של רבים מן השותפים המובילים לרעיונות אלה. כוחה של המפלגה הסוציאליסטית היה מוגבל, ולא תמיד תורגם הכוח הארגוני להשפעה פוליטית.⁵²² אולם השליש האחרון של שנות התשעים הביאה את הפועלים היהודים בדרום העיר לארגון מסדר גודל שונה לחלוטין מזה שידעו לפני כן.

ההתארגנות בתחום הדפוס היהודי שיקפה מגמה דומה: איגוד הסדרים היהודים שהוקם ב-1886 נסגר זמן קצר אחרי שנוסד, ורק בקיץ 1888 ייסדו תשעה סדרים יהודים איגוד חדש – "אידישע שריפטזעצער יוניאן".⁵²³ האיגוד החדש נוסד כסניף מקומי של איגוד הסדרים הכללי *International Typographical Union*. היה זה אחד האיגודים היהודים הראשונים בניו-יורק, והקמתו סימלה עידן חדש בשוק הסדרים היהודים בארצות-הברית.⁵²⁴ האיגוד נרשם כחוק ב-13.6.1891, ובתקנות הייסוד נכתב כי מטרת הארגון הן לדאוג להגדלת המשכורת, לקיצור שבוע העבודה ולשיפור המצב בתחום.⁵²⁵ ביוני

1894 הפך הארגון לסניף מספר 83 של ה-*International Typographical Union*.⁵²⁶ גם ההתפתחות הטכנולוגית של עיתונות יידיש לא שקטה על שמריה. באפריל 1894 פורסמה ב"יודישע גאזעטען" סקירה על ההתפתחות החומרית והתעשייתית בעולם העיתונות. הכתבה סקרה את השינויים בציווד ובשרשרת הייצור. עד כה, נכתב, "עבד המו"ל של היודישע געזעטען ושל היידישעס טאגעבלאטט' עם מכונת דפוס צילינדר, אך היא לא הספיקה לצרכי העיתון. בחנוכה האחרון הוכנסה

⁵²¹ מייקלס, אש בלבבם, 69–73.
⁵²² Hubert Perrier, "The Socialists and the Working Class in New York: 1890–1896," *Labor History*, 22, 4 (1981): 501–502.
⁵²³ פראנק, ראשיתה של תנועת איגודי העובדים, 385–388. הארגון החדש של הסדרים היהודים דרש עבור חבריו שכר של תשעה דולרים לשבוע ויום עבודה בן עשר שעות; שם.
⁵²⁴ ויינשטיין, איגודים יהודיים באמריקה, 137–139.
⁵²⁵ "Certificate of Incorporation of the Hebrew American Typographical Union," Hebrew-American Typographical Union 1888–1961, YIVO Archives, RG 445, Box 1 Folder 1.
⁵²⁶ חייקין, עיתונות יידיש באמריקה, 90–91. על השביתה אצל שרהזון ב-1895 ראו שם, 96–97.

לשימוש מכונת ה-web perfecting press בעיתונים אלו, שנבנתה במיוחד עבורם ובנייתה לקחה שלושה חודשים. עכשיו יש לנו מכונת דפוס⁵²⁷. הכתבה נועדה להראות את הצמיחה העסקית המרשימה של שרהזון בשנה שחלפה, ולבסס את מעמדו כמו"ל הבכיר של יידיש בניו-יורק ובארצות-הברית כולה. אולם השינויים המתוארים בכתבה היו בעלי השלכות כבדות על אופי העבודה בבית הדפוס ועל מערך היחסים בין שרהזון ובין הסדרים שעבדו עבורו. ואכן, כשנה אחר כך פרצה שביתה נוספת בבית הדפוס של ה"גאזעטען" וה"טאגעבלאטט".

השביתה שפרצה בקיץ 1895 נראית אמנם דומה לשביתת הסדרים של 1886, אולם למעשה בעשור שבין שתי השביתות הללו חלו התפתחויות מרחיקות לכת הן בתחום הטכנולוגיה והדפוס והן בתחום התאגדות הפועלים היהודים. התפתחויות אלה הובילו לכך שמהלך השביתה ב-1895 היה שונה במובהק ממהלך השביתה כעשור לפני כן.

מטבע הדברים לא היה זה שינוי שנגע לעיתונות יידיש בלבד; תעשיית הדפוס האמריקנית כולה ידעה בעשור שבין השנים 1885–1895 תהליכים מקיפים של צמיחה ושינוי. השינוי הדומיננטי ביותר נגע לתחום סידור האותיות לפני ההדפסה: במשך מאות שנים ולמעשה עד אמצע המאה התשע-עשרה סודרו האותיות בתהליך איטי למדי שהתבסס על עבודת יד של בעלי מקצוע מיומנים. סידור המילים מאותיות בודדות וכן סידור השורה ואחר כך העמוד כולו, יישורו והתאמתו נעשו ביד. במהלך המאה התשע-עשרה נעשו כמה ניסיונות לקצר את תהליך הסידור ולייעל אותו, אולם יעילותן של המכונות החדשות לא עלתה על זו של הסידור ביד באופן מספיק לשם החלפת התהליך. רק המצאת מכונת הליינוטיפ (Linotype) בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה שינתה את התמונה בענף. יצרן השעונים הגרמני-אמריקני אוטמר מרגנטלר (Mergenthaler; 1854–1899) פיתח את המכונה, שנועדה לסידור אוטומטי של אותיות ויציקתן לתבניות עופרת.

הליינוטיפ החליף את הצורך בסידור האותיות לדפוס בעבודת יד: במקום סידור ידני של כל מילה בנפרד, אפשרה המכונה סידור של שורה שלמה בכל פעם. מפעיל המכונה שחרר את תבנית האות באמצעות כפתור, והמכונה יצרה את שורת המילים באופן אוטומטי מתבניות הפליז. בתום סידור השורה משך המפעיל בידית וכך המשיך תהליך ההפקה – יישור השורה, יציקת האותיות והצבת הסדר בתבנית הדפוס. לשם הפעלת המכונה החדשה היה צורך באיש מקצוע אחד בלבד. דגם ראשוני של המכונה הושלם ב-1885, והדגם השני והמשופר נכנס לשימוש מסחרי כבר ביולי 1886 בעיתון New York Tribune.⁵²⁸ בתוך עשור יותר מ-3000 מכונות היו בשימוש במערכות העיתונים ברחבי ארצות-הברית. המכונות החדשות הגדילו מאוד את תפוקת הסדרים, קיצרו את זמן העבודה על כל גיליון והורידו את עלויות הפקת העיתון בשיעור ניכר.⁵²⁹

להמצאה הטכנולוגית מרחיקת הלכת היו כמובן השלכות על שוק העבודה בכלל ועל מעמד הסדרים בפרט. איגודי הפועלים בתעשיית הדפוס הגיבו למציאות המשתנה, וניסחו תקנות כדי להגן על הפועלים מפגיעה כלכלית בעקבות השימוש במכונות החדשות. כך למשל ניסח באוקטובר 1890 איגוד הטיפוגרפים

⁵²⁷ ד"ר געוואלדיקער פארשריט, "יודישע גאזעטען, 20.4.1894.
⁵²⁸ U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, *Productivity of Labor in Newspaper Printing: Bulletin of the United States Bureau of Labor Statistics*, No. 475, March 1929, 39, 42; Frank Romano, *History of the Linotype Company*, Rochester, NY: RIT Press, 2014, 17.
⁵²⁹ מנדל, התאגדות מקצועית שיתופית, 360.

של ניו-יורק (Typographical Union No. 6) הנחיות בעניין עובדי מכונות הדפוס החדשות – לרבות ליינוטייפ – לשם שמירה על רמת השכר ועל שעות עבודה הוגנות עבור חברי האיגוד. לאורך העשור אף התקיימו מגעים בין האיגוד ובין חברת הליינוטייפ במטרה להסדיר את ההכשרה עבור העובדים בתחום. ההסתגלות לתנאים הטכנולוגיים המשתנים מצד האיגוד נמשכה לאורך כל העשור, ומדי כמה שנים התעדכנו שעות העבודה, רמות השכר וזכויות העבודה של פועלי הדפוס חברי האיגוד.⁵³⁰ ככלל נטה האיגוד לאמץ את השינויים הטכנולוגיים ולעדכן את רמות השכר בהתאם להתפתחות המכשור.⁵³¹ בהשוואה לעיתונות המקומית באנגלית, עיתונות יידיש אימצה את הליינוטייפ באיחור מה; רק באמצע שנות התשעים של המאה התשע-עשרה החלו מערכות העיתונים בידיש להשתמש בטכנולוגיה החדשה. שרהזון היה הראשון להכניס אותה לבית הדפוס שלו ב-1895, לאחר שמצא דרך להתאים את המכונה לכתיבה מימין לשמאל ולא "ל"ף בי"ת העברי.⁵³² גם במקרה זה הוביל החידוש לערעור מעמד הסדרים – שכעת נעשתה עבודתם באופן ממוכן – ובהמשך אף להכרזת שביתה מצדם ביולי 1895. איגוד הסדרים היהודים חשש מפיטורים בעקבות הכנסת המכונה החדשה, והחליט לאמץ את הדרישה לחלק את יום העבודה של הסדרים לשניים. לפי ההסדר החדש עבד כל סדר ארבע שעות ביום עבור שכר של אחד-עשר דולרים בשבוע, וכך יכולים היו האיגודים למנוע אבטלה ולשמור על מקומות העבודה של הסדרים. כאשר הציגו אנשי האיגוד את הדרישות החדשות לשרהזון הוא הסכים לשכר שבועי של 22 דולר, אולם סירב לחלק את יום העבודה בין שני סדרים שכל אחד מהם יעבוד ארבע שעות; הנימוק היה התנגדות לנוכחותם של סדרים רבים בבית הדפוס.

איגוד הסדרים מצדו לא יכול היה לוותר על דרישה זו, שמשמעותה הייתה פיטורים, והחליט להכריז על שביתה בבית הדפוס של שרהזון. כאשר שכר שרהזון סדרים שישברו את השביתה כדי להוציא לאור את העיתון כסדרו, החל האיגוד להוציא לאור עיתון חדש תחת השם "דיא יוניאן צייטונג". על הפקת העיתון היו אחראים הסדרים השוכתים וכן חברי איגוד ותומכים כמו העורכים הסוציאליסטים פיליפ קראנץ, בנימין פייגנבוים ואחרים. העיתון החדש פגע במכירות ה"טאגעבלאטט" של שרהזון והוכח כאמצעי יעיל במאבק. גם הנערים מוכרי העיתונים הצטרפו למאבק, ונמנעו מלמכור את העיתונים של שרהזון או מלאפשר לאחרים למכור אותו. השביתה נמשכה ארבעה-עשר שבועות, ובסיומה הסכימו הצדדים על שבוע עבודה בן ארבע שעות עבודה ביום עבור סדרי מכונה תמורת אחד-עשר דולרים לשבוע, ועל שכר של חמישה-עשר דולר לשבוע לסדרי יד עבור שמונה שעות עבודה ביום. מאבק זה סימן את גבולות השדה עבור עיתונות יידיש כולה: מערכות העיתונים האחרים שרכשו מכונות "ליינוטייפ" אחרי שרהזון הסכימו לדרישות זהות ללא מאבק מצד הסדרים.⁵³³

דיווחים על השביתה אפשר היה לקרוא באופן סדיר בעיתונות יידיש בעיר. הדיווחים קיבלו כמובן פרשנות סותרת – כל עיתון לפי השקפתו. כך למשל בעיתון "דער טעגליכער העראלד" שהוציאו לאור האחים משה ומיכאל מיניץ פורסמו באופן קבוע הודעות בעניין השביתה מטעם ועד השביתה, איגוד הסדרים

⁵³⁰ סטיבנס, איגוד הטיפוגרפים, 329–330, 332, 338–342.

⁵³¹ מנדל, שם, 364–365.

⁵³² לפי העדויות המשפחתיות הפך כתריאל שרהזון את המנוע של מכונת דפוס באנגלית כך שתרוץ "אחורה", הכניס אותיות בידיש במקום האותיות באנגלית וסידר אותם על גבי המכונה. הוא יצר דפוס אופסט כבר בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה, ואף הדפיס גיליון של ה"טאגעבלאטט" באמצעות שימוש בטכניקה הזאת; ראו: L. Kenneth Rosett, *Sarasohn & Son: A Scrapbook*, second edition, New York: Sarasohn, 1984, viii.

⁵³³ שיינפלד, איגוד הסדרים היהודים, 48–50.

היהודים ואיגודי פועלים יהודים בעיר. הוועדים ביקשו מקהל הקוראים לתמוך בשובתים ולחזק את ידיהם באמצעות חרם צרכנים על עיתוניו של שרהזון ובאמצעות השתתפות בתשלום בקונצרטים שנועדו לתמוך כלכלית בשובתים. כמו כן קראו הוועדים למפרסמים להימנע מלפרסם בעיתוניו של שרהזון – ולשלוח את המודעות במקום זאת לעיתון המתחרה שהוציאו הסדרים השובתים. ההודעות כללו גם אזהרות חוזרות על כך ששרהזון מפיץ שמועות שקריות על סיום השביתה. על התמיכה בשביתה הסדרים מצד איגודי פועלים אפשר ללמוד ממודעה שפרסם איגוד חיטי המעילים (Operators and Cloak Makers' Union No. 1) אשר בסיומה הוצהר: "אנו מתחייבים לעשות כל מה שרק אפשר כדי לעזור לסדרים השובתים במאבקם נגד החלפה".⁵³⁴

בדיווחים בעניין השביתה בעיתוניו של שרהזון היה כמובן הטון שונה לחלוטין. בעיתונים אלה הובלטה עמדת בית העסק וכן הצדקות כלכליות למדיניות שנקט. בכתבה מיולי 1895 טען שרהזון כי השביתה פרצה משום שכמה חברים באיגוד הסדרים יצאו נגד פועלים שהועסקו יותר מעשור ב"טאגעבלאטט". לדבריו האשמה לשביתה אינה מוטלת על הסדרים או על המו"ל, אלא על חברי האיגוד שעוסקים בתככים כדי לעזור ל"דאס אבענדבלאטט" הסוציאליסטי. "לא נוכל להרשות לאינטריגות להרוס את בית הדפוס שעולה לנו בדם וביזע במשך עשרים שנה", סיכם שרהזון. "ה'טאגעבלאטט' וה'יודישע גאזעטען' יצאו לאור בזמנם מתחת ידינו אנו".⁵³⁵ באותו גיליון פורסם גם צילום של דרישות השובתים ובסמוך אליהם תגובת העיתון לדרישות, וכן ציטוט שכביכול נשמע מפיו של עורך "דאס אבענדבלאטט" פיליפ קראנץ. לפי הציטוט אמר קראנץ: "כזו שביתה רצחנית, כמו שאיגוד הסדרים ארגן בטאגעבלאטט, לא ראיתי מימיי".⁵³⁶ כפי שאפשר לראות, גם במקרה זה העמיד שרהזון את המניע לשביתה על קומץ אנרכיסטים, והתייחס ליוזמה כאל מהלך מסחרי שנועד לפגוע במכירות לטובת רווחים לעיתונות הסוציאליסטית בידיש.

את שביתות הסדרים ואת תוצאותיהן יש להבין גם על רקע גורם נוסף בשוק הדפוס היהודי הצומח בארצות-הברית: המחסור בסדרים יהודים. כאמור לעיל, שרהזון התמודד בעת ייסוד עיתוניו הן עם מחסור בהון, הן עם מחסור בחומרים והן עם מחסור בבעלי מקצוע מיומנים.⁵³⁷ על המחסור בסדרים אפשר ללמוד בין השאר ממודעה שפרסם שרהזון בעיתון שבועות ספורים לפני פרוץ השביתה באוגוסט 1886, ובה הכריז על גיוס סדרים הבקיאים במיומנות הסידור. בתחתית המודעה נכתב: "מי שרוצה ללמוד את מלאכת הסידור ומוכן לשלם על כך דולר לשעה לעובדים שלנו (ללא האיגוד) יוכל לקבל אצלנו עבודה אחר כך".⁵³⁸ מכאן עולה כי שרהזון ניסה לגייס סדרים חדשים ובה בעת להכשיר פועלים כסדרים. עלות ההכשרה הושתה על הפועלים המתלמדים עצמם, אולם הובטחה להם עבודה בעיתון לאחר תום ההכשרה.

⁵³⁴ "איין עפענטליכע ערקלערונג!", דער טעגליכער העראלד, 19.7.1895; ראו גם "שריפטזעצער סטרייק", דער טעגליכער העראלד, 12.7.1895; 24.7.1895; 31.7.1895; 2.8.1895; 12.8.1895.

⁵³⁵ "אינטריגאנטען אין דער שריפטזעצער יוניאן", יודישע גאזעטען, 12.7.1895.

⁵³⁶ "וואס פיליפ קראנץ זאגט", יודישע גאזעטען, 12.7.1895.

⁵³⁷ על המחסור בסדרים ראו גם ליפשיץ וצ'ריקובר, עידן החלוצים בתנועת הפועלים היהודים, 240. בספרו "רומניה ואמריקה" תיאר אהרן יהודה לייב הורוויץ (איל"ה) את מסעו מאירופה לאמריקה, ופירט עבור הקוראים את אפשרויות התעסוקה בארצות-הברית: "וואלה הן העבודות והמלאכות היותר טובות באמריקה ונפרטן בלשון זרנגן למען ימצא כל אחד אף מי שאינו מבין בלשון הקודש מבוקשו. [...] זעטצער אבער מיסען ענגליש קענען, העברעישע זעטצער פינדען זעלטען ארבייט"; אהרן יהודה לייב הורוויץ, רומניה ואמריקה, ברלין 1874, 52. מתאור זה עולה כי לא הייתה עבודה לסדרים יהודים, ולא דווקא שהיה מחסור בסדרים.

⁵³⁸ יודישע גאזעטען, 26.6.1886.

המחסור בסדרים אמור היה להוביל לכאורה בעלייה ביכולת המיקוח שלהם ובאפשרות לשפר את תנאי העסקתם, אולם למעשה ההשלכות היו הפוכות: רק עם צמיחת התחום והתרחבות השכבה המקצועית יכולים היו הסדרים היהודים לעמוד על זכויותיהם, להעלות את השכר השבועי ולקצר את שבוע העבודה. מכיוון אחר אפשר לומר כי היקפה המצומצם של עיתונות יידיש אפשרה לשרהזון להיעזר בבני משפחתו ובכמה מחליפיהם כדי למלא את מקום השוכתים ולצמצם את נזקי השביתה. אולם כעשור אחר כך, כאשר כבר היה בשיא כוחו כמוציא לאור, חרג היקף הפעילות בבית הדפוס ממה שיכולה הייתה המשפחה והמעגלים הקרובים לה להשלים. השביתות בבית הדפוס של שרהזון היו אפוא חלק ממגמה מקצועית ומסחרית רחבה ומקיפה. תהליך צמיחתו של שרהזון כבעל עסק ותהליך התארגנותם של הפועלים בארצות-הברית התרחשו בה בעת; ההתנגשות בין שני התהליכים הייתה לפיכך בלתי נמנעת.

ה. סיכום

פרק זה עסק בצמיחתו הארגונית והמסחרית של כתריאל שרהזון ובתהליכים שהובילו להתבססותו כמוציא לאור המוביל ביידיש בניו-יורק בתחום העיתונות. לאורך הפרק עמדתי על דפוסי היזמות של שרהזון ועל הדמיון והשוני בינו ובין יזמים זעירים אחרים בני הזמן והמקום. את התעצמותו המסחרית של שרהזון הדגמתי באמצעות שתי תופעות היסטוריות שהשתקפו בעיתונים שהוציא לאור: התופעה הראשונה היא צמיחת נתח הפרסום, והתופעה השנייה היא שביתות של עובדי דפוס וסדרים. שתי התופעות נדונו על רקע מגמות רחבות יותר הן בעיתונות האמריקנית הכללית, הן בעיתונות יידיש במזרח-אירופה והן בחברה האמריקנית בת הזמן. מהניתוח שהצעתי עולה כי תהליך צמיחתו של שרהזון כבעל עסק וכמוציא לאור ותהליך התארגנותם של עובדי הדפוס התרחשו במקביל; שני התהליכים היו קשורים באופן הדוק לצמיחה העסקית והטכנולוגית המהירה שאפיינה את ארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה ולהשלכות החברתיות והפוליטיות של צמיחה זו.

מתוך השוואה בין שתי שביתות הסדרים בבית הדפוס של שרהזון הראיתי כיצד שני הצדדים בסכסוך – הן שרהזון והן הסדרים – הגדילו את כוחם בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה. הסדרים היו עתה מאוגדים היטב, ויכולים היו לעמוד בשביתה של ארבעה-עשר שבועות; שלא כמו ב-1886, ב-1895 לא נאלצו הסדרים להיכנע לדרישות המעסיק ולסיים את השביתה כמעט מיד לאחר שהתחילה. לרשותם עמדו עתה גם כמה עיתונים ביידיש שבהם יכולים היו לפרסם מודעות תמיכה בשוכתים וקריאות לחרם על שרהזון. אולם גם מצד שרהזון נראה כי השביתה השנייה שיקפה שינוי לטובה בעמדת הכוח: שלא כמו ב-1886, ב-1895 יכול היה שרהזון להוציא עיתון למרות השביתה באופן כמעט סדיר, ובסיומה היה באפשרותו לעמוד בדרישות הכלכליות של האיגוד ללא פשיטת רגל או ויתור על רווחיו. מכאן עולה כי בשלב זה הייתה לו יכולת מסחרית וארגונית בלתי מבוטלת, אשר נבנתה במשך שני עשורי פעילות בתחום עיתונות יידיש.

מבחינה כלכלית ועסקית מלמדת ההשוואה בין שתי השביתות כי התעצמותו הארגונית של שרהזון הייתה מרשימה למדי: מבעל בית שהפעיל בית דפוס בחדר המגורים התקדם שרהזון אל עמדות ההשפעה המרכזיות ביותר בעיתונות יידיש בארצות-הברית, והפך למו"ל מוביל בעל כוח והון בלתי מבוטלים. התעצמות זו הייתה קשורה, כפי שהראיתי לעיל, הן למעורבותו הפוליטית והן למהלכיו הכלכליים והמסחריים. ההשוואה בין שתי השביתות הצביעה בבירור גם על כך שהיחסים האישיים, האידיאולוגיים

והמסחריים בין שרהזון למתחריו היו כרוכים זה בזה ללא התר. סבך זה של יחסים וזיקות עשוי אף להסביר כיצד הגיעו יחסי שרהזון ועורכי "דאס אבענדבלאטט" לנקודת רתיחה במהלך 1897–1898, אשר הובילה לבסוף לתביעה משפטית מצדו נגד עורכי השבועון. לתביעה משפטית זו ולהקשריה החברתיים והתרבותיים מוקדש הפרק הבא.

פרק שישי

"סאָשיאַליזם אָן טרייאל": עיתונות יידיש בניו-יורק בין כותלי בית המשפט

א. מבוא

ב-22 באוגוסט 1898 נשלח צו זימון לבית המשפט העליון של מדינת ניו-יורק.⁵³⁹ את כתב התביעה הגיש עורך הדין הצעיר אברהם שרהזון בשם אביו, כתריאל הירש שרהזון. הנתבעים היו חברים באיגוד הידוע בשם "ארבעטער צייטונג פאבלישינג אסוסיאיישן" (Arbeter Zeitung Publishing Association), עורכים ומו"לים בעיתון הערב הסוציאליסטי בידיש "דאס אבענדבלאטט", ובראשם פיליפ קראנץ (שם העט של ג'ייקוב רומברו) וברנרד (בנימין) פייגנבוים.⁵⁴⁰ לפי כתב התביעה שהגיש שרהזון לבית המשפט, הנתבעים פרסמו בעיתונם שורת כתבות שבהן פגעו בשמו הטוב של התובע וטפלו עליו האשמות שווא בדבר שחיתות ומעילה בכספי צדקה. לדברי שרהזון הפרסום ב"דאס אבענדבלאטט" גרם לו נזק ממשי, ועל כן החליט להגיש תביעת דיבה ולדרוש מבית המשפט לפסוק לטובתו 20,000 דולרים.

תביעת הדיבה מצד שרהזון הוגשה בעקבות כתבה שהופיעה ב-11 באוגוסט 1898 בשבועון "דאס אבענדבלאטט" תחת הכותרת "שרה'ס-צבוע'ק-זאן" – מילולית: "בנה הצבוע של שרה" – משחק מילים המבוסס על שם המשפחה של התובע. הכתבה הופיעה כלשונה בכתב התביעה בתעתיק ובתרגום לאנגלית. הכתבה תקפה את שרהזון בכמה חזיתות: היא הזכירה את צביעותו, את התחזותו לידיד הפועלים, את מעשי הרמאות שלו ואת המעילה בכספי צדקה שעברו דרכו. לאורך השנה שקדמה לפרסום זה הופיעו ב"דאס אבענדבלאטט" כמה כתבות נוספות נגד שרהזון, והטון שליווה אותן הלך והחריף בהדרגה. הכתבות הפכו לתחקירים המגובים במסמכים מרשיעים, והביקורת הפכה מהאשמות כלליות וביקורת מוסרית לכתב אשמה חמור ומרובה ראיות.⁵⁴¹

הנתבעים השיבו באמצעות עורך הדין ליאון מלכיאל.⁵⁴² בתגובה לכתב התביעה הכחישו הנתבעים את הקביעה ששרהזון ידוע לטובה בקהילה היהודית הקוראת יידיש, ואף כפרו בטענות התובע על האשמות

⁵³⁹ Supreme Court of the State of New York. למרות שמו, בית המשפט העליון אינו הערכאה השיפוטית העליונה במדינה; מעליו ניצב בית המשפט לערעורים (Court of Appeals).

⁵⁴⁰ בכתב התביעה נזכרו גם ויקטור ברוסלין, ג'וזף שלוסברג, סמואל ספיז, ליאון פרסלין, אלכסנדר רסין, אייזיק דובינבאום, אליאס רכליס, אברהם אפשטיין, ג'ון דו וריצ'רד רו; לתיק המשפטי ראו "Sarasohn against Rombro," August 1898, New York County Surrogate's Court, Records Department, 1 AJHS Archives, Kasriel H. Sarasohn (להלן: שרהזון נגד רומברו). כתב התביעה (ללא מסמכי בית המשפט ופסק הדין) מצוי גם בארכיון החברה ההיסטורית היהודית-אמריקנית; הגיש שרהזון תביעת דיבה ראשונה נגד עורכי "דאס אבענדבלאטט". התביעה נגעה לכתבה שהתפרסמה ב"דאס אבענדבלאטט" ב-26.7.1898, ואשר עסקה באי-סדרים לכאורה באיסוף כספי צדקה מצד שרהזון. התיק נדון בבית המשפט במהלך 1899, ובמקרה זה פסק בית המשפט לטובת הנתבעים. השופט קבע כי הנתבעים הראו כי הפרסום היה מבוסס על מידע אמתי ומדויק ולטובת הציבור. על שרהזון הושטו הוצאות משפט בסך 45.25 דולרים; ראו Sarasohn against Workingmen's Publishing Association, May 1899, New York County Surrogate's Court, Records Department, 17-20 Collection: 1881-1933, P-708, Box 1. עניינו של פרק זה הוא במשמעות הפנייה לבית המשפט, בטיעונים העקרוניים שהשמיעו הצדדים ובמשמעות החברתית וההיסטורית העולה מן האירועים. משום כך נסוב הדיון סביב מהלך המשפט וסיקורו בעיתונות יידיש, ואינו מתמקד בפסיקות עצמן. עם זאת יש לציין כי התוצאות השונות בשני המשפטים היו בעלות חשיבות כלכלית: במשפט הראשון בין הצדדים חויב שרהזון בתשלום הוצאות משפט, אולם הנתבעים לא זכו בסכום כסף כלשהו. במשפט השני לעומת זאת חויבו הנתבעים לשלם לשרהזון 3,500 דולרים וכן הוצאות משפט. אמנם היה זה אחוז חלקי ביותר מן הסכום המקורי שתבע שרהזון, ואפשר שהייתה בכך הכרה מצד בית המשפט שהעילה לתביעה לא הייתה מוצדקת דיה. אולם אפילו סכום זה היה גבוה עבור אנשי "דאס אבענדבלאטט", והתוצאה הייתה הרסנית: דינו של העיתון להיסגר נגזר למעשה; על כך ראו מילך, זכרונות, 117, 119.

⁵⁴¹ ראו למשל "שרהזון געפאקט!", דאס אבענדבלאטט, 1.8.1898. גם בשנים שלאחר הגשת התביעה התפרסמו בעיתון כמה כתבות נגד שרהזון, אשר בהן נטען כי הוא פוגע בפועלים ובאיגודי העובדים היהודים בעיר בתכסיסים ובתחבולות מסוגים שונים; ראו למשל "אילירייס דזשאב", דאס אבענדבלאטט, 1.4.1899; "די פאלקסצייטונג פארמיסרטי די סלי'פ פאר טעמעני האל", דאס אבענדבלאטט, 17.11.1899.

⁵⁴² מלכיאל (1866–1932), יליד מוסקבה, היה סוציאליסט יהודי-רוסי אשר היגר לארצות-הברית ב-1881. מלכיאל למד משפטים באוניברסיטת ניו-יורק והיה עורך דין, פעיל במפלגה הסוציאליסטית ומאוחר יותר ממייסדי איגוד העובדים הרוסים (Coioz; Русских Рабочих; Soiuз Russkikh Rabochikh).

שווא; שרהזון אינו בעל שם טוב בקרב הקהילה היהודית – וממילא אין בפרסומים פגיעה בשמו הטוב.⁵⁴³ הנתבעים הודו שהכתבה פורסמה בעיתונם, אך טענו שהעובדות שפורסמו נכונות ותקפות. כמו כן טענו כי הכתבות בעיתון היו למעשה חזרה על האשמות נגד שרהזון שפורסמו בעיתונים אחרים לפני כן, ועל פרסומים קודמים אלה לא הביע שרהזון מחאה ולא הגיש תביעה. עוד טענו הנתבעים כי כל הכתבות פורסמו לאחר תחקיר ומתוך כוונה כנה לשרת את הציבור.

המשפט כלל כמה דיונים במהלך 1899, וגזר הדין פורסם במרץ 1901. עורכי "דאס אבענדבלאטט" חויבו לשלם לשרהזון סכום של 3,500 דולרים – 17.5 אחוזים מסכום התביעה המקורי – וכן הוצאות משפט בגובה 323 דולרים. בפרק זה אדון במשפט שהתנהל בין שרהזון ל"דאס אבענדבלאטט" בין השנים 1898–1901 ובמשמעויות העולות ממנו. בלב הדין עומד התיק המשפטי, אשר המסמכים הנוגעים לו מוצגים כאן לראשונה.

בא כוחו של שרהזון היה בנו אברהם. שרהזון הבן למד משפטים באוניברסיטת ניו-יורק, והוסמך כעורך דין בשנת 1889.⁵⁴⁴ לאורך שנות התשעים צבר ניסיון בייצוג לקוחות בבתי המשפט בעיר. על ניסיונו של אברהם שרהזון במערכת המשפט אפשר היה ללמוד ממודעות שהופיעו בעיתונים של אביו לאורך שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. כך ב-1892 הופיעה ב"יודישע גאזעטען" מודעת תמיכה במועמדותו של עורך הדין שרהזון לקונגרס מטעם המפלגה הרפובליקנית בבחירות הקרובות;⁵⁴⁵ וב-1897 הופיעה בשבועון "העברי" שהוציא לאור כתריאל שרהזון מודעת פרסום לבנו עורך הדין. "אברהם ה' שרהזון", נכתב במודעה, הוא "אדווקאט (יוריסט)" [...] מתמחה בבתי המשפט הפליליים והאזרחיים הגבוהים ביותר בהצלחה גדולה.⁵⁴⁶ גם ב"יודישע גאזעטען" פורסמה בשנה זו תמונה גדולה של שרהזון הבן, ותחתיה הכיתוב ביידיש "אדווקאט אברהם ה' שרהזון: "למרות גילו הצעיר (30) הוא כבר זוכה להישגים כעורך דין". הידיעה הקצרה תיארה את מעלותיו של עורך הדין הצעיר, את חריפותו, כישרונו ושליטתו באנגלית: "הוא מביא כל חבר מושבעים לבכי, או לצחוק, לפי מה שדורש המשפט".⁵⁴⁷

מודעה אחרת בשבחו של עורך הדין שרהזון, שפורסמה בעיתון "דיא נייע וועלט", הופיעה כלשונה במאסף "דער יידיש-אמעריקאנער פאלקס-קאלענדער" שערך אלכסנדר הרכבי, ופירטה את מעלותיו של שרהזון הבן כעורך דין מוכשר וכאדם משכיל: "כנואם לפני השופט ולפני המושבעים, תענוג לשמוע אותו. הוא משתמש בשפה יפה ביותר, בביטויים העדינים ביותר. בתפיסתו הרצינית הוא יכול לשכנע בקלות כל אחד להיות לצד הסנגוריה. אך כששומעים את מר שרהזון, מרגישים ששומעים לא את הנואם בלבד, את השחקן בלבד; מזהים מיד את החושב לעומק, את המשורר, את האיש רב הכשרונות".⁵⁴⁸ בעת התביעה כבר היה אפוא הבן עורך דין מצליח בסוף שנות העשרים לחייו, ובעל ותק של כעשור בייצוג משפטי מול רשויות החוק האמריקניות. כישרונותיו וניסיונו התבררו עד מהרה כמועילים מאוד עבור אביו, וסייעו לו בתביעתו מול עורכי "דאס אבענדבלאטט".

⁵⁴³ בסעיף הראשון בתשובה לכתב התביעה טענו הנתבעים: "Upon information and belief, the defendants deny that plaintiff is well or favorably known among the Hebrews who read the Jewish-German dialect or language";
⁵⁴⁴ "Trained for the Bar; Thirty-Six New-York University Law Students Graduated," *The New York Times*, 30.5.1889.

⁵⁴⁵ יודישע גאזעטען, 4.11.1892.

⁵⁴⁶ העברי, 1.10.1893.

⁵⁴⁷ יודישע גאזעטען, 16.4.1897.

⁵⁴⁸ דער יידיש-אמעריקאנער פאלקס-קאלענדער, 4, 1897–1898.

הנתבע הראשון שהוזכר בשמו בכתב התביעה היה עורך העיתון פיליפ קראנץ, שם העט של יעקב רומברו.⁵⁴⁹ הנתבע השני היה ברנרד (בנימין) פייגנבוים. פייגנבוים נולד בוורשה ב-1860 למשפחה חסידית, ובשנות העשרים לחייו החל להטיף להשכלה. ב-1884 היגר לבלגיה ונעשה מעורב בתנועה הסוציאליסטית, ואחר כך היגר לאנגליה וכתב בעיתונות הסוציאליסטית. ב-1891 הגיע לניו-יורק והיה בין מייסדי השבועון הסוציאליסטי "ארבעטער צייטונג".⁵⁵⁰ לפי עדותו של יעקב מילך, שהיה אז בין אנשי המערכת של "דאס אבענדבלאט", עמד פייגנבוים עצמו מאחורי כל הכתבות נגד שרהזון.⁵⁵¹ קבוצת הנתבעים "ארבעטער צייטונג פאבלישינג אסוסיאיישן" ייצגה למעשה את אלה מבין חברי העיתון שהיו מזוהים עם המנהיג הסוציאליסטי האמריקני דניאל דה-ליאון (De Leon; 1852–1914), שהיה הדמות המובילה ב-SLP בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה ובמפנה המאה העשרים.⁵⁵²

ב. טענות הצדדים

1. טענות התובעים: דיבה והוצאת שם רע

עילת התביעה של שרהזון הייתה דיבה ולשון הרע; לטענתו, עורכי "דאס אבענדבלאט" פרסמו נגדו כתבה אשר בה כונה בכינויים שליליים ומשפילים, וכן יוחסו לו מעשי מרמה ונוכלות. לדבריו הפרסום פגע בשמו הטוב וגרם לו נזק בקרב הקהילה היהודית בניו-יורק ובקרב קוראי היידיש הרבים של עיתונו. סכום התביעה עמד כאמור על 20,000 דולרים.⁵⁵³ בכתב התביעה שהגיש טען שרהזון:

כל אחת מן הטענות, ההצהרות וההאשמות המרומזות שהשמיעו הנתבעים [...] הן השמצה ולשון הרע, מפוברקות ושקריות [...] מתוך מטרה יחידה: לפגוע בתובע ובשמו הטוב, ולתת פורקן לקנאה שלהם בו ולרשעות שלהם נגדו, רק משום שהעיתון שלו היה ועודנו פופולרי ומצליח, ומתוך מטרה נסתרת ותקווה להשיג רווח אישי.⁵⁵⁴

עוד טען שרהזון כי הפרסום ב"דאס אבענדבלאט" פגע בשמו הטוב ובמוניטין שצבר אצל הקהילה היהודית המקומית:

העיתון המדובר ["דאס אבענדבלאט"; "ל"] הוא בעל תפוצה רחבה בעיר ניו-יורק ובמקומות אחרים בקרב היהודים אשר קוראים את הדיאלקט או השפה הנזכרת, שבקרבם התובע ידוע ומוכר בשמו הטוב [...] [התובע] היה העורך הראשי ואחד מן המוציאים לאור של העיתון שמודפס גם הוא בדיאלקט או בשפה היהודית-גרמנית [...] ובאמצעות העיתון הנזכר, וכן באמצעים אחרים, קנה לעצמו שם טוב ופרסום בקרב היהודים האורתודוקסים בארצות-הברית ובעולם כולו.⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ על קראנץ ראו לעיל עמ' 52 הערה 208.

⁵⁵⁰ לייב וואסערמאן, "פייגנבוים, בנימין", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ז', 338–341.

⁵⁵¹ מילך, זכרונות, 117, 119.

⁵⁵² Bernard H. Bloom, "Yiddish-Speaking Socialists in America: 1892–1905," *American Jewish Archives*, 12, 1 (April 1960): 48.

⁵⁵³ סכום השווה לכ-620,000 דולר לפי ערך נוכחי. להגדרת פרסום כדיבה בחוק האמריקני ולהתפתחותו של המושג בבתי המשפט

בארצות-הברית ראו Timothy W. Gleason, "Libel", In *History of the Mass Media in the United States: An*

Encyclopedia, Edited by Margaret A. Blanchard, London and New York: Routledge, 1998, 310–311; וראו שם

ביבליוגרפיה נוספת.

⁵⁵⁴ שרהזון נגד רומברו, 8.

⁵⁵⁵ שרהזון נגד רומברו, 6.

טענתו של שרהזון התבססה בעיקר על מפעלו כעורך וכמו"ל בידיש במשך שני העשורים שקדמו לתביעה. באמצעות פעילות זו קנה לדבריו שם טוב תהילה בקרב הקהילה היהודית המקומית בניו-יורק ומחוץ לה, והפרסומים נגדו ב"דאס אבענדבלאטט" פגעו בנכסים אלו. מכתב התביעה עולה אפוא שעיתונות יידיש שימשה בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה זירה משפיעה בקרב הקהל היהודי המקומי, והפרסום בה – אם לטוב ואם למוטב – נתפס גם מבחינה משפטית כבעל משמעות וחשיבות. כמו"ל ותיק בעל ניסיון של כשני עשורים בתחום, הפרקטיקה של תביעת דיבה הייתה מוכרת לשרהזון; שבע שנים קודם לכן היה הוא הנתבע בתיק משפטי מסוג זה: כתבה שפורסמה בעיתון היומי המקומי The Sun בנובמבר 1891 דיווחה כי ג'ון ברוקס (Brooks) מסירקיוז, ניו-יורק, תבע באמצעות עורך דינו את שרהזון ובניו. ברוקס היה נשוי לאישה יהודייה, ולאחר החתונה בנה עבורם בית. זמן קצר לאחר החתונה נשרף הבית, והאישה הואשמה בגרימת השריפה ונידונה למאסר. ברוקס השקיע כספים רבים בהוצאות המשפט, וקהילות יהודיות בעירו ובערים אחרות התגייסו למענו וארגנו עצומה למשפט חוזר. העצומה נשלחה גם למערכת העיתון "יודישע גאזעטען", והודפסה בגיליון של העיתון מה-27 במרץ 1891. עורכי העיתון הוסיפו לצד העצומה הערה על כך שאיש בשם ברוקס אינו יכול להיות יהודי, וכי אישה שהתחתנה עם גוי אינה זכאית לתמיכה ולסימפטיה מהקהילה היהודית. עם זאת כתבו העורכים כי הם מקווים שהיהודים יסלחו לה על מעשיה ויסייעו לה בעת צרתה. בשל הערה זו תבע ברוקס את בעלי העיתון. עורך הדין הצעיר אברהם שרהזון ייצג את אביו בתביעה – ככל הנראה הייתה זו אחת מהופעותיו הראשונות בבית המשפט. שרהזון הבן טען כי לא הייתה כל כוונה לפגוע בתובע – שהיה כמסתבר יהודי – וכי שם המשפחה שלו הטעה את העורכים.

סכום התביעה נגד משפחת שרהזון עמד אז על 2,500 דולר, כעשירית ממה שעמד שרהזון לתבוע מבעלי העיתון הסוציאליסטי "דאס אבענדבלאטט". ברוקס טען כי הכתבה הובילה לכך שאיבד "את הכבוד, הביטחון, האהבה, ההערכה ואת החסות מאחיו היהודים", וכי הפרסום גרם לו "סקנדל, קלון, בושה".⁵⁵⁶ שבע שנים אחר כך השתמש שרהזון בפרקטיקות זהות, בטענות זהות ואף בכינויים דומים בתביעתו מול העיתון "דאס אבענדבלאטט". דמיון זה ברור על רקע אופי התביעה: מהותה של תביעת דיבה היא הטענה כי הייתה פגיעה בשמו הטוב של התובע, אשר יש בה כדי לגרום לו נזק ממשי.

בחירתו של שרהזון מובנת גם על רקע ההקשר המשפטי המקומי, ובייחוד לאור העלייה הכללית בארצות-הברית בתביעות דיבה אזרחיות נגד עיתוננים בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה. לפי מחקר מקיף שהתבסס על ניתוח דיווחים על תביעות דיבה בעיתוננים אמריקניים, בין השנים 1885–1895 חלה עלייה של מאות אחוזים בדיווחים על תביעות דיבה נגד עורכי עיתוננים ומוציאים לאור בהשוואה לעשורים קודמים. העלייה הכוללת ביותר חלה באמצע שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. המחקר מצא גם כי בין התובעים הלך וגדל שיעורם של אנשי עיתונות – עורכים, מוציאים לאור או כתבים – אשר הגישו תביעות דיבה על נגד מוציאים לאור מתחרים בעקבות פרסומי עיתונות שהופנו נגדם. נראה כי לפחות בכמה מן המקרים, הייתה התביעה חלק ממהלך שנועד לפגוע בעיתון המתחרה. לפי התרשמותם של

"Hurt by Being Called a Christian", *The Sun*, 17.11.1891. ⁵⁵⁶

הנתבעים – עורכים ומוציאים לאור – במקרים רבים פסקו השופטים לטובת התובעים. גם כאשר זכו המו"לים בתביעה – הובילו הוצאות המשפט לעול כלכלי על מערכת העיתון.⁵⁵⁷ מגמה זו, אשר שרהזון טעם את טעמה המר כנתבע רק כמה שנים קודם לכן, נבעה הן מהנטייה המשפטית לטובת נפגעי הדיבה והן מן הצמיחה המהירה של העיתונות בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. הגידול במספר העיתונים ובתפוצתם בערים הגדולות והבינוניות בארצות-הברית הוביל לעליית העיתונות כאמצעי מוביל של תקשורת המונים. כבר בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה החלו דיונים ציבוריים ומשפטיים באשר לפגיעה בחופש העיתונות באמצעות תביעות דיבה, ומגמה זו הלכה והחריפה בעשור האחרון של המאה. אולם למרות מאמציהם של עורכים, כותבים ומוציאים לאור, גם על סף מפנה המאה לא נטו שופטים להגן על חופש העיתונות בתיקים משפטיים מעין אלה, וידם של התובעים הייתה לרוב על העליונה. למרות ההכרה העקרונית בחופש העיתונות ובצורך למסור מידע הנוגע לאינטרס הציבורי, רוב בתי המשפט המשיכו לדחות את טענות העיתונאים בתביעות דיבה נגדם ולפסוק לטובת התובעים.⁵⁵⁸ מבחינה זו היה מצבו של שרהזון ייחודי: הוא הכיר מקרוב תביעות דיבה הן כתובע והן כנתבע, וידע מהן המגבלות ומהן האפשרויות העומדות לרשותו במערכת המשפט המקומית.

2. טענות הנתבעים: מעילה בכספי צדקה

כפי שהראיתי בפרקים הקודמים, כתריאל שרהזון היה דמות מובילה בעולם המו"לות בידיש ועברית בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. נוסף על פעילותו בתחום העיתונות שימש שרהזון בתפקידי מפתח גם בעולם הצדקה והפעילות הציבורית היהודית בניו-יורק: בשנת 1881 היה שותף בהקמת "אגודת חובבי שפת עבר" להפצת השפה העברית; ב-1882 הקים את המוסד היהודי-אמריקני "הכנסת אורחים" (Hebrew Sheltering House) לתמיכה במהגרים יהודים; וב-1883 תמך בהקמת ה"תלמוד תורה" הראשון בניו-יורק. שרהזון גם היה מעורב ב"וועד הכללי" שתמך בעניי ירושלים באמצעות איסוף צדקה מיהודי אמריקה, ואף ערך במסגרת זו שני ביקורים בירושלים בשלהי המאה התשע-עשרה. פעילות זו היא שעמדה במוקד התביעה. אולם אף על פי שהכתבה ב"דאס אבענדבלאטט" באוגוסט 1898 הייתה העילה לתביעה המשפטית של שרהזון, לא היה זה הפרסום הראשון נגדו בעיתונות יידיש בעניין מעורבותו ב"וועד הכללי"; כבר עשר שנים לפני כן פרסם השבועון הניו יורקי "דער פאלקסאדווקאט" האשמות ברוח דומה. באפריל 1889 פרסם עורך העיתון גצל זליקוביץ מאמר שנשא את הכותרת "שרלטן הכולל", ובו יצא נגד השחיתות והגזל בהנהגה האורתודוקסית בעיר. על שרהזון ועל דמות מוכרת אחרת בעולם האורתודוקסי בניו-יורק – הרב הלל הכהן⁵⁵⁹ – כתב כך:

Timothy W. Gleason, "The Libel Climate of the Late Nineteenth Century: A Survey of Libel Litigation, 1884–1899," *Journalism Quarterly*, 70, 4 (1993): 894–898.
Timothy W. Gleason, *The Watchdog Concept: The Press and the Courts in Nineteenth-Century America*,⁵⁵⁸ Ames: Iowa State University Press, 1990, 66–68 (להלן: גליסון: *כלב השמירה*).
⁵⁵⁹ הרב ד"ר הלל הכהן קליין (1849–1926) היה נשיא כולל "שומרי החומות" של יהודי הונגריה בניו-יורק.

הגנבות הגלויות שלהם, החוצפה הארורה שלהם ומעשי התעתועים שלהם שלא יתוארו נחשפו עכשיו לחלוטין. [...] נעשה בלתי אפשרי להסתיר עוד מהעולם את השוד הבלתי נתפס של ההכשרים, הקבלות והדמי "לא-יחרץ" החלקלקים הללו.⁵⁶⁰

את דבריו של זליקוביץ יש להבין בהקשר הרחב של מעורבותו של שרהזון בהעברת כספי צדקה מתורמים יהודים בארצות-הברית לאנשי היישוב הישן בירושלים. מעורבותו של שרהזון בחלוקת כספי הצדקה הייתה כאמור נושא מרכזי להאשמות נגדו, ועמדה במוקד הדיון המשפטי בין שני הצדדים.⁵⁶¹ לאורך המאה התשע-עשרה תרמו יהודים אמריקנים לאנשי היישוב הישן בירושלים כספי צדקה באמצעות שליחים (שד"רים) ובתיווך "ועד הכללי", מסגרת כלל קהילתית שטיפלה בצורכי העדה האשכנזית ביישוב הישן. "ועד הכללי" נוסד ב-1866 על ידי הרב שמואל סלאנט והרב מאיר אירבך, ועמד תחת פיקוח רבנים ונציגי כוללים.⁵⁶² "ל"וועד הכללי" הייתה נציגות גם בארצות-הברית, ושרהזון היה מעורב בעניינים הכספיים בנציגות זו.

במהלך שנות התשעים של המאה התשע-עשרה רבו המחלוקות בין מנהיגים ואנשי ציבור באמריקה באשר לחלוקת כספי הצדקה. בעקבות מחלוקות אלה נוסד בשנת 1896 "כולל אמריקה תפארת ירושלים"; כולל זה נועד בין השאר לשמש צינור חלופי להעברת כספי הצדקה מאמריקה לארץ-ישראל.⁵⁶³ שרהזון עצמו ביקר בארץ-ישראל בשנת 1895 בניסיון לגשר בין נציגי "ועד הכללי" לנציגי "כולל אמריקה" – ואולי גם בניסיון לדאוג לאינטרסים הפרטיים שלו ב"וועד הכללי" – אולם הניסיונות לא צלחו ושרהזון חזר לארצות-הברית ללא הסכם.⁵⁶⁴

עדות ממקור ראשון על האי-סדרים ב"וועד הכללי" ועל מעורבותו של שרהזון בגוף זה אפשר למצוא במכתב שנשלח מאשר לייב הכהן בירושלים אל שמעון רוז מ"כולל אמריקה" ביולי 1899. המכתב מלמד על ניסיונותיו של שרהזון להשפיע על כוחו ומעמדו של יהודה דוד איינשטיין, שעמד בראש "כולל אמריקה":

⁵⁶⁰ גצל זליקוביץ, "שארלאטאן הכוללי", *דער פאלקסאדווקאט*, 5.4.1889. הרב קליין לא נזכר בשמו בכתבה – הוא מכונה "ה'דוקטור' ההונגרי" – אולם נראה שהכוונה אליו. העיתון "דער פאלקסאדווקאט" נוסד בניו-יורק ביולי 1888. עורך השבועון גצל זליקוביץ שם לו למטרה לחנך את המהגרים היהודים ולהפיץ בקרבם רעיונות הקרובים לרוח ההשכלה.

⁵⁶¹ לדיווחים מן המשפט בעניין כספי הצדקה ראו "די פושקעס אין קאורט", *דאס אבענדבלאט*, 30.8.1898; "א פאלקס געריכט איבער די פושקעס", *דאס אבענדבלאט*, 6.9.1898; "שרהזאן פראצעס געגען אב. בלאט", *דאס אבענדבלאט*, 5.3.1901. בכתבה שפורסמה ב"דאס אבענדבלאט" ב-11.8.1898 פורטו סכומי הצדקה שעברו מניו-יורק דרך "ועד הכללי" בין השנים 1890–1896; הסכומים נעו בין 3,500 דולר ל-5,700 דולר לשנה. נתונים אלו עמדו בסתירה לטענת שרהזון על כך שבניו-יורק כולה לא עלה סך התרומות על 3,000 דולר, ועל כן חיזקו את האשמות "דאס אבענדבלאט" נגדו. לדברי העיתון, חישוב התרומות מצפון-אמריקה כולה ל"וועד הכללי" הגיע ל-20,000 דולר. לפי עדותו של הקונסול האמריקני בירושלים אדווין וואלאס (Wallace; 1864–1960), מתוך הסכום הזה הגיעו לירושלים רק 6,000 דולרים – והשאר חזרו לניו-יורק בדרכי מרמה.

⁵⁶² מנחם פרידמן, *חברה במשבר לגיטימציה: היישוב הישן האשכנזי, 1900–1917*, ירושלים: מוסד ביאליק, 2001, 90.

⁵⁶³ על הנסיבות שהביאו לייסוד "כולל אמריקה" ראו Simcha Fishbane, "The Founding of Kollel America Tifereth Yerushalayim," *American Jewish Historical Quarterly*, 64, 2 (1974): 120–136; נתן אפרתי, *העדה הספרדית בירושלים: ת"ר-תע"ז (1840–1917)*, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999, 40–46. אפרתי הציג את המצב ביישוב הישן ואת הנסיבות שהובילו להקמת "כולל אמריקה", אך לא דן בהקשר היהודי-אמריקני הפנימי ובביקורת המקומית על אי-סדרים בהעברת הכספים. ראוי להזכיר כי אביו של שרהזון, הרב אליהו שרהזון, הגיע מסובאלק לירושלים בשנת 1869 והיה חלק מ"כולל סובאלק" בירושלים. פירוש הדבר הוא שרהזון האב קיבל תמיכה מכספי תרומות הכולל (קצבת "חזן וקהל"). נוסף על כך היה מגיד וממונה על הכולל; ראו *מפקד כולל סובאלק בירושלים תרל"ה*, ספריית מונטיפיורי, לונדון (הספרייה הלאומית בירושלים, Ms. 548 F 6170).

⁵⁶⁴ תיאור על ביקורו של שרהזון אפשר למצוא בחוברת "שמש צדקה" שהוציא "ועד הכללי" בירושלים: "וכבר עלה הנה איש נכבד וחכם מעבר לים האטלאנטי והרכי"צ שרהזאחן שמו מנויארק, והוא מו"ל מכת"ע עברים שם, והאיש נכבד וידוע לשם ולכבוד, והוא עשה פה כמשלשה ירחים, ודרש וחקר, והעלה הדבר על ספר והודיע כי רק יד סופרים נרגנים באמצע, וברוב עמל ויגיעה מצא לו דרך ישרה גם לנתיבות שלום שהסכימו עליו הכול, אלא יד אותם הסופרים חזרה וניעורה לבטל כל מעשה השלום כמבראשונה"; *שמש צדקה* ט"ז (כסלו תרנ"ה-חשוון תרנ"ו), ירושלים: האחים סלומון, ללא מספר עמוד. על ביקורו של שרהזון בירושלים ראו נתן אפרתי, "ייחודות אמריקה ויהודי ארץ-ישראל – קשרים בשלהי המאה הייט", *קתדרה* 55 (תש"ן): 73–81. הסכם בין שני הכוללים נחתם לבסוף בניו-יורק בשנת 1901.

עפ"י מקרה הייתי בבית בני מר אפרים כהן. ומצאתי באמתחת כתביו מכתב מאת 'שרהזאהן' ותמצית מכתבו כי הוא מבקש שיתראה עם 'העוכר ישראל' (כן הוא מכנה אותו במכתבו) אייזנשטיין. ויחזירהו בתשובה שלמה. כי גדול מאוד חילול השם אשר הוא מוציא דיבה על הרב סלאנט [...] ממוצא דבריו שמעתי כי נפל פחד כולל אמעריקא עליהם מאוד. פן יגלה האמת ע"י כולל אמעריקא, והעומד בראשו מר אייזנשטיין. ויתגלה גם מפעלי שרהזאהן, וע"כ הוא כורע ומשתחוה לפני בני אפרים כהן שיטה את מ"ר אייזנשטיין מלהיות פטרון כולל אמעריקא [...] עוד ביקש שרהזאהן מבני שיחי' שיכתוב להרעדאקטערין המליץ והצפירה שלא לקבל מאמרי אייזנשטיין פן יבוא מירושלים ויפרסם אשר עיניו ראו חלילה וחס.⁵⁶⁵

ממכתב זה עולה כי המתחים בין "כולל אמריקה" ל"וועד הכללי" הידרדרו לכדי סכסוך אישי בין אייזנשטיין לשרהזון, וכי לדעת הכותב שרהזון פעל ביוזעין באופן לא תקין ואף ניסה להסתיר את מעשיו ולחבל בניסיונות למתוח עליו ביקורת. אין פלא אפוא כי הסכסוך בין שרהזון ל"וועד הכללי" זכה לסיקור נרחב בבטאון השבועי של "כולל אמריקה" – "דער יידישער וועכטער" (The Jewish Guardian). השבועון יצא לאור בניו-יורק ובפילדלפיה לאורך שנת 1898 ודן בעניינים שונים שנגעו ליהדות האורתודוקסית בארצות-הברית.⁵⁶⁶ השבועון דיווח גם על דיוני המשפט בין שרהזון ל"דאס אבענדבלאטט" בקיץ-סתיו 1898.⁵⁶⁷ גם המו"ל והעורך יעקב ספירשטיין, מייסד השבועון "דער אידישער זשורנאל", דיווח בעיתונו על המשפט בין שרהזון ל"דאס אבענדבלאטט". בכתבת השער מגיליון ה-30 בנובמבר 1900 טען ספירשטיין ששרהזון משקר, ושאכן מעל בכספי הצדקה שנאספו בתיווכו עבור עניי ירושלים. "מה עושה הגנב כשהוא נתפס ביד? הוא צועק שכל העולם נטפל לו".⁵⁶⁸ ואכן, באחד באוגוסט 1898 הציג העיתון "דאס אבענדבלאטט" צילום מכתב בכתב ידו של שרהזון מכ"ג אדר ב' תרנ"ז (27.3.1897) שבו הוא מבקש מ"וועד הכללי" בירושלים לתת סכום כסף (שווה ערך לשישים דולרים) לשליח (שד"ר) שלמה יוסף אליאך. בתחתית הפתק הופיעה חתימתו של שרהזון. לטענת העיתון, המכתב מפריך את טענותיו של שרהזון שלא היה לו כל תפקיד או סמכות כלכלית כאחד מגבאי "וועד הכללי", ולפיכך לא הייתה לו גישה לכספים: "אתה, שרהזון [...]", טענה הכתבה, "הוא בעל הבית הראשי של כל פרשיית הקופות".⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ אשר לייב הכהן אל שמעון רויו, "ייט אב תרנ"ט (26.7.1899), אגרות מאת כולל אמריקה תפארת ירושלים אל חכמים בחו"ל, הספרייה הלאומית בירושלים, F 29830, מקור: Kollel America Papers, Jewish Theological Seminary of America, Library, MIC. 4025. י"ד אייזנשטיין (1854–1956) היה עיתונאי ומוציא לאור בעברית בארצות-הברית, פעיל בקהילה היהודית האורתודוקסית, מחבר האנציקלופדיה "אוצר ישראל" (1907–1913) והחיבור ההיסטורי "אוצר זכרונותיי" (1929), עורך ומתרגם. אייזנשטיין התמנה לראש "כולל אמריקה" ב-1897.

⁵⁶⁶ כותרת המשנה של השבועון הייתה "בטאון שבועי למען היהדות, הספרות והחכמה האורתודוקסית", ובעמוד הפנימי נכתב כי העיתון הוא "בטאון של כולל אמריקה תפארת ירושלים". המוציא לאור היה ס' שנור.

⁵⁶⁷ ראו "דער ווידער-קול פון קאנזוליס דרשה", **דער יידישער וועכטער**, 5.8.1898. כבר ב-1897 הציג השבועון עדויות על מעילה בכספים מצד שרהזון ואנשיו ועל ניסיון לשחד את גבאי הצדקה. בגיליון "דער יידישער וועכטער" מאוקטובר 1898, אשר בו נמסר סיקור מן המשפט, תיאר הכתב את דבריהם של שני עדים מירושלים בעניין כספי הצדקה. לדברי העדים שרהזון היה אמור לקבל 2,400 דולר מ"וועד הכללי". עדות נוספת בעניין נשמעה מפי גבריאל צוקרמן, אשר שרהזון והשד"ר שלמה יוסף אליאך הבטיחו לו לכאורה 1,500 דולר כדי לפגוע ב"כולל אמריקה". אליאך היה השד"ר שהעביר את הכספים מאמריקה לירושלים ואשר על פי ההאשמות מעל בכספים עם שרהזון. על הסכסוך בין "וועד הכללי" ל"כולל אמריקה" דיווחו בעיתונות העברית באמריקה, באירופה ובארץ-ישראל: ראו וולף שור, "לחם הקלקל", **הפסגה**, 7.1.1898. (שור היה יריב אידיאולוגי ועסקי של שרהזון); אליעזר בן-יהודה, "דברי ימי השבוע", **השקפה**, 29.1.1897; **הצבי**, 29.1.1897; דוד ליב הלר, "מחוץ לארצנו: מן הארץ החדשה", **המליץ**, 10.1.1898.

⁵⁶⁸ יעקב סאפירשטיין, "פושקע-טראסט דורך קייבל", **דער אידישער זשורנאל**, 30.11.1900. לדברי ספירשטיין, כאשר טען פיליפ קראנץ בבית המשפט כי כתב אמת וכי ההאשמות נגד שרהזון הן נכונות, טען שרהזון לעומתו כי גם אמת אין לכתוב אם היא עלולה לפגוע בעסקים. שנה מאוחר יותר פרסם סאפירשטיין בעיתונו כתבה שבה האשים את שרהזון בניסיון להזרים לכיסו כספים שיועדו לארגון "כל ישראל חברים" באמצעות ה"אידישעס טאגענדבלאטט"; "פושקע אז דא", **דער אידישער זשורנאל**, 3.5.1901.

⁵⁶⁹ "שרהזון געפאקט!", **דאס אבענדבלאטט**, 1.8.1898.

שרהזון טען שגבאי "ועד הכללי" אינם מעורבים בחלוקת הכספים, אלא שולחים את הכסף שנאסף לירושלים ושם מחלקים אותו הרבנים לצדקה כפי ראות עיניהם. אך לטענת העיתון הפתק הוכיח ששרהזון הוא בעל הבית גם בנוגע לכספים שכבר נשלחו לירושלים. העיתון תהה מדוע קיבל השדר אליאך שישים דולרים שאנשים עניים נדרו לצדקה עבור אביונים, אלמנות ויתומים, והשיב: שישים הדולרים היו כמובן "שכר פתח שין" (דמי שתיקה). עוד הוסיף מחבר התחקיר כי הכיתוב "מספר 22" על הפתק מעיד שהייתה זו פעם אחת מני רבות ששרהזון נקט בשיטה זו.⁵⁷⁰ בהמשך דיווח העיתון על עדותו המרכזית של מר וקסלבוים, מי שאמור היה לקבל את השוחד האסור משרהזון ואליאך. וקסלבוים היה אז בין ראשי "כולל אמריקה", ובמהלך המשפט העיד ששרהזון הציע לו 150 דולר כדי למעול בכספי "כולל אמריקה".⁵⁷¹ האשמות אלה בדבר מעילה בכספי צדקה הן שעמדו במוקד הפרסומים נגד שרהזון ב"דאס אבענדבלאטט", והן שהובילו בסופו של דבר לתביעתו נגד עורכי העיתון.

ג. המתחים שברקע: עולמות יהודיים מתנגשים

הסכסוך המשפטי בין משפחת שרהזון לאנשי "דאס אבענדבלאטט" ייצג בזעיר אנפין מתחים דתיים, חברתיים ופוליטיים בעולם המהגרים היהודי בניו-יורק במפנה המאה העשרים. ראשית, הפער הדתי בין הצדדים במשפט היה עמוק: שרהזון, בנו של רב ומורה הלכה, גדל בבית שומר מצוות, שמר כל חייו על אורח חיים דתי-אורתודוקסי וכאמור כיהן כרב בשנותיו הראשונות בניו-יורק; עיתוניו היו מיועדים להמון המהגרים היהודים בעלי הרקע המסורתי מקהילות מגוונות במזרח-אירופה ולא לאינטליגנציה היהודית-רוסית העירונית. עורכי "דאס אבענדבלאטט" לעומתו, הגם שגדלו בבתים שומרי מצוות וקיבלו לרוב חינוך מסורתי, עזבו את העולם הדתי והתקרבו בצעירותם לחוגים סוציאליסטיים. הם הגיעו לאמריקה לאחר שעזבו את העולם הדתי, והתארגנותם החברתית הייתה על בסיס פוליטי-אידיאולוגי ולא על רקע אורח חיים יהודי מסורתי. עיתוניו של שרהזון לא סיפקו את צרכיהם הפוליטיים, הרעיוניים והאינטלקטואליים, ועל מאפיינים אלה נוסף גם הממד האוניברסלי בתפיסת עולמם. את המחלוקת הדתית-תרבותית העקרונית בין הצדדים אפשר היה לנסח גם כהבדל בין נקודת מוצא שהדגישה את היהדות (Judaism) ובין נקודת מוצא שכוונה ליהודיות (Jewishness).⁵⁷² זיקתם של אנשי "דאס אבענדבלאטט" לעניינים יהודיים הייתה תרבותית-פוליטית והתבטאה בדאגה לרווחת הפועלים היהודים, לקידום תרבות יידיש ולנעשה בעולם היהודי באירופה. שרהזון לעומתם החזיק בתפיסה דתית מסורתית, וראה את הקהילה היהודית כקבוצה דתית – ומאוחר יותר אף לאומית – בעלת מאפיינים ייחודיים.

שנית, מבחינה פוליטית ואידיאולוגית היה הפער בין שני הצדדים במשפט בלתי ניתן לגישור. פער יסודי זה לא היה מוגבל לעימות בין שרהזון לעורכי "דאס אבענדבלאטט"; היה זה פער עקרוני בשנים ההן בין הקולות המובילים באורתודוקסיה האמריקנית ובין זרמים סוציאליסטיים מתהווים בניו-יורק. הד לפער

⁵⁷⁰ אליאך עצמו פרסם כמה שנים אחר כך כתב הגנה עצמי בעיתון "חבצלת", ובו טען שהטענות נגדו אינן נכונות. אליאך הביא כמה עשרות מכתבי תמיכה מתורמים ומאנשי מפתח בעולם היהודי בירושלים, באירופה ובאמריקה. מכתב מס' 52 הוא מכ"צ שרהזון מניו-יורק, ונושא את התאריך עשרה בטבת תרנ"ט (23.12.1898): "כבוד ידידי. מכתבו קיבלתי אתמול [...] כאשר באתי לפה מצאתי מכתב מר' מרדכי הרץ שפירא אשר הוועה"כ [הוועד הכללי] אינם שומעים לעצת הגבאים בנויארק [...] הנני יודו אוהב נפשו כתריאל צבי שרהזון"; ראו שלמה יוסף אליאך, "ירושלים י"ט אלול התרס"א", **חבצלת** (הוספה) 38, 9.9.1901, 318.

⁵⁷¹ ב"דאס אבענדבלאטט" פורסם צילום מכתב ששלח אליאך אל וקסלבוים בנובמבר 1896, ובו הזמין את וקסלבוים לפגישה בביתו של שרהזון. לטענת העיתון, פגישה זו נועדה לשחד את וקסלבוים בכמה מאות דולרים כדי שלא יחשוף את מעשי השחיתות של אנשי "ועד הכללי"; "א באשטעלונג צו שרהזאנען אויף לינקע ביזנעס", **דאס אבענדבלאטט**, 4.8.1898.

⁵⁷² להבנתה זו ראו, Steven Cassedy, *To the Other Shore: The Russian Jewish Intellectuals who Came to America*, New Jersey: Princeton University Press, 1997, 80–81 (להלן: קסדי, אל הגדה השנייה).

זה אפשר היה למצוא כבר עשור לפני המשפט בין שני הצדדים, ולמעשה כבר עם הקמתו של השבועון הסוציאליסטי "דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג" ביוני 1886. בספרו "היהודים והיהדות בנויארק" מ-1887 תיאר הרב משה ויינברגר, מהגר יהודי ממוצא הונגרי ששימש כרב בניו-יורק, את החיים היהודיים בעיר מזוויות שונות. כתארו את מצב העיתונות היהודית בניו-יורק נדרש ויינברגר הן לעיתונות באנגלית והן לעיתונות בידיש. העיתונים בידיש שהזכיר בדבריו לחיוב היו "יודישע גאזעטען" של שרהזון ו"ניו יארקער יודישע צייטונג" של מוריס (משה) וקסלר. שני העיתונים היו בעלי נטייה אורתודוקסית מובהקת – הן מצד זהות העורכים והן מצד התוכן שפורסם בהם. השיפוט הכללי שהציע ויינברגר ביחס לעיתונים הללו היה חיובי וסלחני בדרך כלל.

לעומת זאת את העיתון החדש אז, "דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג", שפט ויינברגר בחומרה רבה. את שם העיתון לא הזכיר במפורש, ואף הודה כי לא ראה אותו כלל בעיניו וכי הוא ניזון משמועות ביחס אליו. את שפתו של העיתון כינה "שפת זשארגאן נשחתה", ואילו את שפתם של עיתוני הידיש האחרים כינה בשם "יהודית אשכנזית". לעורכי ה"פאלקסצייטונג" משה (מוזס) מינץ ואבא ברסלבסקי קרא ויינברגר "שני נערים מתפרצים". את תכליתו של העיתון החדש ניסח כך:

להפיח רוח קנאה ושטנה בלבות הפועלים העברים שהצטיינו עד כה במדת הסתפקותם וסבלנותם – לעורר שנאה ואי רצון בקרב בעלי המלאכה מבני עמנו שישבו פה תמיד שלווים ושקטים ושמחו בחלקם [...] ובכלל לסכסך איש באחיו, להגדיל פירוד הדעות להצית אש מלחמה במחנות העובדים, להשבית מהם המנוחה והשלום, ולהאיר את פני היהודים בתורת הניהיליסמוס.⁵⁷³

דבריו של ויינברגר חושפים התנגדות יסודית ועמוקה להשתייכות פוליטית סוציאליסטית. התנגדות אידיאולוגית זו משתקפת הן בהערכה השלילית של העורכים, הן בשיפוט השלילי של השפה – אף על פי שעיתונים אורתודוקסיים בידיש היו מקובלים עליו בהחלט – והן בהתנגדות למטרות החברתיות והפוליטיות שביסוד הקמתו של העיתון. אולם התנגדותו של ויינברגר לעיתון החדש נוסחה גם במונחים דתיים. ויינברג הביע חשש מכך שמצבם הרוחני והדתי של המהגרים היהודים יורע בעקבות המשיכה אל הזרמים הפוליטיים שייצג עיתון זה: "המעט לנו הצרות בזמן הזה ובארץ הזאת, לראות את רוב בנינו הולכים ומתרחקים מאתנו, יתבוללו בבני נכר וילמדו אל דרכם ומעשיהם ויבואו אלה להכריתם גם מארץ החיים – ולאבדם משני עולמים?"⁵⁷⁴

שרהזון עצמו התנגד כאמור בתוקף לרעיונות סוציאליסטיים, וכיזם עסקי השתלב היטב בסביבה הכלכלית-חברתית הקפיטליסטית של ניו-יורק בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. באמצעות עיתוניו שאף שרהזון לחנך את ההמון היהודי להשתלבות בסביבה האמריקנית, אך היה זה בראש ובראשונה מיזם עסקי שנועד להניב רווחים לבעליו. יתר על כן, שרהזון הרבה לפרסם כתבות בעיתוניו נגד איגודים וארגונים יהודיים-סוציאליסטיים, ובהן האשים את עיתונות הפועלים בידיש בהפקרת הפועלים היהודים, בצביעות ובשחיתות:

בלשונם החלקלקה הם מעוררים שנאה הלכל מה שאינו אדום, שאינו מהפכני, שאינו סוציאליסטי [...] כך הם מנסים למשוך את לב הפועלים היהודים, וכאשר הם בידיהם הם מארגנים שביתות של

⁵⁷³ ויינברגר, היהודים והיהדות בנויארק, 47. מינץ היה אז בן 27 וברסלבסקי בן 22. ויינברגר, יליד 1852, היה מבוגר מהם בכעשור.
⁵⁷⁴ ויינברגר, שם, 48–49.

עשרות אלפי פועלים, משאירים אותם מרוששים, הורסים את האיגודים ומשחקים בהם [...] עם הזמן הם הפכו למונרכיה קטנה [...] כאשר ארגון כמו "ארבעטער צייטונג פאבלישינג אסוסיאיישן" בזמן קצר כל כך הושחת והתפרק בגלל שאיפות ומאויים אישיים, איך אפשר לצפות שהעולם כולו יתקיים בסדר כזה ועם אנשים כאלה? אם השמנת של הסוציאליזם כל כך מהר נעשתה חלב חמוץ, מה אפשר לצפות מהחלב עצמו?⁵⁷⁵

ההתנגדות האידיאולוגית לרעיונות סוציאליסטיים מצד שרהזון הלכה וגברה, ובשנות התשעים הפכה למאבק גלוי וקבוע. ההסלמה בביקורת מצדו לא נוצרה בחלל ריק: ככל שהעיתונות הסוציאליסטית בידיש הלכה והתבססה – כך גברה נטייתו של שרהזון להתבטא נגדה בעיתוניו. דוגמה להתבטאות כזאת אפשר למצוא גם במכתב ששלח שרהזון למפרסם קבוע בעיתוניו, ושהתגלה והודפס ב"דאס אבענדבלאטט" לצד הכתבה ששימשה עילה לתביעת הדיבה באוגוסט 1898. היה זה מכתב שבו הציע שרהזון למפרסם להעביר את המודעה שהופיעה ב"דאס אבענדבלאטט" לעיתוניו, והציע לו פרסום במשך שבוע עבור ארבעה סנט למילה. שרהזון טען במכתבו למפרסם כי תפוצת עיתוניו עולה בהרבה על זו של העיתון הסוציאליסטי, ומשום כך הפרסום אצלו יעיל יותר:

תהיה זו טעות להאמין שהבטאונים הסוציאליסטיים זוכים לתפוצה כלשהי אצל קוראי יידיש. ה"יידישעס טאגעבלאטט" הוא העיתון שנקרא על ידי כל קוראי היידיש [...] פרסם במודעות ה"דרושים" שלנו ותקבל את התוצאות הטובות ביותר. אתה לא מעוניין בסוציאליסטים, אתה מעוניין בעובדים הגונים.⁵⁷⁶

לטענת שרהזון, "דאס אבענדבלאטט" אינו רווחי עבור המפרסם משום שהוא בעל אג'נדה סוציאליסטית; ההשקפה הקפיטליסטית שלו הייתה אפוא תפיסה פוליטית וכן ביטוי לקריאה כלכלית של השוק. המתח הברור בין תפיסת העולם של שרהזון לתפיסת העולם של אנשי "דאס אבענדבלאטט" שיקף את מצב העניינים הפוליטי בעיתונות יידיש בסוף המאה התשע-עשרה. תנועות ומפלגות פוליטיות אשר צברו תאוצה בארצות-הברית בכלל ובניו-יורק בפרט באמצע שנות השמונים של המאה התשע-עשרה עמדו בזיקה ישירה להתפתחותה של עיתונות יידיש. הדוגמה המובהקת לכך הייתה כאמור המפלגה הסוציאליסטית על סניפיה, אשר הייתה בעלת השפעה מכרעת בקרב המהגרים היהודים בניו-יורק וכוח מוביל בעיתונות יידיש.

כך נוסד ב-1890 השבועון "ארבעטער צייטונג", אשר יצא לאור בחסות ה-United Hebrew Trades והמפלגה הסוציאליסטית (SLP) וסלל את הדרך להקמת עיתון הערב הסוציאליסטי "דאס אבענדבלאטט"

⁵⁷⁵ "סוציאליסטען און סאציאליזמוס", יודישע גאזעטען, 22.1.1897. ראו גם "87 דאלאר פון כולל אמעריקא", יודישע גאזעטען, 29.1.1897: "נחשפה הצביעות של הסוציאליסטים, שגונבים את כספי הפועלים העניים ומתנהגים בערמה [...] הסודות של חצר הקיסרות הסוציאליסטית עכשיו צפים כמו שמן על מים. האבענדבלאטט קיבל 87 דולר מיכולל אמריקה כדי להגן עליהם ולהוציא שם רע לגבאי ארץ-ישראל. [לואי] מילר [שותף לשעבר ב"דאס אבענדבלאטט" שפרש בגלל מחלוקות פוליטיות; "ל] אמר כך: 'האבענדבלאטט ממושכן בסכום של 12 אלף דולר, הם כל כך נכשלו בשבע השנים האלו שהדיו אינו שלהם, הנייר שאול ואין אות אחת בבית הדפוס שאינה ממושכנת. הם עומדים לפני פשיטת רגל [...] חייבים לירות את המכה הזאת'. במאמר אחר ייחס שרהזון את הרתיעה מהסוציאליסטים דווקא למהגר חדש מרוסיה: 'התנועה הסוציאליסטית החדשה שהוקמה בשיקגו על ידי יוג'ין דעבס מציגה כעת תחרות קשה לארגוני הסוציאליסטים הוותיקים יותר של הפועלים. אחד מהפעילים בתנועה החדשה הוא פרופ' א' הורוויץ, שנמלט מרוסיה והגיע לאמריקה. דעתו של הניהיליסט הרוסי הזה על החברים הסוציאליסטים מעניינת מאוד: 'אני עצמי סוציאליסט, אבל את מפלגת הפועלים הסוציאליסטית אי אפשר לסבול' [...] את התפקיד העצוב ביותר בתנועת הפועלים הסוציאליסטית משחקים העיתונים בידיש, הם הפנאטים ביותר והצועקים בקול רם ביותר" ("דיא אמעריקאנישע סאציאליסטען", יודישע גאזעטען, 23.7.1897).

⁵⁷⁶ "שרה'ס צבוע'ק-זאן", דאס אבענדבלאטט, 11.8.1898. ההדגשה במקור.

ארבע שנים אחר כך. עיתוניו של שרהזון עמדו בניגוד מובהק להתארגנות פוליטית זו ונחשבו לשמרניים הן מבחינה דתית, הן מבחינה פוליטית והן מבחינה כלכלית. "It hates the reform sects in in religion and the Socialistic tendencies in politics and economics", סיכם את עמדת

ה"טאגעבלאטט" העיתונאי והסופר האצי"נס הפגוד (Hapgood; 1869–1944) ב-1902.⁵⁷⁷

אולם לקראת סוף המאה התשע-עשרה עמדה העיתונות הסוציאליסטית בידיש בנקודת מפנה. מאבקים פנימיים במפלגה הסוציאליסטית הובילו לפיצול על רקע התנגדות למדיניותו של המנהיג הסוציאליסטי דניאל דה-ליאון. מאבקים אלו הובילו ב-1899 לפיצול בתנועה, לפרישת חברים רבים ולייסוד הקבוצה האופוזיציונית "הקנגרו" (kangaroo). כמה מן הפורשים, וביניהם אברהם קאהן, ייסדו את ה"פארווערטס" ב-1897. תפוצת העיתון "דאס אבענדבלאטט" החלה לרדת משנת 1897 כתוצאה מכמה גורמים: הגישה השלילית של העיתון כלפי פטריוטיות יהודית שהתעוררה עם משפט דרייפוס; התחרות עם ה"פארווערטס" שזה עתה הוקם; ולבסוף גם העלויות הגבוהות שנבעו מההפסד לשרהזון ול"טאגעבלאטט" במשפט ב-1901.⁵⁷⁸

למרות המשברים הללו, עם מפנה המאה חלה עלייה קבועה בתפוצת העיתונות הסוציאליסטית בידיש: ה"פארווערטס" הלך ותפס תאוצה כעיתון הסוציאליסטי המוביל, בייחוד מאז חזרתו של אברהם קאהן לתפקיד עורך העיתון ב-1902. בהדרגה תפס עיתון זה את מקום עיתוניו של שרהזון כשחקן המוביל בעיתונות יידיש.⁵⁷⁹ אם כן, השנים שבהן התנהל העימות העיתונאי בין "דאס אבענדבלאטט" לשרהזון והמשפט שבעקבותיו (1897–1902) היו שנות מפתח בהתפתחותה של עיתונות יידיש בניו-יורק מבחינה פוליטית ואידיאולוגית.

המאבק העקרוני בין העיתונים הסוציאליסטיים לגוונים של שרהזון שימש אפוא הד למאבק הפוליטי העירוני בניו-יורק בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. על הרקע הזה אפשר להבין את צמיחתה של עיתונות יידיש באמריקה גם כיצירה פוליטית; כלומר, כמפעל אשר הביא בחשבון את הכוחות הפוליטיים המקומיים ואת האופן שבו יש לחבור אליהם כאמצעי להרחבת ההשפעה. החיבור למוקדי הכוח של חברת הרוב והרווח שהופק מחיבור זה באו לידי ביטוי במשפטים שהתנהלו בין הצדדים בשנים 1898–1901. המאבק הכלכלי, הפוליטי והאידיאולוגי היו שזורים זה בזה מצד התובע ומצד הנתבעים גם יחד. מאבקים אלו הלכו והחריפו משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ולאורך שנות התשעים, והגיעו בסוף המאה לכדי קרע בלתי נמנע. תביעת הדיבה של שרהזון לא נוצרה אפוא בחלל ריק, ומבחינתו שילבה כמה סוגיות בוערות שנוקקו לטיפול ולהכרעה.

נוסף על המתח הדתי והמתח האידיאולוגי-פוליטי בין שרהזון למתחריו, למאבק בין שני הצדדים היה גם הקשר כלכלי ברור: משפחת שרהזון רצתה לשמור על פלח השוק שלה, ונלחמה בכל ניסיון לשבור את שליטתה בשוק. מאז ייסודו מחדש ב-1885 היה עיתונו היומי של שרהזון, "יידישעס טאגעבלאטט",

Hutchins Hapgood, *The Spirit of the Ghetto*, Edited by Moses Rischin, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1967 [1902], 180.

⁵⁷⁸ מילך, זכרונות, 92, 119–120.

⁵⁷⁹ על קאהן ועריכת ה"פארווערטס" בשנותיו הראשונות ראו אברהם קאהן, *בלעטער פון מיין לעבען*, כרך ג, ניו יארק: פארווערטס אסאסיאיישאן, 1926, פרקים 12–13; שם, כרך ד, פרקים 9–10; אהוד מנור, *עיתון למען האנושות: הפארווערטס – מהגרים, סוציאליזם ופוליטיקה יהודית בניו-יורק, 1890–1917*, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2008, 41–73; Moses Rischin, "Abraham Cahan and the New York Commercial Advertiser: A Study in Acculturation", *American Jewish History*, 2013, 64–73.

היומון היחיד בידיש בניו-יורק ובאמריקה כולה. גם העיתון השבועי של שרהזון, "יודישע גאזעטען" לא נתקל באיום רציני על בלעדיותו בשנים ההן. ייסוד "דאס אבענדבלאט" ב-1894 הפר אפוא את הבלעדיות של שרהזון בשוק העיתונים היומיים בידיש בניו-יורק, ועל כן יש להבין את המאבק שלו בהם גם על רקע כלכלי ומסחרי.

חששו של שרהזון היה מוצדק למדי בנסיבות ההיסטוריות: הניסיון לנגוס בפלח מהשוק ולמשוך קוראי יידיש היה מגיע מובהק מצד מתחריו. למעשה, ההחלטה לייסד עיתון יומי סוציאליסטי ב-1893 נבעה ישירות מן הרצון לערער על בכורתו של שרהזון בשוק ולהילחם בהשפעתו על הפועלים היהודים.⁵⁸⁰ הקמת העיתון הייתה פלישה מכוונת לטריטוריה שבה שלט שרהזון באופן כמעט בלעדי. מן הזווית הזו אפשר לתאר את המשפט כתביעה של היומון המוביל נגד היומון הסוציאליסטי הראשון בידיש. התביעה שיקפה את מאמציו של שרהזון לפגוע במתחריו כדי לשמור על בכורה בשוק העיתונות בידיש.⁵⁸¹ הערעור ההולך וגובר על עליונותו של שרהזון בשוק העיתונות בידיש בניו-יורק משתקף היטב בנתוני התפוצה מסוף שנות התשעים.⁵⁸² העיתונות הסוציאליסטית אכן התחרתה בשנים אלה בעיתוניו של שרהזון, והאיום העסקי שחש מצידה היה ממשי. נוסף על כך סדרת הכתבות נגד שרהזון ב"דאס אבענדבלאט" הייתה אף היא בעלת היבט עסקי: פרסום הכתבות נועד לפגוע בשמו של שרהזון, וכך להחליש אותו מבחינה כלכלית ולהרוויח מהפגיעה בעסקיו. טענה זו אכן הופיעה בכתב התביעה, כפי שצוטט לעיל.

הפערים בין שרהזון למתחריו נגעו גם לאופי המיזם שניהל כל אחד מהצדדים. מפעלו של שרהזון היה מראשיתו עסק משפחתי: הוא רתם את אשתו, את בנו הבכור יחזקאל ואת ילדיו הקטנים אברהם ורבקה להוצאת העיתון: יחזקאל היה מנהל העסק והילדים הקטנים היו סדרי הדפוס הראשונים. בבגרותם המשיכו הילדים להשתייך לעסק המשפחתי: יחזקאל הפך לשותף של אביו בעיתונים שהוציא לאור ולחלק בלתי נפרד מן הפירמה Son & Sarasohn, אברהם ייצג את אביו בכתי המשפט והבת רבקה נישאה לליאון קמייקי – שהיה עורך ה"טאגעבלאט" בפועל. במצב עניינים זה התקיים איחוד אינטרסים כלכלי, ארגוני ועסקי. מנגד, "דאס אבענדבלאט" פעל במתכונת של אגודת חברים – כפי שאפשר ללמוד מכתב התביעה שבו מוזכרים למעלה מעשרה נתבעים. העיתון עצמו יצא לאור על ידי ה-Workingmen Publishing Association שהיה קשור מבחינה ארגונית למפלגה הסוציאליסטית (SLP), ועל כן הושפע באופן מדי מן המצב הפוליטי ומהמתחים בתוך המפלגה.

מנקודת מבט כלכלית אין פלא שהמתחים והמאבקים בין שרהזון ומתחריו הלכו והחריפו לאורך שנות התשעים, אשר התאפיינו בגיוון ובצמיחה בעיתונות יידיש וכן בעלייה ניכרת בתפוצה. העיתונים היומיים, השבועיים והחודשיים שיצאו לאור בידיש שימשו הד לרעיונות פוליטיים וספרותיים מן הקשת הסוציאליסטית ועד לאנרכיזם, ונתנו הד לתסיסה הפוליטית והתרבותית של המהגרים היהודים בעיר.

⁵⁸⁰ הערך בורגין, די געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער בעוועגונג אין אמעריקע רוסלאנד און ענגלאנד, ניו יארק: פעראייניגטע אידישע געווערקשאפטען, 1915, 318.

⁵⁸¹ באוגוסט 1894 החל לצאת לאור בניו-יורק העיתון היומי "דער טעגליכער העראלד" (Daily Jewish Herald) עם המוסף השבועי "דער פאלקסאדווקאט".

⁵⁸² על העלייה בתפוצת עיתונות יידיש לגווייה בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה ראו לעיל, עמ' 52–53. במהלך העשור הראשון של המאה העשרים איבדו עיתוניו של שרהזון את בכורתם, וה"פארווערטס" הפך לעיתון היידיש היומי הנמכר ביותר בארצות-הברית. בהקשר זה טען יעקב סאפירשטיין, מו"ל השבועון "דער אידישער זשורנאל" ומתחרו של שרהזון, כי שרהזון ניסה להסתיר את הירידה בתפוצת עיתוניו בראשית המאה העשרים; ראו "א מויד מיט א כתב", דער אידישער זשורנאל, 3.5.1901.

במהלך העשור הזה החלה עיתונות יידיש לצבור מוניטין כעיתונות איכותית ויציבה, וקהל הקוראים שלה הלך והתרחב. התחרות על קהל קוראים זה הלכה והתרחבה גם כן, ואת תוצאותיה אפשר היה לראות במשפט שהתנהל לבסוף בין הכוחות המובילים בשדה.

ד. סערות פנימיות: היחס למשפט בעיתונות יידיש

שרהזון החליט לתבוע דווקא את "דאס אבענדבלאטט" בגין הפגיעה בשמו הטוב, אולם ההאשמות נגדו לא החלו בעיתון זה ואף לא הוגבלו לתחומים שהוזכרו בכתב התביעה. למעשה, כבר ב-1886 יצא העיתון "דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג" נגד שרהזון ועיתוניו. הרקע לפרסומים היה שביתת הסדרים בעיתוניו של שרהזון באוגוסט 1886.⁵⁸³ במקרה זה נגעה המחלוקת בין שרהזון למתחריו למאבק על זכויות הפועלים, אולם כתבה נוספת בעיתון זה מפברואר 1887 מלמדת שהמחלוקת בין האישים על גבי העיתונים שהוציאו לא הסתכמה ביחסם לשאלת העבודה המאורגנת.

בגליון זה פרסמו העורכים מכתב פתוח לשרהזון שבו טענו כי הוא משקר לגבי מספר העותקים שהוא מוכר כדי למשוך את המפרסמים. המשך המכתב החזיר את המחלוקת לשדה הפוליטי: לדברי העורכים שרהזון האשים את אנשי העיתון בכך שהם אנרכיסטים וסוציאליסטים בלי שנימק את דעתו. נוסף על כך טען שרהזון כי הם אינם מכבדים את השבת ומפעילים את מערכת העיתון ביום המנוחה. עורכי העיתון השיבו כי במשרדם אין כל עבודה בשבת, אך בעיתון של שרהזון עצמו לעומת זאת דווקא מועסקים עובדים ביום השבת במשך שעות ארוכות.⁵⁸⁴

כתבות אלה ודומות להן מעידות על המתח המתמיד בין שרהזון ובין עורכים ומוציאים לאור בשדה העיתונות בידיש בניו-יורק. המתח האידיאולוגי לא נגע רק לפער בין תפיסות עולם מתנגשות; לאורך שנות התשעים רבו המתחים גם בתוך המחנה הסוציאליסטי-יהודי עצמו. עיתונות יידיש הסוציאליסטית ידעה מתחים חוזרים בין השנים 1898–1901, ומתחים הללו השפיעו על סיקור המשפט בעיתונות יידיש. הכיסוי העיתונאי לדיון המשפטי משמש אפוא כמראה לקרע הפנימי במחנה הסוציאליסטי בעיתונות יידיש בניו-יורק של מפנה המאה.

ב-1897 פרסם ה"פארווערטס", שזה עתה נוסד, סדרת כתבות נגד השחיתות והאי-סדרים של הכוללים בניו-יורק בכלל ושל מנגנון הצדקה בפרט.⁵⁸⁵ שרהזון נזכר בכתבות הללו בשמו, והן עסקו בהרחבה בניסיונות השוחד לגבאים ובשימוש לרעה בכספי הצדקה. אנשי "כולל אמריקה" האשימו את שרהזון באופן גלוי באי-סדרים כספיים ובמעשי מרמה. בחודשים הללו פרסם העיתון "דאס אבענדבלאטט" את סדרת הכתבות שלו נגד שרהזון, אשר הובילה לבסוף לתביעת דיבה מצדו. לכאורה נראה כי לשני העיתונים הייתה מטרה משותפת, או לכל הפחות אויב משותף. שניהם הובילו קו סוציאליסטי ובמידת מה אנטי-דתי, ושניהם ראו בשרהזון סמל לשחיתות דתית וקפיטליסטית. אולם מעיון ב"פארווערטס" מתברר כי רבות מהכתבות נגד שרהזון כווננו בה בעת נגד "דאס אבענדבלאטט". בכמה מהכתבות הללו אף ערער

⁵⁸³ "דער סטרייק ביי מיסטער שרהזאן", **דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג**, 27.8.1886.
⁵⁸⁴ "אן עפפענטליכער בריעף אן ה' שרהזאהן", **דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג**, 25.2.1887, 4.3.1887, 11.3.1887. על כך העיר סדר העיתון בסוגריים: "(אמת, ווי איך בין א יוד! – דער זעצער)". המכתב הפתוח נגד שרהזון הסתיים במילים "מה יגיד שרהזון על זה? האם זה נכון? עורך של עיתון אורתודוקסי-יהודי מעסיק את העובדים היהודים שלו בשבת! תתבייש לך, אח חורג יקר! תתבייש לך, יהודי (יודעל) גס!".
⁵⁸⁵ ראו לדוגמה "יועט שרהזאן אנטלויפן פון ניו-יארק?", **פארווערטס**, 3.9.1897; "ווי שרהזאן צעפעלט זיך אין זיין איינגענעם נעץ", **פארווערטס**, 4.9.1897.

ה"פארווערטס" על אמינות התחקירים של "דאס אבענדבלאטט", טען כי העיתון מונע ממאבק פוליטי ולא מחתירה לאמת ולצדק, ולמעשה הגיש לקוראיו תחקיר נגדי.

כך למשל בכתבה מספטמבר 1897 טען ה"פארווערטס" כי העד המוביל נגד שרהזון פעל בתיאום עם "כולל אמריקה" כדי לטמון לשרהזון פח. העד, גבריאל (היימן) צוקרמן, העיד כי שרהזון הבטיח לו 500 דולר ואף שילם לו בפועל חלק מהסכום כדי להזיק ל"כולל אמריקה". לדברי ה"פארווערטס", צוקרמן רימה את אנשי "דאס אבענדבלאטט", אשר האמינו לדבריו ופרסמו אותם כחלק ממאבקם נגד שרהזון.⁵⁸⁶ בטור אחר פנה העיתונאי והעורך לואי מילר מעל דפי ה"פארווערטס" לעורכי "דאס אבענדבלאטט".⁵⁸⁷ הוא הגיב להאשמה כי מכר את טורי ה"פארווערטס" לשרהזון עבור מינוי ב"וועד הכללי", וטען כי אין להם כל הוכחה לכך. עוד כתב מילר כי אנשי "דאס אבענדבלאטט" מונעים ממאבק פוליטי פנימי ואינם פועלים באופן ענייני.⁵⁸⁸

במבט חיצוני נראית הביקורת שפרסם מילר ב"פארווערטס" קיצונית למדי: מבחינה פוליטית, דתית, אידיאולוגית ואף כלכלית – שני העיתונים היו בעלי עניין משותף בחשיפת מעשי השחיתות של שרהזון ובהחלשת כוחו. אולם השימוש של ה"פארווערטס" דווקא בפרשייה ציבורית זו כדי להיאבק בעיתון המתחרה מלמד כי הפיצול הפנימי בקרב הסוציאליסטים היה גדול וחילוקי הדעות מרים עד כדי כך שאפילו מקרה מובהק של "אויב הפועלים" לא הצליח לגשר עליהם. שרהזון היה מודע כמובן לחולשה הפנימית במחנה הסוציאליסטי, והשתמש בנקודה זו במשפט לטובתו.

מבחינת ה"פארווערטס" היה "דאס אבענדבלאטט" מטרה נוחה למדי להתקפה: היומון היה בשנים הללו תחת מתקפה פנים-סוציאליסטית, והטענה כי העיתון נגנב מהמייסדים וכי השתלטה עליו "קליקה" שרוחה זרה לרוח המייסדים הושמעה לעתים תכופות. תמצית הביקורת הייתה כי הנאמנות למנהיג הסוציאליסטי דניאל דה-ליאון מנוגדת לקו העקרוני של העיתון ולקו של המפלגה הסוציאליסטית (SLP). כבר בינואר 1897 פרסמו 42 חברים ב"ארבעטער צייטונג פאבלישינג אסאסיאישן" כרוז שבו הצהירו כי הארגון שהקימו ב-1890 לשם הוצאתו לאור של ה"ארבעטער צייטונג" התרחק מהמחויבות לעובדים ושכח את המטרות שלשמן נוסד. בהמשך הכרוז התייחסו המחברים ישירות למצב ב"דאס אבענדבלאטט":

"דאס אבענדבלאטט", אשר ה"פאבלישינג אסאסיאישן" מוציאים לאור זה שנתיים הצטמצם מאוד [...] התנועה כולה הייתה נגדם [...] עבורנו ישנה עכשיו דרך אחת: עיתון יומי חדש, עם הערכים שרצינו להגשים עד כה, ואשר הם לא אפשרו לנו להגשים.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ "צוקרמן'ס פערראטה פון כולל אמעריקא", פארווערטס, 7.9.1897.
⁵⁸⁷ לואי מילר (1866–1927), יליד וילנה שהיגר לארצות-הברית ב-1886 והתיישב בניו-יורק, היה פעיל סוציאליסטי ואיש איגודי עובדים. ב-1890 היה מילר ממייסדי ה"ארבעטער צייטונג", השבועון הסוציאלי-דמוקרטי הראשון באמריקה שיצא לאור ביידיש. מילר כתב ב"דאס אבענדבלאטט" עד שפרש ב-1897 על רקע ההתנגדות לקו הפוליטי של דניאל דה-ליאון, ובשנה זו היה שותף להקמת ה"פארווערטס" והתמנה לעורך העיתון. ב-1905 פרש מה"פארווערטס" והחל לערוך את העיתון היומי "די ווארהייט"; ראו זיינוולד דיאמאנט, "מיללער, לואיס ע", לקסיקון לספרות יידיש חדשה, ה, 628–631.
⁵⁸⁸ לואי מילר, "צו די אבענדבלאטט", פארווערטס, 10.9.1897; על שורשי הסכסוך בין מילר לאנשי העיתון "ארבעטער צייטונג" שהפך לעיתון היומי "דאס אבענדבלאטט" ראו מילך, זכרונות, 19–20.
⁵⁸⁹ "אן אלע גענאסען און דאס פובליקום אין אלגעמיין", YIVO Archives, RG 129, Box 5, Folder 25. על המודעה היו חתומים אישים בולטים בתנועה הסוציאליסטית יהודית, וביניהם מי שהקימו בהמשך 1897 את ה"פארווערטס": אב קאהאן, לואי מילר ואחרים. לכרוזים המודיעים על פתיחת העיתונים החדשים ועל אספות ציבוריות המסבירות את המהלכים ראו למשל "א לעבעדיקער צייטונג", "לעבע דער סאציאל דעמאקראט", "די טעגליכע פאלקסצייטונג ערשיינט"; YIVO Archives, RG 129, Box 5, Folder 25.

בכרוז שפרסם חבר המערכת ברנרד ויינשטיין ביולי 1899 בשם ועדת חברים הוא הצהיר על הצורך "להיפטר מכל מערכת ה'אבענדבלאטט', להיפטר מהחברים קראנץ, פייגנבוים ומגידוב", ועל הכוונה להקים עיתון פועלים חדש – "די אידישע פאלקסצייטונג".⁵⁹⁰ הצהרה זו פורסמה תוך כדי התנהלות המשפט על ידי חברים וחברים לשעבר במערכת "דאס אבענדבלאטט", והיא מלמדת על מידת הפיצול לא רק במחנה היהודי-סוציאליסטי – אלא אף בתוך העיתון עצמו.

הקרקע הפנימי הלך והחריף, ובנובמבר 1901 הגיע לידי כך שאיגוד המדפיסים היהודים-אמריקנים (Hebrew American Typographical Union, Num. 83) פרסם כרוז שהודיע על החרמת "דאס אבענדבלאטט". הכרוז קרא למפרסמים להימנע מפרסום מודעות בעיתון. הרקע לחרם היה החלטת "דאס אבענדבלאטט" מאוקטובר 1901 להעסיק סדרים ומדפיסים שיחליפו את הפועלים שפתחו בשביתה על רקע אי-הסכמות כספיות. לטענת איגוד המדפיסים, החרם הוביל לכך שהעיתון איבד מתפוצתו ולמעשה חדל להיות עיתון משפיע בקרב קהל הקוראים היהודים בדרום-מנהטן. האיגוד קרא שלא לפרסם בעיתון, והכריז כי תשלום עבור פרסומות בעיתון הוא כהשלכת הכסף לפח.⁵⁹¹ פעולה זו חרגה מעבר לגבולות של כתבה שלילית בעיתון או פרסום כרוזות, והייתה לה השלכה כלכלית הרסנית על העיתון. מבחינה זו התביעה של שרהזון הייתה מכה נוספת וקטלנית לעיתון, אשר באה בסופו של עימות מתמשך בין "דאס אבענדבלאטט" למתחריו בשדה היהודי-סוציאליסטי לגונוניו.

אמנם, גם מעל דפי העיתונות האורתודוקסית בידיש התנהלו ויכוחים פנימיים בנוגע לאי-סדרים בחלוקת כספי הצדקה ולמעורבותו של שרהזון בעניין. טענות נגדו הושמעו כבר מאמצע שנות השמונים, ולמעשה מאז שהתבססה בארצות-הברית עיתונות יידיש מתחרה לו. ביקורת נקודתית על אי-סדרים כספיים במפעלי הצדקה והתיווך של שרהזון אפשר היה למצוא בעיתונות זו מ-1892 והלאה; ה"ידישער קוריער" בשיקגו, "הפסגה" בבולטימור וה"פאלקסאדווקאט" וה"איזראליט" בניו-יורק טענו כבר אז כי שרהזון מנהל את כספי החברה "הכנסת אורחים" באופן לא תקין.⁵⁹² במובן זה היו הכתבות שפורסמו ב"דאס אבענדבלאטט" בשנים 1897–1898 המשך של מגמה קיימת והחרפתה. העימות בין שרהזון למתחריו מהקשת הדתית והפוליטית של עיתונות יידיש היה ארוך וקבוע. אולם כפי שאפשר לראות – עד סוף שנות התשעים היה זה ויכוח פנים-יהודי אשר לא חצה את גבולות הקהילה. מצב זה עמד להשתנות עם הפנייה לבית המשפט של ניו-יורק ב-1898.

ה. הפנייה לבית המשפט ושאלת הנאמנות הקהילתית

הסכסוך בין שרהזון לעורכי העיתון "דאס אבענדבלאטט" היה, כפי שהראיתי לעיל, חלק ממתח אידיאולוגי ופוליטי רחב יותר, אשר שיקף הן את התחרות הכלכלית והן את הפערים הסוציולוגיים בין קבוצות מהגרים יהודים בניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה. אולם המקרה שלפנינו חורג מגבולות המתח האידיאולוגי; מדובר היה בתיק משפטי שיצא מתוך השיח הפנימי היהודי אל ערכאות המשפט

⁵⁹⁰ "דאס אבענדבלאטט געגנב'עט", שם.

⁵⁹¹ לכרוז הייתה מצורפת עדות של סדר ב"דאס אבענדבלאטט" שהעיד כי מספר הגיליונות שהודפסו בימי חול נע בין 4,200–4,500 ליום, ומתוכם כ-500 הוחזרו בכל יום לאחר שלא נמכרו ועוד כ-1000–1500 נמכרו מחוץ לעיר. כלומר, תפוצתו היומית של העיתון בעיר ניו-יורק לא עלתה למעשה על 2,500 עותקים; ראו "ארבייטסגעבער, ווארפט ניט אייער געלד אין בלאטע!", YIVO Archives, RG 129 Box 5 Folder 32.

⁵⁹² ראו גולדברג, גצל זליקוביץ, 126.

האמריקניות. משום כך יש חשיבות להבנת הצעד שנקט שרהזון – שעיקרו העתקת הוויכוח מדפי העיתון אל אולם בית המשפט; מידיש לאנגלית; ומן ההקשר היהודי הפנימי אל ההקשר האמריקני הכללי. סוגיית הנאמנות הקהילתית העסיקה את החברה היהודית עוד מימי התלמוד, וכינויים כגון "מוסרים" או "מלשינים" שימשו לתיאור מי שהסגירו יהודים לרשויות החוק של הגויים. במזרח-אירופה בעת החדשה נעשה שימוש במוסרים כנשק במאבקים אידיאולוגיים ודתיים; משכילים יהודים באירופה שיתפו פעולה עם השלטונות פעמים רבות מתוך תפיסה אידיאולוגית, והסגירו לידיהם מנהיגים חסידיים שעברו על החוק. משכילים יהודים גם היו קרבן להלשנות ולמסירה לידי השלטונות מצד יריבים אידיאולוגיים בקהילה היהודית.⁵⁹³ עם ההגירה לארצות-הברית נוצר צורך לגבש מחדש את העמדה באשר לשיתוף פעולה עם השלטונות. מצד אחד, ארצות-הברית נתפסה כמקום שבו זכו יהודים למעמד שווה לזה של שאר האזרחים, ועל כן היו מחויבים לחוק באופן דומה; מצד אחר, הנאמנות הפנים-קהילתית המשיכה להיות בעלת משמעות, בייחוד באשר להסגרת פושעים או לפרסום פומבי של בעיות שנחשבו פנימיות. הפנייה אל השלטונות הוסיפה להיות שנויה במחלוקת, כפי שהראה גיל ריבק במאמרו על פשיעה יהודית בארצות-הברית בראשית המאה העשרים. לדבריו, מהגרים יהודים נמנעו במקרים רבים ממסירת מידע על פשיעה בחברה היהודית לרשויות המדינה. תופעה זו נבעה במידה רבה מן הרתיעה שבפעולת ההלשנה ("מסירה") על יהודים לשלטונות הלא-יהודים. תופעה זו רווחה עד כדי כך שבראשית שנות העשרים היה צורך לשכנע את קוראי העיתונים בידיש למסור מידע לרשויות על עבריינים יהודים. "בארצות-הברית", כתב עיתונאי היידיש דוד הרמלין, "אין כל היגיון בהימנעות ממסירת מידע מפליל על יהודים – משום שבאמריקה יהודים שווים לכל התושבים האחרים".⁵⁹⁴

הנאמנות הפנים-קהילתית המשיכה אפוא להתקיים גם לאחר ההגירה לאמריקה וההתיישבות בה, ולא נתפסה כפגיעה בהשתייכות לסביבה האמריקנית. על רקע מגמה זו בולטת עוד יותר בחירתו של שרהזון לפנות לבית המשפט ולנהל את הדיון הפנימי לכאורה בערכאה אמריקנית מובהקת. אמנם, יש כמובן הבדל ניכר בין תביעה פלילית שעשויה להסתיים במאסר ובין תביעה אזרחית שמסתכמת לרוב בקנס כספי. כפי שהראיתי לעיל, שרהזון עצמו נתבע במשפט דיבה שבע שנים לפני כן על ידי מהגר יהודי והפסיד בתביעה. אפשר שתביעה קודמת זו היא שהובילה אותו לבחור בערכאה זו לשם השגת מטרותיו.

אולם שרהזון היה שומר מצוות, ולכן נוסף על השאלה הקהילתית עורר המשפט גם שאלה הלכתית: בתי המשפט של המדינה נחשבים בדרך כלל ל"ערכאות של גויים", והפנייה אליהם מותרת על פי ההלכה רק במקרים חריגים.⁵⁹⁵ תביעתו של שרהזון בבית משפט כללי – מוסד שנחשב מבחינה הלכתית כ"ערכאות של גויים" – מעוררת שאלות מבחינה הלכתית ומבחינה מוסרית פנים-יהודית. מחלוקות וסוגיות משפטיות בין יהודים לבין עצמם אמורות להתברר במסגרת של "דין תורה", כלומר בערכאת שיפוט

David Assaf, "Informers," YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, 16 August 2010, 29 March 2020, ⁵⁹³ <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Informers>. האיום לתבוע עורך עיתון ב"ערכאות של גויים" הושמע מצד "די ניו יארקער אידישע פאלקסצייטונג" כבר ב-1889. מדובר היה באיום בתביעה כלפי ה"פאלקסאדווקאט" שבו פרסם גצל זליקוביץ מאמרים בקו אנטי-אורתודוקסי; ראו גולדברג, גצל זליקוביץ, 111 הערה 29.

Gil Ribak, "The Jew Usually Left Those Crimes to Esau: Responses to Accusations about Jewish Criminality ⁵⁹⁴ in New York, 1908–1913", *AJS Review*, 38 (2014): 8.

⁵⁹⁵ על האיסור ההלכתי ועל תחולתו ראו עזריאל הילדסהימר, "ערכאות של גויים באשכנז בשלהי ימי הביניים: הלכה ומציאות", *הקונגרס העולמי למדעי היהדות* 10, ג, כרך 1 (תשמ"ט): 217–224. Edward Fram, *A Window on their World: The Court; 224–217* (תשמ"ט): 217–224. *Diary of Rabbi Hayyim Gundersheim, Frankfurt Am Main 1773–1794*, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 2012, 50–62.

רבנית. שרהזון היה כמובן בקי בהלכות אלה, ואף נקט עמדה שלילית באשר לפנייה לבתי משפט בראשית 1898.

ביולי שנה זו פורסם שו"ת בבטאון "דער יידישער וועכטער" בנוגע לפנייה לבית משפט של המדינה. השו"ת היה קשור בענייניו של שרהזון, אולם למרבה הפלא היה הוא בצד הנתבע במקרה זה. כפי שהוזכר לעיל, המתחים בין "ועד הכללי" ל"כולל אמריקה" הלכו והחריפו לקראת סוף המאה התשע-עשרה על רקע חלוקת הכספים לאנשי היישוב הישן בירושלים. עם כישלונם של ניסיונות הגישור ביקשו חברי "כולל אמריקה" לתבוע את חברי "ועד הכללי", וביניהם שרהזון, בבית המשפט בניו-יורק. בעיתון "דער טעגליכער העראלד" פורסמה מודעה חריפה בעניין הפנייה לערכאה לא יהודית. הרבנים החתומים על המודעה, אשר כיהנו בבתי דין צדק ובבתי כנסת שונים בניו-יורק, יצאו נגד הזימון לבית המשפט. הם קראו לאנשי "כולל אמריקה" לעמוד לדין תורה, וטענו כי הפנייה לבית המשפט תכליתה "לחלל שם שמים וישראל ולהבאיש את שם היהדות".⁵⁹⁶ בתחתית המודעה פורסמו שני קולות קוראים נפרדים של רבנים אשר הביעו גם הם התנגדות לפנייה לערכאות משפטיות לא יהודיות:

הכי חסרנו רבנים אנחנו. רבנים נכבדים אשר ישבו על כסא ההוראה ביוראָפּ. [...] החובה עליכם לברר ב"ד [בית דין] המרוצה או בזבל"ג [זה בוורר לו ג': מעין בוורות שבה כל אחד מן הצדדים בוחר שלושה דיינים ושניהם יחד בוחרים את השופט השביעי; י"ל] [...] ויתקדש שם שמים".⁵⁹⁷ כאשר באו לפנינו אלה העומדים מצד הועד ומכתבי הזמנה בידם מהסופרים-קאָרט, ראיתי ויפג לבי כי יתרבה ח"ו [חס וחלילה] על ידי זה חילול השם ומלבד אשר שם ישראל יתחלל ע"י זה יוכל להיות ח"ו לדראון ארצינו הקדושה, וגם כאן יש לשאול האם אין תורה ואין משפט בישראל כי נשום משפטינו לפני ערכאות ואוהבינו ילעגו לנו! [...] לא נכון היא ע"פ ד"ת [דין תורה] לילך בערכאות טרם תציעו משפטכם לפני דייני ישראל.⁵⁹⁸

כפי שאפשר ללמוד מגילויי דעת אלה, הנימוק של "חילול שם שמיים" היה נימוק מרכזי בדחיית הרעיון של פנייה לערכאת שיפוט אמריקנית מקומית ובהעדפת ערכאה דתית-רבנית. ואמנם, הרב יהודה דוד איינשטיין, ראש "כולל אמריקה", התייחס להיבט ההלכתי של המעשה והסביר מדוע פנו אנשי "כולל אמריקה" לבית המשפט האמריקני ולא לדין תורה:

אמנם ראוי ונכון הוא לדון בפני דייני ישראל [...] אבל במקום שיד ישראל רופפה ובעל הדין הוא גבר אלים או במקום שאין דינים מומחים בישראל, או שיש לחוש לאיזה חשד עליהם, לדעתנו מוטב להביא הדבר בערכאות של גוים, ובפרט בארץ הנאורה הזאת שתורה אחת ומשפט אחד לישראל ולגוי והדיינים אינם נוגעים בדבר בעלי הדינים, ודונים ע"פ דינא דמלכותא המשוים קטן וגדול, ולא יבדילו בין בעלי אמונה זו או זו.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ הרב יעקב יוסף, שלמה נתן ואחרים, "הזמנת בית דין", דער טעגליכער העראלד, 11.3.1898.

⁵⁹⁷ הרב חיים יעקב וידרוויץ, שם.

⁵⁹⁸ הרב יהושע יוסף, שם. הרבנים החתומים על המודעות היו כולם ממתנגדי "כולל אמריקה" מאז הקמתו, ואף הוציאו קול קורא בעניין ביוני 1898; ראו "כולל אמריקה", עיריית ירושלים: ארכיון העיר, 275/6.

⁵⁹⁹ י"ד אייזנשטיין, "שאלה ותשובה: בדבר הזמנת ב"ד ודינא דערכאות של גוים בזמננו", דער יידישער וועכטער, 24.6.1898.

אייזנשטיין הדגיש כי לפנייה לבית המשפט קדמו ניסיונות להגיע להסכמה עם אנשי "ועד הכללי" בעניין בחירת הדיינים, וכי מצד "כולל אמריקה" לא היה זה צעד שננקט לכתחילה. את תשובתו ההלכתית חתם במילים הללו: "ואם לא יחשו לשמוע לנו אזי נהיה מוכרחים להביא משפטינו בפלילים ולהציל את עניי אמריקה בפרט ועניי מדינות אחרות בכלל היושבים בירושלים ובאה"ק [ארץ הקודש] מידי החזקים מהם ומגוזלם".⁶⁰⁰ הסכסוך הגיע בסופו של דבר אל בית המשפט בניו-יורק, אשר פסק לטובת אנשי "כולל אמריקה".⁶⁰¹ אולם גם אחר כך המשיכו להתגלע חילוקי דעות בין שני המוסדות. כאמור, באוגוסט 1898 תבע שרהזון את העיתון "דאס אבענדבלאטט" בבית המשפט. בעקבות תביעתו של שרהזון נעצרו לזמן קצר קראנץ ופייגנבוים. למחרת מעצרו של קראנץ פרסם העיתון "דער טעגליכער העראלד" דיווח קצר על המעצר ועל המשפט המתוכנן. בהמשך הידיעה טען הכותב – ככל הנראה העורך מיכאל מינץ – כי שרהזון לא היה צריך לנקוט בהליכים משפטיים:

אנו כמובן איננו "הכתוב השלישי" אשר יכריע מי משני הצדדים צודק, אולם דבר אחד אנו חייבים להוסיף: שרהזון, עורך עיתון אורתודוקסי, מתחיל כעת חילול השם גדול. אמת, "דאס אבענדבלאטט" כינו אותו גנב ועוד שמות דומים ומכוערים מאוד. על שרהזון הייתה מוטלת החובה להוכיח לקוראיו באמצעות העיתון שלו שההאשמות נגדו אינן נכונות. אם אינו יכול לעשות זאת – אל לו לגרור את השאלה של קופות הצדקה ושל רבי מאיר בעל הנס לבית המשפט. "דאס אבענדבלאטט" מיד יפרסמו שוב את מה שנכתב, בשינוי אחד: הפעם כבר יופיע הפרסום בשפה האנגלית וכל העיתונים הנוצריים יידעו ממנו. אילו ר' כתריאל צבי שרהזון היה חכם, הוא לא היה צריך להרשות זאת.⁶⁰²

דברי העיתון משקפים את החשש מן המבט החיצוני – העיתונים באנגלית והעולם הנוצרי האמריקני הסובב. העובדה שרהזון, המו"ל האורתודוקסי, פנה לערכאה חיצונית – נזקפת כאן לחובתו: היה עליו להשאיר את הוויכוח במסגרת העיתונות ביידיש – כלומר בתוך מסגרת השיח הפנים-יהודי – ולא להוציא את המחלוקת לכיכר העיר האמריקנית. שרהזון מצדו טען מעל דפי ה"יודישע גאזעטען" במהלך שנות המשפט כי מצבו של עורך עיתון גרוע משל אזרח פרטי שהוציאו את דיבתו רעה: אזרח פרטי יכול לתבוע את המפרסמים בבית דין, ואילו מעורך עיתון מצופה להשאיר את המחלוקת מחוץ לבית המשפט. כדוגמה לטענתו הביא את ה"התנפלות" כלשונו על "ועד הכללי":

כולם יודעים שהכותבים הסוציאליסטים אשר המציאו את השקרים נתבעו לדין ובית המשפט הבהיר כי כל מה שכתבו הוא שקר וסחיטה, והערכאות הגבוהות ביותר בדין הפלילי ובדין האזרחי יפסקו בקרוב בעניין. אולם ישנם כעת אנשים אשר לועסים את השקרים הללו אף על פי שהם יודעים שמדובר בשקר ובסחיטה, רק משום שהם סומכים על כך שהצד החזק מהם לא יתבע אותם לדין.⁶⁰³

⁶⁰⁰ שם. לחלקים הקודמים של התשובה ההלכתית בעניין ראו י"ד אייזנשטיין, "שאלה ותשובה: בדבר הזמנת ב"ד ודינא דערכאות של גויים בזמננו", *דער יידישער וועכטער*, 1.6.1898; 10.6.1898; 17.6.1898.
⁶⁰¹ "כולל אמריקה האט געוונען א פונקט", *דער יידישער וועכטער*, 12.8.1898.
⁶⁰² "קראנץ ארעסטירט!", *דער טעגליכער העראלד*, 23.8.1898.
⁶⁰³ "איבער לאנד און לייט", *יודישע גאזעטען*, 7.12.1900. יעקב סאפירשטיין סתר את טענות שרהזון כי בית המשפט קבע שדברי הסוציאליסטים הם שקר וסחיטה; ראו "1000 ערליכע דאימס!", *דער אידישער זשורנאל*, 7.12.1900.

ההחלטה לתבוע את עורכי "דאס אבענדבלאטט" בבית משפט אמריקני שיקפה אפוא את האי-נחת שחש שרהזון מן העוול שנגרם לו בעולם הציבורי הפנים-יהודי. מן העבר השני שיקפה התביעה את מידת האמון של שרהזון במוסדות המדינה, וגם את התועלת שהעריך שיפיק מהפנייה לערכאה זו. נראה כי הערכתו הייתה מבוססת על ניסיון משפטי קודם, וכן על היכרות עם המצב המשפטי הספציפי שבו היה נתון. יש מקום להעריך שרהזון ידע כי בתביעת דיבה רבים סיכוייו לנצח, ומשום כך העתיק את זירת המאבק מערכאה משפטית דתית-רבנית לערכאה משפטית אמריקנית; הדיון הועתק בהתאם משאלת האי-סדרים הכספיים ב"וועד הכללי" לשאלת שמו הטוב של שרהזון עצמו ולאפשרות להוכיח כי נגרם לו נזק. דיווח מן הדיונים שנמסר ב"דער יידישער וועכטער" מלמד גם כן על שאלת הנאמנות שליוותה את המשפט מראשיתו. על דוכן העדים עמד באחד הימים שמעון רוז מ"כולל אמריקה", אשר העיד כי שמע מפיו של שרהזון שהאחרון קיבל 2,400 דולר לשנה מ"וועד הכללי" עבור הפעילות שלו באמצעות העיתונים שבבעלותו.⁶⁰⁴ בתגובה לעדות זו שאל עורך הדין של שרהזון את רוז: "מדוע אתה כאורתודוקסי הלכת לעיתון הסוציאליסטי, האם אין עיתונים יהודיים אחרים?" על כך השיב העד:

אכן הלכתי לעיתון יהודי (בשנה שעברה – ל"יידישע העראלד" [דער טעגליכער העראלד]; "ל"). העורך הקשיב לי ורשם את דבריי, אבל אחר כך העורך ראה שאפשר לעשות עסקים טובים יותר בלי להדפיס את הכתבה הזאת, והעניין הושתק. אז הלכתי ל"אבענדבלאטט", כי זה הוא העיתון העצמאי היחיד והעיתון היחיד שאי-אפשר לקנות בכסף".⁶⁰⁵

מעדותו של רוז עולה כי לדעת עורך הדין אברהם שרהזון הייתה סתירה מובנית בין סוציאליזם ליהדות אורתודוקסית, וכי גם במקרה של מחלוקת פנים-קהילתית יש להעדיף "עיתון יהודי אחר" שחולק תפיסה אידיאולוגית דומה על פני עיתון סוציאליסטי. כלומר, חציית הקווים מבחינתו אינה בחשיפת הסיפור גרידא – אלא דווקא בעריקה אל המחנה הסוציאליסטי. שרהזון ציפה מיהודים אורתודוקסים לשמור על נאמנות למחנה הפוליטי-אידיאולוגי גם במחיר העלמת עין מפשעים.

1. תרגום לשוני ותרגום תרבותי

נראה כי הבחירה בערכאה משפטית חוץ-יהודית לליבון המחלוקת נתבררה כמוצלחת מבחינת שרהזון; את צעדיו יש הבין אפוא כחלק מהשתלבותו בחברה האמריקנית. ואמנם, לשם הפקת מירב התועלת מן ההליך המשפטי היה על שרהזון לעבור משוכה לשונית ותרבותית: את הוויכוח הפנים-יהודי ואת הכתבות בעיתון היה עליו לתרגם מידיש לאנגלית ומ"יהודית" ל"אמריקנית".

כתב התביעה כלל את הכתבה נגד שרהזון ב"דאס אבענדבלאטט" במקורה בידיש; לצדה הוגש לבית המשפט תעתיק לאותיות אנגליות וכן תרגום לאנגלית של הטקסט האמור. שלושת הטקסטים הללו שיקפו לטענתי לא רק עמידה על ביצוען של הנחיות משפטיות, אלא גם ביטוי לסוגיה שבמוקד הדיון. שאלת התרגום הנכון ושאלת ההעברה התרבותית המדויקת עמדו בתשתית המחלוקת בין הצדדים.

סוגיית התרגום רובצת לפתחו של כל בא דין שאינו דובר את שפת המדינה או שהראיות במשפטו אינן בשפה זו, ועל כן היא רלוונטית במיוחד לקבוצות מיעוט ולקבוצות מהגרים. במאמרה על מתרגמים סינים

⁶⁰⁴ ככל הנראה באמצעות קניית שטח פרסום בעיתונים; ראו יעקב ספירשטיין, "פושקע קארטס דורך קייבל", דער אידישער זשורנאל, 30.11.1900.

⁶⁰⁵ "שרהזאן'ס קלאגע קעגען אבענדבלאטט", דער יידישער וועכטער, 1.10.1898; דער יידישער וועכטער, 2.9.1898.

באמריקה בסוף המאה התשע-עשרה, תיארה מאי נגאי את השיבות של המתרגמים כשכבה מקצועית דווקא על רקע האווירה המקומית העוינת. נגאי דנה במאפיינים הסוציו-אקונומיים של מתרגמים אלה ובתפקידם התרבותי כמתווכים. לדבריה, המתרגמים המצליחים ביותר הן חברתית והן כלכלית היו אלה אשר נולדו בארצות-הברית. האוריינות היסודית בשפה האנגלית וההיכרות העמוקה עם התרבות האמריקנית עלתה בחשיבותה על מקורותיהם המעמדיים. במקרה של מתרגמים סינים-אמריקנים, השתייכו מתרגמים אלה למרחב מעמדי לימינלי בין קהילת המהגרים הסינית והמעמד הבינוני האירופי-אמריקני.⁶⁰⁶ אפשר אמנם לטעון כי הדור השני להגירה נמצא תמיד במרחב לימינלי שבין תרבות המוצא של המקום שממנו הגיע ובין התרבות השלטת במדינת היעד. אולם המתרגמים בני הדור השני להגירה אינם רק משתייכים למרחב זה – הם אלה שיוצרים אותו. בפעילותם כמתרגמים הם עוסקים באופן יומיומי בהעתקה תרבותית, ועל כן יש להם חשיבות יתרה במרחב הביניים שבין התרבויות.

במשפט שלפנינו אפשר לראות מרחב ביניים דומה המתבטא בתרגום ובהעתקה תרבותית: המתרגמים והטקסט המתורגם עצמו שימשו כאזור לימינלי בין הקהילה דוברת היידיש ובין המוסדות האמריקניים ובני מעמד הביניים. מבחינה זו היה אברהם שרהזון מתרגם חברתי ותרבותי קלאסי: הוא הגיע לארצות-הברית כתינוק עם הוריו שהיגרו ממזרח-אירופה, ידע יידיש ואנגלית מילדות, ובמשפט של אביו ייצג את דוברי השפה הזרה מול מוסדות המדינה ותרגם את הטקסטים ואת הרעיונות התרבותיים העומדים מאחוריהם עבור יושבי בית המשפט. לתיק של שרהזון מול "דאס אבענדבלאטט" היה אפוא ממד סמלי מובהק.

התביעה הוגשה לערכאה אמריקנית רשמית, וקטעי העיתון ביידיש תורגמו לאנגלית וגם הופיעו בלשון המקור בתעתיק לטיני. הכתבה המדוברת שימשה כהוכחה מצד התובעים, והוגשה כחלק מכתב התביעה כמוצג משפטי (Exhibit A).⁶⁰⁷ המשפט כולו היה אפוא תרגום תרבותי של עולם המהגרים היהודים ממזרח-אירופה לרשויות החוק האמריקניות: הדיון העקרוני במשמעות המילים, בחשיבות העיתונות עבור הקהילה, ביחסם של הצדדים לערכים האמריקניים, בהערכת שמו הטוב של שרהזון עבור דוברי היידיש באמריקה ובמידת הנזק שנגרם לו מן הפרסומים השלייליים בעיתון המתחרה – כל אלה שיקפו הקשר תרבותי וסוציולוגי רחב שהמשפט שרטט בקווים כלליים.

כיוון שהכתבות שבגינן הוגשה התביעה נכתבו ביידיש, נדרשו התובעים לתרגם אותן לאנגלית ולהסביר את משמעותן לשופט ולמושבעים. כפי שעולה מסיקור המשפט, כבר בשלב זה התגלעו חילוקי דעות בין הצדדים: הטקסט המתורגם לאנגלית הופיע בכתב התביעה ושימש כמוצג משפטי; אולם העד הראשון מטעם ההגנה והנתבע הראשון במשפט, עורך "דאס אבענדבלאטט" פיליפ קראנץ, תרגם אף הוא את המאמר מחדש וטען שתרגומו של שרהזון אינו מדויק.⁶⁰⁸ בדיווח אחר מהדיונים נכתב ב"דאס אבענדבלאטט" כך: "[בנימין] פייגנבוים תרגם לשופט, וכשתרגם את הצירוף "ועד הכללי" ל- central committee, העיר השופט: "central committee for Tammany Hall".⁶⁰⁹ כיוון ששרהזון

Mae M. Ngai, "A Slight Knowledge of the Barbarian Language": Chinese Interpreters in Late-Nineteenth and Early-Twentieth-Century America," *Journal of American Ethnic History*, 30, 2 (Winter 2011): 21.

⁶⁰⁷ שרהזון נגד רומברו, 7-9.

⁶⁰⁸ "שרהזון'ס פראצעס געגען אב. בלאט", דאס אבענדבלאטט, 5.3.1901.

⁶⁰⁹ "די פושקעס אין קאורט", דאס אבענדבלאטט, 30.8.1898.

הואשם על ידי העיתון באופן ישיר ועקיף בקשרים עם ה"טאמאני הול", לתרגום זה ולהערת השופט יש חשיבות בהבנת רוח המשפט והרקע לקיומו.

בנקודה זו יש להתעכב על משמעות התרגום מיידיש לאנגלית ועל השלכותיו. הגישה התרבותית לתרגום רואה בו מעשה של העברה תרבותית ולא הרקה של טקסט מלשון אחת ללשון אחרת בלבד. כך טען למשל הנס ורמיר, אשר ראה בתרגום פעולה בעלת משמעות החורגת מהעתקת מילים ומשפטים משפה אחת לאחרת. לדבריו, מעשה התרגום כולל מסירת מידע על טקסט שנכתב בלשון מסוימת במצב עניינים חדש ותחת תנאים תרבותיים ולשוניים חדשים ומבלי לאבד את מהותו.⁶¹⁰ גם במקרה שלפנינו שיקף תרגום הטקסטים מיידיש לאנגלית העברה תרבותית רחבה יותר: מן העיתון אל בית המשפט, מקהילת המהגרים דוברי היידיש אל הפרהסיה האמריקנית, מן ההקשר הדתי והאידיאולוגי של החברה היהודית אל ההקשר הפוליטי והחברתי של ניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה. התרגום הסמלי והתרבותי של הטקסטים שנדונו במשפט היה אפוא חלק בלתי נפרד מהתרגום המשפטי המילולי.

התרגום התרבותי והשלכותיו ניכרו היטב בכתבה שפורסמה ב"דאס אבענדבלאטט" בעת המשפט. תחת הכותרת "שרהזאן מוסר אותנו לבית המשפט כאנרכיסטים" טענו הנתבעים: "שרהזון מספר בתביעה שלו שאנו סוציאליסטים אפיקורסים, 'אנרכיסטים', 'מחבלים', ומקווה כך לשכנע את חבר המושבעים האמריקני". בציטוט מתוך כתב התביעה הוסיף העיתון כי שרהזון טען שהנתבעים "ייסדו עיתון בשם 'אבענדבלאטט' [...] במטרה להפיץ אנרכיה, סוציאליזם, אתאיזם".⁶¹¹ לדברי העיתון שרהזון ניהל משפט פוליטי: הוא חשב להעמיד את הסוציאליזם עצמו למשפט ("סאָשיאַליזם אָן טרייאַל"; Socialism on trial).⁶¹²

הנתבעים טענו כי מתחילת המשפט סימן שרהזון קו הגנה ברור שנשען על תפיסה סוציאליסטית כטיעון לאשמה. הם אמנם הבינו את כוונותיו ואת מטרותיו האמתיות, אולם לא יכולים היו להשפיע על מהלך המשפט. ואכן, המשפט נגמר בניצחון של שרהזון; המושבעים פסקו לטובתו ועורכי העיתון הסוציאליסטי חויבו בתשלום נזק והוצאות משפט. בדיווח ב"דאס אבענדבלאטט" למחרת פסק הדין נכתב כך:

בגזר הדין אין כל הפתעה. המשפט התנהל מתחילתו ועד סופו בקו של קפיטליסט, "ידיד האנשים" ודואג לטובת הכלל נגד חילונים, נגד סוציאליסטים, אנרכיסטים, ניהיליסטים, מנהיגי פועלים ואנשי חוק. שרהזון השתמש בפיתולים משפטיים ותכסיסים כדי להפנות את חבר המושבעים נגדנו. בנו של שרהזון ועורך הדין שלו סיפר למושבעים שבאנו מרוסיה, היכן שכל שורה צריכה לקבל אישור מאיש משטרה, ולכן כשבאנו לארץ חופשית כמו אמריקה שבה יש חופש עיתונות, אנחנו משתמשים בחופש הזה כדי להרוס אנשים, ושאנחנו אסירים נמלטים.⁶¹³

פסקה זו הציבה את המשפט כולו בשדה האידיאולוגי, והדגימה את טענת הנתבעים כי הדיון לא היה ענייני אלא פוליטי. לטענת "דאס אבענדבלאטט", העמדת הקפיטליזם כנגד הסוציאליזם הטתה את הכף לטובת שרהזון, אשר ניצל היטב את הדעות הקדומות השליליות נגד מהגרים מרוסיה ונגד אנרכיסטים. בנקודה זו

⁶¹⁰ מצוטט אצל Mary Snell-Hornby, "Linguistic Transcoding or Cultural Transfer? A Critique of Translation Theory in Germany," In *Translation, History, and Culture*, Edited by Susan Bassnett And Andre' Lefevere, London and New York: Pinter Publishers, 1990, 82.

⁶¹¹ "שרהזון מסר'ט אונז פאר געריכט אלס אנארכיסטן", *דאס אבענדבלאטט*, 24.8.1898.

⁶¹² שם.

⁶¹³ "שרהזון געווינט דעם פראצעס", *דאס אבענדבלאטט*, 6.3.1901.

מתברר כי מבחינה תרבותית תרגם שרהזון את האירועים באופן המיטבי עבורו, וכך זכה ליתרון. בהמשך הכתבה הודגמה טענה זו של הנתבעים:

כל אחד מן הקוראים שלנו יודע טוב מדי כמה קל להרתיע חבר מושבעים אמריקני (אלא אם כן הוא מורכב מאנשים מתקדמים ואינטליגנטים באופן יוצא דופן) במילים מפחידות כמו "סוציאליסטים", "אנרכיסטים", "ניהיליסטים", "מנהיג פועלים", ועוד מעל הכול כאשר מספרים להם שאנו באים מרוסיה הרודנית, אשר ממנה בקושי נמלטנו אל העולם החופשי, והגענו לכאן פראיים כל כך, עד שפשוט איננו יודעים מה לעשות בחירויות שניתנו לנו בארץ הזו, ואנו רוצים באמצעותן להרוס אנשים ולהרוג אותם.⁶¹⁴

מובן ששרהזון לא היה יוצא דופן בעמדתו: הזיהוי של מהגרים יהודים מרוסיה עם קיצוניות פוליטית ועם אנרכיזם רווח בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה. היו מי שהחשיבו נטייה זאת כסימן חיובי לאידיאליזם, ואחרים ראו בה סכנה חברתית.⁶¹⁵ לשם דוגמה, השבועון Tammany Times דיווח באוגוסט 1893 על הפגנות, אספות והתפרעויות בדרום-מנהטן על רקע מצוקת הפועלים. הכותב סיכם את השתלשלות האירועים כך:

The East Side disturbances began, as is well known, in an attempt to wreck Walhalla Hall on Orchard Street, because its proprietor would not give it, rent free, to a mob of Socialist and Anarchist Russian Jews who desired to hold a meeting in which to denounce capital and the "Capitalistic Press" [...]. From that time, every day, the same restless and un-American element, which desires nothing better than the overthrow of all law and order, held dozens of meetings.⁶¹⁶

מלבד הזיהוי של יהודים ממוצא רוסי עם רעיונות אנרכיסטיים, בולטים בציטוט הקצר שני מאפיינים נוספים של הפוליטיקה האמריקנית בת הזמן: שיפוט שלילי של ביקורת על הקפיטליזם והגדרה של עמדות כגון אלה כלא-אמריקניות. שרהזון, אשר היה בעל הון ונטה ממילא לקפיטליזם, השתמש ברוח הזמן וניצל אותה לטובתו. השאלה העקרונית שעמדה להכרעה במשפט הייתה כעת מידת הנאמנות של כל אחד מן הצדדים לרוח האמריקנית ולקפיטליזם עצמו. במילים אחרות: שרהזון, קראנץ ופייגנבוים לא התווכחו מי מהם "יהודי" יותר, אלא מי מהם "אמריקני" יותר; כלומר מי מהם מייצג את הערכים האמריקניים בני הזמן בצורה המיטבית. כפי שהראיתי לעיל, בנקודה זו היה לשרהזון יתרון גדול על הנתבעים, ויתרון זה השתקף בתוצאות המשפט.

אולם כמו בשאלת הפנייה לבית המשפט, גם השימוש של שרהזון במוצאם הרוסי של הנתבעים ובהיותם מהגרים דורש עיון. הלוא הוא עצמו היגר לארצות-הברית, ואף הוא הגיע מאזור שהיה בשליטת האימפריה הרוסית; מבחינה פנים-אמריקנית היו שייכים שני הצדדים לקבוצה אתנית-דתית דומה: מהגרים יהודים

⁶¹⁴ שם.

⁶¹⁵ לדיון בתופעה זו ולמקורות נוספים ראו מייקלס, אש בלבבם, 2-4.

⁶¹⁶ 4: 27.8.1893 (1, 16), *The Tammany Times*, "Anarchy Has No Show Here"; השבועון נוסד ב-1892 ויצא לאור בהוצאת Tammany Publishing Company.

ממוצא מזרח-אירופי. אך כאן מתחוויר כיצד הבין שרהזון את השדה שבו פעל וכיצד היה הוא מתרגם טוב יותר במובן התרבותי. שרהזון היטה את ההקשר התרבותי לטובתו והבין כיצד לתרגם את הרתיעה ממהגרים ומרעיונות סוציאליסטיים באופן שיועיל לו.

את מוצאו המזרח-אירופי הצניע שרהזון, ונראה שיש בכך כדי לאפיין את ההבדל בין שני הצדדים במשפט גם מבחינת היחס למקום שממנו באו: שרהזון לא ראה בסביבה הפוליטית שממנה הגיע מקור השראה רעיוני או פוליטי משעה שעזב אותה, ובנו הצעיר על אחת כמה וכמה; הוא שמר על קשר עם אישים ועם כתבי עת עבריים באירופה ובארץ-ישראל, אולם מבחינה כלכלית ותרבותית הזדהה עם סביבתו האמריקנית. אנשי "דאס אבענדבלאטט" לעומתו ראו ברוסיה מקור השראה פוליטי, רעיוני ואינטלקטואלי גם כאשר הביטו אליה מעבר לאוקיינוס, ולא מיהרו לאמץ את הרוח האמריקנית האמתית או המדומיינת שבתוכה חיו ופעלו.⁶¹⁷

אמנם, הייתה גם מידה מסוימת של צדק באפיון התרבותי והפוליטי שייחס שרהזון ליריביו: אינטלקטואלים רבים בני דורם של אנשי "דאס אבענדבלאטט" אכן ראו עצמם קודם כול כרוסים, ורק אחר כך כיהודים וכאמריקנים. המטען הפוליטי והאידיאולוגי שעמו היגרו לאמריקה היה אחד ממאפייני זהותם, ובמובן זה שרהזון דייק כאשר הטיח בפניהם את הקשר הרוסי. אפשר להבין את הטענה של שרהזון נגדם כהאשמה בכך שהאימוץ האידיאולוגי של רעיונות סוציאליסטיים (ואנרכיסטיים) היה למעשה אימוץ של המטען הרוסי ושל המורשת הרוסית על חשבון אימוץ המורשת המקומית האמריקנית ועל חשבון הסתגלות לחברה הקפיטליסטית שאליה היגרו.

שרהזון הזכיר בדבריו גם את חופש העיתונות, המעוגן בתיקון הראשון לחוקה מ-1791 לצד חופש הדת וחופש הדיבור.⁶¹⁸ לכאורה אמור היה הדבר לפעול לרעתו, שהרי תביעת הדיבה שלו פגעה בחופש העיתונות והגבילה את חירותם של עורכי "דאס אבענדבלאטט". אולם בדברו על ניצול לרעה של חופש העיתונות הפך שרהזון את הקערה על פיה: הוא הציג את עצמו כאזרח טוב אשר הבין את מהות האמריקניות וקיבל אותה על עצמו – ואילו את יריביו סימן כמתנגדים לעקרונות יסוד של האומה. על רקע האווירה הפוליטית המקומית ובחברה שהגדירה ביקורת על הקפיטליזם כאנטי-אמריקניות – התברר מהלך זה כיעיל במיוחד. היה זה גם שיקוף של המצב המשפטי של דיונים בתביעות דיבה בסוף המאה התשע-עשרה: אף על פי שחופש העיתונות היה מעוגן בתיקון הראשון לחוקה, ולמרות הניסיון המתמשך של עורכים ומוציאים לאור להסדיר את התחום בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה – לא נטו בתי המשפט להגן על עיתונאים ועורכים בתביעות מסוג זה.⁶¹⁹ תוצאות המשפט שלפנינו ייצגו אפוא נטייה משפטית רווחת במשפט האמריקני בן-הזמן.

בדיון על אודות מאפייניהם התרבותיים והפוליטיים של שני הצדדים ועל התרגום התרבותי שהתלווה למשפט יש לתת את הדעת גם על ותק ההגירה של הצדדים ועל מספר השנים שחיו באמריקה. שרהזון נולד בראשית שנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, ובעת המשפט מלאו לו כמעט 60 שנה. כמו"ל

⁶¹⁷ פיליפ קראנץ, כמו דמויות מובילות אחרות בעיתונות יידיש הסוציאליסטית, פרסם גם בעיתונות הרוסית בארצות-הברית וברוסיה; על קראנץ ועל אינטלקטואלים רוסים-יהודים אחרים שהיגרו לארצות-הברית בתקופה זו והמשיכו לאחוז בזהות אינטלקטואלית רוסית ראו קסדי, אל הגדה השנייה, 65–72.

⁶¹⁸ התיקון הראשון לחוקה האמריקנית קובע כך: "Amendment I: Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances" (1789).

⁶¹⁹ גליסון, כלב השמירה, 54 הערה 5.

וכעורך היה בשלב זה בעל ניסיון של כחצי יובל בשדה העיתונות בידיש בניו-יורק, בבוסטון ובשיקגו. עורכי "דאס אבענדבלאטט" היו ילידי העשור השישי של המאה התשע-עשרה, בשנות השלושים לחייהם, והעיתון שערכו החל לצאת לאור רק כחמש שנים לפני התביעה והמשפט. מבחינה זו יש חשיבות יתרה גם להבנת מקומו של אברהם שרהזון, עורך הדין של התובע ובנו הצעיר. שרהזון הבן גדל למעשה בארצות-הברית, אף כי לא נולד בה. הוא ייצג את הדור הצעיר ביותר של המהגרים, אשר גדל בארצות-הברית וספג את ערכיה מינקות. בעת המשפט היה אברהם בן כשלושים, בוגר בית ספר למשפטים בניו-יורק ובעל ניסיון בייצוג משפטי מול רשויות החוק האמריקניות.

אם כן, שרהזון האב היה בשנות המשפט מהגר ותיק למדי, אשר מאחוריו עמדו כמעט שלושה עשורי חיים בארצות-הברית. כך גם בנו הצעיר, אשר יכול היה להחשב כמעט כיליד המקום מבחינת החינוך והתרבות שספג. לעומתו היו קראנץ ופייגנבוים מהגרים טריים למדי; פחות מעשור עבר מאז שהיגרו לארצות-הברית בתחילת שנות התשעים ועד המשפט. על פי גילו, מוצאו והשתייכותו הדתית והקהילתית היה אפוא שרהזון שייך לעולם הישן של מזרח-אירופה; אולם מבחינת האסטרטגיות שנקט ובכל הנוגע להבנת השדה המקומי היה לו יתרון על פני מתחריו בעולם החדש. הוא היטיב מהם להבין את תנאי המשחק ואת ערכי היסוד של החברה האמריקנית בת הזמן, וכך שיפר את עמדת הפתיחה שלו באופן שהיטיב עם מטרותיו ועם טיעוניו. אגב כך שרטט שרהזון קו מפריד בין מי ששייכים באופן מלא לחברה האמריקנית אף על פי שהיגרו אליה ממקומות אחרים, ובין מי שלא השלימו את המעטק התרבותי הנדרש במעבר מהמולדת הישנה לארץ החדשה.

ז. מאבקים אידיאולוגיים בעיתונות המהגרים: המקרה האיטלקי

המאבק הפוליטי בקרב קבוצות מהגרים ושאלת היחס כלפי זרמים סוציאליסטיים לא היה נחלת המיעוט היהודי בלבד; קבוצות מהגרים אחרות עסקו גם כן בשאלה זו, וגם בקרב קבוצות אלה הייתה העיתונות זירה מכרעת. ברצוני לפנות כעת לתיאור מאבק דומה אשר נדון בבית המשפט האמריקני ובאמצעותו לעמוד על ההקשר ההיסטורי והחברתי שבו התקיימו מאבקים אלו.

תיק משפטי זה נוגע למאבק בין הקונסול האיטלקי הכללי בפילדלפיה ג'רלדמו נסלי (Naselli) ובין השבועון האיטלקי הסוציאליסטי Il Popolo שיצא לאור בפילדלפיה בין השנים 1905–1906. נסלי מונה לקונסול האיטלקי בפילדלפיה בשנת 1900. מעל דפי Il Popolo התפרסמה במהלך 1905 סדרת כתבות נגדו, אשר עיקרה היה האשמתו בשחיתות, בניצול הפועלים האיטלקים קשי היום ובמעילה בתפקיד שלשמו התמנה. לאחר אחת מן הכתבות החליט הקונסול לתבוע את עורכי העיתון על פגיעה בשמו הטוב בסכום של \$15,000.⁶²⁰ נסלי השתמש במעמדו ורתם את מחלקת המדינה לעיסוק בתביעה נגד העיתון. במהלך המשפט נעזר בחומרים שפורסמו בעיתון כדי לטעון בפני השופטים שהנאשמים חותרים תחת יסודות המשטר האמריקני, וכי נעשה לו עוול. פסק הדין היה לטובתו: הנתבעים חויבו לשלם לו אלף דולרים, וכן נידונו לשלושה חודשי מאסר.

⁶²⁰ לפי הכתבה מהעיתון סכום התביעה היה 10,000 דולרים; Carlo Tresca, "Count Naselli is Crazy," National Archives and Records Administration (RG 59), General Records of the State Department, Notes from the Italian legation in the United States to the State Department, 1861–1906, M-202, Roll 18 (להלן: רשימות מן השגרירות האיטלקית אל מחלקת המדינה).

ההגירה האיטלקית לאמריקה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הייתה דומה במובנים רבים להגירה היהודית בת הזמן. בין השנים 1820–1900 היגרו לארצות-הברית כמיליון איטלקים, 950,000 מתוכם היגרו בשני העשורים שבין 1880–1900;⁶²¹ בין השנים 1900–1920 היגרו כשלושה מיליון נוספים.⁶²² ההגירה נבעה מסיבות פוליטיות וכלכליות, ומקורה היה בעיקר דרום-איטליה. כמו המהגרים היהודים ממזרח-אירופה, גם המהגרים האיטלקים נטו להעדיף את הערים הגדולות: 90% מהם התיישבו במרכזים עירוניים, והפכו לחלק משכבת הפועלים של העיר האמריקנית במפנה המאה.⁶²³ רוב המהגרים האיטלקים השתייכו לכנסייה הקתולית, ומבחינה זו היו אף הם זרים לא רק מבחינה אתנית אלא גם דתית. מהגרים איטלקים ויהודים חלקו גם מרחבים אורבניים משותפים, בעיקר בשיכוני המהגרים באזורים העניים של דרום-מנהטן בניו-יורק.⁶²⁴

כמו קבוצות מהגרים אחרות בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, גם עבור מהגרים איטלקים שימשה העיתונות בלשון המולדת כר פוליטי ואידיאולוגי פורה. העיתונות באיטלקית הייתה חלק מהעיתונות האתנית בניו-יורק, אשר כללה ב-1880 כשמונה-מאות עיתונים וכתבי עת בשפות שונות. עם תום המאה הגיעה העיתונות האתנית להיקף של 1032 כתבי עת.⁶²⁵

בספרו על האנרכיסט האיטלקי-אמריקני קרלו טרסקה (Tresca; 1879–1943) תיאר חוקר האנרכיזם נונצ'ו פרניקונה את תפקיד העיתונות בקרב קבוצות פוליטיות רדיקליות של מהגרים איטלקים באמריקה. לפי ניתוחו של פרניקונה, בראשית המאה העשרים התארגנו מהגרים איטלקים רדיקלים במעגלי תרבות ייחודיים בתוך קהילת המהגרים האיטלקית הרחבה. קבוצה תרבותית ופוליטית זו הורכבה מקבוצות ומעגלים שונים. הציר המוסדי שחיבר בין מעגלים וקבוצות אלה היה העיתונות.⁶²⁶ הפעילים הפוליטיים הרדיקלים בקרב המהגרים האיטלקים חלקו עם אחיהם השמרנים (או השמרנים לכאורה) שפה, תרבות ומעמד סוציו-אקונומי. אולם הם נבדלו מקבוצת המוצא שלהם ביחסם לסדר הפוליטי, הדתי והחברתי. תיאור זה יפה גם לפעילים הפוליטיים היהודים מקרב המהגרים, וכך גם ההבחנה כי העיתונות שיצרו סיפקה עבור חברי הקבוצות הללו רשת של קשרים ומשמעות.

העיתונים הסוציאליסטיים והאנרכיסטיים באיטלקית בארצות-הברית במפנה המאה – שהבולטים שבהם היו *La Questione Sociale* ("הנושא החברתי"); נוסד בניו ג'רזי, 1895; *Il Proletario* ("הפועל");

⁶²¹ החישוב מבוסס על נתונים של מחלקת המסחר של ארצות-הברית; *Annual Report of the Immigration and Naturalization Service*, U.S. Department of Labor, Immigration and Naturalization Service, Washington: U.S. G.O, 1961–1962, 1965–1966, 42–43.

⁶²² Humbert S. Nelli, "Italians," *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, Cambridge and London: Harvard University Press, 1980, 545–560.

⁶²³ לסקירות מחקר על ההגירה האיטלקית לאמריקה ובייחוד על מעמד הפועלים בקרב המהגרים ראו Edwin Fenton, *Immigrants and Unions, A Case Study: Italians and American Labor, 1870–1920*, New York: Arno Press, 1975; Silvio M. Tomasi, Ed., *Perspectives in Italian Immigration and Ethnicity*, New York: Center for Migration Studies, 1977; Lydio F. Tomasi, Ed., *Italian Americans: New Perspectives in Italian Immigration and Ethnicity*, Staten Island, NY: Center for Migration Studies, 1985; Philip V. Cannistraro, Ed., *The Italians of New York*, New York: New York Historical Society, 2000.

⁶²⁴ למחקרים משווים על מהגרים יהודים ומהגרים איטלקים באמריקה בשנות ההגירה הגדולה ראו Thomas Kessner, *Golden Door: Italian and Jewish Immigrant Mobility in New York City 1880–1915*, New York: Oxford University Press, 1977; Christopher M. Sterba, *Good Americans: Italian and Jewish Immigrants during the First World War*, Oxford: Oxford University Press, 2003; Kenyon Zimmer, *Immigrants Against the State: Yiddish and Italian Anarchism in America*, Urbana: University of Illinois Press, 2015.

⁶²⁵ Gunther Barth, *City People: The Rise of Modern City Culture in Nineteenth-Century America*, New York: Oxford University Press, 1980, 64. n. 13.

⁶²⁶ Nunzio Pernicone, *Carlo Tresca: Portrait of a Rebel*, New York: Palgrave Macmillan, 2005, 21–22. (להלן: פרניקונה, קרלו טרסקה).

ניו-יורק, 1896); Il Popolo ("העם"; פילדלפיה, 1905) – היו גם בעלי נטייה אנטי-קתולית ואנטי-דתית בכלל. עיתונים אלה התנגדו להטפה דתית, קראו לשוויון זכויות לנשים, תמכו במיעוטים אחרים וקידמו יצירה תרבותית. העורכים והכותבים בעיתונים הללו, ובראשם קרלו טרסקה, ביקשו להעלות על סדר היום את קשיי הפועלים האיטלקים ולסייע להם בהתאקלמות. בדומה לסוציאליסטים יהודים בעיתונות יידיש ראה טרסקה את הסיוע המידי למהגרים כשלב ראשון בדרך לחינוכם האידיאולוגי והפוליטי, ושאף לארגן אותם במסגרת איגודים וארגוני פועלים. כך ניסח זאת עורך ה-Il Popolo ג'ובני די סילבסטרו:

The Journalist must defend and accuse; defend the weak, the unfortunate and the oppressed; accuse the rascals and all those who attempt to trample on the rights of the poor. [...] The arrest therefore of which our two friends have been the victims is the most shameful violence [...] a violence which could only have found accomplices among the American magistracy, which is recruited (excuse me for the word) from among the proprietors of saloons and hotels.⁶²⁷

ההתמקדות בפועלים ובעניים וההתנגדות לנורמות ממשל פסולות היו מתכונות היסוד של העיתונות הסוציאליסטית באיטלקית, וקווי הדמיון בינה ובין העיתונות הסוציאליסטית ביידיש רבים. ואכן, גם בעיתונות המהגרים באיטלקית באמריקה היו מאבקים בין סוציאליסטים לקפיטליסטים במפנה המאה, ואף הם הגיעו לעתים להכרעה בבתי המשפט. במיוחד נגע מאבקם של הסוציאליסטים והאנרכיסטים האיטלקים לפעילותם של הקונסולים ושל בעלי עמדות כוח אחרות בשוק התעסוקה האיטלקי-אמריקני.⁶²⁸ מסמכי המשפט השמורים בארכיון מחלקת המדינה כוללים תרגום לאנגלית של הכתבות שהתפרסמו בעיתון האיטלקי Il Popolo במהלך החודשים מאי ויוני 1905, וכן התכתבות בין הצירות האיטלקית בפילדלפיה למזכיר המדינה בווישינגטון. סדרת ההתכתבויות פותחת צוהר למקרה מקביל של מאבק אידיאולוגי בעיתונות מהגרים, אשר גלש במהרה להאשמות פוליטיות. מהמסמכים עולה כי הכתבות נגד נסלי האשימו אותו בכך שאינו ראוי להיות קונסול בגלל מעשי השחיתות שלו, וכן בכך שאינו משרת את האינטרס הציבורי. נסלי תואר כאדם בור, אינטרסנט, "fit to be in a wild beasts' cage".⁶²⁹

⁶²⁷ Giovanni di Silvestro, "The Colleagues' Solidarity" (translation), *Il Popolo*, 18.6.1905. האיטלקית אל מחלקת המדינה.

⁶²⁸ Marcella Bencivenni, *Italian Immigrant Radical Culture: The Idealism of the Sovversivi in the United States, 1890–1940*, New York: New York University Press, 2011, 76–77 n. 41. עורכי העיתונים הרבו לצאת נגד ה-padrone (מילולית: אדונים), דמויות מוכרות בכל קהילה איטלקית גדולה באמריקה. ה-padrone היו כוח רב השפעה בשוק העבודה האיטלקי, ושימשו כמתווכים בין המהגרים לרשויות האמריקניות. עם ההגירה מדרום איטליה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הלכו בעלי מעמד זה וצברו כוח, וחשיבותם בשוק הכלכלי והחברתי של שנות התשעים של המאה התשע-עשרה הייתה אדירה; הם שימשו חוליית התיווך עבור המהגרים במציאת עבודה, מגורים, שירותים אזרחיים ועוד. על מוסד זה ועל מקומו בקרב המהגרים האיטלקים באמריקה ראו Humbert S. Nelli, "The Italian Padrone System in the United States," *Labor History*, 5, 2 (1964): 153–167; Joan Younger Dickinson, "Aspects of Italian Immigration to Philadelphia," *Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 90, 4 (October 1966): 445–465; Gunther Peck, *Reinventing Free Labor: Padrones and Immigrant Workers in the North American West, 1880–1930*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

⁶²⁹ Giovanni di Silvestro, "Poor wretch!" *Il Popolo* (May 27; June 3; June 17); *Il Proletario* ו-*Il Popolo* לאורך שנת 1905: (August 6; August 13; September 3; September 4). לדיון בתיק המשפטי ובהקשרו הפוליטי ראו פרניקונה, קרלו טרסקה, 25–21.

במכתב ששלח בתאריך 3.8.1905 השגריר האיטלקי למזכיר המדינה הוא תיאר את האירועים בהרחבה מנקודת מבטו. לפי דבריו ג'ובאני דה סילבסטרו וקרלו טרסקה, העורכים והמוציאים לאור של השבועון Il Popolo בפילדלפיה, פרסמו במשך כמה שבועות מאמרים בנוגע לקונסול. השבועון נפוץ בקרב האיטלקים בפילדלפיה ובאזור, ולכן הפרסום גרם לו נזק ממשי. השגריר אף צירף תרגום של כמה כתבות מהעיתון, וביקש ממזכיר המדינה שהכתבות יועברו לרשויות המתאימות במדינת פנסילבניה לשם תביעת המפרסמים על הוצאת שם רע בהתאם לחוקי המדינה. עוד כתב כי הייעוץ משפטי מצביע על כך שהכתבות נמצאות בפירוש בתחום של הוצאת דיבה.⁶³⁰

ואמנם, הטענה כי מדובר בפרסומים שקריים הובילה לבדיקת האפשרות לתביעת דיבה נגד עורכי העיתון. בפתק בכתב יד מתאריך 8.8.1905 שנמסר למחלקת המדינה התעניין הנציג האיטלקי באפשרות זו: "Can the State prosecute for libel in this case, or must the defamed party bring suit? Does the State's attorney take action?"⁶³¹

בתגובה למהלכים אלה פורסם ב-Il Popolo ב-17 ביוני 1905 מאמר קצר תחת הכותרת "Count Naselli is Crazy". הכותב, קרלו טרסקה, התייחס לפנייתו של נסלי לערכאה משפטית לשם תביעת דיבה. טרסקה סיפר לקוראים כי נסלי תבע את העורכי העיתון למשפט ודרש 10,000 דולרים כפיצוי על הפגיעה בשמו הטוב. טרסקה ציין במרירות כי היה שוקל להתגייס לטובת נסלי אילולא כיסיו היו ריקים כל הזמן. על הטענה כי שמו הטוב נפגע השיב טרסקה כי אין כל ספק שנסלי אינו בעל שם טוב בקרב הקהילה, וכי גם מי שמורידים בפניו את הכובע בנוכחותו היו חוזרים על הדברים הקשים שהשמיעו באזני העורכים ביחס אליו, אילולא היו מפחדים כל כך להיפגע. "עייפנו מלראות קונסול איטלקי בז לפועלים האיטלקים", סיכם טרסקה.⁶³²

מדבריו של טרסקה עולות שתי טענות מקבילות לאלה של עורכי "דאס אבענדבלאטט" בתשובתם לשרהזון: הטענה הראשונה הייתה כי התובע הציג את עצמו כידיד הפועלים, אולם למעשה הוא פגע בהם וניצל את חולשתם; הטענה השנייה הייתה כי הנתבעים לא פגעו בשמו הטוב של התובע משום שאין לו שם טוב בקרב אנשי קהילתו. הנתבעים אף הדגישו, כמו עורכי "דאס אבענדבלאטט", כי הפרסום נבע מדאגה לאינטרס הציבורי ומתוך תחושת אחריות כלפי הפועלים. טיעונים אלה נועדו גם לשמש משקל נגד לתביעת הדיבה ולהגדיל את הסיכויים לזכות במשפט, או לכל הפחות להפחית את תשלומי הנזק. עיתונאים רבים נהגו להשתמש בטיעונים אלה כטיעוני הגנה בתביעות דיבה במהלך המאה התשע-עשרה; אולם כאמור לעיל, ברוב המקרים לא פסק בית המשפט לטובתם.⁶³³

נקודת דמיון נוספת בין שני המקרים המשפטיים נוגעת לזיהוי בין העורכים והכותבים ובין תפיסות פוליטיות רדיקליות. בפנייה רשמית אל מחלקת המדינה בעניין הכתבות נגד נסלי נכתב כך:

I hear that a group of Italian **anarchists and socialists** of Philadelphia, PA, who followed the lead of the brothers Giovanni and Giuseppe Di Silvestro and of Carlo Tresca, owners, publishers of newspaper "Il Popolo" of the said

⁶³⁰ 3.8.1905, The Italian Ambassador to the Secretary of State, רשימות מן השגרירות האיטלקית אל מחלקת המדינה.
⁶³¹ שם, 8.8.1905.
⁶³² Carlo Tresca, "Count Naselli is Crazy (translation)," *Il Popolo*, 17.6.1905, מחלקת המדינה.
⁶³³ גליסון, *קלב השמירה*, 54-55.

city to get on a hostile demonstration in front of the consulate of Italy there.⁶³⁴

הכותב הזכיר אפשרות של הפגנות עוינות מול השגרירות האיטלקית מטעם עורכי העיתון, אולם לעניינו חשוב במיוחד הזיהוי המידי של העורכים ושל תומכיהם כאנרכיסטים וכסוציאליסטים. כמו שראינו בתביעתו של שרהזון, גם כאן שימש האפיון הפוליטי השלילי כנימוק לחובתם של העורכים וכסיבה עקיפה או ישירה לעוינותם כלפי מושא הכתבה.

כאמור, הקונסול אכן תבע את עורכי העיתון, ואף זכה במשפט. כמו במקרה של שרהזון, נראה כי לתשתית הפוליטית היה חלק בתוצאות המשפט וכי הדיון היה מוטה מראשיתו: נסלי לא היה פקיד אמריקני ולכן לא חלה עליו חובת דיווח כמו על פקידי ציבור אחרים, והשופט הבהיר מראש למושבעים מה תהיה התוצאה הרצויה מבחינתו. באופן צפוי למדי הורשעו אפוא הנתבעים: הם נידונו לשלושה חודשי מאסר ולקנס כספי, ושחררו לבסוף בערבות של 2,500 דולרים.⁶³⁵

לשני המשפטים היו גם השלכות דומות ביחס לאישים ולעיתונים שעמדו במוקד התביעה: העורכים והכותבים אמנם לא חדלו מכתובה ביקורתית כלפי התובע, אולם העיתון שבו פרסמו את הכתבות המרשיעות לא התאושש מהמכה הכלכלית שהשיתה עליו התביעה. שני העיתונים נסגרו זמן לא רב אחרי שעורכיהם הפסידו בתביעה המשפטית – "דאס אבענדבלאטט" נסגר ב-1901; Il Popolo נסגר ב-1906. ההשוואה בין שני התיקים המשפטיים והעמידה על המהלכים שהובילו אליהם מדגישה את המאפיינים המשותפים לשניהם: פרסום כתבות תחקיר נגד בעל הון בעיתון סוציאליסטי של קבוצת מהגרים; האשמה באנרכיזם מצד מושא הכתבה; תביעת דיבה נגד עורכי העיתון בסכום גבוה במיוחד; דיון משפטי שנראה מוטה לטובת התובע; פסיקה לטובת התובע והשתת קנס כספי על הנתבעים. השוואה זו שופכת אור על תפקידה של העיתונות כזירה אידיאולוגית ופוליטית בקרב קבוצות מהגרים באמריקה של מפנה המאה, ומדגימה את המתחים בקרב קבוצות אלה בין בעלי ההון ובין מי שלא צברו הון בארץ החדשה או שימרו הון קיים מארץ המוצא. העמדת שני המקרים זה לצד זה חושפת גם את התשתית המשותפת לפערים סוציו-אקונומיים בקבוצות מהגרים שונות ומאירה את הקשרים בין עיתונות, הון ומערכת משפטית מנקודת מבטן של קבוצות מיעוט בארצות-הברית במפנה המאה העשרים.

ח. סיכום

בשמונה בדצמבר 1902 שלח העורך, הסופר והמו"ל ליאון זולוטקוף משיקגו מכתב לצבי הירש מסליאנסקי מניו-יורק. במכתבו עדכן זולוטקוף את מסליאנסקי בהכנות לביקורו המתקרב בשיקגו, והוסיף פסקה בעניין אחר:

ה' משה פ' גינצבורג המדפיס והמו"ל של הייד. [יש] קוריער ושותפם של שרהזאן & סאן נוסע ביום המחרת לנויארק לדבר מיוחד, והוא להביא בפלילים את שותפיו ולתבוע מהם לכל הפחות חמישה-עשרה (!) אלפים ר"ט (פחות או יותר) בעד השם רע אשר הוציאו עליו בכתב (Libel).

⁶³⁴ The Italian Ambassador to the Secretary of State, 2.8.1905, רשימות מן השגרירות האיטלקית אל מחלקת המדינה (החדגשה שלי).

⁶³⁵ פרניקונה, קרלו טרסקה, 30–31.

ה' גינצבורג כבר תבע אותם לדין בשיקאגא להפריד את קשר השותפות בינו ובין שרהזאן & זאהן, והקוריער יימכר בפומבי ע"י נאמן בית דין (רעסיווער) אחרי שבועיים ימים מיום המחרת.⁶³⁶

כשנה אחרי הכרעת הדין במשפט מול "דאס אבענדבלאטט" שבו זכה שרהזון, היה הוא הפעם בצד הנתבע מול עורך עיתון בידישי. משה פישל גינצבורג, שהיה שותף של משפחת שרהזון בהוצאת ה"יידישער קוריער" ובעזרתם הפך אותו לעיתון יומי ב-1892, תבע אותם לדין בגין אותה עילה שבה תבעו הם את העיתון הסוציאליסטי כמה שנים לפני כן – דיבה והוצאת שם רע. לדברי זולוטקוף לתביעה הזאת קדמה תביעה עסקית, והתביעה הנוכחית נגעה לפרסומים שליליים על גינצבורג בעיתון של שרהזון. עולם העיתונות בידישי, שבשנים אלה התבסס והתייצב בדרכו להפוך למוסד המוביל עבור המהגרים ממזרח-אירופה, הלך והעמיק את זיקתו לא רק עם קהילת המהגרים אלא גם עם מוסדות הממשל והמשפט בארצות-הברית. התביעות בבית המשפט שימשו הוכחה נוספת לזיקה זו ולביטחון שחשו עורכים ומוציאים לאור בידישי לשטוח את טענותיהם ולהסביר את עולמם הייחודי מול רשויות החוק המקומיות. גם מצד שרהזון לא הייתה התביעה נגד "דאס אבענדבלאטט" תביעת דיבה האחרונה נגד עורכי עיתון בידישי. בגיליון ה-22 בינואר 1901 דיווח ה"פארווערטס" כי שרהזון הגיש תביעת דיבה נגד מדפיס העיתון אייזיק גולדמן בבית המשפט באמצעות בנו, עורך הדין אברהם שרהזון. הפעם טען שרהזון כי קריקטורה שפורסמה בעיתון ב-20 בינואר 1901 ואשר בה הוצג פרצופו כפרצוף הדומה לכלב פגעה בשמו הטוב, ועל כן תבע מעורכי העיתון 30,000 דולרים עבור הנזק שנגרם לו. כחודשיים לאחר הפרסום דיווח ה"פארווערטס" בסרקזם: "כתריאל צבי שרהזון נשבע שפני הכלב אשר הודפסו במהדורת שבת של ה'פארווערטס' הם הפנים שלו עצמו, של כתריאל צבי שרהזון. הוא מבקש אפוא 30,000 דולרים תשלומי נזק".⁶³⁷ סכום התביעה הפעם היה גבוה ב-10,000 דולרים מסכום התביעה נגד "דאס אבענדבלאטט" שלוש שנים קודם לכן.

הדיון המשפטי התנהל כמה שנים אחר כך, באפריל 1904. לדברי ה"פארווערטס", גם כאן לא נפקד מקומו של המאבק הפוליטי: "בלהט ובאריכות טענו לפני המושבעים; חזק והרבה קיללו את הסוציאליסטים, את האנרכיסטים ואת ה'פארווערטס' והמסו את לבבם של שנים-עשר המושבעים והשיגו פסק דין נגד מדפיס ה'פארווערטס' על סך **שישה סנט, במזומן**".⁶³⁸ ה"פארווערטס" דיווח כמובן על המשפט באופן אירוני למדי, ולא החמיץ הזדמנות ללעוג לשרהזון ולהגחיק את תביעתו. כאשר פרסם שרהזון בעיתונו כתבה על תוצאות המשפט ועל הניצחון שהשיג, הגיב ה"פארווערטס": "על נצחונות כאלה נאמר הביטוי המפורסם בהיסטוריה: 'עוד ניצחון כזה ואבדנו'".⁶³⁹

מבחינת שרהזון לא הסתיימה תביעה זו בהצלחה כמו זו שקדמה לה הן מבחינה ציבורית-פוליטית והן מבחינה כלכלית. אולם הבחירה לפנות לבית המשפט והביטחון שערכאה זו היא הזירה המתאימה לבירור מחלוקות פנימיות בתחום העיתונות – מלמדים הן על מידת השפעתה של עיתונות יידיש בקרב המהגרים היהודים בניו-יורק במפנה המאה העשרים, והן על מידת האמון שרחשו מהגרים יהודים ממעמד סוציו-אקונומי בינוני-גבוה וממחנה פוליטי שמרני למערכת המשפט האמריקנית.

⁶³⁶ ליאון זולוטקוף לצבי הירש מסליאנסקי, 8.12.1902, הספרייה הלאומית בירושלים, אוסף צבי הירש מסלינסקי, V. 1282 / 82.

⁶³⁷ "דערקענט איר אים!", פארווערטס, 30.3.1901.

⁶³⁸ "דער הונד מיט דער יארמאלקע אין קאורט", פארווערטס, 30.4.1901. ההדגשה במקור.

⁶³⁹ "רבי כתריאל צבי שרהזאן אויפן וויטנעס-סטענד", פארווערטס, 1.5.1904.

כפי שהראיתי בפרק זה, את המשפט בין שרהזון ל"דאס אבענדבלאטט" יש לקרוא כמקרה מבחן למתחים הדתיים, הפוליטיים, האידיאולוגיים, הכלכליים והחברתיים שאפיינו את החברה היהודית בניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה; באמצעותו אפשר לעמוד על המאבקים המרכזיים שהעסיקו קבוצה זו בעשורים האחרונים של המאה. מה שעמד למשפט לא הסתכם אפוא בפרסום שלילי זה או אחר, אלא נגע בשאלות הבוערות עבור מהגרים יהודים בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה: תפיסות עולם מסורתיות מול תפיסות עולם מהפכניות, השתייכות לקהילה היהודית מול השתייכות לחברה הכללית, אמריקניזציה מול נאמנות לתרבות המוצא ועוד. חשיפת העמדה האידיאולוגית, הפוליטית, הדתית והכלכלית של כל אחד מן הצדדים במשפט הדגימה כיצד ייצגו שני הצדדים עמדות ותפיסות שהיו לאמתו של דבר רחבות ומקיפות יותר, ואשר אפיינו את הזרמים המרכזיים בקהילות המהגרים היהודים ממזרח-אירופה בעיר.

עוד הראיתי כי המתחים והתמות שהשתקפו במשפט לא היו ייחודיים למהגרים היהודים, וכי יש לבחון אותם בהשוואה למקרים מקבילים של קבוצות מהגרים אחרות במרכזים העירוניים באמריקה באותן שנים. לשם הוכחת טענה זו דנתי בתיק משפטי הנוגע לעיתונות המהגרים האיטלקית בפילדלפיה בארצות-הברית בתקופה הנדונה. ההשוואה בין שני התיקים המשפטיים חידדה את השאלות על אודות עיתונות ומשפט בקבוצות מיעוט בתוך בחברת רוב, והדגימה כיצד השאלות שעמדו בבסיס המשפט בעיתונות יידיש ייצגו באופן רחב יותר שאלות מרכזיות שהעסיקו קבוצות מהגרים בארצות-הברית במפנה המאה העשרים. פרק זה מדגים גם כמה מן השאלות העקרוניות שבהן עסקתי לאורך העבודה, והוא משמש מקרה מבחן לבחינת סוגיות יסוד שהוצגו בפרקים הקודמים. פרק זה מאיר את הקשרים בין עיתונות יידיש, כלכלה אמריקנית צומחת ופוליטיקה עירונית בניו-יורק, וכן את מאפייני היסוד של המתח הפוליטי הפנימי בעולם המהגרים היהודי בעיר במפנה המאה. הניתוח שהצעתי להבנת המשפט ומשמעותו ההיסטורית מחדד את ההבנה על שאלות היסוד של מהגרים יהודים בעיר על אודות שייכות וזרות ועל יחסי חברת המיעוט וחברת הרוב. כפי שמראה הפרק, מידת הטמיעה בחברה האמריקנית הייתה עניין למשא ומתן מתמשך בין השתייכות להסתגרות ובין אימוץ נורמות מקומיות לנאמנות לערכי הקהילה – תהא זו הקהילה האתנית או הקהילה הפוליטית שאליה השתייכו הצדדים. סוגיות יסוד אלה, אשר עומדות בלב הפרק, הן שמברחות את העבודה כולה.

חתימה וסיום

במאמר המוקדש להיסטוריוגרפיה כלכלית יהודית דן לאחרונה ההיסטוריון מייקל כהן בעניין המחודש בשאלות הנוגעות להיסטוריה כלכלית של היהודים בארצות-הברית בפרט ובעולם בכלל בעידן הקדם-מודרני והמודרני.⁶⁴⁰ כפי שמתאר כהן, מחקרים חדשים מסוג זה עוסקים בין השאר בשאלת אופיה של הכלכלה היהודית ובניסיון לקבוע אם ישנו ייחוד בדפוסי הכלכלה של יהודים בתקופות אלו. שאלה זו אפשר לנסח גם כשאלת המתח בין הקשר לתרבות (context vs. culture); כלומר כניסיון לענות על השאלה אם דפוסי הכלכלה של יהודים נבעו מן ההקשרים התרבותיים, הפוליטיים והכלכליים שבהם חיו, או שהיו אלה דפוסיים שנבעו ממסורת תרבותית וקהילתית ייחודית.

אולם כפי שמדגיש כהן, הדגשת הממדים הנוגעים למרחב ולזמן בהקשר כלכלי יהודי-אמריקני אין פירושה התעלמות מן הממדים התרבותיים של תופעה כלכלית בהקשר יהודי. מחקר כלכלי-היסטורי המביא בחשבון את תנאי הסביבה עשוי לעורר מודעות לקשרים ולזיקות ההדדיות בין המטען התרבותי שנשא מהגרים יהודים ובין המציאות התרבותית של החברה האמריקנית בת הזמן. דבריו של כהן, והגישה ההיסטורית שבבסיסם, עומדים ביסודה של עבודה זו. עיקרם – המבט הכפול על תופעות תרבותיות פנים-יהודיות מזה ועל המציאות הכלכלית והתרבותית האמריקנית מזה.

המחקר מוקדש לצמיחתה של העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה – תופעה היסטורית העומדת בצומת שבין אמצעים חומריים, שאיפות תרבותיות והזדמנויות כלכליות ופוליטיות של מהגרים יהודים ממזרח-אירופה בארצות-הברית. צומת זה קשור לתהליכי מודרניזציה שהתרחשו בעולם המערבי בכלל ובעולם היהודי לפזורותיו בפרט במהלך המאה התשע-עשרה. תהליכי המודרניזציה בחברה היהודית כללו היבטים רבים ושונים – הגירה המונית, תיעוש, קפיטליזם, חילון, השכלה, עיור, התארגנות פוליטית, התעוררות לאומית ותרבותית, השתלבות עמוקה בחברה הלא-יהודית הסובבת ועוד. העיתונות היהודית המודרנית שהתפתחה בשפות יהודיות ולא יהודיות בשליש האחרון של המאה ביטאה הן בתכניה והן בעצם קיומה את שאלת משמעותו של קיום יהודי מודרני על שלל היבטיו. העבודה דנה בתופעה היסטורית זו בהקשרה היהודי בסביבה העירונית האמריקנית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה ומתוך תשומת לב לתהליכים מקבילים וחופפים שהתרחשו במדינה בעשורים אלה.

צמיחת העיתונות בעברית וביידיש נדונה בעבודה מנקודות מבט שונות: שלושת הפרקים הראשונים הוקדשו להיבטים הלשוניים והתרבותיים של התופעה; שני פרקי התווך הוקדשו להיבטיה הפוליטיים והארגוניים; ואילו הפרק האחרון הוקדש להיבטים המשפטיים שהיו כרוכים בה. הפרק הראשון הוקדש לתנאים ההיסטוריים שאפשרו את צמיחתה של עיתונות ביידיש ובעברית בארצות-הברית. ראשית סקרתי את מצב העיתונות באות עברית במזרח-אירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה; בהמשך הפרק תיארתי בהרחבה את המעבר התרבותי והלשוני של עיתונות באות עברית ממזרח-אירופה דרך אנגליה לארצות-הברית, והראיתי את חשיבותה של תחנת ביניים זו בהתפתחות העיתונות המקבילה בעולם החדש.

⁶⁴⁰ כהן, היסטוריוגרפיה כלכלית יהודית, 541.

הפרק השני דן בזיקות ובקשרים בין עיתונות יידיש לעיתונות העברית בארצות-הברית בשנות צמיחתן. לאורך הפרק ניתחתי את היחסים בין היידיש לעברית בשדה העיתונות לאור המונחים שפיתחו אוריאלי ויינרייך ודן מירון בדבר לשונות במגע ויחסי סמיכות בין השפות, וכן לאור הבחנתו של איתמר אבן-זהר באשר לרב-מערכת יהודית לשונית ותרבותית. בפרק זה עמדתי על היחסים המורכבים והמשתנים בין שתי השפות, והראיתי כי מגעים וסמיכויות בין עיתונות יידיש לעברית התקיימו בשנות התגבשותן בהיבטים שונים ובאתרי מגע מגוונים. בניגוד למחקר המקובל, המפריד בין עיתונות יידיש לעיתונות עברית באמריקה, הראיתי כיצד בין שתי המערכות התקיימו זיקות ויחסים הדדיים בהיבטים שונים ומרובדים, ועמדתי על הגורמים לזיקות אלה. בהמשך הדגמתי כיצד דו-לשוניות פנים-יהודית זו התמוססה בהדרגה בסוף שנות השמונים של המאה התשע-עשרה וביתר שאת בשנות התשעים של המאה, ובמקומה צמחו שתי מערכות עיתונות חד-לשוניות – עברית מזה ויידיש מזה – שהיו שונות באופיין, בכוחן ובהשפעתן. כמו כן עמדתי על הפער בין מטענם התרבותי של יוצרי העיתונות באות עברית ובין המטען הלשוני והתרבותי של קהל קוראיהם.

בפרק השלישי הצגתי את הפערים בין מצב העברית למצב היידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה, והראיתי כיצד נבעו הפערים הללו ממערך מוסדי שונה. בהמשך הפרק ניתחתי את הנימוקים שהציגו העורכים והמוציאים לאור בייסוד עיתון בעברית או ביידיש, והשוויתי בין הצדקות פרגמטיות להצדקות עקרוניות לשימוש בשפה. כפי שהראיתי, הנימוקים לבחירה בעברית היו לרוב נימוקים עקרוניים תרבותיים ולאומיים, ולעתים הושמעו גם נימוקים דתיים. ביידיש לעומת זאת היו הנימוקים פרגמטיים בעיקרם: הבחירה ביידיש הוסברה על רקע המצב הפוליטי, מעמדם החברתי של המהגרים היהודים וההכרה במידת תפוצתה של היידיש בקרב הדוברים. לאחר שביססתי את הטענה שעברית ויידיש היו כרוכות זו בזו בעשורים הראשונים לצמיחת העיתונות באות עברית בארצות-הברית, בפרק זה הראיתי כיצד לקראת שלהי המאה הלכו המערכות הלשוניות והתרבותיות בשתי השפות ונפרדו זו מזו. לאורך הפרק הראיתי כי הפערים בין היצירה בעברית ליצירה ביידיש בארצות-הברית הלכו והעמיקו בעשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה, וקיבלו ממדים אידיאולוגיים ותרבותיים מובהקים. מסקנה זו הובילה אותי לעיון נפרד במהלך התפתחותה של עיתונות יידיש בארצות-הברית ולבחינה מחודשת של תופעות משפטיות ופוליטיות בצמיחתה. לבחינה מחודשת זו הוקדש חלקה השני של העבודה. בפרקים המחזיקים חלק זה הדגמתי באמצעות כמה מקרי מבחן כיצד הייתה צמיחתה של עיתונות יידיש כרוכה לבלי התר בנסיבות הפוליטיות והכלכליות הסובבות במרחב העירוני האמריקני. פרקים אלה מתמקדים בדמותו של כתריאל הירש שרהזון – מו"ל מוביל בעיתונות יידיש מוקדמת בארצות-הברית – שלטענתי מייצגת מגמות וסוגיות עקרוניות רחבות יותר בהתפתחות עיתונות יידיש בארצות-הברית.

בפרק הרביעי ובפרק החמישי סקרתי אפוא בהרחבה את ההיבטים הפוליטיים והמסחריים בעלייתו של כתריאל צבי שרהזון כמו"ל כמקרה מבחן לקשרים בין פוליטיקה עירונית לעיתונות מהגרים אמריקנית. באמצעות העמידה על התנאים הפוליטיים שבהם פעל שרהזון תרם פרק זה להבנה מחודשת של דפוסי יזמות בקרב מהגרים יהודים בארצות-הברית בשלהי המאה התשע-עשרה. לאורך פרקים אלה הראיתי כיצד הייתה קשורה יזמות זו לתנופה הקפיטליסטית של ארצות-הברית שלאחר מלחמת האזרחים ולהתחזקותם של מנגנונים פוליטיים במרכזים העירוניים של ארצות-הברית בעשורים האחרונים של

המאה התשע-עשרה. בפרקים אלו הראיתי כיצד התרחשה צמיחתה של עיתונות יידיש במקביל לתנופה הקפיטליסטית של ארצות-הברית שלאחר מלחמת האזרחים ובזיקה הדוקה להתחזקותם של מנגנונים פוליטיים במרכזים העירוניים של ארצות-הברית בעשורים האחרונים של המאה.

את התעצמותו המסחרית של שרהזון הדגמתי באמצעות שתי תופעות היסטוריות שהשתקפו בעיתונים שהוציא לאור: התופעה הראשונה היא צמיחת נתח הפרסום, והתופעה השנייה היא שביתות של עובדי דפוס וסדרים. שתי התופעות נדונו על רקע מגמות רחבות יותר הן בעיתונות האמריקנית הכללית, הן בעיתונות יידיש במזרח-אירופה והן בחברה האמריקנית בת הזמן. מהניתוח שהצעתי בפרק זה עלה כי תהליך צמיחתו של שרהזון כבעל עסק וכמוציא לאור ותהליך התארגנותם של עובדי הדפוס התרחשו במקביל זה לזה ומתוך השפעה הדדית.

הפרק השישי עסק במקרה מבחן להדגמת תופעות שנדונו לאורך העבודה. הפרק התמקד בתיק משפטי שעניינו תביעת דיבה מצד שרהזון כלפי עורכי העיתון הסוציאליסטי ביידיש "דאס אבענדבלאטט". כפי שהראיתי בפרק זה, את המשפט בין שרהזון ל"דאס אבענדבלאטט" יש לקרוא כמקרה מבחן למתחים הדתיים, הפוליטיים, האידיאולוגיים, הכלכליים והחברתיים שאפיינו את החברה היהודית בניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה. חשיפת העמדה האידיאולוגית, הפוליטית, הדתית והכלכלית של כל אחד מן הצדדים במשפט הדגימה כיצד ייצגו שני הצדדים עמדות ותפיסות שהיו לאמתו של דבר רחבות ומקיפות יותר, ואשר אפיינו את הזרמים המרכזיים בקהילות המהגרים היהודים ממזרח-אירופה בעיר.

עוד הראיתי כי המתחים והתמות שהשתקפו במשפט לא היו ייחודיים למהגרים היהודים, וכי יש לבחון אותם בהשוואה למקרים מקבילים של קבוצות מהגרים אחרות במרכזים העירוניים באמריקה באותן שנים. לשם הוכחת טענה זו דנתי בתיק משפטי הנוגע לעיתונות המהגרים האיטלקית בפילדלפיה בארצות-הברית בתקופה הנדונה. ההשוואה בין שני התיקים המשפטיים חידדה את השאלות על אודות עיתונות ומשפט בקבוצות מיעוט בתוך חברת רוב, והדגימה כיצד השאלות שעמדו בבסיס המשפט בעיתונות יידיש ייצגו באופן רחב יותר שאלות מרכזיות שהעסיקו קבוצות מהגרים בארצות-הברית במפנה המאה העשרים.

פרק זה האיר גם את הקשרים בין עיתונות יידיש, כלכלה אמריקנית צומחת ופוליטיקה עירונית בניו-יורק, וכן את מאפייני היסוד של המתח הפוליטי הפנימי בעולם המהגרים היהודי בעיר במפנה המאה העשרים. הניתוח שהצעתי להבנת המשפט ומשמעותו ההיסטורית חידד את ההבנה באשר לשאלות היסוד בעניין אודות שייכות וזרות ובעניין יחסי חברת המיעוט מול חברת הרוב. כפי שהראיתי במהלך הפרק, מידת הטמיעה בחברה האמריקנית הייתה עניין למשא ומתן מתמשך בין השתייכות להסתגרות ובין אימוץ נורמות מקומיות לנאמנות לערכי הקהילה – בין שהייתה זו הקהילה האתנית ובין שהייתה זו הקהילה הפוליטית שאליה השתייך כל אחד מן הצדדים.

מחקר זה משקף ניסיון אינטר-דיסציפלינארי לחשוף את הפוטנציאל הגלום בעיון משווה בתולדות התפתחותה של העיתונות בעברית וביידיש בארצות-הברית למחקר היסטורי ותרבותי של ההגירה היהודית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. מחקר מסוג זה משלב בין מקורות ושיטות מחקר מתחום הספרות, ההיסטוריה החברתית, לימודי התרבות ועוד. השילוב בין נקודות מבט שונות ומשלימות אלה מעשיר את התמונה ההיסטורית המוכרת לנו, ואף פותח ערוצים חדשים למחקרים נוספים בתחום. באמצעות המחקר ביקשתי להעמיד תמונה היסטורית מקיפה ומהימנה של צמיחת העיתונות בעברית וביידיש במרכזים העירוניים של ארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. פרקי העבודה

נועדו לשרטט תמונה היסטורית שאינה תלושה מן ההקשר האמריקני ואינה תולשת את האותיות העבריות זו מזו – אלא בוחנת את גילויי התרבות שנוצרו בשתי השפות מתוך מבט משווה ועל רקע הסביבה המקומית שבה התפתחו. במונחים שהציע כהן, עבודה זו עסקה במתח בין תרבות להקשר ובזיקות ההדדיות בין שניהם כפי שהשתקפו בצמיחתה של עיתונות באות עברית בארצות-הברית.

נושאי הליבה של עבודה זו קשורים באופן הדוק גם לשאלת משמעותה של העיתונות האתנית – במקרה זה בעברית וביידיש – בתהליכים חברתיים ותרבותיים של היטמעות בחברת הרוב האמריקנית במפנה המאה העשרים.

ספרו הקלאסי של רוברט פארק מ-1922 על עיתונות אתנית-אמריקנית והשפעתה התרבותית והסוציולוגית הציג את הטענה היסודית ולפיה אין סתירה עקרונית בין עיתונות המהגרים ללשוניותה ובין מגמות של אמריקניזציה ושל טמיעה תרבותית. פארק טען כי בטווח הארוך עיתונות המהגרים, ועיתונות יידיש בכלל זה, תקדם את טמיעתם החברתית והתרבותית של המהגרים בארצות-הברית.⁶⁴¹ כפי שהראיתי לאורך פרקי העבודה, מסקנתו של פארק מקבלת חיזוק מניתוח מגמות מובילות בעיתונות יידיש בארצות-הברית בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. באמצעות בחינת היבטים שונים של צמיחת העיתונות ביידיש ובעברית הדגמתי כיצד טמיעה תרבותית זו לא נגעה לתוכן העיתונים בלבד, אלא גם למגמות שגילמו כתבי העת בעצם קיומם: זיקה פוליטית מובהקת, מגמות מסחריות וכלכליות רחבות, יחסי כוח בשוק העבודה וזיקה אל השדה המשפטי – כל אלה היו חלק מן המשא ומתן התרבותי של עיתונות מיעוטים מול חברת הרוב ומן הצורך של חברת מהגרים להסתגל למציאות המקומית על רבדיה. במובנים אלה הייתה עיתונות יידיש בארצות-הברית למן שלביה הראשוניים שיקוף של רוח המקום ושל זרמים מרכזיים בעיתונות האמריקנית ובחברה האמריקנית בת הזמן.

עבודה זו מוסיפה משום כך נדבך הכרחי לתחום המחקר של היסטוריה יהודית אמריקנית, ומשמשת נקודת מוצא לדיון במערכות תרבות ולשון בהקשר מודרני בפזורות יהודיות אחרות במפנה המאה העשרים. מחקרים עתידיים בתחום העיתונות היהודית במרכזים יהודיים באימפריה העות'מאנית ובאימפריה הרוסית במפנה המאה העשרים עשויים לצאת נשכרים ממחקר זה ומן השימוש בהיסטוריה חברתית וכלכלית לשם הבנת תופעה יהודית מודרנית זו. חוקרי תרבות ימצאו בעבודה זו נקודת מוצא פורייה לשילוב בין היסטוריה חברתית, עיתונות מודרנית ומקומה של תרבות מיעוטים על רקע חברת רוב דומיננטית. גם בתחום ההיסטוריה המשפטית מעלה מחקר זה תרומה להבנת תפקידם התרבותי של תיקים משפטיים בראייה היסטורית, בייחוד באשר לקהילות מהגרים בעלות שפה מינורית.

שאלות רבות נותרו כמובן ללא פתרון, וביניהן שאלת התפתחותה החומרית של העיתונות באות עברית בארצות-הברית; שאלת צמיחתם של בעלי מקצוע בתחום הדפוס היהודי בארצות-הברית מבחינה חברתית ומעמדית; תהליך התבססותה של טיפוגרפיה עברית מקורית בארצות-הברית; והאופנים המגוונים שבהם התבססה כלכלת העיתונות באות עברית על רקע ארצות-הברית של מפנה המאה העשרים. שאלות אלה,

⁶⁴¹ פארק, עיתונות המהגרים, 49–50, 62–65, 87. למגמות דומות בעיתונות מהגרים בארצות-הברית מסוף המאה העשרים ולמסקנות דומות לאלה של פארק בנוגע לאסימילציה ראו לאחרונה, Andrea Hickerson and Kristin L. Gustafson, "Revisiting the Immigrant Press," *Journalism*, 17, 8 (November 2016): 943–960.

ורבות אחרות, עורך מחכות למחקרים שיצעדו בנתיבים חדשים ויעמיקו את התמונה ההיסטורית הידועה לנו באשר לחברת המהגרים היהודית בארצות-הברית בעידן ההגירה ההמונית.

עסק של עיתון דומה למסע של ספינה: ביציאה מקווים כולם למזג אוויר טוב ולהגעה מהירה אל היעד, אולם לא לכל הספינות יש מזל – כמה מהן יילחמו בסופה ובגלים, כמה מהן יטבעו ואחרות יזכו להגיע לנמל המיועד. גם עורכים הם מלאי תקוות בהוצאת הגיליון הראשון; אולם רבים מהם נכשלים, רבים אחרים שוחים בסערה וחיים בטרדה, ומעטים מאוד מגשימים את התקוות המתוקות של חלומותיהם.⁶⁴²

מילים אלה, מזכרונותיו של המו"ל כתריאל צבי שרהזון, מציגות באופן ציורי את הקשרים בין הגירה, יזמות ועיתונות בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. הדימוי שהציע שרהזון לתיאור דרכו של היזם דומה לתיאור דרכו של המהגר: מסע בים מחוף המוצא אל חוף היעד. מן הציטוט נראה כי לפי השקפתו של שרהזון, הן יזמות עסקית והן הגירה הם תהליך מתמשך, מסע ארוך ורב סיכונים, ולא פעולה חד-פעמית בעלת תוצאות מידיות. אם נשתמש במונחים שהציע שרהזון עצמו, נוכל לתאר את המחקר הנוכחי כניסיון להבין את מסעה של ספינת התרבות היהודית המודרנית במסעה מן העולם המזרח-אירופי אל המציאות האמריקנית בת הזמן; להבחין בין מאפייניו הייחודיים של המסע למאפיינים רחבים יותר של מסעות דומים שהתרחשו בתקופה המתוארת; ולעמוד על זרמי העומק ועל הסערות שבהם נעה ספינה חד-פעמית ושאפתנית זו.

⁶⁴² שטארקמן, זכרונות שרהזון, 278.

א. מקורות ראשוניים

1. עיתונים וכתבי עת

עיתונים וכתבי עת בעברית

- האמת, ניו יורק, 1894
אהלי שם, ניו יורק, 1896
הדאר, ניו יורק, 1947–2000
הזמן, ניו-יורק, 1895–1896
היום, סנט פטרבורג, 1886
הלאם, ניו יורק, 1903
המאסף בארץ החדשה, ניו יורק, 1881
המודיע לחדשים, ניו יורק, 1900–1902
המורה, ניו יורק, 1894
המליץ, אודסה, 1889–1898
העברי, ניו יורק, 1892–1895
הפסגה, ניו יורק; שיקגו, 1890–1898
הצבי, ירושלים, 1897
הצופה בארץ החדשה, ניו יורק, 1871
הצפירה, ורשה, 1889
השלוח, ברלין, 1897–1901
השקפה, ירושלים, 1897
התורן, ניו יורק, 1913–1915
התקופה, ניו יורק, 1950
חבצלת, ירושלים, 1901
לוח אחיעבר, ניו יורק, 1918
מעט לעת: קבץ לחכמה ולספרות, ניו יורק, 1900
עדות לישראל, ניו יורק, 1889
קדימה, ניו-יורק, 1899
קרן אור, שיקגו, 1889

עיתונים וכתבי עת בידיש

- דאס אבענדבלאטט, ניו יורק, 1898–1901
דיא אידישע וועלט, ניו יורק, 1902–1903
דיא נואיארקער יידישדייטשע צייטונג, ניו יורק, 1870
דיא ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג, ניו יורק, 1886
דיא נייע צייט, ניו יורק, 1898
דער אידישער זשורנאל, ניו יורק, 1900–1901
דער אמת, בוסטון, 1895–1896
דער טעגליכער העראלד, ניו יורק, 1895–1898
דער יידיש-אמעריקאנער פאלקס-קאלענדער, ניו יורק, 1897–1898
דער יידישער וועכטער, ניו יורק, 1898
דער מארגען זשורנאל, ניו יורק, 1951
דער פאלקסאדווקאט, ניו יורק, 1889
יודישע גאזעטען, ניו יורק, 1876–1900
יידישע פאלקסצייטונג, ניו יורק, 1883–1884
יידישע טאגעבלאטט, ניו יורק, 1892–1910
פארווערטס, ניו יורק, 1897–1904

עיתונים וכתבי עת בלועזית

- Il Popolo*, Philadelphia, 1905
Il Proletario, New York, 1905
New York Times, New York, 1889–1895
New York Tribune, New York, 1881
Printers' Ink, 1901
The Hebrew American, New York, 1894
The Jewish Exponent, Philadelphia, 1888
The Sun, New York, 1891–1899
The Tammany Times, New York, 1893

2. ארכיונים ואוספים

מחלקת הארכיונים, הספרייה הלאומית, ירושלים

ארכיון שלמה בובר, ARC. 4* 1222

ארכיון אריה ליב שינהויז, V 1056 01 101

אוסף צבי הירש מסלינסקי, V 1282

Kollel America Papers, Jewish Theological Seminary of America Library, MIC. 4025
F 29830, ירושלים, Kollel America Papers, Jewish Theological

הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי

Hebrew Literature Society, US – 114

עיריית ירושלים: ארכיון העיר

כולל אמריקה, 1946–1897

ארכיון ייווא בניו יורק, YIVO Archives, New York

Hebrew-American Typographical Union, RG 445

Yiddish Press 1890's–1950's, RG 129

American Jewish Historical Society (AJHS) Archives, New York

Kasriel H. Sarasohn Collection, P-708

Alexander Harkavy Papers, P-50

Columbia University Rare Book & Manuscript Library

Abraham H. Sarasohn Papers, 1902–1943

New York County Surrogate's Court, Records Department

Samuel Streit and Lewis A. Streit against Kasryel H. Sarasohn

Sarasohn against Workingmen's Publishing Association

Sarasohn against Rombro

New York Public Library

Irma and Paul Milstein Division of United States History, Local History and Genealogy,

New York City directory

The U.S. National Archives and Records Administration

General Records of the State Department, RG 59, Notes from the Italian Legation in the

United States to the State Department, 1861–1906, M-202, Roll 18

ב. ספרות משנית

1. פרסומים באות עברית

- אבן-זהר, איתמר, "אספקטים של הרב-מערכת עברית-יידיש", *הספרות 35–36* (תשמ"ו): 46–54.
אטאמוק, שלמה, *יידן אין ליטע*, ווילנע: ליטואנוס, 1990.
אטינגר, שמואל, *בין פולין לרוסיה*, ירושלים: שז"ר ומוסד ביאליק, 1994.
אייזנשטיין, יהודה, *אוצר זכרונותיי*, חלק ראשון, ניו-יורק: י"ד אייזנשטיין, תר"ץ.
אלידע, עוזי, *העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ ישראלית, מ"הצבי" ל"האור"*, 1884–1914, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2015.
אלישביץ, דמיטרי, "הצנזורה הממשלתית על הפרסומים היהודיים בקיסרות הרוסית", בתוך: *תולדות יהודי רוסיה: מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית*, ב, בעריכת איליה לוריא, ירושלים: שז"ר, 2012, 63–72.
אלרואי, גור, *אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ-ישראל בראשית המאה העשרים*, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2004.
אלרואי, גור, *המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית, 1875–1924*, ירושלים: שז"ר, 2008.
אלרואי, יהודה ויוסף כרוסט (עורכים), *ספר קהילת סובאלק ובנותיה: בקלורובה, ויז'אן, סייני, פונסק, פיליפובה, פשווולה, ראצק*, תל אביב: יאיר ע"ש אברהם שטרן, 1989.
אפרתי, נתן, "יהדות אמריקה ויהודי ארץ-ישראל – קשרים בשלהי המאה הי"ט", *קתדרה 55* (תש"ן): 73–81.
אפרתי, נתן, *העדה הספרדית בירושלים: ת"ר–תרע"ז (1840–1917)*, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999.
באר-מרקס, רוני, "בין הסתגרות להסתגלות: כתב העת 'הלבנון' והתמודדותה של החברה האורתודוקסית במזרח אירופה עם אתגרי המודרנה", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2011.
בארון, שלום, *במבחן החירות: פרקים בתולדות יהדות אמריקה*, ירושלים ותל אביב: שוקן, תשל"ז.
בורגין, הערץ, *די געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער בעוועגונג אין אמעריקע, רוסלאנד, און ענגלאנד*, ניו יארק: פאראייניקטע אידישע געווערקשאפטען, 1915.
בלונדהיים, מנחם, "הרבנות האורתודוקסית מגלה את אמריקה: הגיאוגרפיה של הרוח במתווים של תקשורת", *בעקבות קולומבוס; אמריקה 1492–1992*, בעריכת מירי אליאב-פלדון, ירושלים: שז"ר, תשנ"ז, 483–510.
בלונדהיים, מנחם, "כלי תקשורת תרבותיים במעבר: מהדרשה המסורתית לעתונות היהודית", *קשר 21* (1997): 63–79.
בעל מחשבות (איזידור אלישיב), "צוויי שפראכען – איין איינציקע ליטעראטור", *געקליבענע שריפטען*, צווייטער באנד, ווילנא: שרעבערק, 1910, 57–65.

ברטל, ישראל, "אמריקה של מעלה: ארצות הברית כאידיאל וכמופת ליהודי מזרח אירופה במאה התשע-עשרה", בעקבות קולומבוס; אמריקה 1492–1992, בעריכת מירי אליאב-פלדון, ירושלים: שז"ר, תשנ"ז, 511–522.

ברכות, ז', "די געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין מאסאטשוזעטס: 1882–1938", יארבוך פון אמאפטטייל, 2 (1939): 219–247.

ברנשטיין, צבי הירש, "על דבר היהדות והיהודים בנויארק לפני ל"ד שנים", בתוך: ילקוט מערבי: מאסף שנתי, בעריכת הרמן רוזנטל ומ' רדין, ניו יורק: א"ח רוזנברג, תרס"ד, 128–134.

ברקוביץ, י"ד, הראשונים כבני אדם, תל אביב: דביר, תשי"ט.

גאון, משה, העיתונות בלאדינו: ביבליוגרפיה, ירושלים: מכון בן-צבי באוניברסיטה העברית ובית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, תשכ"ה.

גוידא, י', "די יידישע פרעסע אין אמעריקע", דער 20סטער יארהונדערט: ליטערארישע אויסגאבע פיר 1900, רעדאקטירט פון אלכסנדר הארקאווי, ניו יארק: א' הארקאווי, 1900.

גולדברג, אברהם, "קבלת הפנים לרב יעקב יוסף בעיתון הניו יורקי ביידיש פאָלקסאדוואַקאט", חוליות 10 (2007): 261–273.

גולדברג, זאב, "גצל זליקוביץ: משכיל ועיתונאי יהודי במפנה המאות", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995.

גורן, אריה, "העתונות היהודית בארצות הברית", קשר 6 (1989): 3–16.

גורן, אריה, "שנות ההתבגרות של יהדות אמריקה, 1881–1918", בתוך: ההגירה היהודית הגדולה וגיבושה של יהדות אמריקה, בעריכת אריה גורן ויוסף ונקרט, ירושלים: שז"ר, תשל"ז, 75–95.

גלאטשטיין, יעקב, ש' ניגער, הלל ראגאף (רעדאקטארס), פינף און זיבעציק יאר יידישע פרעסע אין אמעריקע: 1870–1945, ניו יארק: י.ל. פרץ שרייבער פאראיין, 1945.

גלבווע, מנוחה, "העיתונות העברית – כל ההתחלות", קשר 1 (1987): 3–10.

גלבווע, מנוחה, לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ב.

גרוס, נחום, "מבוא: על חקר היזמות היהודית", בתוך: יזמות יהודית בעת החדשה: מזרח אירופה וארץ-ישראל, בעריכת רן אהרנסון ושאול שטמפפר, ירושלים: מאגנס, תשס"א, 17–24.

גרטנר, אריה, "התהוותה של יהדות אמריקה, 1840–1925", בתוך: ההגירה היהודית הגדולה וגיבושה של יהדות אמריקה, בעריכת אריה גורן ויוסף ונקרט, ירושלים: שז"ר, תשל"ז, 9–23.

גרטנר, אריה, היישוב היהודי בארצות הברית: מראשיתו ועד ימינו, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1988.

גרינבוים, אברהם, "חברת מפיצי השכלה ברוסיה ובעיית היידיש", הקונגרס העולמי למדעי היהדות 11, ב, כרך 2 (תשנ"ג): 39–42.

גרינבוים, אברהם, "חדר הבנות ובנות בחדר הבנים במזרח אירופה לפני מלחמת העולם הראשונה", בתוך: חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים, בעריכת רבקה פלדחי ועמנואל אטקס, ירושלים: שז"ר, תשנ"ט, 297–303.

דייוויס, משה, "הצופה בארץ החדשה": מקור לתולדות יהודי מזרח-אירופה באמריקה", בתוך: בית ישראל באמריקה: מחירים ומקורות, ירושלים: מאגנס, תשמ"ד, 31–73.

דיינארד, אפרים, קהלת אמעריקא, א, סנט לואיס: מוינעשטער פרינטינג, תרפ"ו.

הולצמן, אבנר, "בין עברית לידיש: הלכה ומעשה בכתיבתו הדו-לשונית של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי", חוליות 10 (2007): 95–108.

הורוויץ, אהרן יהודה לייב, רומניה ואמריקה, ברלין: דפוס פרידלענדר, 1874.

הילדסהימר, עזריאל, "ערכאות של גויים באשכנז בשלהי ימי הביניים: הלכה ומציאות", הקונגרס העולמי למדעי היהדות 10, ג, 1 (תשמ"ט): 217–224.

הלקין, שמעון, זרמים וצורות בספרות העברית החדשה, ספר ראשון: פרקים בספרות ההשלה ובספרות חיבת ציון, בעריכת צפורה כגן, ירושלים: מוסד ביאליק, 1984.

הערש, ליבמאן, די יודישע עמיגראציע: איהר גרויס, אייגענארטיגקייט, סבות, בעדייטונג און רעגולירונג, וילנה: די וועלט, 1914.

הערש, ליבמאן, "ההגירה היהודית לארצות-הברית 1899–1925: ניתוח דמוגרפי", בתוך: ההגירה היהודית הגדולה וגיבושה של יהדות אמריקה, בעריכת אריה גורן ויוסף ונקרט, ירושלים: שז"ר, תשל"ז, 25–74.

הרכבי, אלכסנדר, דיא יידיש דייטשע שפראך: אזוי גוט א שפראך וויא אללע אנדערע שפראכען, ניו יארק: יידישע גאזעטטען, 1886.

הרכבי, אלכסנדר, היש משפט לשון לשפת יהודית? תשובה ברורה לשוטני שפת יהודית המדוברת, ניו יארק: ראזענבערג, תרנ"ו.

הרשב, בנימין, התרבות האחרת: יידיש והשיח היהודי, ירושלים: כרמל, תשס"ו.

ווינרייך, מאקס, "אינעווייניקסטע צוויי-שפראכיקייט אין אשכנז ביז דער השכלה: פאקטן און באגריפן", די גאלדענע קייט 35 (1959): 3–11.

ווינשטיין, בערנארד, די אידישע יוניאנס אין אמעריקא: בלעטער געשיכטע, ניו יארק: פאראייניקטע אידישע געווערקשאפטן, 1929.

וולקוב, שולמית, "מפעל המודרניות של יהודי אירופה: פיצול ואחידות", בתוך: הציונות והחזרה להיסטוריה: הערכה מחדש, בעריכת שמואל נח אייזנשטדט ומשה ליסק, ירושלים: יד בן-צבי, 1999, 279–305.

ווינברגר, משה, היהודים והיהדות בנויארק, ניו-יורק: ניו-יארקער יידישע צייטונג, 1887.

ווינרייך, אוריאל, יידיש לאוניברסיטה: מבוא ללשון יידיש ולתרבותה, ניו יורק וירושלים: יווא ומאגנס, תשל"ז.

וינר כהן, נעמי, "האמריקניזציה של היהדות", בתוך: יהודי ארצות-הברית; קובץ מאמרים, בעריכת אריה גרטנר ויונתן ד' סרנה, ירושלים: שז"ר; היברו יוניון קולג', תשנ"ב, 109–156.

ורסס, שמואל, "יד ימין דוחה יד שמאל מקרבת: על יחסם של סופרי ההשכלה ללשון יידיש", חוליות 5 (1999): 9–49.

זילברשלאג, יצחק, "ראשיתה וראשונותה של עברית באמריקה", בתוך: הגות עברית באמריקה, בעריכת מנחם זהרי, אריה טרטקובר וחיים אורמיאן, כרך ראשון, תל אביב: יבנה; ברית עברית עולמית, תשל"ב, 15–41.

זלקין, מרדכי, "אל תחדלו בוא בינינו: כתב העת 'פרחי צפון' ותפקידו במעריך החברתי-משכילי באימפריה הרוסית", קשר 35 (2007): 63–69.

חייקין, יוסף, **יידישע בלעטער אין אמעריקע: א צושטייער צו דער 75 יאריקער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין די פאראייניקטע שטאטן און קאנאדע**, ניו יארק: יוסף חייקין, 1946.

טורי, יעקב, "ראשית העיתונות היהודית בהולנד", בתוך: ספר הזיכרון לבנימין דה פריס: קובץ מחקרים של חבריו ותלמידיו, בעריכת ע"צ מלמד, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשכ"ט, 310–327.

טשעריקאווער, אליהו (רעדאקטאר), **געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן**, ניו יארק: ייווא, 1943–1945.

יהושע זליגמן, "חברת 'שוחרי שפת עבר', שיקגא", בתוך: תחית לשון: קובץ, יוצא ע"י אגודת מפיצי שפת עבר וספרותה באמריקה למלאת עשר שנים לקיומה, בעריכת מאיר וקסמן, ניו-יורק: האגודה, תרע"ג.

ירדני, גליה, **העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863–1904**, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, תשכ"ט.

כ"ץ, בן ציון, **זכרונות: חמישים שנה בהיסטוריה של יהודי רוסיה**, תרגם וערך ברוך קרוא, תל אביב: נ' טברסקי, תשכ"ג.

כהן, חגית, "סחר הספרים הטורנס-אטלנטי וצמיחתו של מרכז תרבות היידיש בארצות-הברית, 1890–1939", **עיונים בתקומת ישראל** 20 (2010): 437–466.

כהן, חגית, **נפלאות בעולם החדש: ספרים וקוראים ביידיש בארצות-הברית, 1890–1940**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2016.

לדרהנדלר, אלי, **לאן?: זרמים חדשים בקרב יהודי מזרח אירופה**, יחידה 5: ההגירה למערב ולעולם החדש, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ו.

לוי, יעל, "עיתונות יהודית בארצות-הברית, 1913–1918: עברית, יידיש ואנגלית – זיקות ויחסי גומלין", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2015.

לחובר, פישל, **תולדות הספרות העברית החדשה**, תל אביב: דביר, תשי"א.

ליף, חיים, "לראשיתה של הפובליציסטיקה העברית החדשה באמריקה", בתוך: הגות עברית באמריקה, כרך ג, בעריכת מנחם זהרי, אריה טרטקובר וחיים אורמיאן, תל אביב: ברית עברית עולמית על יד הוצאת יבנה, תשל"ד, 237–239.

ליפשיץ, יחזקאל און און אליהו טשעריקאווער (רעדאקטארס), **געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג אין די פאראייניקטע שטאטן**, א–ב, ניו יארק: ייווא, 1943–1945.

ליפשיץ, יחזקאל, "די ערשטע רוסיש-יידיע מאסן אימיגראציע און די אמעריקאנער יידן", **ייווא בלעטער** 5–4 (1932): 312–329.

לנג, יוסף, "תגובות היישוב בארץ ישראל על פרשת דרייפוס וביטויין בעיתוני התקופה (1894–1906)", קשר 37 (2008): 39–55.

לנג, יוסף, "תגובות העיתונות העברית בארץ ישראל על פרשת דרייפוס (1894–1906)", קשר 46 (2014): 16–29.

לעשצינסקי, יעקב, דאס אידישע פאלק אין ציפערן, בערלין: כלל פארלאג, 1922.

לעשצינסקי, יעקב, די אידישע וואנדערונג פאר די לעצטע 25 יאר, ברלין: עמיגדירעקט, 1927.

לעשצינסקי, יעקב, די אנהויבן פון דער עמיגראציע בא יידן אין 19 טן יארהונדערט, ברלין: עמיגדירעקט, 1929.

לשצינסקי, יעקב, התפוצה היהודית: ההתפתחות החברתית והכלכלית של קיבוצי היהודים באירופה ובאמריקה בדורות האחרונים, ירושלים: מוסד ביאליק, 1960.

לשצינסקי, יעקב, נודדי ישראל, מידיש: יהודה עזריה, ירושלים: עם עובד, תש"ה.

מאסליאנסקי, צבי הירש, כתבי מאסליאנסקי: נאומים, זכרונות ומסעות, ניו יורק: היברו פאבלישינג קאמפאני, תרפ"ט.

מאסליאנסקי, צבי הירש, מאסליאנסקי'ס זכרונות: פיערציג יאהר לעבען און קעמפען, ניו יארק: זרבבל, 1924.

מארקוז, ל', "אביסעלע היסטאריע", זאמל-בוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע, רעדאקטירט פון יעקב שאצקי, ניו יארק: יידישע קולטור געזעלשאפט, 1934, 46–48.

מיכאל, ראובן, "תרומת כתב העת 'שולמית' להיסטוריוגרפיה היהודית החדשה", ציון ל"ט, א–ב (תשל"ד): 86–113.

מילך, יעקב, די אנטשטייונג פון "פארווערטס" און זיין קאמפף מיטן "אבענדבלאט" (1893–1902): זכרונות, ניו יארק: יעקב מילך, 1936.

מירון, דן, "ש"י אברמוביץ בין יידיש לעברית: אמנות נשימה 'בשני הנחיריים'?", בתוך: עתות של שינוי: ספרויות יהודיות בתקופה המודרנית; קובץ מאמרים לכבודו של דן מירון, בעריכת גידי נבו, מיכל ארבל ומיכאל גלזמן, שדה בוקר: מכון בן גוריון ואוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשס"ח, 25–72.

מירון, דן, הרפיה לצורך נגיעה: לקראת חשיבה חדשה על ספרויות היהודים, תל אביב: עם עובד, 2005. מלאכי, אליעזר רפאל, "א קורצע געשיכטע פון דער העברעאישער פרעסע אין אמעריקע", פינף און זיבעציק יאר יידישע פרעסע אין אמעריקע, רעדאקטירט פון יעקב גלאטשטיין, ש' ניגער און הלל ראגאף, ניו יארק: י.ל. פרץ שרייבער פאראיין, תש"ה, 100–107.

מלאכי, אליעזר רפאל, "די יידישע צייטונג", זאמל-בוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע, רעדאקטירט פון יעקב שאצקי, ניו יארק: יידישע קולטור געזעלשאפט, 1934, 22–27.

מלאכי, אליעזר רפאל, "תולדות התנועה העברית באמריקה", בתוך: הגות עברית באמריקה, בעריכת מנחם זהרי, אריה טרטקובר, חיים אורמיאן, כרך ג, תל אביב: ברית עברית עולמית ע"י הוצאת יבנה, תשל"ד, 212–236.

מלאכי, אליעזר רפאל, אגרות סופרים, ניו-יורק: שמואל מילר, תרצ"ב.

מלאכי, אליעזר רפאל, העיתונות הירושלמית, ירושלים: לונץ, תר"ע.

מלאכי, אליעזר רפאל, כתבי פינחס טורברג: עם תולדותיו ורשימת מאמריו, ניו יורק: משפחת המחבר, תשי"ג.

מלאכי, אליעזר רפאל, מסות ורשימות, ניו יורק: עגן, תרצ"ז.

מנור, אהוד, עיתון למען האנושות: הפארווערטס – מהגרים, סוציאליזם ופוליטיקה יהודית בניו-יורק, 1890–1917, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2008.

מרמר, קלמן, דער אנהויב פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע : 1870–1890, ניו יארק: שרייבער סעקציע ביים איקוף, 1944.

מרקס, דליה, "התפילה הרפורמית לדורותיה ולמרכזיה", בתוך: היהדות הרפורמית: הגות, תרבות וחברה, בעריכת אבינועם רוזנק, רעננה וירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2014.

מתתיהו, מרגלית, "התפתחות היצירה בעברית ובלאדינו בעיתונות היהודית ביוון, 1860–1940", אפיריון 50 (1997): 43–56.

נוברשטרן אברהם, "צמיחתן של ספרות ותרבות יידיש המודרניות", בתוך: תולדות יהודי רוסיה: מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 1772–1917, ב, בעריכת איליה לוריא, ירושלים: שז"ר, 2012, 333–363.

נוברשטרן, אברהם, כאן גר העם היהודי: ספרות יידיש בארצות הברית, ירושלים: מאגנס, 2015.

נחשתאי, שי, "העיתונות העברית האמריקאית, 1871–1914: מגמות ותכנים", קשר 4 (1988): 31–49.

ניגער, שמואל און יעקב שאצקי (רעדאקטארס), לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, בענד א–ח, ניו-יארק: אלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאנגרעס, 1956–1981.

ניגער, שמואל, די צווייטע פראכטיקייט פון אונדזער ליטעראטור, דעטראיט: לואיס לאמעד פאנד פאר אונדזער ליטעראטור אין ביידע שפראכן, 1941.

סדן, דב, על ספרותנו: מסת-מבוא, ירושלים: ראובן מס, תש"י.

סופר, אורן, אין לפלפל!: עיתון "הצפירה" והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי, ירושלים: מוסד ביאליק, 2007.

סיון, ראובן, "לפרשת 'מלחמת השפות'", לשוננו לעם לה, ד–ה (תשמ"ד): 99–144.

סלוצקי, יהודה, העיתונות היהודית-רוסית במאה התשע-עשרה, ירושלים: מוסד ביאליק, 1970.

סלושץ, נחום, קורות הספרות העברית החדשה, ורשה: תושיה, תרס"ה.

סרנה, יונתן ד', היהדות באמריקה, מאנגלית: אביבה גורן, ירושלים: שז"ר, 2004.

עמיחי, דניה, "התהוותו של כתב העת 'מקלט' במרכז העברי בארצות-הברית", הקונגרס העולמי למדעי היהדות 11, ג, 3 (תשנ"ג): 303–310.

פונקשטיין, עמוס ועדין שטיינזלץ, הסוציולוגיה של הבערות, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1987.

פור, דוד, "דער יוד: דיוקנו של כתב עת ציוני בשפה 'לא ציונית'", קשר 31 (2002): 59–68.

פינר, שמואל, "המכתב החדש משוטט בחוצות": ההשכלה כמהפכת תקשורת, עלון אגוד ספרני היהדות י (2011).

- פילובסקי, אריה ל', "עיתונות יידיש בארץ-ישראל מתחילתה ועד הופעת 'ניוועלט' (1934)", קתדרה 10 (ינואר 1979): 73–81.
- פלאי, משה, "'המאסף': מכתב חדש אשר ערך בימינו לא היה ('נחל הבשור', א)", *Hebrew Studies*, 41, (2000): 119–146.
- פלאי, משה, "הדאר היומי: רקע, מטרות ומציאות", קשר 18 (1995): 102–111.
- פלאי, משה, "כתבי-העת העבריים הראשונים של ההשכלה העברית: המעבר מ'המאסף' (1811–1783) ל'ביכורי העתים' (1820–1831)", קשר 34 (2006): 61–77.
- פלאי, משה, התרבות העברית באמריקה: 80 שנות התנועה העברית בארצות-הברית, תרע"ו–תשנ"ה (1916–1995), תל אביב: רשפים, 1988.
- פראגראם פון דער סאציאליסטישער ארגאניזאציע "פועלי ציון" פון אמעריקא, בולטימור, 1906.
- פראנק, הערמאן, אידישע טיפאגראפיע און בוך אויסארבעטונג קונסט, ניו יארק: אידישער שריפטזעצער יוניאן, 1938.
- פרוש, איריס, נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה במאה התשע-עשרה, תל אביב: עם עובד, 2001.
- פרידמן, מנחם, חברה במשבר לגיטימציה: היישוב הישן האשכנזי, 1900–1917, ירושלים: מוסד ביאליק, 2001.
- פריזל, אביתר, התנועה הציונית בארצות-הברית בשנים 1897–1914, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, 1970.
- צור, מוקי, ללא כתונת פסים, תל אביב: עם עובד, 1976.
- ציטרון, שמואל לייב, מאחורי הפרגוד: מומרים, בוגדים, מתכחשים, ב, וילנה: צבי מ"ץ, תרפ"ה.
- קאהאן, אברהם, בלעטער פון מיין לעבן, פערטער באנד, ניו יארק: פארווערטס, 1928.
- קבוקב, יעקב, חלוצי הספרות העברית באמריקה: מחקרים ותעודות, תל אביב: קליבלנד: יבנה: המכון ללימודי היהדות, 1966.
- קוץ, גדעון, "גבוה ונמוך בכפיפה אחת: 'הקול' וראשיתה של העתונות העברית העממית באירופה", קשר 26 (1999): 27–36.
- קוץ, גדעון, "הוא זכאי! או לא? העיתונות העברית והיהודית באירופה ובארץ ישראל בראשית פרשת דרייפוס: מאבק בעלילה אנטישמית או ניסיון לצמצם נזקים?", קשר 33 (2003): 41–53.
- קוץ, גדעון, "הכרמל (1860–1880) והדיון בבעיות העיתונות העברית", קשר 35 (2007): 70–73.
- קוץ, גדעון, "העיתונות העבריים הראשונים באירופה: היבטים כלכליים וארגוניים", קשר 29 (2001): 18–26.
- קוץ, גדעון, "חדש מלא ישן: על ההתנגדות להוצאת עיתון יומי בעברית", קשר 32 (2002): 97–99.
- קוץ, גדעון, "ראשיתה של פרשת דרייפוס בעיתונות העברית והיהודית באירופה", קשר 46 (2014): 4–15.
- קורצווייל, ברוך, ספרותנו החדשה: המשך או מהפכה, תל אביב: שוקן, 1960.
- קלוזנר, יוסף, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, מהדורה שנייה, ירושלים: אחיאסף, 1958.

קפלן, קימי, "האין זה עולם הפוך?: פרקים בתולדות חייהם, בדרשותיהם ובתהליכי הרצף והשינוי בדרשותיהם של רבנים אמריקאים אורתודוקסים בתקופת ההגירה הגדולה (1881–1924)", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1996.

קפלן, קימי, "הרב יעקב יוסף, הרב הכולל ליהודי ניו-יורק: היבטים חדשים" *Hebrew Union College Annual*, 67 (1996): א–מג.

קפלן, קימי, "שורשי 'המזרחי' באמריקה: הרבנות האורתודוקסית המהגרת (1881–1914)", *יהדות זמננו* 13 (תשנ"ט): 173–205.

קרן-קרץ, מנחם, "הירש לייב גוטליב: אימפריה עיתונאית של איש אחד", *קשר* 46 (2014): 58–66.

קרסל, גצל, *תולדות העיתונות העברית בארץ-ישראל*, ירושלים: הספרייה הציונית, תשכ"ד.

קרקסון, תמיר, "קורות נפוצות יהודה בארץ תּוֹנְרָמָה": "יוסף דעת" – כתב עת בלאדינו מאדירנה", *עתמול* 265 (תש"ף): 30–32.

ראובני, מירב, "עברי בברלין: ש"י איש הורוויץ ו'העתיד' 1903–1914, תודעה היסטורית ותחיית השפה העברית", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, ירושלים: האוניברסיטה העברית, 2016.

רביד, זבולון, "חברת 'שוחרי שפת עבר' באמריקה", *עם וספר* ב (תשמ"ב): 76–80.

רביד, זבולון, "יהדות אמריקה בראי שני מאספים עבריים ספרותיים ('המאסף בארץ החדשה', הקובץ הספרותי העברי הראשון בארה"ב ו'ילקוט מערבי', 1904), בתוך: קובץ מסד, ספר יובל לכבוד מייסד מחנות "מסד" ד"ר שלמה שולזינגר ורעייתו רבקה, כרך א, בעריכת מאיר חבצלת ושלום קורנבלום, ניו-יורק: מחנות "מסד", 1978, 75–108.

רביד, זבולון, "עיתון עברי יומי בארצות הברית ('היום)', במלאת שבעים שנה לצאתו לאור", *עם וספר* א (תשמ"א): 63–67.

רביד, זבולון, "צבי הירש מסליאנסקי: מטיף בעל ייעוד", *הדאר נב* (תשל"ג): 595–596.

רוזנסקי, רחל, "בין אידיאולוגיה למציאות פוליטית: יחסם של פועלי-ציון באמריקה לידיש (1905–1933)", *יהדות זמננו* 11–12 (תשנ"ח): 51–72.

רוזנפלד, שלום, "איל העתונות היהודי מאיסט ברודוויי", *קשר* 6 (1989): 17–27.

רוזנצווייג, גרשון, *מסכת עמיריקא*, ניוארק: א' גינסבערג, 1892.

רייזען, זלמן (רעדאקטאר), *לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור, פרעסע און פילאלאגיע*, בענד א–ד, ווילנע: ווילנער פערלאג פון ב' קלעצקין, 1926–1929.

שאצקי, יעקב, "פרעסע ביי יידן", *אלגעמיינע ענציקלאפדיע*, יידן [ג], ניו יארק: צענטראלע יידישע קולטור-ארגאניזאציע, 1942, 200–283.

שביט, זהר, "עלייתם ונפילתם של המרכזים הספרותיים באירופה ובאמריקה והקמת המרכז בארץ-ישראל", *עיונים בתקומת ישראל* 4 (תשנ"ד): 422–477.

שגב, זהר, "הרצל ותכנית בזל מנקודת מבטם של מנהיגים ציונים אמריקנים", *ישראל: כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל – היסטוריה, תרבות, חברה* 22 (תשע"ד): 1–20.

שווארץ, דוד, "העיתונות היהודית-אנגלית באמריקה", בתוך: *ספר השנה ליהודי אמריקה*, בעריכת מנחם ריבולוב וצבי שרפשטיין, ניו-יורק: ההסתדרות העברית באמריקה, תרצ"ט.

שוורצברג, שמואל בנימין, תכתב זאת לדור אחרון: ציור נאמן ממצב ספרותנו בארץ החדשה ויחס עם הספר אליה, נויארק: א"ח רוזנברג, תרנ"ח.

שולמאן, אליהו, געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע: 1870–1900, ניו יארק: א"ו בידערמאן, 1943.

שטארקמאן, משה, "די אנטשטייאונג פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע", זאמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע, רעדאקטירט פון יעקב שאצקי, ניו יארק: יידישער קולטור געזעלשאפט, 1934, 13–21.

שטארקמאן, משה, "די שרהזאן-זכרונות וועגן דער יידישער פרעסע אין אמעריקע", יארבוך פון אמאפטייל, 1 (1938): 274–295.

שטארקמאן, משה, "וויכטיקסטע מאמענטן אין דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אמעריקע", פינף און זיבעציק יאר יידישע פרעסע אין אמעריקע: 1870–1945, רעדאקטירט פון יעקב גלאטשטיין, ש' ניגער און הלל ראגאף, ניו יארק: י.ל. פרץ שרייבער פאראיין, 1945, 9–54.

שטארקמאן, משה, "ווען העברעאיש און יידיש זיינען געקומען קיין אמעריקע", פנקס פאר דער פארשונג פון דער יידישער ליטעראטור און פרעסע, 1, רעדאקטירט פון שלמה ביקל, ניו-יארק: אלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאנגרעס, 1965, 171–193.

שטארקמאן, משה, "צו דער געשיכטע פון יידיש אין אמעריקע", יארבוך פון אמאפטייל, 2 (1939): 181–190.

שטארקמן, משה, "עברים כחלוצי יידיש באמריקה", מצודה ז (תשי"ד): 505–530.

שטמפפר, שאול, "היבטים דמוגרפיים של יהדות האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע עשרה", בתוך: תולדות יהודי רוסיה: מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 1772–1917, בעריכת איליה לוריא, ירושלים: שז"ר, 2012, 197–211.

שטראוס-ריד, ברברה, "העיתונות היהודית המוקדמת בארצות הברית – שורשיה, בעיותיה ותפקידיה", קשר 16 (1994): 57–79.

שיינפעלד, שמואל, "די געשיכטע פון דער אידישער שריפטזעצער יוניאן", פופציג יאר אידישע שריפטזעצער יוניאן, ניו יארק: אידישער שריפטזעצער יוניאן, 1938, 8–54.

שיינפעלד, שמואל, פופציק יאר אידישע שריפטזעצער יוניאן, ניו יארק: אידישער שריפטזעצער יוניאן, 1938.

שילה, מרגלית, "מלחמת השפות כ'תנועה עממית'", קתדרה 74 (תשנ"ה): 87–119.

שיף, עופר, "מבט אחר על האמריקניזציה של הציונות", עיונים בתקומת ישראל 10 (2000): 180–206.

שמרוק, חנא, "ספרות יידיש וראשית העיתונות המודרנית ביידיש", ספרות יידיש: פרקים לתולדותיה, תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור; המכון הישראלי לפואטיקה ולסמיוטיקה ע"ש פורטר, 1978.

שמש צדקה ט"ז, ירושלים: האחים סלומון, כסלו תרנ"ה–חשון תרנ"ו.

- Alroey, Gur, "Aliya to America? A Comparative Look at Jewish Mass Migration, 1881–1914," *Modern Judaism*, 28, 2 (May 2008): 109–133.
- Alroey, Gur, "Demographers in the Service of the Nation: Liebmann Hersch, Jacob Lestschinsky, and the Early Study of Jewish Migration," *Jewish History*, 20, 3–4 (2006): 265–282.
- Alroey, Gur, "Patterns of Jewish Emigration from the Russian Empire from the 1870s to 1914," *Jews in Russia and Eastern Europe*, 2 [57] (2006): 24–51.
- Alroey, Gur, *Bread to Eat and Clothes to Wear: Letters from Jewish Migrants in the Early Twentieth Century*, Detroit: Wayne State University Press, 2011.
- Alter, Robert, *Hebrew and Modernity*, Bloomington: Indiana University Press, 1994.
- Andrews, Stuart, *The British Periodical Press and the French Revolution, 1789–1899*, Basingstoke: Palgrave, 2000.
- Annual Report of the Immigration and Naturalization Service*, U.S. Department of Labor, Immigration and Naturalization Service, Washington, D. C.: Government Printing Office, 1961–1962, 1965–1966.
- Arcadius Kahan, "The Modern Period," In *Economic History of the Jews*, edited by Nachum Gross, New York: Schocken Books, 1975.
- Assaf, David, "Informers," *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 16 August 2010, <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Informers> (accessed March 29, 2020).
- Baader, Benjamin Maria, "Die Deborah," In *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*, Jewish Women's Archive, 27 February 2009, <https://jwa.org/encyclopedia/article/die-deborah> (accessed July 8, 2020).
- Baader, Benjamin Maria, *Gender, Judaism, and Bourgeois Culture in Germany, 1800–1870*, Bloomington: Indiana University Press, 2006.

- Barkai, Avraham, *Branching Out: German-Jewish Immigration to the United States, 1820–1914*, New York: Holmes & Meier, 1994.
- Barnett, George E., “Collective Bargaining in the Typographical Union,” In *Studies In American Trade Unionism*, edited by Jacob Hollander and George Barnett, New York: Henry Holt and Company, 1906, 153–182.
- Baron, Salo W., *Steeled by Adversity: Essays and Addresses on American Jewish Life*, edited by Jeannette Meisel Baron, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1971.
- Barth, Gunther, *City People: The Rise of Modern City Culture in Nineteenth-Century America*, New York: Oxford University Press, 1982.
- Bencivenni, Marcella, *Italian Immigrant Radical Culture: The Idealism of the Sovversivi in the United States, 1890–1940*, New York: New York University Press, 2011.
- Bender, Daniel E., “A Foreign Method of Working: Racial Degeneration, Gender Disorder, and the Sweatshop Danger in America,” In *Sweatshop USA: The American Sweatshop in Historical and Global Perspective*, edited by Daniel E. Bender and Richard A. Greenwald, New York and London: Routledge, 2003, 19–36.
- Bender, Daniel, “Sweatshop Subjectivity and the Politics of Definition and Exhibition,” *International Labor and Working-Class History*, 61 (Spring 2002): 13–23.
- Berghoff, Hartmut, and Uwe Spiekermann, “Immigrant Entrepreneurship: The German-American Business Biography, 1720 to the Present,” A GHI Research Project, *Bulletin of the German Historical Institute*, 47 (Fall 2010): 69–82.
- Bergquist, James M., “The German-American Press,” In *The Ethnic Press in the United States, A Historical Analysis and Handbook*, edited by Sally M. Miller, New York: Greenwood Press, 1987, 131–160.

- Berman, Myron, *The Attitude of American Jewry Towards East European Jewish Immigration, 1881–1914*, New York: Arno Press, 1980.
- Blondheim, Menahem, *News Over the Wires: The Telegraph and the Flow of Public Information in America, 1844–1897*, Cambridge: Harvard University Press, 1994.
- Bloom, Bernard H., “Yiddish-Speaking Socialists in America: 1892–1905,” *American Jewish Archives*, 12, 1 (April 1960): 34–68.
- Bodnar, John, *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*, Bloomington: Indiana University Press, 1985.
- Borovaya, Olga, *Modern Ladino Culture: Press, Belles Lettres, and Theater in the Late Ottoman Empire*, Bloomington: Indiana University Press, 2012.
- Botein, Stephen, Jack R. Censer and Harriet Ritvo, “The Periodical Press in Eighteenth-Century English and French Society: A Cross-Cultural Approach,” *Comparative Studies in Society and History*, 23, 3 (July 1981): 464–490.
- Botticini, Maristella and Zvi Eckstein, *The Chosen Few: How Education Shaped Jewish History, 70–1492*, Princeton: Princeton University Press, 2012.
- Brenner, Naomi, *Lingering Bilingualism: Modern Hebrew and Yiddish Literatures in Contact*, New York: Syracuse University Press, 2016.
- Brinkmann, Tobias, “‘German Jews?’: Reassessing the History of Nineteenth-Century Jewish Immigrants in the United States,” In *Transnational Traditions: New Perspectives on American Jewish History*, edited by Ava F. Kahn and Adam D. Mendelsohn, Detroit: Wayne State University Press, 2014, 144–164.
- Brinn, Ayelet R., “Miss Amerike: The Yiddish Press’s Encounter with The United States, 1885–1924,” Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania, 2019.

- Brody, Fannie M., "The Hebrew Periodical Press in America, 1871–1931: A Bibliographical Survey," *Publications of the American Jewish Historical Society*, 33 (1934): 127–170.
- Brown, Michael, "All, All Alone: The Hebrew Press in America from 1914 to 1924," *American Jewish Historical Quarterly*, 59 (1969): 139–178.
- Budd, Louis J. (editor), *Mark Twain: The Contemporary Reviews*, New York: Cambridge University Press, 1999.
- Bunis, David M., "Modernization and the Language Question among Judezmo-speaking Sephardim of the Ottoman Empire," In *Sephardi and Middle Eastern Jewries; History and Culture in the Modern Era*, edited by Harvey E. Goldberg, Bloomington: Indiana University Press, 1996, 226–239.
- Bunis, David, "The Earliest Judezmo Newspapers: Sociolinguistic Reflections," In *Jewish Journalism and Press in the Ottoman Empire and Turkey*, edited by Rifat N. Bali, Istanbul: Libra Kitap, 2016, 145–229.
- Burke, Peter, *A Social History of Knowledge: From Gutenberg to Diderot*, Cambridge: Polity, Oxford: Malden, MA: in association with Blackwell Publishers, 2000.
- Calhoun, Charles W., "Introduction," In *The Gilded Age: Perspectives on the Origins of Modern America*, edited by Charles William Calhoun, second edition, Lanham: Rowman & Littlefield, 2007, 1–9.
- Cannistraro, Philip V. (editor), *The Italians of New York*, New York: New York Historical Society, 2000.
- Caplan, Kimmy, "A Survey of Jewish History': An Early Representation of Orthodox Historiography on American Soil," *American Jewish History*, 101, 3 (2017): 227–246.
- Cassedy, Steven, "Radical Literary Criticism in Yiddish: The Example of 'Di tsukunft', 1892–1918," *YIVO Annual of Jewish Social Science*, 23 (1996): 181–208.

- Cassedy, Steven, *To the Other Shore: The Russian Jewish Intellectuals Who Came to America*, New Jersey: Princeton University Press, 1997.
- Ćirić Pavlović, Ana, “French vs. Judeo-Spanish: An Overview of the Alliance Israélite Universelle’s Language Policy in the Ottoman Empire at the turn of the Twentieth Century,” In *Judeo-Spanish and the Making of a Community*, edited by Bryan Kirschen, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2015, 142–151.
- Clark Mogavero, Melanie, “Teddy Roosevelt’s Fight Against Police Corruption,” In *The Use and Abuse of Police Power in America: Historical Milestones and Current Controversies*, edited by Gina Robertiello, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2017, 43–46.
- Cohen, Michael R., “Why Structure? Contextualizing Jewish Economic Historiography,” *American Jewish History*, 103, 4 (2019): 541–544.
- Cohen, Michael R., *Cotton Capitalists: American Jewish Entrepreneurship in the Reconstruction Era*, New York: New York University Press, 2017.
- Cohen, Naomi, *Encounter with Emancipation: The German Jews in the United States, 1830–1914*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1984.
- Connolly, James J., *An Elusive Unity: Urban Democracy and Machine Politics in Industrializing America*, Ithaca: Cornell University Press, 2010.
- Conolly-Smith, Peter, *Translating America: An Immigrant Press Visualizes American Popular Culture, 1895–1918*, Washington, D. C.: Smithsonian Institution, 2004.
- Conzen, Kathleen Neils, “German Jews and the German-speaking Civic Culture of Nineteenth-Century America,” In *American Jewry: Transcending the European Experience?*, edited by Christian Wiese and Cornelia Wilhelm, London: Bloomsbury Academic, 2017, 105–124.
- Cox Richardson, Heather, “Reconstructing The Gilded Age and Progressive Era,” In *A Companion to the Gilded Age and Progressive Era*, edited by

- Christopher McKnight Nichols and Nancy C. Unger, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017, 5–20.
- Dawidowicz, Lucy S., “Louis Marshall’s Yiddish Newspaper, ‘The Jewish World’: A Study in Contrasts,” *Jewish Social Studies*, 25, 2 (April 1963): 102–132.
- Dennis Kurzon, “The Language War: Hebrew and other Languages in Pre-First World War Palestine,” In *The Studies on the Hebrew Language*, edited by Ali Küçükler and Hüseyin İçen, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, 39–49.
- Dickinson, Joan Younger, “Aspects of Italian Immigration to Philadelphia,” *Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 90, 4 (October 1966): 445–465.
- Dill, William A., “Growth of Newspapers in the United States,” M.A. Thesis, University of Oregon, 1928.
- Diner, Hasia R., “A Time for Gathering: The Second Migration,” *American Jewish History*, 81, 1 (Autumn 1993): 22–33.
- Diner, Hasia R., *A Time for Gathering: The Second Migration, 1820–1880*, The Jewish People in America, vol. II, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.
- Diner, Hasia R., *Jews in America*, New York: Oxford University Press, 1999.
- Diner, Hasia, “The Encounter Between Jews and America in the Gilded Age and Progressive Era,” *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, 11, 1 (January 2012): 3–25.
- Diner, Hasia, *Roads Taken: The Great Jewish Migrations to the New World and the Peddlers Who Forged the Way*, New Haven: Yale University Press, 2015.
- Diner, *How America met the Jews*, Providence, Rhode Island: Brown Judaic Studies, 2017.
- Diner, *The Jews of the United States, 1654 to 2000*, Berkeley: University of California Press, 2004.

- Dwork, Deborah, "Health Conditions of Immigrant Jews on the Lower East Side of New York, 1880–1914," *Medical History*, 25,1 (1981): 1–40.
- Eidlin, Harold, *The English-Jewish Weekly Press as a Communicator for American Jewry*, Ann Arbor: University Microfilms International, 1964.
- Eisenstein, Elizabeth L., "Defining the Initial Shift; Some Features of Print Culture," In *The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, 129–136.
- Elyada, Aya, "Bridges to a Bygone Jewish Past? Abraham Tendlau and the Rewriting of Yiddish Folktales in Nineteenth-Century Germany," *Journal of Modern Jewish Studies*, 16, 3 (2017): 419–436.
- Elyada, Aya, *A Goy who Speaks Yiddish: Christians and the Jewish Language in Early Modern Germany*, Stanford: Stanford University Press, 2012.
- Elyashevich, Dmitry A., "Censorship: Censorship in the Russian Empire," *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 30 July 2010, https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Censorship/Censorship_in_the_Russian_Empire (accessed January 15, 2019).
- Epstein, Melech , *Profiles of Eleven*, Lanham, Md: University Press of America, 1987.
- Even-Zohar, Itamar, *Polysystem Studies (=Poetics Today)*/Duke University Press, Vol. 11, 1), 1990.
- Feinstein, Martin, *American Zionism: 1884–1904*, New York: Herzl Press, 1965.
- Fenton, Edwin, *Immigrants and Unions, A Case Study: Italians and American Labor, 1870–1920*, New York: Arno Press, 1975.
- Ferguson, Charles, "Diglossia," *Word*, 15, 2 (1959): 325–340.
- Fishbane, Simcha, "The Oounding of Kollel America Tifereth Yerushalayim," *American Jewish Historical Quarterly*, 64, 2 (1974): 120–136.

- Fishman, David E., *The Rise of Modern Yiddish Culture*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005.
- Fishman, Joshua, “Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism,” *Journal of Social Issues*, 23, 2 (1967): 29–38.
- Fishman, Joshua., *Language and Nationalism: Two Integrative Essays*, Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishing, 1972.
- Fishman, William J., “Rudolf Rucker: Anarchist Missionary (1873–1958),” *History Today*, 16, 1 (1966): 75–95.
- Fishman, William J., *Morris Winchevsky’s London Yiddish Newspapers: One Hundred Years in Retrospect*, Oxford: Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies, 1985.
- Frakes, Jerold C., *The Cultural Study of Yiddish in Early Modern Europe*, New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Fram, Edward, *A Window on Their World: The Court Diary of Rabbi Ḥayyim Gundersheim, Frankfurt am Main 1773–1794*, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 2012.
- Frankel, Jonathan, “Jewish Politics and the Press: The ‘Reception’ of the Alliance Israélite Universelle (1860),” *Jewish History*, 14, 1 (2000): 29–50.
- Freidus, A.S., “A List of Jewish Periodicals Published in the United States,” *The American Jewish Year Book*, 1 (September 5, 1899 to September 23, 1900): 271–282.
- French, Bryant Morey, *Mark Twain and The Gilded Age*, Dallas: Southern Methodist University Press, 1965.
- Fried, Lewis, “Creating Hebraism, Confronting Hellenism: The Menorah Journal and its Struggle for the Jewish Imagination,” *American Jewish Archives Journal*, 53 (2001): 148–160.
- Friedländer, David, *Ueber die, durch die Neue Organisation der Judenschaften in den Preußischen Staaten Nothwendig Gewordene*, Berlin 1812.

- Fuchs, Lawrence H., "American Jews and the Presidential Vote," *The American Political Science Review*, 49, 2 (June 1955): 385–401.
- Fuchs, Lawrence H., *The Political Behavior of American Jews*, Glencoe: Free Press, 1956.
- Gartner, Lloyd P., "Immigration and the Formation of American Jewry, 1840–1925," *Journal of World History*, 11 (1968): 297–312.
- Gartner, Lloyd P., "Jewish Migrants en route from Europe to North America: Traditions and Realities," *Jewish History*, 1, 2 (1986): 49–66.
- Gartner, Lloyd P., "Notes on the Statistics of Jewish Immigration to England, 1870–1914," *Jewish Social Studies*, 22 (April 1960): 97–102.
- Gartner, Lloyd P., "Temples of Liberty Unpolluted: American Jews and Public Schools, 1840–1875," In *A Bicentennial Festschrift for Jacob Rader Marcus*, edited by Bertram Wallace Korn, New York: Ktav, 1976, 157–189.
- Gehring-Muenzel, Ursula, *The Emigration of German Jews to America in the Nineteenth-Century*, New York: Leo Baeck Institute, 2000.
- Gideon Kouts, "The First Hebrew Newspapers in Europe: Economic and Organizational Aspects," *Historia y Comunicación Social*, 8 (2003): 147–158.
- Glazer, Aaron Michael, "Entrepreneurship Among Eastern European Jewish Immigrants in Baltimore, 1881–1914," MA thesis, Johns Hopkins University, 1992.
- Gleason, Timothy W., "Libel," In *History of the Mass Media in the United States: An Encyclopedia*, edited by Margaret A. Blanchard, London and New York: Routledge, 1998, 310–311.
- Gleason, Timothy W., "The Libel Climate of the Late Nineteenth Century: A Survey of Libel Litigation, 1884–1899," *Journalism Quarterly*, 70, 4 (1993): 893–906.

- Gleason, Timothy W., *The Watchdog Concept: The Press and the Courts in Nineteenth-Century America*, Ames: Iowa State University Press, 1990.
- Glenn, Susan A., *Daughters of the Shtetl: Life and Labor in the Immigrant Generation*, Ithaca: Cornell University Press: 1990.
- Godley, Andrew, *Jewish Immigrant Entrepreneurship in New York and London 1880–1914*, London: Palgrave Macmillan, 2001.
- Goldman, Shalom, *God’s Sacred Tongue: Hebrew and the American Imagination*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.
- Goldman, Yosef, *Hebrew Printing in America, 1735–1926: A History and Annotated Bibliography*, research and editing by Ari Kinsberg, Brooklyn: Y. Goldman, 2006.
- Goldstein, Eric L., “The Great Wave: Eastern European Jewish Immigration to the United States, 1880–1924,” In *The Columbia History of Jews and Judaism in America*, edited by Marc Lee Raphael, New York: Columbia University Press, 2008, 70–92.
- Golia, Julie A., “Courting Women, Courting Advertisers: The Woman’s Page and the Transformation of the American Newspaper, 1895–1935,” *Journal of American History* 103, 3 (2016): 606–628.
- Golway, Terry, *Machine Made: Tammany Hall and the Creation of Modern American Politics*, New York: Liveright, 2014.
- Gordon, Milton M., *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*, New York: Oxford University Press, 1964.
- Goren, Arthur A., “The Jewish press,” In *The Ethnic Press in the United States: A Historical Analysis and Handbook*, edited by Sally M. Miller, New York: Greenwood Press, 1987, 203–228.
- Goren, Arthur, *New York Jews and the Quest for Community: The Kehillah Experiment, 1908–1922*, New York: Columbia University Press, 1970.

- Goren, *The Politics and Public Culture of American Jews*, Bloomington: Indiana University Press, 1999.
- Graff, Harvey J., *The Labyrinths of Literacy: Reflections of Literacy Past and Present*, Philadelphia: Falmer Press, 1987.
- Graur, Mina, “An Anarchist Rabbi: The Life and Teachings of Rudolf Rocker,” Ph. D. Thesis, Ann Arbor: UMI, 1988.
- Greene, Julie, *Pure and Simple Politics: The American Federation of Labor and Political Activism, 1881–1917*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Greene, Victor R., *American Immigrant Leaders, 1800–1910: Marginality and Identity*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.
- Gries, Zeev, “Romm Family,” *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 19 November 2010, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Romm_Family (accessed January 6, 2019).
- Grinstein, Hyman B., *The Rise of the Jewish Community of New York, 1654–1860*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1945.
- Grossman, Jeffrey A., *The Discourse on Yiddish in Germany from the Enlightenment to the Second Empire*, New York: Camden House, 2000.
- Guarneri, Julia, *Newsprint Metropolis: City Papers and the Making of Modern Americans*, Chicago: University of Chicago Press, 2017.
- Habermas, Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: The MIT Press, 1991.
- Halpern, Ben, “The Americanization of Zionism, 1880–1930,” *American Jewish History*, 69, 1 (September 1979): 15–33.
- Hamilton, Peter, *Knowledge and Social Structure: An Introduction to the Classical Argument in the Sociology of Knowledge*, London: Routledge & Kegan Paul, 1974.

- Hammack, David C., *Power and Society: Greater New York at the Turn of the Century*, New York: Russell Sage Foundation, 1982.
- Hapgood, Hutchins, *The Spirit of the Ghetto*, edited by Moses Rischin, Cambridge: Harvard University Press, 1967 [1902].
- Harshav, Benjamin, “Language: Multilingualism,” *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 31 October 2011,
<https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Language/Multilingualism> (accessed June 16, 2020).
- Harshav, Benjamin, “Multilingualism,” In *The Polyphony of Jewish Culture*, Stanford: Stanford University Press, 2007, 23–40.
- Haslinger, Peter, “How to Run a Multilingual Society: Statehood, Administration and Regional Dynamics in Austria-Hungary, 1867–1914,” In *Region and State in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building, Regional Identities and Separatism*, edited by Joost Augusteijn and Eric Storm, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012, 111–128.
- Heinze, Andrew R., *Adapting to Abundance: Jewish Immigrants, Mass Consumption, and the Search for American Identity*, New York: Columbia University Press, 1990.
- Hersch, Lieberman, “International Migration of the Jews,” In *International Migrations*, Volume II: Interpretations, edited by Walter Willcox, New York: National Bureau of Economic Research, 1931, 471–520.
- Herşcovici, Lucian-Zeev, “Hebrew ‘Maskilim’ Writers in Romania, 1850–1900,” *Studia Judaica*, 6 (1997): 147–167.
- Hertzberg, Arthur, “‘Treifene Medina’: Learned Opposition to Emigration to the U.S.,” *World Congress of Jewish Studies*, 8 (1981): 1–30.
- Hertzberg, Arthur, “The New England Puritans and the Jews,” In *Hebrew and the Bible in America: The First Two Centuries*, edited by Shalom Goldman, Hanover: University Press of New England, 1993.

- Hertzberg, Arthur, *The Jews in America: Four Centuries of an Uneasy Encounter: A History*, New York: Simon and Schuster, 1989.
- Hickerson, Andrea, and Kristin L. Gustafson, “Revisiting the Immigrant Press,” *Journalism*, 17, 8 (November 2016): 943–960.
- Higham, John, *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860–1925*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2002 [1955].
- Hillquit, Morris, *History of Socialism in the United States*, New York and London: Funk & Wagnalls company, 1903.
- Hillquit, Morris, *Loose Leaves from a Busy Life*, New York: Macmillan, 1934.
- Hindley, Reg, *The Death of the Irish Language: A Qualified Obituary*, London: Routledge, 1990.
- Historical Statistics of the United States, 1789–1945*, Washington, D. C.: United States Department of Commerce, 1949.
- Hobsbawm, Eric, “Language, Culture, and National Identity,” *Social Research*, 64, 1 (Spring 1996): 1065–1080.
- Hoerder, Dirk (editor), *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s–1970s: An Annotated Bibliography*, Assistant editor: Christiane Harzig, Volume 2: Migrants from Eastern and Southeastern Europe, New York: Greenwood Press, 1987.
- Howe, Irving, *World of our Fathers*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976.
- Hyman, Paula E., “Gender and the Immigrant Jewish Experience in the United States,” In *Jewish Women in Historical Perspective*, edited by Judith R. Baskin, Detroit: Wayne State University Press, 1991, 222–242.
- Hyman, Paula E., “Immigrant Women and Consumer Protest: The New York City Kosher Meat Boycott of 1902,” *American Jewish History*, 70, 1 (1980): 91–105.
- Iancu, Carol, “The Jews of France and Algeria at the Time of the Dreyfus Affair,” *Studia Hebraica*, 7 (2007): 51–66.

- Jones, Gavin Roger, *Strange Talk: The Politics of Dialect Literature in Gilded Age America*, Berkeley: University of California Press, 1999.
- Joseph, Philip, *American Literary Regionalism in a Global Age*, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2007.
- Joseph, Samuel, *Jewish Immigration to the United States From 1881 to 1910*, New York: Columbia University Press, 1914.
- Kabakoff, Jacob, “The Use of Hebrew by American Jews During the Colonial Period,” In *Hebrew and the Bible in America: The First Two Centuries*, edited by Shalom Goldman, Hanover: University Press of New England, 1993, 191–208.
- Kaganoff, Nathan M., “Hebrew and Liturgical Exercises in the Colonial Period,” In *Hebrew and the Bible in America: The First Two Centuries*, edited by Shalom Goldman, Hanover: University Press of New England, 1993, 184–190.
- Kahan, Arcadius, “Economic Opportunities and Some Pilgrims’ Progress: Jewish Immigrants from Eastern Europe in the U.S., 1890–1914,” *The Journal of Economic History*, 38, 1 (1978): 235–251.
- Kahan, Arcadius, “Notes on Jewish Entrepreneurship in Tsarist Russia,” In *Essays in Jewish Social and Economic History*, edited by Roger Weiss, Chicago and London: University of Chicago Press, 1986, 82–100.
- Kahan, Arcadius, *Essays in Jewish Social and Economic History*, edited by Roger Weiss; with an introduction by Jonathan Frankel, Chicago: University of Chicago Press, 1986.
- Katchansky, Miriam, “Hibat-Zion and Yiddish: The Multidimensional Encounter between Movement, Language and Culture,” Ph. D. Dissertation, Jewish Theological Seminary of America, 2002.
- Katz, Dovid, *Yiddish and Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Katznelson, Ira, “Two Exceptionalisms: Points of Departure for Studies of Capitalism and Jews in the United States,” In *Chosen Capital: the Jewish*

- Encounter with American Capitalism*, edited by Rebecca Kobrin, New Brunswick: Rutgers University Press, 2012, 12–31.
- Kessner, Thomas, *The Golden Door: Italian and Jewish Immigrant Mobility in New York City 1880–1915*, New York: Oxford University Press, 1977.
- Kjaer, Swen, *Productivity of Labor in Newspaper Printing: Bulletin of the United States Bureau of Labor Statistics*, No. 475, U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, Washington, D.C: G.P.O, March 1929.
- Klier, John D., “Imperial Russia,” In *Censorship: A World Encyclopedia*, edited by Derek Jones, New York: Routledge, 2001, 2098–2099.
- Kobre, Sidney, *The Yellow Press and Gilded Age Journalism*, Gainesville: Florida State University Press, 1964.
- Kobrin, Rebecca, “Breaking the Taboo: Investigating the Complex History of Jews and the American Economy,” *American Jewish History*, 103, 4 (2019): 393–405.
- Kobrin, Rebecca, “Introduction,” In *Chosen Capital: The Jewish Encounter with American Capitalism*, edited by Rebecca Kobrin, New Brunswick: Rutgers University Press, 2012, 1–11.
- Kobrin, Rebecca, “Introduction,” In *Purchasing Power: The Economics of Modern Jewish History*, edited by Rebecca Kobrin and Adam Teller, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015, 1–24.
- Kobrin, Rebecca, “Jewish Immigrant Bankers, New York Real Estate, and American Finance, 1870–1914,” In *Doing Business in America: A Jewish History*, edited by Steven J. Ross, West Lafayette: Purdue University Press, 2018, 49–75.
- Kobrin, Rebecca, “The Shtetl by the Highway: The East European City in New York’s Landsmanshaft Press, 1921–1939,” *Prooftexts*, 26, 1–2 (2006): 107–137.
- Kouts, Gideon, *The Hebrew and Jewish Press in Europe: Select Problems in its History*, Saint-Denis, France: Suger Press, 2006.

- Kronfeld, Chana, “The Joint Literary Historiography of Hebrew and Yiddish,” In *Languages of Modern Jewish Cultures: Comparative Perspectives*, edited by Joshua L. Miller and Anita Norich, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2016, 15–35.
- Kronfeld, Chana, “Beyond Deleuze and Guattari: Hebrew and Yiddish Modernism in the Age of Privileged Difference,” In *Jews and Other Differences*, edited by Jonathan Boyarin and Daniel Boyarin, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997, 257–279.
- Kuznets, Simon, “Immigration of Russian Jews to the United States: Background and structure,” *Perspectives in American History*, 9 (1975): 35–126.
- Lederhendler, Eli, “Gender and the Economic History of the Jews,” *American Jewish History*, 103, 4 (2019): 517–521.
- Lederhendler, Eli, *American Jewry: A New History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Lederhendler, Eli, *Jewish Immigrants and American Capitalism, 1880–1920: From Caste to Class*, New York: Cambridge University Press, 2009.
- Lederhendler, Eli, *The Road to Modern Jewish Politics*, Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Lee, Alfred Mclung, *The Daily Newspaper in America: The Evolution of a Social Instrument*, New York: Macmillan, 1947.
- Leigh, Jeffrey T., “Print Capitalism or Patronage, Propaganda, and Policing: The Emergence of Printing and the Periodical Press in Bohemia,” *Nationalities Papers*, 30, 3 (2002): 351–381.
- Lempertienė, Lara, “Jewish Literature and the Jewish Press in Lithuania in the Nineteenth and the First Half of the Twentieth Century,” In *The History of Jews in Lithuania*, edited by Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, and Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Leiden, The Netherlands: Ferdinand Schöningh, 2019, 185–201.

- Leonard, Ira M., and Robert D. Parmet, *American Nativism, 1830–1860*, New York: Van Nostrand Reinhold, 1971.
- Leonard, Thomas C., *The Power of the Press: The Birth of American Political Reporting*, New York and Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Lestschinsky, Jacob, “Migration,” In *The Early Jewish Labor Movement in the United States*, edited by Elias Tcherikower, New York: YIVO Institute for Jewish Research, 1961.
- Levin, Dov, “Lithuania,” *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, March 14, 2011, <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lithuania> (accessed November 7, 2018).
- Libo, Kenneth, “History of Jewish Journalism in America,” In *People in Print: Jewish Journalism in America*, Philadelphia: National Museum of American Jewish History, 1987, 31–48.
- Lipsky, Seth, *The Rise of Abraham Cahan*, New York: Nextbook and Schocken Books, 2013.
- Lupovitch, Howard N., “‘It Would Never Happen Here!’: The Dreyfus Affair in the Central and Eastern European Jewish press,” *Historical Reflections – Réflexions Historiques*, 31, 3 (2005): 393–407.
- Madison, Charles A., *Jewish Publishing in America: The Impact of Jewish Writing on American Culture*, New York: Sanhedrin Press, 1976.
- Mandel, Bernard, *Samuel Gompers: A Biography*, Yellow Springs, Ohio: The Antioch Press, 1963.
- Marcus, Jacob R., *United States Jewry: 1776–1985*, vol. 2, The Germanic period, Detroit: Wayne State University Press, 1991.
- Marten-Finnis, Susanne, “Staatliche Zensur, Selbstzensur und Mehrsprachigkeit in der Jüdischen Presse Russlands (1804–1906),” In *Ashkenazim and Sephardim: A European Perspective*, edited by Andrzej Kątny, Izabela Olszewska and Aleksandra Twardowska, Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2013, 155–174.

- Mendel, Ron, “Cooperative Unionism and the Development of Job Control in New York’s Printing Trades, 1886–1898,” *Labor History*, 32, 3 (1991): 354–375.
- Mendelsohn, Adam D., *The Rag Race: How Jews Sewed Their Way to Success in America and the British Empire*, New York: New York University Press, 2015.
- Merriam, William R., *Census Reports: Twelfth Census of the United States, Taken in the Year 1900*, Vol. 9, Washington, D.C.: U.S. Census Office, 1902.
- Merton, Robert K., “The Latent Functions of the Machine,” In *Urban Bosses, Machines, and Progressive Reformers*, edited by Bruce M. Stave, Lexington: Heath, 1972, 71–82.
- Michels, Tony, “‘Speaking to Moyshe’: The Early Socialist Yiddish Press and its Readers,” *Jewish History*, 14,1 (2000): 51–82.
- Michels, Tony, “Exporting Yiddish Socialism: New York’s Role in the Russian Jewish Workers’ Movement,” *Jewish Social Studies*, 16,1 (2009): 1–26.
- Michels, Tony, “The Early Yiddish Press in the United States,” In *Encyclopedia of American Jewish History*, edited by Stephen Norwood and Eunice Pollack, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2008, 261–267.
- Michels, Tony, *A Fire in Their Hearts: Yiddish Socialists in New York*, Cambridge: Harvard University Press, 2005.
- Miller, Sally M., “Distinctive Media: The European Ethnic Press in the United States,” In *A History of the Book in America, Volume 4: Print in Motion: The Expansion of Publishing and Reading in the United States, 1880–1940*, edited by Carl F. Kaestle and Janice A. Radway, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009, 299–311.
- Mintz, Alan, “A Sanctuary in the Wilderness: The Beginnings of the Hebrew Movement in America in the Pages of ‘Hatoren’,” *Prooftexts*, 10, 3 (1990): 389–412.

- Miron, Dan, *A Traveler Disguised: The Rise of Modern Yiddish Fiction in the Nineteenth Century*, New York: Syracuse University Press, 1996 [1973].
- Miron, Dan, *From Continuity to Contiguity: Toward a New Jewish Literary Thinking*, Stanford: Stanford University Press, 2010.
- Mirsky, David, "Hebrew in the United States: 1900–1920," In *Herzl Year Book: Essays in Zionist History and Thought*, Vol. 5, edited by Raphael Patai, New York: Herzl Press, 1963, 83–111.
- Mora Morawska, Ewa, "Exploring Diversity in Immigrant Assimilation and Transnationalism: The Case of Poles and Russian Jews in Philadelphia," *International Migration Review*, 38, 4 (2004): 1372–1412.
- Morawska, Ewa, "The Sociology and Historiography of Immigration," In *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics*, edited by V. Yans-Mclaughlin, New York and Oxford: Oxford University Press, 1990, 187–238.
- Morawska, Ewa, *Insecure Prosperity: Small-Town Jews in Industrial America, 1890–1940*, Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Mulrine, Barbara, *The Price of Honor: The Life and Times of George Brinton McClellan Jr.*, Vancouver: Fairleigh Dickinson University Press, 2011.
- N.W. Ayer & Son's American Newspaper Annual*, II, Philadelphia: N.W. Ayer & Son, 1888; 1890; 1895; 1899; 1903.
- Nadell, Pamela S., "The Journey to America by Steam; the Jews of Eastern Europe in Transition," *American Jewish History*, 71, 2 (1981): 269–284.
- Nahshon, Gad, "The German Jewish Press in the United States," *Kesher*, 6 (November 1989): 58e–61e.
- Nechushtai, Shai Shmu'el, "Between Hebraism, the Melting Pot and Ethnicity the American-Hebrew-Language Press, 1871–1914, and the Process of 'Americanization' of the Jewish Immigrants," Ph. D. Dissertation, University of California, 1988.

- Nelli, Humbert S., "Italians," In *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, Cambridge and London: Harvard University Press, 1980, 545–560.
- Nelli, Humbert S., "The Italian Padrone System in the United States," *Labor History*, 5, 2 (1964): 153–167.
- Ngai, Mae M., "'A Slight Knowledge of the Barbarian Language': Chinese Interpreters in Late-Nineteenth and Early-Twentieth-Century America," *Journal of American Ethnic History*, 30, 2 (2011): 5–32.
- Nilsen, Kenneth E., "Irish in Nineteenth Century New York," In *The Multilingual Apple: Languages in New York City*, edited by Ofelia García and Joshua A. Fishman, Berlin: Mouton de Gruyter, 1997, 53–70.
- O'Barr, William M., "A Brief History of Advertising in America," *Advertising & Society Review*, 11, 1 (2010), doi: 10.1353/asr.0.0046.
- Orlinsky, Harry M., "Jewish Biblical Scholarship in America," *Jewish Quarterly Review*, 45, 4 (April 1955): 375–388.
- Oxx, Katie, *The Nativist Movement in America: Religious Conflict in the Nineteenth Century*, New York: Routledge, 2013.
- Park, Robert E., *The Immigrant Press and its Control*, New York and London: Harper & Brothers, 1922.
- Parush, Iris, "Readers in Cameo: Women Readers in Jewish Society of Nineteenth-Century Eastern Europe," *Prooftexts*, 14, 1 (January 1994): 1–23.
- Parush, Iris, "The Politics of Literacy: Women and Foreign Languages in Jewish Society of 19th Century Eastern Europe," *Modern Judaism*, 15, 2 (May 1995): 183–206.
- Peck, Gunther, *Reinventing Free Labor: Padrones and Immigrant Workers in the North American West, 1880–1930*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

- Pegman Doezema, Linda, "The Dutch Press," In *The Ethnic Press in the United States: A Historical Analysis and Handbook*, edited by Sally M. Miller, New York: Greenwood Press, 1987, 71–84.
- Penslar, Derek, "Introduction: The Press and the Jewish Public Sphere," *Jewish History*, 14, 1 (2000): 3–8.
- Perlmann, Joel, "Russian-Jewish Literacy in 1897: A Reanalysis of Census Data," *World Congress of Jewish Studies*, 11, B, 3 (1993): 23–30.
- Pernicone, Nunzio, *Carlo Tresca: Portrait of a Rebel*, New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Perrier, Hubert, "The Socialists and the Working Class in New York: 1890–1896," *Labor History*, 22, 4 (1981): 485–511.
- Pianko, Noam, *Jewish Peoplehood: An American Innovation*, New Jersey: Rutgers University Press, 2015.
- Polland Annie, and Daniel Soyer, *Emerging Metropolis: New York Jews in the Age of Immigration, 1840–1920*, City of Promises: A History of the Jews of New York, Vol. 2, General editor: Deborah Dash Moore, New York: New York University Press, 2012.
- Polland, Annie, "May a Freethinker Help a Pious Man?: The Shared World of the 'Religious' and the 'Secular' Among Eastern European Jewish Immigrants to America," *American Jewish History*, 93, 4 (December 2007): 375–407.
- Ponce De Leon, Charles L., "Press and Politics," In *The Princeton Encyclopedia of American Political History*, vol. 2, edited by Michael Kazin, Rebecca Edwards, and Adam Rothman, Princeton: Princeton University Press, 2009, 600–605.
- Porter, Glenn, "Industrialization and the Rise of Big Businesses," In *Gilded Age: Perspectives on the Origins of Modern America*, edited by Charles William Calhoun, second edition, Lanham: Rowman & Littlefield, 2007, 11–27.

- Prager, Leonard, "A Bibliography of Yiddish Periodicals in Great Britain (1867–1967)," *Studies in Bibliography and Booklore*, 9, 1 (Spring 1969): 3–32.
- Rabin, Chaim, "What Constitutes a Jewish Language," *International Journal of the sociology of Language*, 30 (1981): 19–28.
- Raider, Mark A., *The Emergence of American Zionism*, New York: New York University Press, 1998.
- Report and Proceedings of the Senate Committee Appointed to Investigate the Police Department of the City of New York, 1895*, vol. I, Albany: James B. Lyon, 1895.
- Ribak, Gil, "The Jew Usually Left Those Crimes to Esau: Responses to Accusations About Jewish Criminality in New York, 1908–1913," *AJS Review*, 38, 1 (2014): 1–28.
- Richardson, Heather Cox, "Reconstructioning the Gilded Age and Progressive Era," In *A Companion to the Gilded Age and Progressive Era*, edited by Christopher McKnight Nichols and Nancy C. Unger, Hoboken: Wiley-Blackwell, 2017, 5–20.
- Ringwalt, John Luther, "Job Printing," *American Encyclopedia of Printing*, Philadelphia: Menamin & Ringwalt, 1871, 257–259.
- Riordan, William L., *Plunkitt of Tammany Hall: A Series of Very Plain Talks on Very Practical Politics*, New York: McClure, Philips & Co., 1905.
- Rischin, Moses "Abraham Cahan and the New York Commercial Advertiser: A Study in Acculturation," *American Jewish History*, 43, 1 (1953), 10–36.
- Rischin, Moses, *The Promised City: New York's Jews, 1870–1914*, Cambridge and London: Harvard University Press, 1962.
- Ritterband, Paul, "Counting the Jews of New York, 1900–1991: An Essay in Substance and Method," In *Papers in Jewish Demography 1997*, edited by S. DellaPergola and J. Even, Jerusalem: The Hebrew University, 2001, 199–228.
- Romano, Frank, *History of the Linotype Company*, Rochester: RIT Press, 2014.

- Rosenwaike, Ira, *Population History of New York City*, Syracuse: Syracuse University Press, 1972.
- Rosett, L. Kenneth, *Sarasohn & Son: A Scrapbook*, second edition, White Plains: Sarasohn Family, 1984.
- Rowell's American Newspaper Directory*, New York: G.P. Rowell & Co., 1900.
- Sanders, Ronald, *The Downtown Jews*, New York: Dover Publications, 1969.
- Sarna, Jonathan, "A History of Jewish Journalism in the United States," In *Yesterday's Tomorrow: Inside American Jewish Journalism*, edited by Luke Ford, New York: iUniverse, 2004, 321–332.
- Sarna, Jonathan, "The Myth of No Return: Jewish Return Migration to Eastern Europe, 1881–1914," *American Jewish History*, 71, 2 (1981): 256–268.
- Sarna, Jonathan, "Two Ambitious Goals: American Jewish Publishing in the United States," In *A History of the Book in America, Volume 4: Print in Motion: The Expansion of Publishing and Reading in the United States, 1880–1940*, edited by Carl F. Kaestle and Janice A. Radway, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009, 376–391.
- Sarna, Jonathan, *American Jews and Church-State Relations: The Search for "Equal Footing"*, New York: American Jewish Committee, Institute of Human Relations, 1989.
- Schneirov, Richard, "Thoughts on Periodizing the Gilded Age: Capital Accumulation, Society, and Politics, 1873–1898," *The Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, 5, 3 (2006): 189–224.
- Schoenburg, Nancy and Stuart Schoenburg, *Lithuanian Jewish Communities*, New York: Garland, 1991.
- Schudson, Michael, "Was There Ever a Public Sphere? If so, When? Reflections on the American Case," In *Habermas and the Public Sphere*, edited by Craig Calhoun, Cambridge: The MIT Press, 1992, 143–163.

- Schudson, Michael, and Susan E. Tifft, "American Journalism in Historical Perspective," In *The Institutions of American Democracy: The Press*, edited by Geneva Overholser and Kathleen Hall Jamieson, New York: Oxford University Press, 2005, 17–46.
- Schudson, Michael, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York: Basic Books, 1978.
- Schudson, Michael, *The Good Citizen: A History of American Civic Life*, Cambridge and London: Harvard University Press, 1998.
- Seidman, Naomi, *A Marriage Made in Heaven: The Sexual Politics of Hebrew and Yiddish*, Berkeley: University of California Press, 1997.
- Sewell, David R., "Gilded Age: A Tale of To-day, The," In *The Mark Twain Encyclopedia*, edited by J. R. LeMaster and James Darrell Wilson, New York and London: Garland Publishing, 1993, 319–321.
- Shefter, Martin, "The Electoral Foundations of the Political Machine: New York City, 1884–1897," In *The History of American Electoral Behavior*, edited by Joel H. Silbey and Allan G. Bogue, Princeton: Princeton University Press, 1978, 263–298.
- Shell, Marc, "Afterword," In *The Multilingual Anthology of American Literature: A Reader of Original Texts with English Translations*, edited by Marc Shell and Werner Sollors, New York: New York University Press, 2000, 684–692.
- Shiff, Ofer, "The Integrative Function of Early American Zionism," *Journal of Israeli History*, 15, 1 (1994): 1–16.
- Shmeruk, Khone, "The Yiddish press in Eastern Europe," *Jewish Quarterly*, 33,1 (1986): 24–28.
- Shmeruk, Khone, "Yiddish Press had Short Life," In *Proceedings of the Symposium on The Jewish Press – Why? Past, Present, Future*, Amsterdam: Nieuw Israëlietisch Weekblad, 1990, 25–34.
- Silver, Arthur M., "Jews in the Political Life of New York City, 1865–1897," Ph.D. Dissertation, Ann Arbor: University Microfilms, 1959.

- Silverman, David Wolf, "The Jewish Press: A Quadrilingual Phenomenon," In *The Religious Press in America*, edited by Martin E. Marty, New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1963, 125–172.
- Simon, Rachel, "The Contribution of Hebrew Printing Houses and Printers in Istanbul to Ladino Culture and Scholarship," In *Jewish Journalism and Press in the Ottoman Empire and Turkey*, edited by Rifat N. Bali, Istanbul: Libra Kitap, 2016, 285–300.
- Slezkine, Yuri, *The Jewish Century*, Princeton: Princeton University Press, 2004.
- Smith, David C., "Wood Pulp and Newspapers, 1867–1900," *The Business History Review*, 38, 3 (Autumn 1964): 328–345.
- Snell-Hornby, Mary, "Linguistic Transcoding or Cultural Transfer? A Critique of Translation Theory in Germany," In *Translation, History and Culture*, edited by Susan Bassnett and Andre' Lefevere, London and New York: Pinter, 1990, 79–86.
- Sofer, Oren, "'Paper Territory': Early Hebrew Journalism and its Political Roles," *Journalism History*, 30, 1 (2004): 31–39.
- Sofer, Oren, "Antisemitism, Statistics, and the Scientization of Hebrew Political Discourse: The Case Study of 'Ha-tsefirah'," *Jewish Social Studies*, 10, 2 (2004): 55–79.
- Sofer, Oren, "Why Hebrew? A Comparative Analysis of Language Choice in the Early Hebrew Press," *Media History*, 15, 3 (2009): 253–269.
- Sollors, Werner (editor), "Introduction," In *Multilingual America: Transnationalism, Ethnicity, and the Languages of American Literature*, New York: New York University Press, 1998, 1–17.
- Soltes, Mordecai, *The Yiddish Press: An Americanizing Agency*, New York: Teachers College, Columbia University, 1925.
- Sorin, Gerald, *A Time for Building: The Third Migration, 1880–1920*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1992.

- Soyer, Daniel, *Jewish Immigrant Associations and American Identity in New York, 1880–1939*, Cambridge: Harvard University Press, 1997.
- Spitzer, Yannay, “Pogroms, Networks, and Migration: the Jewish Migration from the Russian Empire to the United States 1881–1914,” May 25, 2018, https://yannayspitzer.files.wordpress.com/2019/03/pogromsnetworksmigration_182505.pdf.
- Stampfer, Shaul, “Gender Differentiation and Education of the Jewish Woman in Nineteenth-Century Eastern Europe,” *Polin*, 7 (1992): 459–483.
- Stampfer, Shaul, “Heder Study, Knowledge of Torah and the Maintenance of Social Stratification in Traditional East European Jewish Society,” *Studies in Jewish Education*, 3 (1987): 271–289.
- Stampfer, Shaul, “What did ‘Knowing Hebrew’ Mean in Eastern Europe?,” In *Hebrew in Ashkenaz: A Language in Exile*, edited by Lewis Glinert, New York: Oxford University Press, 1993, 129–140.
- Stanciu, Mariuca, “The Press As a Path to Self-Emancipation: Stages in the Evolution of the Jewish Press in 19th Century Romania,” *Studia Hebraica*, 2 (2002): 86–96.
- Stein, Sarah Abrevaya, “Creating a Taste for News: Historicizing Judeo-Spanish Periodicals of the Ottoman Empire,” *Jewish History*, 14, 1 (2000): 9–28.
- Stein, Sarah Abrevaya, “Language Politics and the First Judeo-Spanish Daily of the Ottoman Empire,” In *Languages and Literatures of Sephardic and Oriental Jews*, Proceedings of the Sixth International Congress for Research on the Sephardi and Oriental Jewish Heritage, edited by David M. Bunis, Jerusalem: Bialik Institute; Misgav Yerushalayim, 2009, 386–397.
- Stein, Sarah Abrevaya, *Making Jews Modern: The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*, Bloomington: Indiana University Press, 2004.
- Sterba, Christopher M., *Good Americans: Italian and Jewish Immigrants During the First World War*, Oxford: Oxford University Press, 2003.

- Stevens, George, *New York Typographical Union No. 6: Study of a Modern Trade Union and its Predecessors*, Albany: J. B. Lyon, 1913.
- Straus Reed, Barbara, "A History and Content Analysis of the Pioneer English-Language American Jewish Periodical Press, 1823–1858," Ph.D. Dissertation, Ohio University, 1987.
- Straus Reed, Barbara, "Pioneer Jewish Journalism," In *Outsiders in 19th Century Press History: Multicultural Perspectives*, edited by Frankie Hutton and Barbara Straus Reed, Bowling Green: Bowling Green State University, 1995, 21–54.
- Szajkowski, Zosa, "How the Mass Migration to America Began," *Jewish Social Studies*, 4, 4 (1942): 291–310.
- Szajkowski, Zosa, "Sufferings of Jewish Emigrants to America in Transit through Germany," *Jewish Social Studies*, 39, 1–2 (1977): 105–116.
- Szajkowski, Zosa, "The 'Yahudi' and the Immigrant; A Reappraisal," *American Jewish Historical Quarterly*, 63, 1 (1973): 13–44.
- Szajkowski, Zosa, *One Hundred Years of the Yiddish Press in America, 1870–1970*, New York: YIVO Institute for Jewish Research, 1970.
- The Joseph Jacobs Directory of the Jewish Press in America*, New York: Joseph Jacobs Organization, second edition, 1972.
- Todorova, Maria, "Language as Cultural Unifier in a Multilingual Setting: The Bulgarian Case During the Nineteenth Century," *East European Politics and Societies*, 4, 3 (1990): 439–450.
- Tomasi, Lydio F. (editor), *Italian Americans: New Perspectives in Italian Immigration and Ethnicity*, Staten Island: Center for Migration Studies, 1985.
- Tomasi, Silvio M. (editor), *Perspectives in Italian Immigration and Ethnicity*, New York: Center for Migration Studies, 1977.
- Twain, Mark, and Charles Doudley Warner, *The Gilded Age: A Novel*, London: George Routledge and sons, 1883 [1873].

- Uri, Scott, “Fraynd, Der,” *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, August 9, 2010, https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Fraynd_Der (accessed February 8, 2019).
- Wald, Kenneth D., “How is America Different?” In *The Foundations of American Jewish Liberalism*, Cambridge Studies in Social Theory, Religion and Politics, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 41–50.
- Waxman, Meyer, *A History of Jewish Literature*, vol. IV, New York: T. Yoseloff, 1960.
- Weinberg, Sydney S., *The World of Our Mothers: The Lives of Jewish Immigrant Women*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1988.
- Weingrad, Michael, “Hebrew in America,” In *The Cambridge History of Jewish American Literature*, edited by Hana Wirth-Nesher, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 281–296.
- Weinreich, Max, “Internal Bilingualism in Ashkenaz,” translated by Lucy Davidowicz, In *Voices from the Yiddish: Essays, Memoirs, Diaries*, edited by Irving Howe and Eliezer Greenberg, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972, 279–288.
- Weinreich, Max, *History of the Yiddish Language: The Problems and Their Implications*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1959.
- Weinreich, Uriel, *Languages in Contact: Findings and Problems*, The Hague: Mouton, 1963.
- Weissberger, Sidney J., *The Rise and Decline of the Yiddish-American Press*, Ann Arbor: University Microfilms International, 1972.
- Welch, Richard F., *King of the Bowery: Big Tim Sullivan, Tammany Hall, and New York City from the Gilded Age to the Progressive Era*, Albany: State University of New York Press, 2008.
- Wiener Cohen, Naomi, “Sermons and the Contemporary World: Two [19th Century] American Jewish Sources,” In *Contemporary Jewry; Studies in*

- Honor of Moshe Davis*, edited by Geoffrey Wigoder, Jerusalem: Hebrew University, 1984, 23–44.
- Wiener Cohen, Naomi, “The Ethnic Catalyst; The Impact of the East European Immigration on the American Jewish Establishment,” In *The Legacy of Jewish Migration; 1881 and its Impact*, edited by David Berger, New York: Atlantic Research and Publications, 1983, 131–148.
- Wiley, Terrence G., “Continuity and Change in the Function of Language Ideologies in the United States,” In *Ideology, Politics and Language Policies: Focus on English*, edited By Thomas Ricento, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000, 67–85.
- Wise, Isaac Meir, *Judaism: Its Doctrines And Duties*, 10th edition, Cincinnati, Chicago: Bloch, 1888.
- Wittke, Carl, *The German Language Press in America*, Lexington: University of Kentucky Press, 1957.
- Wolf, Nicholas M., *An Irish-Speaking Island: State, Religion, Community, and the Linguistic Landscape in Ireland, 1770–1870*, Madison: University of Wisconsin Press, 2014.
- Wright, Carroll D., *Seventh Special Report of the Commissioner of Labor, the Slums of Baltimore, Chicago, New York and Philadelphia*, Washington, D. C.: Government Printing Office, 1894.
- Zimmer, Kenyon, *Immigrants Against the State: Yiddish and Italian Anarchism in America*, Urbana: University of Illinois Press, 2015.
- Zubrzycki, Jerzy, “The Role of the Foreign-Language Press in Migrant Integration,” *Population Studies*, 12, 1 (July 1958): 73–82.

Abstract

My thesis examines the emergence of Yiddish and Hebrew periodicals in the United States during the last third of the nineteenth century and their establishment in the American urban space. The analysis focuses on the cultural, political, and legal aspects of this singular phenomenon: the cultural, through a comparison of the cultural areas covered by the Yiddish and Hebrew press; the political, through a description of involvement of the newspapers' in New York political matters (e. g., municipal and state elections); the legal, through an analysis of the legal battles between leading publishers in the Yiddish press in the Supreme Court of New York. Throughout this study I examine the variegated connections between the Yiddish and Hebrew press and its American counterpart. Historians have generally focused on the content of the Yiddish and Hebrew press in illuminating the Jewish immigrant experience. Here I also consider the material culture of the Yiddish and Hebrew press in order to describe more fully the prospects and problems occasioned by creating an American Yiddish and Hebrew press. The time frame of my thesis is roughly from 1870 to 1902. These decades represent the emergence of the Hebrew and Yiddish press in the United States – from the first Yiddish periodical in 1870 and the first Hebrew periodical in 1871 – to the turn of the twentieth century and the rise of a stable Yiddish – and later Hebrew – press systems.

The central research question pertains to the development of the Yiddish and Hebrew press between 1870 and 1900 within the context of the political and economic conditions that prevailed in New York and Chicago at the end of the nineteenth century. As is well known, this was the era of mass immigration of Eastern European Jews to American urban centers, and the Yiddish and Hebrew press reflect the social and political developments occasioned by this mass immigration.

In my research, I argue that a comparative study of the Hebrew and Yiddish press systems sheds light on understanding Jewish immigrant society in urban America and leads to a better understanding of the development of these two systems at the beginning of the Twentieth century. For example, I argue that changes in Hebrew alphabet publishing policies were due to several factors, chiefly economic, but also political and social. I also argue that the local contexts in which the Yiddish and Hebrew press systems developed in the 1870s and 1880s affected their economic and organizational patterns in the following decades.

The primary sources I use in the thesis are newspapers and other periodicals in Yiddish and Hebrew published in the United States, especially in New York and Chicago, from the 1870s until the 1900s; archival documents from institutional and private collections; and personal correspondence between key figures in the field. The dissertation has three parts: The first part analyses the conditions that led to the emergence of the Hebrew and Yiddish press in America after 1870. The introductory chapter deals with the development of Hebrew alphabet modern press. The first chapter focuses on comparative aspects between the development of the Hebrew alphabet press in Europe and the United States. This chapter examines the status of Jewish journalism in the Russian and Austro-Hungarian empires before and during the first decades of the great migration to the United States; characterizes the linguistic realities of East-European Jewry and delves into aspects of linguistic continuity and change in the field as a result of immigration. The chapter also focuses on questions regarding the historical phenomenon that connects to Jewish-American press development, such as the emergence of the mainstream American press and the relationship between Christian Hebraism and the Hebrew press.

The second part discusses the linguistic and cultural aspects of the Hebrew and Yiddish press in the United States between the years 1870–1900. Chapter Two focuses on the connections and co-dependencies between the two press systems that indicate their complex and changing relationship during this period. In contrast to traditional scholarship that emphasizes rivalry and opposition between the presses, this chapter examines the various forms of complex and multi-faceted alliances between them. While each press retained its uniqueness, both shared common challenges and evolved within overlapping worlds.

Chapter Three analyzes the bureaucratic and organizational aspects of Hebrew-character press in the United States and the rationale that editors and publishers used to justify their choice of language. In this chapter, I examine the institutional and financial differences between Yiddish and Hebrew periodicals. I then show how the gaps and differences between the two languages deepened in the 1890s, ultimately crystallizing into two publishing systems with distinct cultural and ideological dimensions.

The third part of the dissertation is devoted to case studies drawn from the career of Kasryel Hirsch Sarasohn (1835–1905), a leading figure in the Yiddish and Hebrew press during these decade, that illuminate the political and economic context of the urban immigrant Jewish experience. Chapter Four discusses the

relations between the Yiddish and Hebrew press and New York municipal politics through an examination of links between Sarasohn and Tammany Hall, the leading New York political machine at the turn of the century. The fifth chapter considers the phenomenon of Jewish entrepreneurship via an analysis of Sarasohn's business growth strategies and his handling of unions and typesetters' strikes. The sixth chapter deals with a legal case in which Sarasohn sued the editors and publishers of the socialist Newspaper "Dos Abendblatt" ("The Evening Paper") for libel in 1898. The chapter compares this trial to another trial in the Italian press in Philadelphia at roughly the same time when the Italian consul sued the editors of an Italian socialist newspaper for libel. Through this comparison, I examine the role of minority groups' press as a political and ideological arena for immigrants in turn of the century urban America. These test cases shed light on the religious, political, ideological, economic, and social gaps that characterize New York Jewish society at the end of the nineteenth century.

The dissertation's sections are complementary: the first section presents the core questions of the phenomenon under discussion. The second section examines the phenomenon from a linguistic-cultural and institutional perspective. The third section focuses on case studies that demonstrate the themes and questions presented in previous chapters.

Studying the emergence of the Hebrew and Yiddish press in the United States against its political, social and economic background allows us to see the importance of comparative research of the Yiddish and Hebrew press in the United States in its local context, and thus gives us a greater understanding of the emergence of modern Jewish print culture in the United States.

This work was carried out under the supervision of
Prof. Yfaat Weiss
and
Dr. Aya Elyada

The Emergence of the Yiddish and Hebrew Press in the United
States, 1870–1900: Culture, Law, and Politics

Thesis for the degree of
“Doctor of Philosophy”

By Yael Levi

Submitted to the Senate of the Hebrew University of Jerusalem
October 2020

The Emergence of the Yiddish and Hebrew Press in the United
States, 1870–1900: Culture, Law, and Politics

Thesis for the degree of
“Doctor of Philosophy”

By Yael Levi

Submitted to the Senate of the Hebrew University of Jerusalem
October 2020